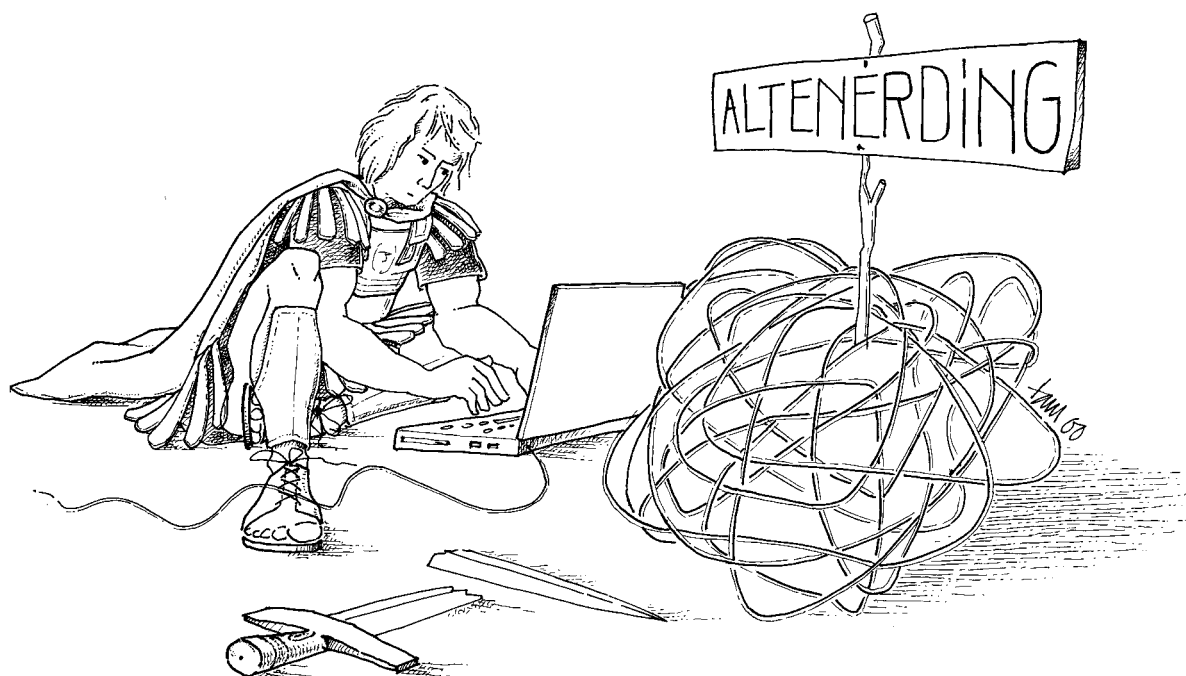

GROBIŠČE KOT NOSILEC ARHEOLOŠKIH INFORMACIJ – PRIMER ALTENERDING

ANDREJ PLETERSKI

LJUBLJANA 2000

1. UVOD

Zakaj prav Altenerding? Ko sem konec leta 1990 kot Humboldtov štipendist prišel v München, sem svojemu tamkajšnjemu mentorju prof. Volkerju Bierbrauerju omenil, da me zanimajo grobiščne strukture Bajuvarov in vprašanje etnogenze. Predlagal mi je, naj se lotim Altenerdinga in me opozoril, da mi bo to vzelo tri do štiri mesece časa. Ker mi je bilo na voljo celo leto, sem se naloge zagnano lotil. Ko jo danes po skoraj desetih letih na neki stopnji zaključujem, lahko rečem, da je bil to najtrši oreh, ki sem ga doslej strl. Moral sem počakati na razvoj strojne in programske opreme, narediti nekaj popolnih zasukov v načinu razmišljanja, zbrati številne izkušnje na drugih področjih, predvsem v mitologiji, ki mi je dala pomemben ključ za razvozlanje simbolnih zapisov. Da bi delo sploh lahko »dokončal«, sem se odločil, da predvsem pokažem, kakšne rezultate je mogoče doseči z raziskovalnim pristopom, ki ga predstavljam v nadaljevanju. Zaključil sem en spoznavni cikel in to mi zadošča. Na številna vprašanja sem odgovoril. Še več jih odpiram. Naj bodo izziv novim raziskavam. Zaradi bogastva informacij, ki jih nudi, je Altenerding neizčrpen vir. Gotovo se ga bodo lotevali še številni raziskovalci in odkrili še mnogo novosti ter popravili marsikaj tistega, kar sedaj predstavljam. A njihovo izhodišče bo olajšano z vsem tem, kar sedaj vemo.

Knjigo sem pisal po posameznih večjih in manjših sklopih, ki sem jih tudi dopolnjeval in spreminjal. Začetna poglavja so tako večinoma nastala pozneje kot osrednja. Ker sem stalno izpopolnjeval izhodiščne zbirke podatkov in dopolnjeval slikovno analizo grobišča, bodo pozorni bralci ugotovili razlike med mlajšimi in starejšimi kartami. Namenoma sem jih pustil takšne kot so, čeprav bi jih sedaj lahko še izpopolnil, da bi na ta način vsaj nekoliko dokumentiral spoznavni proces, ki sem ga opravil. S tem se želim tudi izogniti morebitnemu očitku, da so moji rezultati prilagojeni vnaprej zamišljenemu rezultatu. Res pa je, da celotnega delovnega psotopka ne morem dokumentirati. Samo kart razprostranjenosti sem naredil preko 2000. Ob njih so še tisoči potiskanih strani različnih poizkusov. Brez računalnika bi bilo moje prizadevanje popolnoma jalovo.

Imel sem srečo, da se je hkrati z Altenerdingom po drugi poti trudil tudi dr. Hans Losert, ki mi je dal na voljo svoje datacije grobov in druge koristne informacije. Delo sva si razdelila tako, da se je on posvetil predvsem analizi predmetov in njihovi splošni umestitvi v kontekst tedanjega časa in prostora. Mene pa so zanimale strukture grobišča kot celote. Brez študijskega bivanja v Münchnu, ki mi ga je omogočila ustanova Alexanda von Humboldta, ne bi nikoli zbral potrebnega časa za izgradnjo banke podatkov. Da sem lahko preveril podatke v muzejskem depoju v Münchnu – Prähistorische Staatssammlung, sta mi pomagala tedanji direktor muzeja dr. Hermann Dannheimer in kustodinja dr. Brigitte Haas. Koristne informacije o najdišču mi je posredoval prof. Walter Sage, ki je tudi prevzel tiho pokroviteljstvo nad mojim delom. Na področju arheološke teorije so bili dragoceni pogovori, ki sem jih imel z Ireno Mirnik, za mitologijo pa pogovori in nasveti mag. Nikosa Čausidisa in dr. Mirjam Mencej. V načela informatike me je uvajal Valentin Jarc. Astronomske datume mi je računal dr. Ivan Šprajc. Glede interpretacij grobiščnih struktur je bila koristna izmenjava mnenj s prof. Bibo Teržan. V odločilnih trenutkih mi je s poznavanjem računalniške grafike in pripravljanjem dokumentacije pomagala Mateja Belak. Pomembna je bila podpora, ki mi jo je nudil s svojo vero v smiselnost mojega početja, čeprav sem večkrat zašel v dolge slepe ulice, moj inštitutski predstojnik dr. Janez Dular. Z drobnimi uslugami mi je pomagala še vrsta ljudi. In ker za vsakim uspešnim moškim tiči še uspešnejša ženska, je to moja življenjska sopotnica Maruša, ki mi je podarila leto v Münchnu in me vztrajno priganjala do uspešnega konca. Njej in vsem drugim iskrena hvala.

2. ZGODOVINA RAZISKAV NAJDIŠČA

Grobišče, za katerega se je uveljavilo poimenovanje po bližnji farni vasi, so leta 1965 presekali z gradbenimi deli. Že naslednje leto so se začela zaščitna izkopavanja, ki so potekala

še v letih 1967, 1968, 1969, 1973 pod vodstvom Walterja Sageja (Sage 1984, 10 s). Določiti je bilo mogoče okrog 1520 oseb v približno 1400 grobovih. Ostali so bili uničeni ali pa raziskavam nedostopni. Celotno grobišče je imelo verjetno 2200 do 2300 grobov (Sage 1984, 14). Prvo obširno poročilo o najdišču je izšlo že 1973 (Sage, Hundt, Helmuth 1973). Medtem ko je bil tedaj poudarek na predstavitvi najlepših najdb, je bilo naslednje poročilo že poskus prve sinteze. Izredna raznolikost okrasnih zaponk je vzbudila misel, da gre za prebivalstvo različnega izvora in da bo treba popraviti staro misel o enkratni naselitvi enovitega plemena Bajuvarov. Kot novo možnost je zato Sage predlagal model, po katerem je videti nastanek bajuvarskega velikega plemena kot mnogoplasten in zapleten politični razvoj (Sage 1975, 276). V Altenerdingu je bil po njegovem mnenju osrednji prostor, če ne celo gospostveno središče doline Sempta (Sage 1975, 274). Opozoril je tudi na prve rezultate antropološke obdelave gradiva, ki je pokazala, da 13% - 15% okostij kaže gracilne, mediteranske poteze z značilno obliko čela in nosu. Delež takih ljudi je na jugozahodnem delu grobišča celo podvojen (Sage 1975, 270 s). Iz poznejših objav je razvidno, da gre za osebe z visokom hrbtno nosu.

V naslednjih letih je Sage opravil veliko delo in izdal katalog arheološkega gradiva (Sage 1984). Ta vsebuje tudi seznam starejših objav (Sage 1984, 21). 1996 je sledila objava antropološke analize (Helmuth 1996) ter analize tkanin (Hundt 1996) in damasciranja (Ankner 1996). Antropološki katalog ne vsebuje podrobnejših individualnih podatkov, na sintetični ravni pa se je avtor vprašalju mediteranske komponente izognil.

Takoj potem, ko je bilo celotno gradivo na voljo strokovni javnosti, se je lotil analize grobišča s pomočjo zaponk Volker Bierbrauer. Na jugu je določil prostor najstarejšega dela pokopališča, ob njem pa še več področij, kamor naj bi se do sredine 6. st. priselile skupine različnih germanskih plemen (Bierbrauer 1985). S tem naj bi se Altenerding pokazal kot lokalno žarišče, vzorno primerno za osvetlitev bajuvarske etnogeneze (Bierbrauer 1985, 24).

Samo ločnih zaponk se je lotil tudi Max Martin, a na povsem drugačen način. Zanimala sta ga njihova teža ter razmerje med njihovo obrabljenostjo in starostjo pokojnic. Pri prvi ni mogel ugotoviti utežnega sistema, drugo pa je pokazalo, da so ženske praviloma dobile par ločnih zaponk v starosti juvenis in jih nato nosile do smrti (Martin 1987). Nadaljnje obravnave so se usmerile tudi na druge vrste predmetov.

Zaradi velikosti je Altenerding odličen poligon za preizkus različnih analitičnih metod. Na njem je bilo mogoče razviti prve korake k novi strategiji za določanje skupin gradiva (Pleterski 1996a). Peter Stadler je na Altenerdingu preizkusil svoj računalniški program za razvrščanje gradiva. Za nekatere predmete, predvsem jantarne in steklene jagode, je ugotovil, da niso naključno razporejeni (Stadler 1997). V analizo, kaj taka razporeditev pomeni, se ni spustil.

S trirobimi puščičnimi ostmi Altenerdinga je bilo mogoče dokazati, da njihov pojav v južni Nemčiji ni odvisen od Avarov in da je obstajala njihova lokalna proizvodnja (Freeden 1991, 595 ss). S svojim bogatim gradivom daje Altenerding podlago tudi različnim klasifikacijam. Tako v razdelitvi malih ptičjih zaponk merovinškega obdobja ime Altenerding označuje posebno obliko repa (Haimerl 1998, 103), v razdelitvi zaponk z gumbom na loku pa enega od njihovih oblikovnih tipov (Schulze-Dörrlamm 1986, 661 s).

Zanimiv odmev je doživela Bierbrauerjeva analiza. Alexander Koch ima v svoji monografiji o ločnih zaponkah merovinškega obdobja v zahodni frankovski državi tudi poglavje o etnični razlagi merovinškodobnih ločnih zaponk. Izhodišče mu je predpostavka, da so ločne zaponke kot sestavina germanske ženske noše med najdbami merovinškega obdobja etnično najbolj izpovedne, in da noša pač dovoljuje diferencirane informacije o skupinski pripadnosti posameznikov in njihovi etnični identiteti (Koch 1998, 535). Glede na njihovo razprostranjenost meni, da je o njihovem germanskem izvoru komaj mogoče dvomiti. V osnovi naj ne bi bilo treba odstopiti od predstave, da gre za tipične germanske izdelke merovinškega obdobja in obdobja preseljevanja ljudstev. V nadaljevanju sicer takoj opozori, da je vsaj na jugovzhodnoalpskem področju mogoče upravičeno domnevati, da bi take

zaponke lahko predstavljale tudi avtohtone Romane. K negermanskim ločnim zaponkam prišteva tudi t.i. slovanske in baltsko-mazurske. A na koncu, ne glede na to, vendarle naredi sklep, da se ločne zaponke kažejo kot resnično germanska zvrst (Koch 1998, 536). Nato se spusti eno interpretativno raven niže in prizna, da je poizkus, da bi pripisali posamezne tipe zaponk ali skupine oblik določenim germanskim plemenom oz. plemenskim zvezam, v osnovi povezan z določeno negotovostjo. Vendarle je prepričan, da lahko večina najdb da tozadevno diferencirane informacije. Dokaz za tako prepričanje mu je Bierbrauerjeva analiza Altenerdinga, ki naj bi dokazovala, da se spleča etnično razčlenjevanje gradiva s pomočjo ženske noše, ki jo označujejo ločne zaponke. Kajti tu naj bi bilo vendar eksemplarično dokazano, da so različne plemenske zveze posedovale različne predele grobišča (Koch 1998, 536 s). Koliko sta takšna prostorska razčlenitev Altenerdinga in takšno tolmačenje upravičeni, je razvidno iz analize v nadaljevanju. Že na tem mestu pa je mogoče ugotoviti, da Altenerding postaja preizkusni kamen interpretativnih metod.

3. GRADIVO IN ORODJA

V grobišču Altenerding je bilo odkritih 1523 grobov oziroma človeških okostij in 4904 enojnih ali sestavljenih predmetov. Podatke o njih sem črpal iz kataloga (Sage 1984) in si k temu pomagal še z ogledom gradiva v depoju muzeja Prähistorische Staatssammlung v Münchnu. Tudi najdišče samo sem nekajkrat obiskal.

V katalogu manjka večina risb grobov, tako da sem lahko podatke o grobovih črpal samo iz opisov. Risbe predmetov so bile narejene po konservaciji, ki je dopolnila nekatere dele z umetnimi snovmi. Zato risbe včasih kažejo novodobno obliko predmetov. Trupla umrlih so mnogokrat in kmalu po pokopu postala hrana mrhovinarjev. Izkopavanja so odkrila sledi njihovih brlogov, nekateri deli trupel so bili še v anatomskega sestoju odvlečeni iz groba. Bolj ali manj isti grobiščni prostor je bil v uporabi ves čas trajanja grobišča, kar je povzročilo izredno bogastvo stratigrafskih odnosov, a tudi številna uničenja grobov. V poznejših stoletjih so grobišče orali in v 20. še delno uničili z gradbenimi deli. Posledica tega je, da so nekatere grobne celote okrnjene in premešane. Vendar je takih k sreči malo.

Izredno bogato je tudi antropološko gradivo. Žal v monografski objavi (Helmuth 1996) ni individualnih podatkov (razen o spolu in starosti), zato si je treba še vedno pomagati s podatki, ki jih je v katalog grobov vključil Sage. Ker ni stopnje seksualizacije, ni mogoče razsojati, ali gre v primerih, ko si arheološki in antropološki podatki o spolu pokojnih nasprotujejo, za napačno antropološko določitev spola, ali pa je ta pravilna in so pokojniku spol simbolno spremenili.

Podatek o smeri groba, ki se je izkazal za zelo dragocenega pri interpretiranju, sem povzel iz načrta grobišča. Vanj pa so grobovi vrisani shematično, a dovolj verno. To pomeni, da so podatki, ki sem jih pridobil, nekoliko manj zanesljivi in je v posameznih primerih možno odstopanje za nekaj stopinj. Ker pa je vzorec zelo velik in ni razloga, da napaka ne bi bila enakomerno porazdeljena, verjamem da je podoba, ki sem jo dobil, v celotnem pogledu pravilna.

Zaradi obsega gradiva je bilo jasno, da se ga da obvladati samo s pomočjo računalnika. Zgradil sem dve zbirki podatkov. Eno o predmetih, drugo o grobovih in okostjih. Obe obsegata številčne in tekstovne podatke. Delo sem začel še z računalnikom Atari in s programom Steve Primoža Jakopina. Pri tem sem se držal klasifikacije, kot jo je nudil katalog. Potem se je izkazalo, da jo je za nadaljnje delo treba poenotiti in močno poenostaviti. Ker sem v računalniško zbirko želel vključiti tudi risbe, sem moral preiti na novo strojno in programsko opremo. Končal sem na običajnem osebem računalniku s programom Access za podatkovne zbirke. Prostorske analize sem naredil s programom MapInfo, analize številčnih in tekstovnih podatkov s programom Eve Primoža Jakopina, statistične grafikone pa s programom Excel.

Kot pomembno orodje v procesu datiranja grobov sem ustvaril dve dodatni specializirani zbirki. Prva je zbirka stratigrafskih odnosov, druga pa zbirka absolutnih datacij grobov s podatki o najzgodnejšem in najpoznejšem možnem datumu pokopa (Prilogi 1, 2). Zbirki bosta na voljo tudi preko medmrežja.

4. UPORABLJENE METODE

Morda si bo kdo zaželel klasificirati moj pristop. Poudarjanje procesov ga bo navedlo, da bi ga postavil v predalček z naslovom procesualizem. Opozarjanje na pomembnost opazovalca, interpretacije bo govorilo za naslov postprocesualizem, našlo pa bi se marsikaj za tretji, četrti, peti predalček. V tovrstnem prizadevanju sicer ne vidim posebnega smisla, ker pa je skoraj neogibno, da bo do take želje prišlo, se najraje popredalčkam kar sam. Potem bi rekel, da je to, kar v nadaljevanju predstavljam, komplementarnost različnih pristopov. Nekako takšna, kot jo je pred leti že predvidel Curtis Schaafsma (1999, 36).

4.1. Definicije

Pri formuliranju sem si deloma pomagal z nekaterimi teoretskimi deli (Pader 1982, Klejn 1988; Jarc), vendar to ne pomeni, da se moje razlage vedno ujemajo z njihovimi.

Arheološko vidni predmet

Predmet, ki ga arheologi lahko odkrijejo pri svojem delu.

Artefakt

Izdelek človeka, ki ga je naredil namenoma ali nenamenoma. Kot taki so strukture, ki so nastale v procesu človeške aktivnosti. - Sem štejem vse od odpadkov, preko slovstva, do pokrajine, ki jo je oblikoval človek.

[Enakost

Ujemanje dveh struktur v vseh lastnostih in odnosih med njimi, ki se morajo poleg tega pojavljati na istem mestu v istem procesu. – Zahteva je tako huda, da o enakosti praktično ne moremo govoriti.]

Idealen proces

Skupni imenovalec skladnih procesov. Sam od sebe nikoli ni obstajal. Njegova posledica je idealna struktura.

Idealna struktura

Skupni imenovalec skladnih struktur. Sama od sebe nikoli ni obstajala. Je posledica idealnega procesa.

Informacija

Informacija je sprememba v strukturi. – Zato za zapisovanje informacij potrebujemo najmanj dva različna znaka. Če bi bilo vse eno, informacij ne bi bilo. Šele raznolikost omogoča informacije. Ker spremembe strukture ni brez procesa, nam procesi dajejo informacije in obratno informacije govorijo o procesih.

Interpretacija (preteklosti)

Rekonstrukcija enega ali več procesov, ki jo naredimo s pomočjo struktur, ki so nam na voljo. Če stoji povsem na začetku zanke (cikla) spoznavnega procesa opravlja hkrati nalogo napovednega modela.

Klasifikacija

Razvrščanje skladnih struktur v skupine.

Korak

Je oddaljenost izvorne strukture od njenega naslednjega stabilnega stanja. Korak obsega spremembo strukture v taki meri, da se struktura, ki se je nahajala v enem stabilnem stanju pretvori tako daleč, da se nahaja v naslednjem stabilnem stanju.

Labilno stanje

Stanje strukture v pretvorbi med dvema stabilnima stanjema.

Metoda primerjav

Del spoznavnega procesa, ko iščemo skladne strukture, ustvarjamo idealno strukturo in idealen proces ter s tem lažje iščemo nove skladne strukture.

Napovedni model

Spoznavni proces, v katerem si vnaprej zamislimo proces in z njim povezane strukture. Nato skušamo te strukture odkriti v gradivu, ki nam je na voljo. Ob prvi neskladnosti z najdenimi strukturami, moramo model spremeniti.

Proces

Proces je pretvorba strukture iz enega stanja v drugo. Brez procesa ni mogoče preiti iz enega stanja v drugo. Stanje med dvema procesoma je strukturno stabilno.

Simbol

Posredni nosilec informacije, ki ne izvira iz njega samega in mu je bila pripisana drugotno.

Skladnost (kongruenca)

Ujemanje dveh struktur v izbranih lastnostih in odnosih med njimi.

Sopomenske (sinonimne) strukture

Strukture, ki se ne skladajo, vendar nastajajo v skladnih procesih in zato lahko nosijo skladne informacije.

Sozvočne (homonimne) strukture

Strukture, ki se skladajo v sestavinah in povezavah, vendar nastajajo v različnih procesih in zato nosijo različne informacije.

Struktura

Struktura je sestoj lastnosti in njihovih povezav, odnosov (relacij), ki tvorijo naravno celoto. Struktura je del procesa. Strukture se lahko povezujejo navzgor v nadstrukture in drobijo navzdol v podstrukture.

Tip , kultura

Skupina, ki smo jo ustvarili s klasifikacijo. – Iz obširne monografije Leva Klejna o arheološki tipologiji je razvidno, da sta strukturi arheološkega tipa in arheološke kulture skladni (Klejn 1988). To opažanje mi je ustno potrdil tudi avtor sam. Opazovanje praktične uporabe obeh pojmov kaže, da je razlika zgolj v tem, da naj bi bile kulture skupine nadrejenih struktur, tipi pa skupine njim podrejenih struktur. Toda oba pojma vsebinsko ustrezata zgornji definiciji. Hkrati ne smemo pozabiti, da lahko sestavimo poljubno število hierarhičnih odnosov struktur. Zgornji in spodnji del hierarhije sta omejena zgolj z možnostmi zaznavanja. Če bi želeli vsako

hierarhično stopnjo poimenovati s posebnim imenom, bi se znašli pred nerešljivo nalogo. Zato je bolje vse poimenovati le z enim imenom. Izraz tip se mi zdi vendarle manj obremenjen s pristranskimi interpretacijami kot beseda (arheološka) kultura. Po mojem prepričanju bi jo bilo v arheologiji najbolje prenehati uporabljati za označevanje skupin.

Vir (zgodovinski)

Nosilec informacije o preteklosti. To so ostanki nekdanjih struktur.

4.2. Aksiomi

Absolutno stabilne strukture ni.

Struktura je posledica procesa.

Fosilne strukture zato pričajo o procesih v preteklosti. Dlje časa se struktura ni spremenila, starejši so procesi, ki so jo ustvarili.

Struktura se skozi čas hitreje spreminja kot njene posamezne lastnosti.

Grobno celoto zato lažje ožje časovno opredelimo, kot pa posamezne predmete.

Pretvorba strukture lahko spremeni njeno informacijsko vrednost.

Prazen in popisan list papirja imata različno informacijsko vrednost.

Informacija je vezana na strukturo na različnih ravneh njenega obstoja.

Tako iz odlomka posode kot tudi iz grobišča kot celote lahko dobimo neko informacijo.

Ko se strukture združijo v nadstrukture dobijo poleg prejšnjih še dodatne lastnosti, ki so skupne celotni nadstrukturi.

Število enot in njihovih odnosov pač povečuje število lastnosti strukture. Zato imajo nadrejene strukture vse lastnosti podrejenih struktur in še dodatne. Nadrejena in podrejena struktura sta si tako skladni v vseh lastnostih podrejene strukture. Dvosmerna povezanost nam omogoča rekonstruiranje morebitnih manjkajočih vmesnih ravni. – Globalni dogodki se vedno odražajo tudi lokalno in obratno tudi lokalni dogodki pustijo sled v svojem okolju. Dogodek na nižji ravni A pusti sledi tudi v nadrejeni ravni B, ta pa v ravni C. Če so sledi ravni B uničene, jih lahko rekonstruiramo iz razlike med ravni A in ravni C (prim.: Jarc 1999, 20 s).

4.3. Artefakti v procesih

Artefakt je lahko nosilec informacij o več procesih, skozi katere gre v času svojega obstoja.

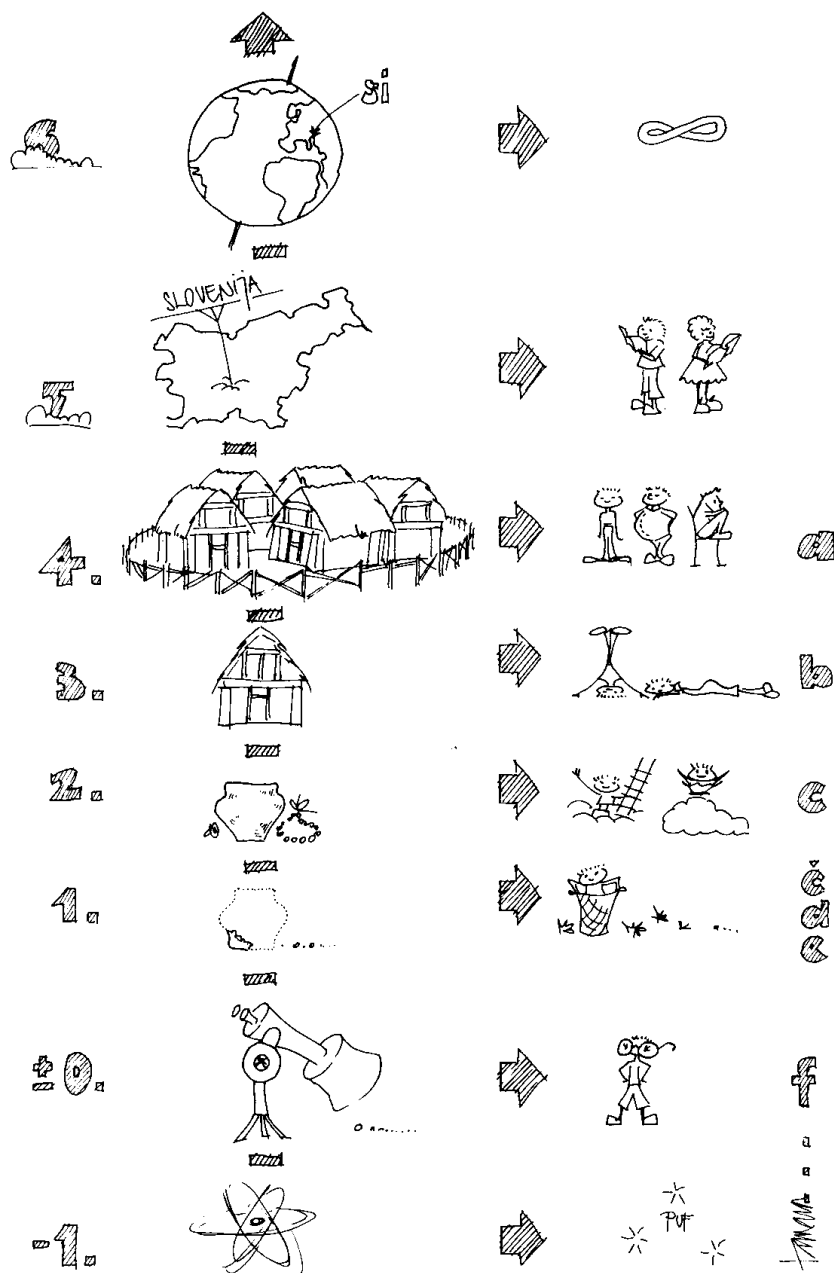
1. *Proizvodni procesi.* V njem artefakt nastane. Njegova vloga je pri tem pasivna. Če pa je artefakt orodje za izdelavo nadaljnjih artefaktov, je njegova vloga pri tem aktivna. Vendar v tem primeru vsebuje informacije o najmanj dveh različnih proizvodnih procesih. Če je bil predmet drugotno predelan v novo orodje, nosi informacije še o večjem številu različnih proizvodnih procesov.

2. *Distribucijski procesi.* Gre za gibanje snovi in znanja, kolikor je bilo potrebno za nastanek artefakta in njegovo prispetje na kraj najdbe. V podrobnostih je distribucijskih procesov seveda veliko. Obstajajo številna razmerja med krajem izdelave in krajem uporabe, med izdelovalcem in uporabnikom, med izvorom znanja (surovin) in uporabo znanja (surovin): proizvajalec je hkrati tudi uporabnik, proizvajalec ni uporabnik, kraj proizvodnje je kraj uporabe, kraj uporabe ni kraj proizvodnje, kraj proizvodnje je kraj uporabe vendar je bilo prinešeno znanje....

3. *Procesi uporabe.* Delno so istovetni s proizvodnimi procesi, če je bil artefakt uporabljen v proizvodne namene. Delno so istovetni tudi s procesi propadanja zaradi obrabe artefakta. Glede na to lahko govorimo tudi o aktivnem vidiku uporabe – kaj z artefaktom naredimo ter o pasivnem vidiku uporabe – kaj se z artefaktom zgodi zaradi uporabe. Ločimo tudi prvotno uporabo od drugotne. Prva je skladna namenu, zaradi katerega je bil artefakt narejen, druga je skladna z dejansko uporabo, ki je drugačna od prvotne. Prehod iz prvotne uporabe v drugotno pomeni za artefakt spremembo, zaradi katere izgubi del starih informacij in dobi nekaj novih.

4. *Procesi propadanja.* Začnejo se že tisti hip, ko predmet nastane, zaradi delovanja naravnih sil in človeka. Delujejo do konca obstoja artefakta.

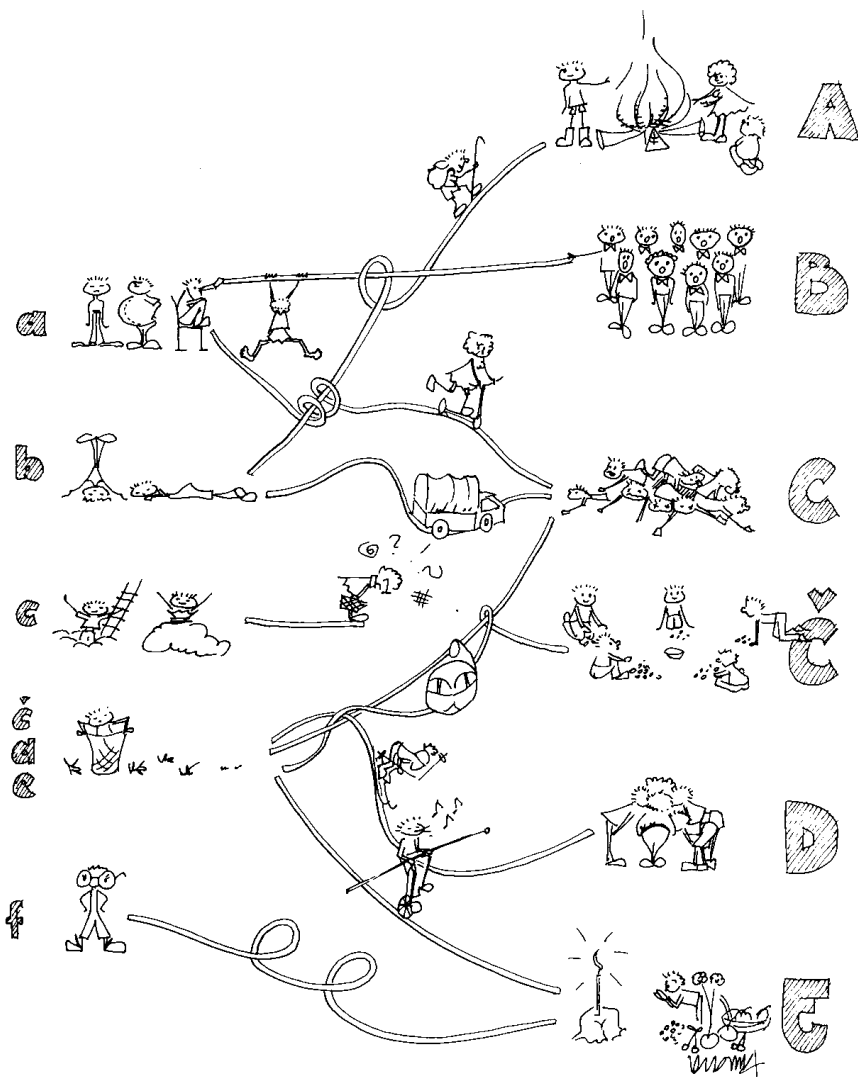
Čprav artefakti obstajajo na različnih strukturalnih ravneh, se bolj ali manj (pre)oblikujejo skozi našteje procese. Naslednja risba kaže nekaj možnih strukturalnih ravni artefaktov, kot jih lahko zaznavamo.

Ravni obstoja artefaktov in informacije, ki iz njih izvirajo.

Arheologija se ukvarja večinoma s proučevanjem ravni 1 do 5: odlomek, predmet, najdiščni skupek, najdišče, zemljepisno področje. Dolgo časa je močno prevladovalo predvsem proučevanje ravni predmetov. Artefakti višje ravni so praviloma tudi okolje artefaktom nižjih ravni. V tem primeru oboji sestavljajo nadstrukturo z novimi informacijami, iz katere lahko izvemo nekaj več tudi o artefaktih nižje ravni; lahko o njihovi proizvodnji, če je bil artefakt npr. najden v delavnici – o distribuciji, kjer karte razprostranjenosti kažejo življenjski prostor nekega tipa artefaktov – o uporabi, kjer je važna lega v najdiščnem skupku – o propadanju. Okolje artefaktu pa ni samo artefakt višje ravni, ampak sta to tudi prostor splošno ter čas. Pri slednjem je mogoče ločiti še absolutni čas od relativnega časa. Z okoljem artefakt vzpostavlja odnose, zato z njegovo pomočjo lahko sklepamo o okolju in obratno, s pomočjo okolja lahko sklepamo o artefaktu.

Informacije iz različnih ravni obstoja artefaktov (male črke) in procesi, ki so informacije ustvarili (velike črke).

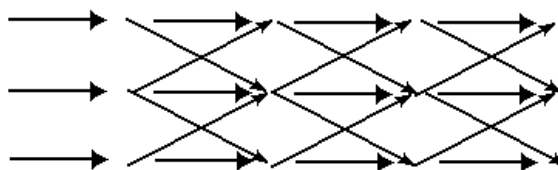
Artefakti so skrepeneli ostanki delovanja različnih procesov. Če jih postavimo v pravo zaporedje, lahko rekonstruiramo minule procese. Ker je posamezen proces mogel vplivati na različne ravni obstoja artefaktov, lahko te hranijo informacije o istem procesu. Zato je za čim boljše poznavanje posameznega procesa in temu ustreznih informacij potrebno hkratno proučevanje vseh ravni artefaktov, na katerih bi proces lahko pustil svoje sledi. Ker višje ravni struktur vsebujejo tudi informacije, ki jih nižje ravni nimajo, nam proučevanje nadstruktur odpira nove spoznavne možnosti. Tako postaja vedno očitnejše, da more

arheologija s proučevanjem tudi višjih ravni obstoja artefaktov sklepati celo o procesih, o katerih je prej zgolj na ravni predmetov lahko le ugibala.

Naloga arheologa pri interpretiranju gradiva je navidez lahka; povezati strukture in procese, ki so jih ustvarili in s tem pridobiti informacije o preteklosti. Vendar glavni interpretacijski problem ostaja; *kako povezati strukturo in posamezen proces*, ne da bi se ujeli v past sozvočnih struktur ter obratno, kako s pomočjo procesov prepoznati sopomenske strukture. Poleg tega ista informacija lahko glede na različne povezave pripada različnim procesom. Velikost prstana lahko govori o večini zlatarja in hkrati o tem, kako ga je nosila uporabnica.

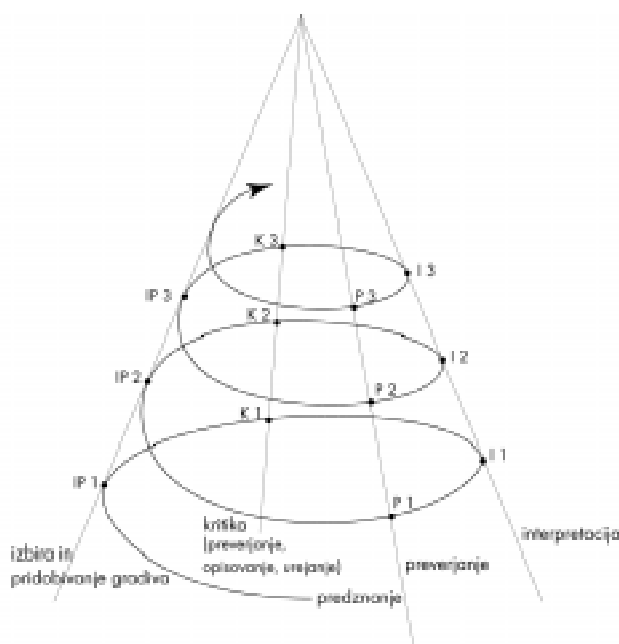
4.4. Strategija spoznavnega procesa

Uspešna raziskava je rezultat dobre raziskovalne strategije ter znanja, izkušenj, iznajdljivosti in domišljije raziskovalca. Ker je drugo odvisno od vsakega posameznika posebej, bom v nadaljevanju govoril samo o strategiji.

Prepletanje sočasno delujočih spoznavnih procesov.

Spoznavni proces mora biti prilagodljiv in učljiv ter delovati hkrati na različnih ravneh. Spoznanja se prepletajo in se tako sprotno oplajajo.

Viba spoznavnega procesa (predelano po: Gardin 1987, 199).

Za poenostavljeno upodobitev je primerna shema, ki sta jo neodvisno razvila Gardin in Klejn. Potek spoznavnega procesa (v resnici gre za vrsto medsebojno povezanih in odvisnih procesov) poteka krožno in ima na vsaki ravni več korakov. Na njegovem začetku stoji subjektivna odločitev raziskovalca, ki je odvisna od vseh predhodnih izkušenj, znanja, celo sreče in še česa, kar vse nekateri imenujejo z besedo intuicija (prim.: Klejn 1988, 364). Z njo se odločimo za izbiro gradiva, ki ga je nato potrebno pridobiti. Pridobivanje gradiva je

pogosto izredno zahteven in zamuden posel. Ni malo raziskovalcev, ki te stopnje dela nikoli ne preidejo, a kljub temu utirajo pot drugim. Ko gradivo imamo, sledi kritika, ki obsega opisovanje, preverjanje, urejanje tega gradiva. Najdemo mu časovni in prostorski okvir, skušamo mu izvabiti še druge sporočilnosti. Skratka, gradivo moramo pripraviti do tega, da nam začne govoriti. Njegovo govorico prevedemo v zgodbo, ki ji rečemo interpretacija, razlaga, naša predstavitev podobe preteklosti.

Krožnost postopka je vidna šele v naslednjem koraku, z imenom preverjanje. Svoje interpretacije namreč lahko potrdimo samo tako, da jih ponovno preverimo v gradivu. Kajti interpretacija je hkrati napovedni model. Vendar nam je sedaj mnogo bolj jasno, kakšno gradivo rabimo in tudi pri naslednjih korakih lahko vgrajujemo pridobljene izkušnje. Postopek ponavljamo, dokler obstaja gradivo, ki ga še nismo obdelali in dokler obstajajo možnosti izboljšav. Praktično to pomeni, da je v nekaterih podrobnostih naše delo kmalu končano, v celoti pa je neskončno. Vemo sicer vedno več in vedno bolje, a vsega ne bomo vedeli nikoli.

Pri tem preizkušamo pripadnost struktur posameznim procesom. Z dobrim poznavanjem struktur lahko bolje rekonstruiramo procese poznavanje procesov, z dobrim poznavanjem procesov natančneje določamo pripadajoče strukture. Čakanje na neko boljše poznavanje problematike je neplodno. Brez korakanja v ciklih spoznavnega procesa, bomo obtičali na mestu. Preprosto se moramo sprijazniti s tem, da je na začetku poti število napačnih interpretacij še zelo veliko. Bistveno je to, da jih znamo kot take razkrinkati.

4.5. Kritika virov informacij

Informacije o posameznih minulih procesih potujejo do nas skozi številne filtre. Prvega predstavljajo že strukture (v ožjem izboru, ki nas tu zanima, artefakti), ki jih je proces ustvaril. Drugi je sam splet procesov, ki so vplivali na artefakt. Vsak mlajši proces ga je nekoliko spremenil in uničil del informacij o starejših procesih. Z eno besedo to imenujemo ohranjenost. Naslednji filter je dejavnost raziskovalca, kako zna iskati informacije, jih prenašati z enega medija na drugega, kako jih sestavlja, kako jih razume. Končni filter je tisti uporabnik, ki črpa informacije o preteklosti iz izdelkov raziskovalca in si ustvari svojo interpretacijo.

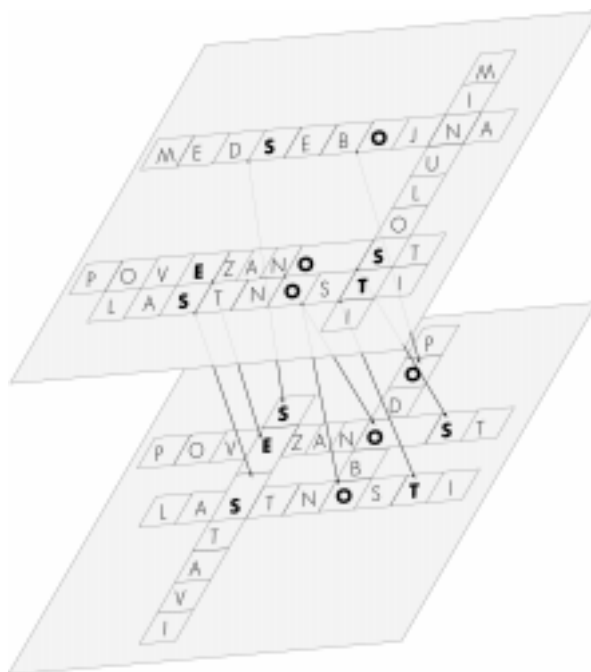
Proces → artefakt → ohranjenost → raziskovalec → uporabnik

Pri vsakem prehodu skozi posamezen informacijski filter se izvirna struktura nekoliko spremeni, zato izgubi del starih informacij, pridobi pa nekaj novih. Strukture, ki pridejo do nas, so zato v primerjavi z začetnim stanjem lahko spremenjene in pomanjkljive. Z odstranjevanjem posledic prehodov skozi informacijske filtre se ukvarja t.i. kritika virov posameznih historičnih ved.

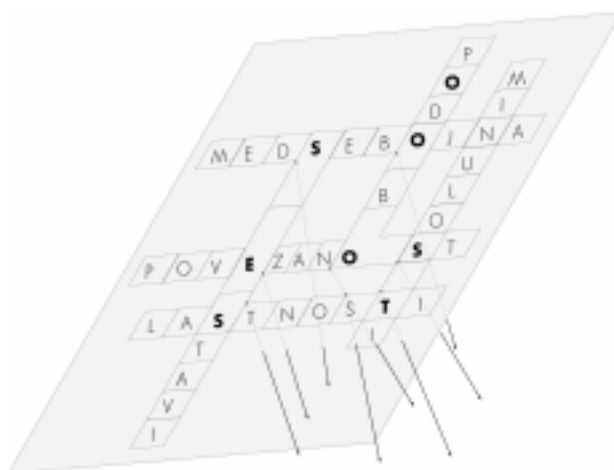
4.6. Delo s pomanjkljivimi (defektnimi) strukturami

Upoštevati moramo, da so artefakti, s katerimi delamo, bolj ali manj pomanjkljivi sledovi nekdanjih procesov. Če želimo rekonstruirati nek proces, moramo imeti na voljo čim bolj popolno verigo struktur, ki jih je zapustil. Pri tem si pomagamo z izkušnjo, da skladni procesi zapuščajo skladne strukture. Iz več skladnih struktur lahko rekonstruiramo idealno strukturo in z njo ugotovljamo idealni proces. Z njim pa lahko rekonstruiramo manjkajoče v ohranjeni strukturi. Na tem postopku temelji *metoda primerjav*. Pri tej prenašamo tisto, kar vemo o skladnih strukturah, ki smo jih razvrstili v tipe, na tiste njim skladne strukture, ki jih raziskujemo nanovo in naj bi nastale v skladnih procesih. Zanesljivost metode je odvisna od pravilnosti ugotavljanja skladnosti, ta pa od velikosti strukture (mišljeno je število njenih lastnosti in njihovih povezav), ki jo primerjamo.

Res je sicer, da lahko idealno strukturo določimo že na podlagi enega artefakta, vendar nas običajno šele ponavljanje očitno skladnih struktur napelje na misel o idealni strukturi. Šele ko imamo dovolj idealnih struktur, lahko rekonstruiramo idealen proces (proces) in vidimo, ali smo povezave med procesi in strukturami sploh pravilno določili. Kar pomeni, da je bil naš trud zaman, če svojega spoznavnega procesa nismo zaključili najmanj s korakom preverjanja. Šele v tem začenjamo prepoznavati sozvočne strukture in najdemo sopomenske.

Strukturi v dveh vrstah virov, ki kažeta določeno skladnost.

Prejšnji strukturi je bilo mogoče sestaviti v enotno, bolj popolno strukturo

Z različnimi vrstami historičnih virov se ukvarjajo različne historične vede. Pričakovanje, da so dejanski historični procesi pustili svoje sledi vedno samo v po eni vrsti historičnih virov, je neverjetno in v nasprotju z dosedanjimi izkušnjami. To pa pomeni, da se različne historične vede ubadajo tudi z istimi procesi. Iz tega sledi, da isti proces pušča sled v obliki iste strukture, ki se je lahko ohranila v različnih vrstah historičnih virov hkrati. Običajno ni ohranjena v nobeni vrsti popolnoma, ampak samo delno. Hkrati je ta delnost različna, kar pomeni, da lahko nekje ni, kar drugod je. Če pa je hkrati stopnja skladnosti ostankov strukture po posameznih vrstah virov tako velika, da lahko predpostavimo, da gre za isto strukturo, moremo posamezne kose sestaviti v celoto in s tem rekonstruirati prvotno

strukturo. Uporabimo jo lahko kot idealno strukturo, s katero mnogo bolje določamo skladne strukture kot pa prej z njenimi posameznimi koščki. Čeprav je mnogo težje ustvariti idelano strukturo z različnimi vrstami virov kot pa samo s skladnimi strukturami ene vrste virov, je rezultat vreden truda, saj je mnogo bogatejši, kot bi bil sicer. Povedano velja tudi za delo z artefakti različnih ravni, kjer uporabnost svojega dela močno zmanjšamo, če se strogo držimo samo ene ravni.

V nadaljevanju se bom posvetil predvsem naslednjim artefaktnim ravnam: predmet, najdiščni skupek, najdišče. Poleg tega se bom omejil samo na prostor enega grobišča in njegove neposredne okolice. Potrebno je poudariti, da ima vsako najdišče kot unikatna struktura svoje posebnosti in zato zahteva svoji strukturi prilagojen unikatni pristop. Zato ne moremo iste raziskovalne metode nespremenjeno uporabiti pri dveh različnih najdiščih. - Na prvi pogled vidne posebnosti Altenerdinga so njegova velikost, številnost grobov in njihovo kopičenje na istem mestu, ki je povzročilo številne stratigrafske odnose.

4.7. Informacije grobiščnih struktur

Grobišče je prostor, na katerega so ves čas njegovega obstoja vplivali različni procesi in v njem puščali svoje strukturne sledove. Njihova prepletenost je tolikšna, kot bi stoletja pisali dnevnik na isti strani istega lista. Kako obnoviti zapis enega dneva?

V grobišču lahko opazujemo različne ravni obstoja arheoloških artefaktov, ki segajo navzgor do ravni najdišča kot celote. Dosedanje raziskave, so se večinoma osredotočale predvsem na raven predmetov in najdiščnih skupkov – grobnih celot. Prehod arheološkega opazovanja zgolj z ravni predmetov in posameznih grobov na višjo raven najdišča kot celote ali celo pokrajine postaja danes vedno bolj samoumeven. Objavam gradiva, sledijo prikazi razvoja najdišč (npr.: Donié 1999).

Arheologi so se doslej ukvarjali predvsem s tremi sklopi procesov, ki naj bi oblikovali grobišča: s kronološkimi procesi, s socialnimi procesi, z religijskimi procesi. Socialne procese lahko razdelimo še na proces družbenega razslojevanja in na domnevne etnične procese. Arheološke interpretacije so vzpostavile vrsto skrajno poenostavljenih, enopomenskih povezav med nekaterimi artefakti in procesi, ki naj bi jih povzročili. V kronološkem sklopu sodi sem definiranje t.i. kronoloških skupin, horizontov, ki naj bi določali časovni okvir posameznim artefaktom. V sklopu družbenega razslojevanja je to določanje kvantitativnih kriterijev namišljenim družbenim slojem, pri t.i. etničnih vprašanjih povezovanje posameznih artefaktov s povsem določenimi etnosi (pri čemer vsebina tega pojma ostaja nejasna) in zelo podobno pri religijskih procesih razlaganje posamične strukture z določeno veroizpovedjo. Tako se je vzpostavila navidezna interpretacijska idila, v kateri je nek »pravi« predmet na »pravem« mestu lahko določil čas, etnično pripadnost in morda celo družbeno mesto pokojnika, ki mu je pripadal.

Tiha predpostavka, da več premetov v grobu, več zlata, srebra, eksotičnih uvoženih izdelkov pomeni pokojnika, ki je v življenju pripadal višji družbeni plasti, ni tako zelo zanesljiva, kot se morebiti zdi. Kajti statusni simboli so se skozi čas tudi spreminjali. Tako npr. znamenita družbena delitev merovinških pokojnikov zahodne in južne Nemčije na podlagi njihove grobne posesti, ki jo je predlagal Rainer Christlein (1973), danes doživlja kritiko že na osnovni, kronološki ravni. Del njegovih kriterijev je namreč pogojen časovno in ne socialno (prim.: Donié 1999, 131 s). Geografsko razliko med Alamanijo in Bajuvarijo, ki bi bila po njegovih merilih skorajda brez imenitnikov, pa je opazil že sam (Christlein 1973, 172 s).

Heinrich Härke je opozoril, da grobiščne strukture odražajo ideje, in to na selektiven način, kar dela enopomenske poenostavljene razlage zelo nevarne, celo nemogoče (prim.: Härke 1997, 24). Nadalje je kritika pokazala, da take poenostavljene interpretacije niso sposobne opaziti sozvočnih struktur in določiti sopomenskih. Tako je npr. Ellen-Jane Pader opozorila na staro ugotovitev Petra Bogatyreva iz leta 1937, da ima posamezen del noše lahko različne

pomene, ki so odvisne od povezav, v katerih se pojavlja. Zato ima v različnih skupnostih lahko različen pomen (Pader 1982, 20). Dokazala je, da majhno število pridatkov v grobu ne pomeni nujno nižje družbene vloge lastnika (Pader 1982, 195). Ugotovila je, da obstajajo sopomenske strukture (prim.: Pader 1982, 198). Tudi t.i. kronološke skupine so lahko v resnici sočasne družbene skupine (prim.: Teržan 1992). Prav tako se ne da s predmeti preprosto določati veroizpovedi lastnika (prim.: Schülke 1998; 1999). Čas preprostih, enopomenskih tolmačenj posamičnih pojavov mineva. Usmeritve groba npr. že dolgo ne razlagajo več s smerjo sončnega vzhoda na dan pogreba, ampak je jasno, da je treba iskati drugačne razlage. Zelo zanimive rešitve predlagata npr. Teresa Rysiewska in Jacek Wrzesiński (1997), ki vidita v različnih usmeritvah grobov poljskega grobišča Dziekanowice iz 10.-11. st. simbolično označevanje ljudi različnega geografskega in socialnega izvora. Ali to pomeni, da so vse dosedanje razlage v celoti napačne? Nikakor ne. Med plevami je tudi mnogo zrnja. Samo poiskati ga je treba. Navsezadnje o grobiščih nekaterih obdobjev vendarle že vemo toliko, da lahko oblikujemo nekatere napovedne modele idealnih procesov, ki nam bodo pomagali razpoznavati posamezne pripadajoče strukture.

Že preprosto opazovanje samo nekaterih lastnosti pokopavnja – žgani pokop, okostni pokop, plani pokop, gomilni pokop – pokaže naslednje:

- a) *pri pokopavanju veljajo pravila,*
- b) *istočasno lahko veljajo različna pravila,*
- c) *pravila se sčasoma spreminjajo.*

V nadaljnjem se bom omejil le na strukture, ki jih je mogoče zaslediti v Altenerdingu.

Prepoznavanje pravil pokopavanja lahko pomaga razvozlati navidez neurejene kopice grobov. Pri tem si bomo pomagali z izhodiščno trditvijo: *da razporeditev grobov po grobiščnem prostoru ni naključna, ampak je posledica nekih (tudi metričnih) pravil.*

Grobišče ustvarjajo živi. Vanj vtkejo svoje predstave o smrti, o svojem odnosu do nje ter o odnosu mrtvih do smrti in do živih. Živi svoje predstave dobivajo iz vidnega sveta. Vse to lahko povzamemo v trditvev, da je: *grobišče struktura, ki je nastala v skupnosti živih v procesu njihovega razumevanja smrti.*

S tega vidika so torej grobiščne strukture povezane z živimi in tudi o njih lahko marsikaj povedo. Po drugi strani je res, da si noben pokojnik ni dal ničesar sam v grob in da ničesar od tistega, kar ima v grobu, ne more rabiti tako, kot to rabijo živi. To pomeni, da predmet, ki so ga vzeli iz sveta živih in dali mrtvem, dobi prenesen, simbolni pomen.

Grobišče je zato nabito s simboli. Ni se odveč vprašati, kako so ti simboli nastali. Res je, da simboli lahko nastanejo zelo preprosto, dogovorno, kot se država lahko odloči za himno, zastavo, grb... Vendar menim, da je vsaj večina simbolov, ki jih odkrivamo na grobiščih nastala na drugačen način in sicer skozi zelo dolg proces pojasnjevanja neznanega z znanim. Pri tem je bil prvotni pomen pogosto pozabljen. Taki simboli so pravzaprav strukture, ki so sledovi družbenega procesa, s katerim so ljudje urejali najprej svoj odnos do narave, nato še med seboj. Iz tega procesa izhajajo religija, pravo, država, narod. Seveda pa je do tolikšnega razlikovanja prišlo šele zelo postopoma in so bili naštetih družbeni pojavi dolgo časa neločljivo spojeni. To po eni strani pomeni, da iz grobišča lahko pridobimo nekatere informacije o teh pojavih, po drugi strani pa ne smemo pričakovati, da bomo našli neko ločnico med njimi.

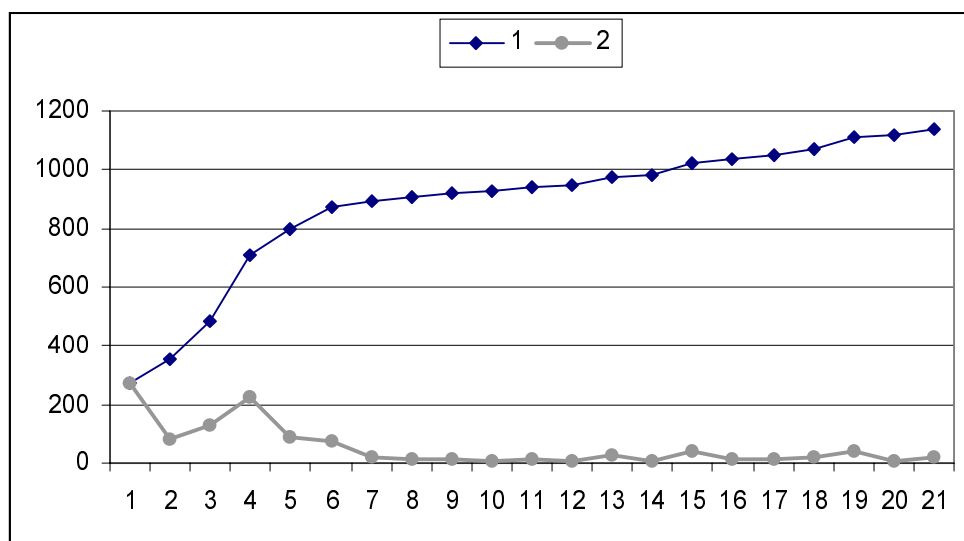
Če se spomnimo, da so tudi črke zgolj neka vrsta simbolov, vidimo, da je razlika med pismenimi in nepismenimi kulturami bolj umetna kot ne. In obratno, tudi grobiščni simboli so svojevrsten zapis, ki se ga moramo naučiti brati. Pri tem nam lahko pomagajo vede, ki se ukvarjajo s simboli – od semiotike do mitologije. Brez poznavanja govornice simbolov, nam simbolne strukture grobišč ostajajo neme. Zato sem vsaj v najmanjši možni meri v raziskavo vključil tudi ta vidik. Pri tem sem izhajal iz opažanj (prim.: Šmitek 1998):

- a) *da so simboli tisti del duhovnih struktur, ki so se po svojem nastanku le malo spreminjali,*
- b) *da je zato mogoče govoriti o skupnih simbolih Indoevropejcev, ker je simbolika posameznih skupin Indoevropejcev skladna.*

Ti opažanji nam omogočata, da smemo (z določeno previdnostjo) primerjati strukture starejših in mlajših ter geografsko oddaljenih grobišč. Pogoje je, da so nastale v skladnih procesih.

Simbolne grobiščne strukture lahko pogojno opazujemo z dveh vidikov; da so jih ljudje ustvarili z mislijo na potrebe mrtvega v posmrtnem bivanju, in da so lahko odrazili z njimi vlogo preminulega v svetu živih. Če se je v svetu mrtvih hrabrim bojevnikom godilo bolje kot pa tistim, ki niso padli v boju, je bilo za slednje bolje, da so jih vsaj pokopali na herojski način (prim.: Teržan 1997). Orožje v grobu torej nikakor ne pomeni nujno, da ga je pokojnik v življenju tudi kdajkoli uporabljal, hkrati pa vendarle pove, da so bojevniki v svetu živih sicer obstajali. To je struktura, ki nastane v družbi z enotno ideologijo. Kaj pa, ko se uveljavi verovanje, da so ljudje po smrti enaki, svojci pokojnika pa še vedno želijo poudariti njegov položaj v svetu živih, kar se je očitno dogajalo v času uveljavljanja krščanstva. Tu se mi zdi možna misel, *da je na točki prehoda v krščanski predstavniki smrti obstajalo obdobje, ko predmeti v grobu bolj kot kdajkoli prej ali pozneje odražajo vsaj do določene mere verno družbeno podobo pokojnika v času smrti*. Da bi to misel preveril, sem tiste ugotovljene strukture, za katere sem menil, da ne pripadajo religioznim predstavam, primerjal s strukturami, ki jih je iz del Gregorja Tourskega izluščila Margarete Weidemann (1982a; 1982b). Primerjava se mi zdi možna zato, ker gre v dobršni meri za isti čas in vsaj deloma za isto državo, čeprav za njen drug geografski prostor.

4.8. Proces datiranja grobov

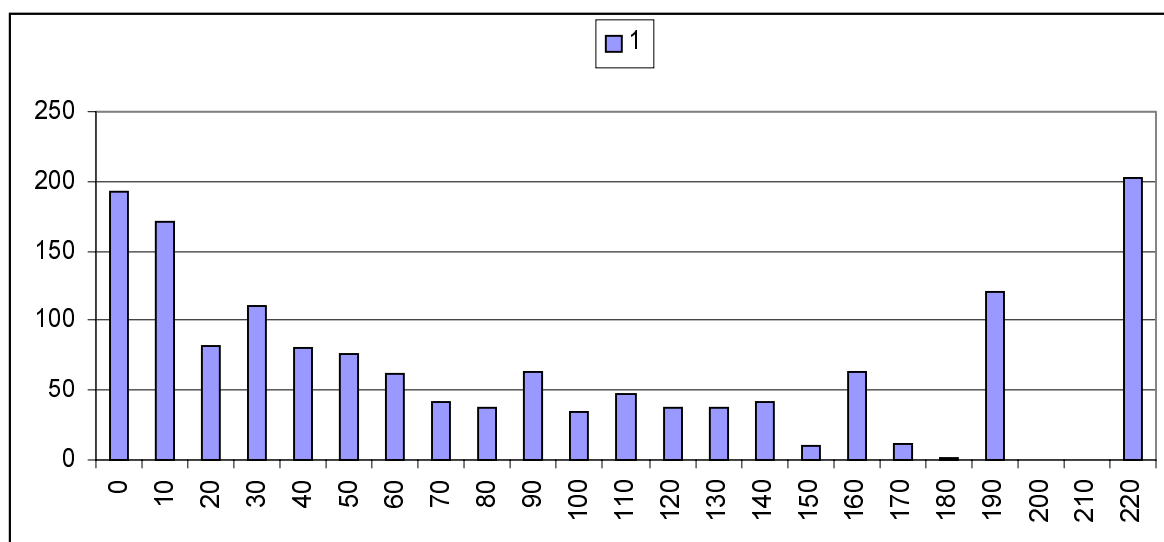

1 – skupno število časovno ožje opredeljivih grobov na koncu posameznega spoznavnega koraka, 2 – število novo datiranih grobov v posameznem koraku.

Korak	Opis spoznavnega koraka
1	Absolutno datirani grobovi Hansa Loserta
2	Stratigrafska opredelitev
3	Datirani z jagodami
4	Stratigrafska opredelitev
5	Datirani s sponami
6	Stratigrafska opredelitev
7	Datirani s pasnimi okovi in jezički
8	Stratigrafska opredelitev
9	Datirani z glavniki
10	Stratigrafska opredelitev

- 11 Datirani s puščicami
- 12 Stratigrafska opredelitev
- 13 Datirani s smerjo
- 14 Stratigrafska opredelitev
- 15 Datirani s kresili, posodami, sulicami, dodatnimi sponami
- 16 Stratigrafska opredelitev
- 17 Datirani drugič z jagodami in sponami
- 18 Stratigrafska opredelitev
- 19 Datirani s horizontalno stratigrafijo in drobne izboljšave po splošnem izvrednotenju
- 20 Stratigrafska opredelitev
- 21 Izboljšave v končnem izvrednotenju

Absolutno datiranje grobov je bilo izvedeno po postopku, ki je v največji možni meri omogočal navzkrižno kontrolo, popravke in izboljšave. Pri tem so bili v neprecenljivo pomoč izredno številni stratigrafski odnosi med grobovi. Kar 1135 grobov ima 2030 medsebojnih stratigrafskih odnosov. Ti vzpostavljajo trdno relativno kronološko mrežo, ki omogoča preverjanje in določanje absolutnih datacij.

I – število grobov v okviru posameznega razpona časovne določljivosti.

Grafikon prikazuje vseh 1523 grobov in natančnost njihove uvrstitve v čas. Natančnost je razlika med najbolj zgodnjo in najbolj pozno možno datacijo. Vrednost 0 pomeni, da te razlike ni. Bilo bi iluzorno pričakovati, da so grobovi s tako vrednostjo v resnici datirani na leto natančno. Pomeni pa, da je zelo velika verjetnost, da odstopanje od ugotovljene letnice ni večje od pet let v eno ali drugo smer. Tako je npr. grob, datiran v leto 600, manj verjetno nastal 590 ali 610, najverjetneje pa med 595 in 605.

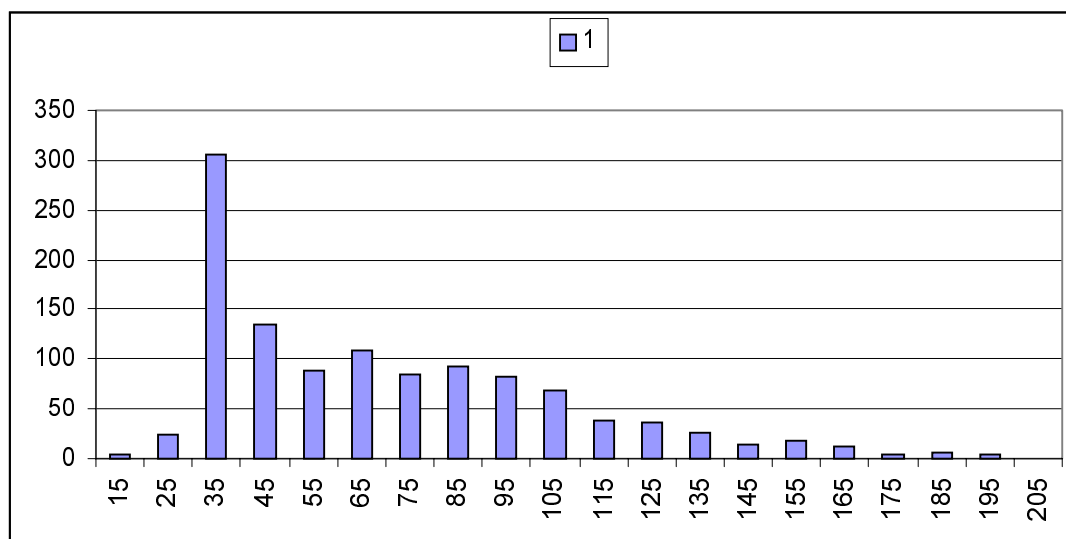
Grobovi z datacijskim razponom 220 let so tisti, ki so časovno omejeni samo z začetkom in koncem pokopavanja na grobišču. V razponu 190 let so grobovi, ki ležijo pod enim ali nad enim grobom in se jih drugače ni dalo časovno omejiti. Podobno je pri dobršnem delu grobov razpona 160 let, ki ležijo nad dvema ali pod dvema plastema grobov. Kot najmanjšo časovno razliko med dvema plastema grobov sem namreč upošteval 30 let.

Po enaindvajsetih datacijskih korakih sem dal vsem grobovom časovno vrednost. Tako tistim, kjer je bil časovni mejnik samo grob ali nad njim, kot tudi vsem preostalim, ki pripadajo vsaj času grobišča. Od 1523 grobov jih je v stratigrafskem odnosu 1135. Ležijo v do petih plasteh. Povprečna časovna razdalja med povprečnimi časovnimi vrednostmi prvih dveh plasti je 77,3

let, med drugo in tretjo 47 let, med tretjo in četrto 41,2 let ter med četrto in peto 36,4 let. Povprečni razmik pri vseh stratigrafskih odnosih je 67,1 let. Razumljivo je, da je razpon med plastmi grobov tem manjši, čim več plasti je na kupu. Najmanjša povprečna vrednost 36,4 let tudi potrjuje pravilnost prvotne odločitve za najmanjšo časovno razdaljo 30 let.

Časovna razdalja 30 let je bila izbrana na podlagi predpostavke, da je med dvema generacijama minilo vsaj toliko časa in da so se medtem tudi natančni obrisi starejšega groba že izgubili. Tudi vnašanje absolutnih datacij grobov je tak razpon potrjevalo, saj razpon ni nikoli prepričljivo manjši. Samo v 27 od 1155 primerov obstaja teoretična možnost, da je en grob posegel v drugega prej kot po 30 letih: dvakrat po 10 letih, dvakrat po 15 letih, šestkrat po dvajsetih letih in sedemnajstkrat po 25 letih.

1 –Število primerov posamezne časovne razlike med grobovoma v stratigrafskem odnosu.

Tudi grafikon kaže, da se je začejala možnost, da bo en grob posegel v drugega strmo povečevati med 25 leti in 35 leti. Višina stolpca pri 35 letih je sicer nedvomno vsaj delno posledica vnaprej določene časovne razlike 30 let, vendar to ne velja za stolpec 45 let, ki svoje višine ni mogel doseči brez vzpona po 25 letih. Odločitev za najmanjši razpon 30 let je bila torej dobra. Po 105 letih je verjetnost, da bo en grob posegel v drugega, močno upadla in po 165 letih že skoraj izginila.

Iz obravnave Hansa Loserta sem zajel 270 absolutno datiranih grobov in jih postavil v mrežo stratigrafskih odnosov. Ti niso samo potrdili pravilnosti absolutnih datacij, ampak so absolutno datirali tudi številne še nedatirane grobove. S tako povečano zbirko absolutno datiranih grobov sem poiskal časovno določljive lastnosti jagod in z njimi datiral nove grobove. Vse absolutno datirane grobove sem postavil v mrežo stratigrafskih odnosov, preveril datacije in datiral še nove grobove. Postopek sem ponavljal z vsemi skupinami gradiva, pri katerih sem našel časovno občutljivost.

V resnici bi bilo mogoče postopek ponavljati skoraj v neskončnost. Najprej bi dosegli grobe datacije vseh grobov, potem bi jih morda lahko še izostrili. To se bo v prihodnosti tudi zgodilo. Vendar je iz zgornjega grafikona razvidno, da je sprva število izboljšav veliko, nato pa hitro upade in je za vsako izboljšavo potrebnega vedno več časa. Časovno vrednotenje jagod in spon sem izvedel dvakrat. Tudi grobovi datirani z izrazito »severno« smerjo so pozneje doživeli še popravke, ker se je izkazalo, da ta smer ni značilna zgolj za ožje obdobje. Po 18. koraku sem se odločil, da imam dovolj dober časovni okvir, da preidem v prostorsko izvedenost. Tudi opažanja prostorske analize so omogočila še nekatere nadaljnje izboljšave.

K temu naslednja pojasnila; Hans Losert je grobove datiral s pomočjo primerjav s skladnim gradivom. V njegovih datacijah so torej zajete vse dosedanje izkušnje stroke pri

absolutnem datiranju. Primerjalna metoda je sicer lahko nevarna, kadar nenadzorovano prevzema in množi morebitne napake, ki so jih zagrešili predhodniki. Omogoča pa hiter premik s točke nič. Poleg tega v Altenerdingu razvejana relativna kronološka mreža omogoča hitro določanje in odpravljanje morebitnih napak. Časovno občutljive lastnosti sem poiskal tako, da sem vse klasificirane lastnosti postavil v skupino absolutno datiranih grobov in opazoval vsako lastnost posebej, v kakšnem časovnem razponu se pojavlja. Pri tem ne ločim med časovno občutljivo lastnostjo posameznega dela predmeta in časovno lastnostjo predmeta kot celote. Sprva sem namreč predmete opazoval razčlenjeno po njihovih posameznih sestavnih delih, pozneje se je izkazalo, da je mnogo hitreje in nič manj učinkovito, če jih opazujemo kot celoto. Tudi celote se namreč ločijo po posameznostih, le da v celoti te razlike hitreje in bolje opazimo. Ker časovno občutljive predmete kažejo njihove časovno občutljive lastnosti, pri čemer gre za dve ravni opazovanja iste celote, mislim takrat, ko govorim o časovno občutljivih predmetih, tudi na časovno občutljive lastnosti in obratno. Klasifikacijo sem opravil predvsem po kriterijih snovi, oblike, velikosti, okrasa.

Celoten postopek je bil potemtakem sestavljen iz več povezanih ponavljajočih se procesov.

Proces 1: – grobovi datirajo predmete/lastnosti → predmeti/lastnosti datirajo grobove → grobovi datirajo predmete/lastnosti...

Če se vprašamo, katerega od naštetih dveh korakov je treba narediti najprej, je to vprašanje, kaj je bilo prej, kura ali jajce. V resnici smo odvisni od vseh zbranih izkušenj. Ker pa so te večje na ravni predmetov, običajno začnemo z njimi.

Proces 2: - predmeti/lastnosti → klasifikacija → Proces 1 → novi predmeti/lastnosti → klasifikacija → Proces 1 ...

Klasificiramo še nerazporejeno gradivo, izboljšujemo, spreminjamo stare klasifikacije.

Proces 3: datirani grobovi → stratigrafski odnosi → datirani grobovi

Proces preverja relativno pravilnost absolutnih datacij in datira nove, še nedatirane grobove, ki stojijo v mreži stratigrafskih odnosov. Tega procesa ne ponavljamo, če nimamo novih datiranih grobov. Če jih dobimo s procesom 2, lahko vzpostavimo proces 4.

Proces 4: proces 3 → proces 2 → proces 3...

Proces 4 sem izvajal do 18. koraka zgornje tabele. Nato sem prešel na višjo raven opazovanja. Zanimali so me predmeti/grobovi znotraj ožjega časovnega obdobja. Z določenim časovnim obdobjem je povezana določena podoba prostora. To bom imenoval prostor/čas enota. V njej nastopajo samo nekateri predmet/grobovi.

Proces 5: predmet/grob → prostor/čas → predmet/grob →...

Z datiranimi predmeti določimo prostor/čas, s tem pa lahko preverimo predmet/grobove in najdemo še nove nedatirane grobove. Tudi ta proces je ponavljajoč in predstavlja korake 19 do 21 v zgornji tabeli. Ti koraki vzamejo mnogo več časa kot koraki prvih štirih procesov. Med drugim zahtevajo tudi večkratno kontrolno uporabo prvih štirih procesov posamično ali povezano. Po opravljenem 21 koraku sem se odločil, da imam dovolj informacij za prestop na višjo raven opazovanja, na hkratni pregled celote.

Naštetih procesi imajo samočistilno moč. Pokažejo namreč napake v strukturah. Če imamo npr. klasificirano skupino predmetov, ki so vsi v grobovih prve tretjine 7. st., eden pa

je v grobu, ki je sto let starejši, se običajno izkaže, da gre za napako. Njeni najbolj pogosti vzroki so: predmet smo napačno klasificirali, predmet je prišel v grob drugotno, če je bil grob datiran stratigrafsko, stratigrafski odnos ni bil pravi zaradi napake v dokumentaciji ali pri njeni interpretaciji. Večkrat ko procese izvedemo, več napak odpravimo. To pomeni, da tudi zbirko nezanesljivih informacij lahko sčasoma prečistimo do stopnje večje zanesljivosti.

4.9. Klasifikacija

Za proučevanje simbolike predmetov v grobovih zadošča že najbolj preprosta delitev po funkcionalnih kriterijih: noži, zaponke, kresila, posode, glavniki itd. Ker se časovni dimenziji ne moremo izogniti in so za njeno določanje na voljo predvsem časovno občutljivi predmeti, sem podrobnejšo klasifikacijo znotraj posameznih funkcionalnih vrst predmetov podredil predvsem iskanju časovno ožje določljivih lastnosti. V nadaljnjem predstavljam rezultate določanja takih lastnosti s pomočjo končnega kriterija, po katerem jih ožje časovno določajo vsaj štirje grobovi, ki so opredeljeni v času z najmanj 50-letno natančnostjo. Vsi časovni razponi, ki jih v nadaljnjem navajam pomenijo zgolj obdobje, v katerem so predmete polagali v grobove. Posamično ujemanje s časom proizvodnje, distribucije in uporabe je sicer možno, nikakor pa ne nujno. Pri vsakem morebitnem posploševanju je zato treba upoštevati čim širši možni kontekst.

Pri klasifikaciji gradiva sem se sprva opiral na Sagejev katalog. pozneje sem jo močno poenostavil in poenotil. Mnogo časa mi je vzelo, ker sem se na začetku pustil zapeljati želji po čim bolj natančnem klasificiranju oblik sestavnih delov predmetov. Pozneje se je izkazalo, da takšno razčlenjevanje predmetov vzame veliko časa, neke velike koristi pa od tega ni. Če nas zanimajo časovno ožje določljivi predmeti, so nekatere podrobnosti sicer lahko tozadevno povedne, a vnaprej jih ne poznamo. Dovolj uspešno je že razvrščanje predmetov na podlagi opazovanja majhnega števila lastnosti. Vsako podrobnejše razčlenjevanje je pozneje še vedno možno. Klasificiranje s pomočjo velikega števila lastnosti sicer daje navidezen občutek objektivnosti in popolnosti, vendar krade čas in prostor, a tudi dosedanja rezultati takšnih poskusov tolikšnega vložka dela ne opravičujejo. Poleg tega postane videz predmetov skoraj nepomemben, ko se začnemo spraševati izvenčasovno. Seveda je moja klasifikacija zgolj ena od nešteti možnih. V naslednjih spoznavnih ciklih bo mogoče izdelati boljše, bolj natančne in dobiti boljše rezultate.

Za razumevanje absolutnih datacij je treba vedeti, da je v nadaljevanju prikazana časovna razlika med 470 in 500 bolj matematična kot pa tudi dejanska, ker gre za začetno, ožje časovno neopredeljivo obdobje. Prav tako obstaja velika verjetnost, da so bili številne lastnosti ali predmeti, ki se matematično končajo okoli 650 ali 660 še nadalje v uporabi, a zaradi spreminjanja pogrebnih navad in opuščanja pokopališča pač niso prišli v grob. Vsi časovni razponi artefaktnih tipov zato seveda veljajo za Altenerding. Na drugih najdiščih so lahko tudi drugačni. Menim sicer, da v veliki meri odražajo splošno kronologijo, da pa gre v posamičnih primerih tudi za odstopanja. Zato je treba biti – tako kot pri vsaki - tudi pri uporabi kronološke lestvice Altenerdinga previden.

V tabelah so samo tiste slike, ki so nujne za razumevanje posameznih tipov. Praviloma so naštetih le časovno ožje opredeljeni tipi. Izjema so jagode, kjer prikazujem vse tipe, ki sem jih določil. V njihovi tabeli so časovno nedoločljivi tipi brez absolutne datacije.

4.9.1. Jagode

Jagode so tisti predmeti, kjer sem se najbolj naslonil na Sagejev katalog. Tam pa so izhodišče sestoji jagod in ne posamezne jagode. Pozneje sem zbirko razbil na posamezne skupine skladnih jagod. Sprva sem klasificiral tudi posamezne lastnosti takih skupin glede na obliko, barvo in okras. Pozneje se je izkazalo, da obstajajo številni prehodi med posameznimi barvami, da se je barva v procesu propadanja pogosto spremenila. Nadalje je bilo očitno, da

so že pri izdelavi manj pazili na nekatere oblike. Oblikovna variabilnost je sicer zelo velika, a neizpovedna. Tudi raznolikost okrasa je bila pogosto že stvar domišljije istega izdelovalca. Ker me je prvenstveno zanimala datacija celotnih sestojev jagod, sem klasifikacijo poenostavil na raven skupin skladnih jagod. Ker so bile posamične jagode lahko zelo dolgo v uporabi, sem se odločil, da upoštevam samo tiste, ki sta bili najmanj po dve enaki v istem grobu. S tem sem se v veliki meri izognil starejšim jagodam v mlajših sestojih. A ne samo tem. Kajti kot sta pokazala Danica Staššiková-Štukovská in Alfonz Plško se posamične jagode pojavljajo tudi pred začetkom njihove množične uporabe (Staššiková-Štukovská, Plško 1997, 272). Nekako tako kot reklamni primerki. Neupoštevanje posamičnih jagod je izločilo tudi te. Tako sem na koncu obravnaval 1290 skupin. Vseh posamičnih jagod pa je več kot 8000.

Nadalje je pri nekaterih vrstah jagod očitno, da so bile v nekem času bolj množično v uporabi kot sicer. Zato je tudi število skladnih jagod v sestoju lahko pokazatelj časa. V širokem prostoru pa številčnost skladnih jagod lahko določa geografsko omejene skupine (Katzmeyer 1997). Ker me je prvenstveno zanimala časovna izpovednost sestojev, sem vse jagode v grobu obravnaval kot en sestoj, čeprav je v nekaterih grobovih več funkcionalnih sestojev: jagode kot ogrlica, zapestnica, priveski pasu. Navedeni časovni razponi so zato glavni čas polaganja jagod v grob v Altenerdingu. Posamične so se lahko pojavljale tudi prej in še mnogo pozneje.

Jagode sem razdelil predvsem na nekaj osnovnih barv, pri čemer sem združil sivo in belo. Rjavo sem izpustil, ker gre pogosto zgolj za patino take barve. Kjer oblika ni posebej navedena, gre za kroglaste, kolobarjaste, ploščičaste, bikonične jagode. Kot podolgovate sem označil cilindrične, podolgovate, valjaste, prizmatične. Upošteval sem narebrene (melonaste), poliedrične, mandljaste ter se omejil na nekaj temeljnih oblik okrasa. Pri tem ni opaziti, da bi imele barvne kombinacije okrasa nek poseben pomen, zato jih nisem upošteval. Nekaj skupin pa sem določil tudi na podlagi različnih snovi, iz katerih so jagode. Tolikšna poenostavitev je povečala število primerkov v skupini skladnih in omogočila bolj zanesljive povezave s kontekstualnimi informacijami (npr. odnos do starosti pokojnic). Tudi časovna določljivost grobov je bila še vedno zelo dobra. V naslednjem raziskovalnem ciklu, pa bi bilo vendarle koristno jagode klasificirati nanovo, nekoliko podrobneje, da bi dosegli boljše primerljivost z najdišči, kjer je jagod malo in je vsaka informacijsko dragocena.

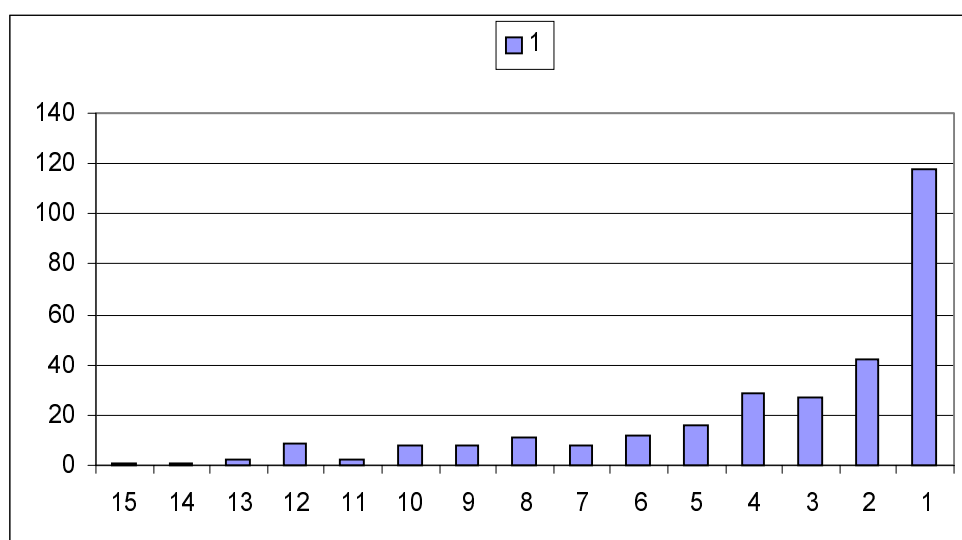
ametist	600 - 690	
bele	560 - 690	
bele dvojne		
bele podolgate	560 - 690	
bele poliedrične		
biserovina	560 - 600	
cevčica	540 - 600	
cevčica pločevinasta	600 - 630	
cvet na kroglasti jagodi	570 - 600	
črne s pikami		
črne	470 - 580	
jantar	470 - 630	
jantar – 12 in več jagod skupaj	470 - 575	
jantar ploske jagode	470 - 625	
kamena strela	560 - 575	

medene barve	550 - 600	
medene barve narebrene	470 - 570	
modre	550 - 690	
modre mandljaste	550 - 690	
modre narebrene	550 - 600	
modre podolgovate	570 - 630	
modre poliedrične	570 - 650	
morska pena, sepiolit		
oko in cvet na kroglasti jagodi	550 - 600	
oko in valovnica		
oko na kroglasti jagodi	600 - 650	
oko na poliedrični jagodi	550 - 600	
okras ribje kosti, reticella	560 - 600	
oranžne	560 - 690	
oranžne – 9 in več skupaj	645 - 690	
oranžne poliedrične	620 - 650	
osmičast okras	570 - 690	
osmičast okras in pike	580 - 660	
pike na kroglasti jagodi		
pike na podolgovati jagodi	600 - 630	
prevleka brezbarvna		
prevleka – 5 in več skupaj	470 - 575	
prevleka četvorne	560 - 575	
prevleka dvojne	470 - 570	
prevleka petorne		
prevleka sedmorne		
prevleka trojne	490 - 600	
rdeče	520 - 690	
rdeče – 7 in več skupaj	550 - 690	
rdeče dvojne		
rdeče podolgovate	570 - 690	
rdeče poliedrične	570 - 675	
rumene	520 - 690	
rumene – 7 in več skupaj	550 - 690	
rumene dvojne	570 - 625	

rumene podolgovate	570 - 660	
rumeno-rdeče proge na podolgovati jagodi		
valovnica	500 - 610	
valovnica in pike		
valovnica in proge		
večkratne valovnice na podolgovati jagodi		
zelene	540 - 690	
zelene dvojne	570 - 660	
zelene podolgovate	560 - 660	
zelene poliedrične	550 - 600	

4.9.2. Spone

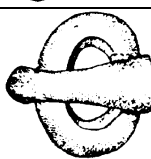
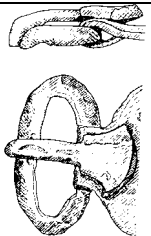
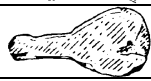
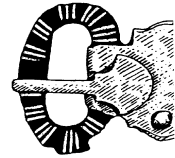
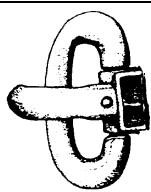

Najbolj pogost predmet v grobovih Altenerdinga so sponе. Kar 850 jih je. Na njih sem lahko dodobra preizkusil možnosti opisa premeta s pomočjo posameznih lastnosti. Določil sem jih 495 različnih na podlagi oblike, okrasa, snovi, lege v grobu in številnih metričnih podatkov. Tako sem v celoti dobil 15080 različnih informacij o sponah. Skozi dolgotrajni postopek določanja časovno občutljivih lastnosti je prišlo do velikega osipa. Ko sem upošteval samo še lastnosti, ki jih ožje časovno določajo uvodoma našeta merila, je ostalo na rešetu samo še 77 lastnosti, ki se pojavljajo 1032- krat pri 294 sponah. To pomeni, da je bilo dobrih 5/6 izbranih lastnosti odveč ter da je samo tretjina spon ožje časovno določljiva. Možen je sicer ugovor, da bi bil ob drugačni klasifikaciji lastnosti lahko izplen boljši, a za odgovor na vprašanje o smiselnosti »hiperdobljenja« predmetov na posamezne lastnosti je zelo poveden spodnji grafikon.

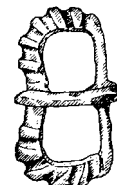

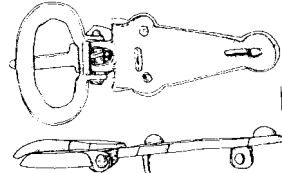
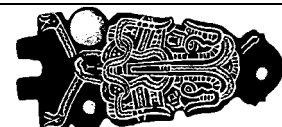
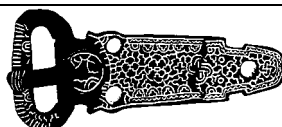

I – število spon z navedenim skupnim številom časovno občutljivih lastnosti.

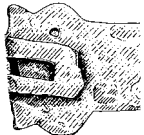
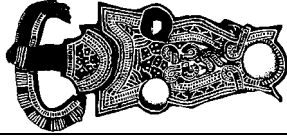
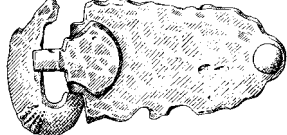
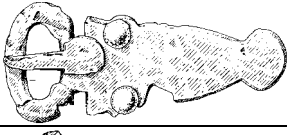
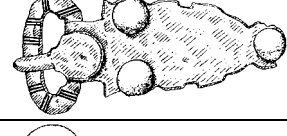
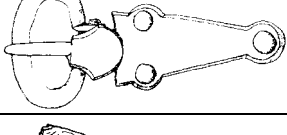
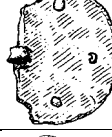
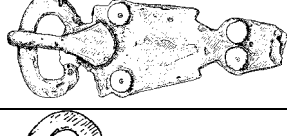
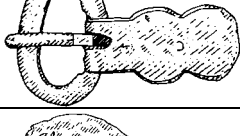
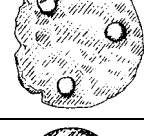
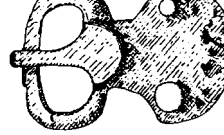
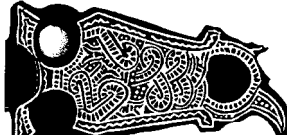
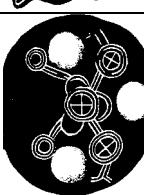
Jasno pokaže, da skoraj polovico časovno ožje določljivih spon določa ena sama samcata časovno občutljiva lastnost in da so več kot 4 take lastnosti na spono že izjema. Velika večina časovno občutljivih lastnosti se poleg tega v resnici nanaša na isto skupino spon: to so velike

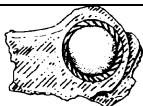

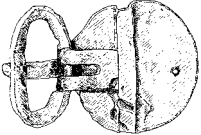
spone trodelnih pasnih sestojev. Že tak opis spona bi bil za njeno časovno določljivost komaj kaj manj natančen kot pa tisti s posameznimi lastnostmi. V celoti vzeto so še najbolj časovno povedne nekatere oblike spon, predvsem njihovih trnov in okovov. Če torej želimo pri izgradnji velike banke podatkov gospodarno uporabiti čas in moči, ki so nam na voljo, je mnogo boljše opraviti klasifikacijo na ravni predmeta kot celote. Tudi jemanje velikega števila mer je prej izguba časa kot ne. Običajno zadostuje že en sam merski podatek o velikosti. Če pa se izkaže potreba po podrobnejših delitvah, so te pozneje še vedno možne.

dolžina trna 4.8 cm in več	580 - 620	
največja širina trna 2.2-2.39 cm	590 - 620	
največja širina trna 2.4-2.59 cm	580 - 620	
največja širina trna 2.6-2.79 cm	580 - 620	
največja širina trna 3.0 cm in več	580 - 620	
prerez trna je pokončna pol elipse	570 - 690	
okroglast prerez trna	570 - 630	
kijast trn	470 - 510	
dvignjena razširitev trna	580 - 650	
krožna razširitev trna	590 - 640	
pahljačasta razširitev trna	580 - 650	
najprej pravokotna in nato še drugačna razširitev trna	550 - 690	
pravokotna razširitev trna	500 - 550	
trn je na začetku stanjšan	580 - 650	
trn iz barvne kovine	470 - 580	
trn iz srebra	490 - 610	
trn delno iz srebra	470 - 640	
širina locna 6.2-6.59 cm	580 - 620	
širina locna 6.6-6.99 cm	580 - 620	
locni iz barvne kovine	470 - 580	
locni iz srebra	470 - 610	
locni delno iz bron	470 - 610	

prerez locna je četrt kroga s porezanim vogalom	560 - 640	
prerez locna je trakasto trikotast	550 - 640	
prerez locna je krempljast	580 - 620	
prerez locna je poševno trakast	570 - 660	
locen s prečnimi žlebiči	470 - 610	
prečne črtice in drug okras na locnu	600 - 630	
skupine prečnih črtic na locnu	600 - 650	
dolžina okova 4.5-4.99 cm	590 - 640	
dolžina okova 5.0-5.49 cm	580 - 630	
dolžina okova 5.5-5.99 cm	580 - 620	
dolžina okova 6.0-6.49 cm	600 - 640	
dolžina okova 6.5-6.99 cm	580 - 640	
dolžina okova 7.0-7.49 cm	580 - 640	
dolžina okova 7.5-7.99 cm	590 - 640	
dolžina okova 8.5-8.99 cm	590 - 620	
dolžina okova 9.0-9.49 cm	590 - 630	
dolžina okova 10.0-10.49 cm	600 - 620	
širina okova 4.7-5.09 cm	580 - 620	
širina okova 5.1-5.49 cm	580 - 630	
širina okova 5.5-5.89 cm	580 - 620	
širina okova 5.9-6.29 cm	580 - 620	
širina okova 6.3-6.69 cm	580 - 640	
širina okova 6.7 cm in več	580 - 620	
okov z dvema ušescema na spodnji strani	600 - 640	
okov s trikotastimi izjedami	590 - 650	
okov s pravokotastimi izjedami	590 - 630	

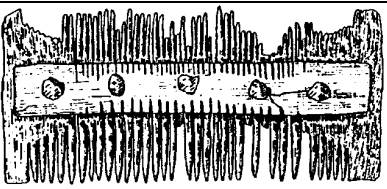
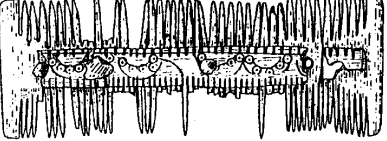

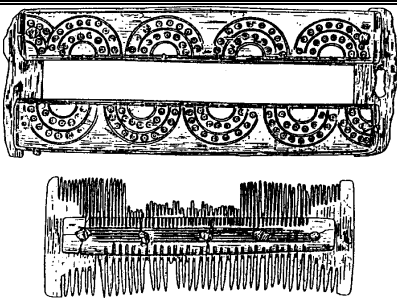
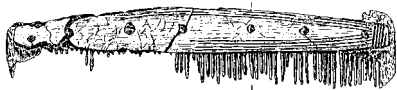

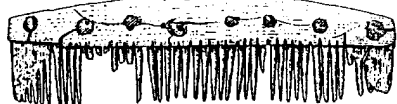
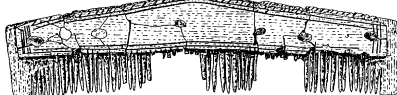
polkrožne razširitve ob strani okova	590 - 630	
zaključek okova s krivcema	610 - 650	
grbast zaključek okova	580 - 630	
pahljačasta razširitev na koncu okova	600 - 650	
okov se ovalno oži	580 - 650	
okov se poševno oži	590 - 650	
polkrožen okov	600 - 630	
okov s štirimi zakovicami	600 - 620	
trikotast okov	580 - 650	
dvojno krožno razširjen okov	630 - 650	
okroglast okov	560 - 640	
pahljačast okov	600 - 630	
preplet na okovu	590 - 640	
križi na okovu	590 - 620	

figuralni okras na okovu	590 - 650	
okov delno iz medenine	600 - 650	
sled spajkanja z bakrom na okovu	600 - 650	
razčlenjen rob zakovic okova	590 - 620	
ploske glavice zakovic	580 - 660	
podložke zakovic	580 - 660	
prednji zakovici sta zadaj povezani s pločevinastim trakom	590 - 620	
premer glavice zakovice = 1.0 cm	580 - 640	
premer glavice zakovice = 1.1 cm	580 - 630	
premer glavice zakovice = 1.2 cm	580 - 650	
premer glavice zakovice = 1.3 cm	580 - 630	
premer glavice zakovice = 1.4 cm	580 - 650	
premer glavice zakovice = 1.8 cm	580 - 620	
del trodelnega sestoja pasu	580 - 650	
del mnogodelnega sestoja pasu	610 - 650	

4.9.3. Glavniki

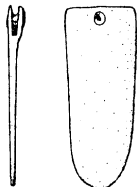
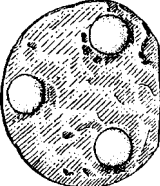
Kot časovno zelo občutljivi predmeti so se izkazali glavniki. Od 114 jih je bilo mogoče klasificirati 100, ostali so bili preslabo ohranjeni. Sedmim časovno ožje opredeljenim skupinam pripada 68 glavnikov, kar je kar dve tretjini klasificiranih. Razmerje med dolžino in širino glavnika je najpogosteje 1 : 2.

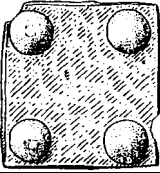
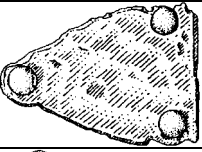

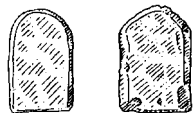

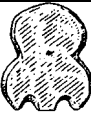

glavnik dvoredni, dolg 10 cm in več	580 - 660	
glavnik dvoredni, okrašeni (praviloma krožna očesca)	500 - 580	

glavnik dvoredni v toku	550 - 610	
enoredni z izbočenim hrbtom, okrašen samo s črtami	590 - 690	
enoredni z izbočenim hrbtom, okrašen s krožci (in črtami) dolgi	510 - 600	
enoredni izbočenim z hrbtom, neokrašen	590 - 640	
glavnik enoredni s trikotastim hrbtom	580 - 640	

4.9.4. Pasni okovi in jezički

Klasificirati je bilo mogoče 967 pasnih okovov in jezičkov, od tega je časovno ožje opredeljivih 744, ali kar tri četrtine.. V tej skupini so tudi okovi in jezički podvez, ker kažejo enake tehnične in oblikovne rešitve kot pasni sestoji. Zanimivo je, da obstaja časovni redosled srebrnih, bronastih in železnih jezičkov. Prav tako je opazno, da so sočasno uporabljali trodelne in mnogodelne sestoje, pri čemer so mnogodelni postali del uniforme, trodelni pa so služili za obešanje mečev. Večdelni sestoji sredi 7. st. sicer izginejo iz grobov, pozneje se pojavljajo samo še posamezni kosi. To je očitno posledica specifične zgodovine grobišča, ko so začeli pripadnike vojaške posadke pokopavati drugje (več o tem pozneje).

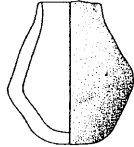
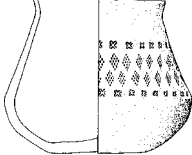
jeziček (glavni), dolg nad 7 cm	590 - 690	
jeziček (glavni), kratki pod 7 cm	590 - 650	
jeziček srebrn, zgoraj pravokoten precepljen, spodaj krožen	470 - 550	
jeziček bronast, zgoraj pravokoten precepljen, spodaj krožen	550 - 620	
jeziček stranski, dolg 3,1 cm in več	620 - 660	
jeziček, dolg pod 3,1 cm	590 - 650	
(pol)okroglast okov pasnega sestoja	590 - 640	

kvadratast okov pasnega sestoja	580 - 650	
trikotast okov pasnega sestoja	580 - 650	
mnogodelni sestoj, okov različnih oblik ima spodaj trakast jeziček	630 - 650	
mnogodelni sestoj, okov zgoraj polkrožen ali trikotast, spodaj pravokoten	620 - 650	
mnogodelni sestoj, okov ima spodaj polmesečast jeziček	630 - 640	
mnogodelni sestoj, okov degenerirane oblike spodaj polmesečast jeziček	620 - 640	
mnogodelni sestoj, okov spodaj trirogeln	610 - 660	
mnogodelni sestoj, okov z zatičem	630 - 660	

4.9.5. Noži, saksii, puščice, kresila, posode, sulice

Zelo številčna skupina predmetov so noži. Po obliki so mnogokrat tako enaki saksom, da je šlo zelo verjetno za miniatura, simbolna orožja. Poleg tega je meja med velikimi noži in majhnimi saksii povsem nejasna. Zato sem oboje obravnaval kot celoto. Gre za 507 primerkov. Opazovanje metričnih lastnosti je dalo skromen rezultat. Opazno je sicer, da so krajši saksii v povprečju starejši od daljših, a za podrobnejšo opredelitev to ne zadošča. Če postavimo mejo med kratkimi in dolgimi pri 43 cm, so daljši vsi po letu 600. Razvidna je tudi soodvisnost med dolžino saksii in širino rezila: daljši saksii imajo v povprečju širše rezilo. Preizkusil sem tudi različne lastnosti oblike in pri nožih sta se dve pokazali kot časovno ožje opredeljivi. Drugačna morfološka klasifikacija bi morda dala še boljši rezultat.

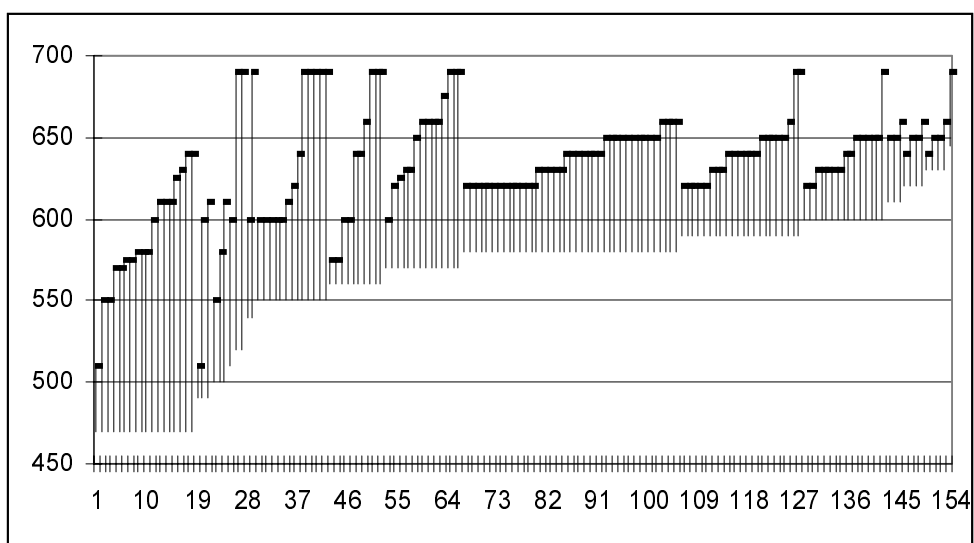
Časovno slabo določljive so sicer številne puščične osti. Tudi oblika s krilci, ki je po 640 ne dajejo več v grobove Altenerdinga, je bila drugod gotovo še naprej v uporabi. Nepričakovano pa so se kot časovno dobro določljivi predmeti izkazala kresila. Ker so pogosto slabo ohranjena in manj številna je bilo mogoče zanesljivo določiti samo dve skupini.

hrbet rezila noža prehaja v konico zalomljeno	570 - 660	
ostrina zavija v konico k hrbtu noža	470 – 600	
ost puščice s krilci ali vsaj zalustjo, vrat zasukan, tulasto nasadišče	470 - 640	
trnasta ost puščice, tulasto nasadišče	590 – 660	
kresilo s spono	470 – 550	
triogeljno kresilo	580 – 640	
miniaturna posodica	490 – 510	
posoda z žigosanim okrasom	570 – 620	

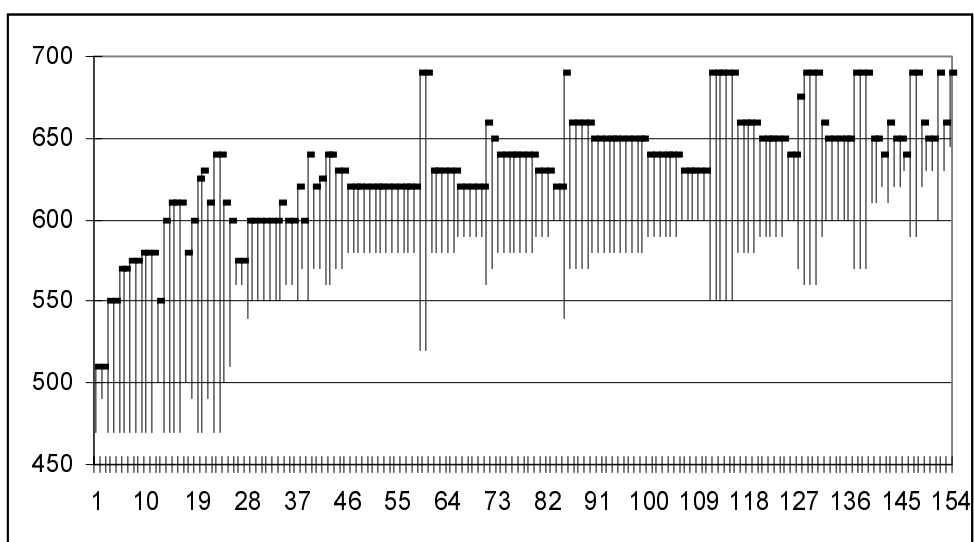
sulična ost avarske oblike	580 - 640	
----------------------------	-----------	---

4.10. Vse časovne lastnosti

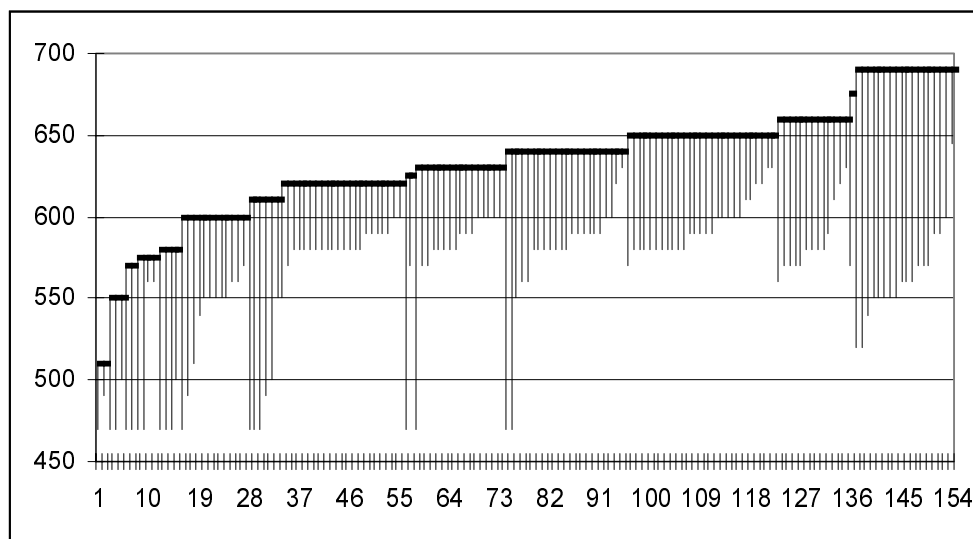
V celoti je bilo določenih 154 časovno občutljivih lastnosti.

Časovno občutljive lastnosti urejene po zaporedju začetka pojavljanja v grobovih.

Časovno občutljive lastnosti urejene po zaporedju sredine obdobja pojavljanja v grobovih.

Časovno občutljive lastnosti urejene po zaporedju konca pojavljanja v grobovih.

Zelo jasno je razvidno, da časovno občutljive lastnosti nastopajo v času bolj ali manj vzporedno. Skozi čas nastajajo spremembe in novosti neprestano. Zato je vsako razčlenjevanje na časovne stopnje neživljenjsko, neresnično in zavajajoče. Predvsem zato, ker skozi več spoznavnih korakov zaradi datiranja *per analogiam* nastanejo umetne ločnice, ki potem celo navidezno potrjujejo smiselnost sekljanja časovne klobase.

Predstavljeni grafikoni sicer kažejo, da se največ novih časovno občutljivih lastnosti pojavi med 550 in 600, ter da jih med 600 in 650 največ izgine. Vzrok temu je tudi to, da se večina lastnosti tega časa nanaša na večdelne pasne sestoje. Ob drugačnem klasificiranju lastnosti, bi bila tudi podoba grafikonov, kar zadeva pojavljanje in izginevanje časovno občutljivih lastnosti, morda deloma drugačna. Delna vzporednost lastnosti pa bi ostala.

4.11. Potek raziskave in (ne)uporabnost kombinacijskih tabel, razvrstilnih (seriacijskih) programov

Potem ko sem si naredil prvo, grobo urejeno banko podatkov, sem začel s prvimi kartiranjimi posameznih lastnosti gradiva. Zelo hitro se je pokazalo, da številne lastnosti tvorijo prostorske skupine, ki pa se med seboj le malo prekrivajo. S pomočjo tabele stratigrafskih odnosov sem preverjal, ali se lastnosti kopičijo samo v posameznem delu tabele, kar bi pomenilo, da so časovno ožje omejene. Tako sem lahko našel prostorske skupine gradiva, ki so bile časovno ožje omejene, a tudi take, ki to niso bile. Zato je bilo očitno, da je treba najprej obvladati časovni proces, da se bodo sledi ostalih procesov nato pokazale bolj jasno.

Grobove bi časovno lahko opredelil s pomočjo tistih vrst predmetov, za katere je časovno umeščanje bolj poznano, to pa so ločne zaponke za ženske grobove in pasne sponke ter pasni sestoji za moške grobove. Po drugi strani pa me je zamikala možnost, da s pomočjo stratigrafske tabele zgradim povsem neodvisno realtivno kronologijo, ki bi jo absolutno datiral povsem na koncu. Za osnovni vrsti predmetov sem izbral jagode kot množičen pridelek v ženskih grobovih in pasne sponke kot množičen pridelek v moških grobovih. Ker slednje nastopajo tudi v ženskih, bi tako dobil tudi koordinacijo s sestoji jagod v ženskih grobovih. Sestavil sem zbirke lastnosti obeh vrst predmetov in jih začel razvrščati s pomočjo razvrstilnega programa KOR, ki ga je po mojih željah programiral Tomaž Zwitter (Pleterski, Zwitter 1993). Z njim sva sicer rešila vprašanje postavljanja meja skupinam, ki jih je dajalo razvrščanje, a hkrati ugotovila, da skupine, ki jih prikazujejo kombinacijske tabele in tabele razvrstilnih programov, nikakor ne kažejo samo razvrščanja gradiva v skladu s tokom časa, ampak kažejo še marsikaj drugega.

Potreben je bil ponoven umik v teorijo, kjer se je izkazalo, da je pojav »nečasovnih skupin« posledica slabega začetnega izbora lastnosti, da z nekaterimi lahko določimo »časovne akupine«, z drugimi pa nekaj drugega. Kajti lastnost je lahko za skupino značilna ali pa neznačilna. Ne more pa biti malo manj ali bolj značilna. To spoznanje je izločilo iz algoritmov princip Gaussove krivulje, na katerem sicer temeljijo programi za razvrščanje. Problem razvrščanja tako ni bil več matematičen ampak hermeneutičen (prim.: Pleterski 1996a). Razvil sem algoritem, s katerim sem nato pasne spones razdelil na šest »časovnih skupin«. Tabela stratigrafskih odnosov je dopuščala takšno interpretacijo. Odločil sem se, da za dodatno kontrolo uporabim 270 absolutno datiranih grobov, do katerih se je medtem s primerjalno metodo dokopal Hans Losert.

Rezultat primerjave je bil nepričakovan. Mojih šest skupin pasnih spon je bilo sicer res ožje časovno omejenih in so bile v tem smislu res »časovne skupine«. Vendar niso bile razporejene zaporedno. V času so se delno prekrivale, ali si bile celo v celoti sočasne. To opažanje je poznejši proces datiranja grobov v celoti potrdil. Če ožje časovno opredeljive predmete pogojno imenujem »časovni tip«, potem časovni tipi ne nastopajo v okviru neke »časovne stopnje« vzporedno, v več stopnjah pa zaporedno. V resnici gre za nepretrgan proces sprememb, ki so včasih hitrejše, drugič bolj počasne, enkrat jih je več, drugič spet manj. Ampak to je tudi vse. V resnici je vsaka »časovna stopnja« samo umetna tvorba. Zato tudi vsi algoritmi za razvrščanje gradiva, ki predvidevajo, da časovne skupine obstajajo, da si pravilno sledijo ena za drugo s svojimi časovnimi tipi, ne morejo dajati pravih rezultatov. Naključno se jim delno lahko celo nekaj posreči, to pa je tudi vse. Vsekakor premalo, da bi jih imeli za zanesljivo orodje. Še vedno pa ostajajo uporabno orodje za iskanje skladnih struktur. Da v tovrstnih razmišljanjih nisem sam, mi je potrdil referat François Djindjiana, v katerem je poudaril, da je razumevanje artefakta vprašanje znanja in ne računalniške analize, da je semiotika lahko več vredna od taksonomije, da pri diagonalnih modelih razvrščanja ne gre vedno za kronologijo ter je treba ločiti kronološke strukture od ostalih, ne pa iskati diagonalno (Djindjian 2000).

Zatem sem datiral grobove po že prej opisanem postopku. Sledilo je iskanje tistih časovnih odsekov grobišča, v katerih so bile spremembe manjše in bolj počasne. Pri tem sem si pomagal tako, da sem izdelal vrsto kart, na katerih sem upošteval samo grobove z najmanj 50-letno natančnostjo datiranja. Karte so predstavljale stanja na vsakih 10 let. Na ta način sem mogel animirati razvoj grobišča ter opazovati hitrost in količino sprememb. Tako sem lahko določil 4 obdobja sorazmerne stabilnosti in nato proučeval strukture vsakega posebej ter med njimi primerjalno. Spremembe struktur so pokazale procese. Rezultate predstavljam v nadaljevanju.

5. KRITIKA INFORMACIJ

5.1. Kritika grobnih celot in stratigrafskih odnosov

V tem poglavju so predstavljeni nekateri značilni primeri, ki jih je bilo potrebno razrešiti, ker so povzročali motnje v drugih strukturah.

5.1.1. Grobne celote

Grob **127**. To je deklica v krsti, v skupni grobni jami z odraslo žensko v krsti 128. Ob deklički krsti je več predmetov, ki jih je Sage opisal ob pridatkih groba 127. Čeprav bi lahko pripadali dekličini materi(?) 128, pa je možna tudi drugačna razlaga. Verjetno je pomenljiva že sama bližina predmetov. Še bolj pa okolnost, da ima ženska 128 nož v krsti, odlomka nadaljnjih dveh nožev pa sta ob dekličini krsti. Odrasla ženska treh nožev ni rabila, pač pa bi odlomka lahko koristila deklici v trenutku njene poroke. Tako bi bili predmeti ob dekličini krsti tudi njeni, a pravica do njih bi ji šla šele ob poroki (glej poglavje 9.1.12.).

Grob **148**. V veliki meri je uničil grob 147. Že Sage je grobu 147 pripisal saks, ki je ležal v jami groba 148 (Sage 1984, 58). Enako verjetno grobu 147 pripada tudi železen žebelj, ki ga sicer vsebujejo zgolj moški grobovi, precej verjetno pa tudi kresilnik.

Grob **233**. Miniaturna posodica v grobu je vsaj stoletje starejša od pasne sponse, ki postavlja pokop v prvo tretjino 7. st. Najdena je bila v severovzhodnem vogalu grobne jame, kjer je ta presekala starejši grob 220. Zato je že Sage postavil domnevo, da bi lahko prvotno pripadala grobu 220 (Sage 1984, 76). V tem je le časovno podrobneje neopredeljiva pasna spona. Če bi posodica prvotno res izvirala iz groba 220, bi bila edina od vseh v Altenerdingu, ki bi bila v ženskem grobu in bi tako predstavljala izjemo. Nadalje ne gre pozabiti, da grob 233 leži na področju, ki je bilo že prej večkrat prekopano zaradi različnih pokopov, k določenim premikom pa so lahko prispevale tudi živali, ki so vlačile po rovih dele umrlih. Torej je treba dopustiti možnost, da posodica lahko izvira tudi iz nekega tretjega groba. V bližini groba 233 sta zanesljivo iz obdobja do začetka 6. st., ko so sicer prenehali s pridajanjem miniaturnih posodic le grobova 224 in 253. Grob 224 je 0,5 m globlji od sosednjih grobov ter brez sledov živalskih rogov. Zato ne pride v poštev kot izvor posodice. Tudi grob 253 je precej globlji od sosednjih. Pač pa so bile v njem močno na delu živali, ki so pustile sledi številnih rogov in morda celo premaknile del grobnih pridakov, kot za zgornjo svinjsko čeljust domneva že Sage (1984, 80). Poleg tega je bila v grobu tudi ploska kepa sigaste gline, ki je imela na eni strani ravno površino, v njej pa plitvo vdolbinico (4,8 X 5,5 cm). V njej je bila organska snov, morda usnje (Sage 1984, 80). Tako se mi zdi možno, da posodica iz groba 233 izvira iz groba 253. Tam so jo prvotno zavili v usnje(?) in postavili v še mehko glino, ki je poskrbela za pravilno lego. Živali in prekopi so pozneje lahko prenesli posodico v grob 233, v grobu 253 pa je ostal le še njen odtis.

Grob **751**. Pri čiščenju okostja je bila najdena rumena steklena jagoda. Ker gre za področje velike gostote grobov, kjer so bile poleg tega na delu še živali, je zelo verjetno, da je v grobu drugotno. Tudi spodaj ležeči moški grob **764** ima več steklenih jagod, ki so jih vanj očitno privlekle živali iz groba 762 (prim.: Sage 1984, 204).

Grob **764**. Moški po antropološki opredelitvi in po pridakih je imel od prsi do kolen tudi nekaj raztresenih steklenih jagod. Sage meni, da bi jih lahko privlekle živali iz sosednjega ženskega groba 762 (Sage 1984, 205).

Grob **991**. Mladenič v tem grobu je imel poleg noža na prsih še kavljast okov pod medenico, kakršne so uporabljali za obešanje večjih kosov orožja, takega pa v grobu ni bilo. Če ne gre za predmet s simbolno vrednostjo, je najverjetneje zašel v grob drugotno; iz uničenega groba 990, ali pa še verjetneje iz delno uničenega sosednjega groba 993, ki vsebuje manjši saks in dele mnogodelnega pasnega sestojja, nima pa kavlja za obešanje saksa.

5.1.2. Stratigrafski odnosi. ki so obstajali

Po načrtu plitvejši grob **237** nekoliko prekriva globlji grob **264**. Med samim izkopavanjem je njun odnos očitno ostal nejasen, saj ga Sage ne omenja. Tudi sama globina grobov še ni dokaz o starosti. Vendar zaradi delnega prekrivanja lahko sklepamo, da grobova nista istočasna. Ker je grob 237 nedvomno iz najmlajšega obdobja trajanja grobišča, je grob 264 torej tisti, ki je starejši.

5.1.3. Stratigrafski odnosi. ki niso obstajali, ali so bili drugačni

Grob **25** je plitek in močno uničen. Zato je domneva, da ga je grob **26** delno uničil, precej nezanesljiva (Sage 1984, 28).

Grob **230** naj bi bil na zahodu poškodovan zaradi groba **256**, ki pa je v resnici daleč stran. Morda gre za tiskovno napako in bi moralo pisati 246, a tudi ta se po načrtu ne dotika groba 230, ki je tudi sicer na zahodu videti brez stika z drugimi grobovi.

Plitvejši grob **500** je starejši od globljih grobov **495** in **496**, kajti najverjetneje prav ta dva mu uničita glavo in ne šele njuno odkrivanje pri arheološkem izkopavanju kot domneva Sage (1984, 145).

Grob **538** ni pod grobom **536**, kot trdi opis (Sage 1984, 155). Po načrtu grob 536 nikakor ne prekriva groba 536, prav tako tega podatka ni pri opisu groba 536 (Sage 1984, 154).

Grob **1197** je plitvejši od groba **1203**, kar naj bi najverjetneje dokazovalo tudi večjo starost drugega od prvega (prim.: Sage 1984, 290 ss). Grob 1203 se zelo smiselno vključuje v vrsto, ki je mlajša od groba 1197, zato je verjetneje, ker se grobova le malo presegata, da je mlajši grob 1203 nekoliko posegel v starejši grob 1197.

Grob **1201** po opisu leži nad plitvejšim grobom **1213**, kar je nemogoče. Opis groba 1213 ga postavlja nad grob 1201, enako je tudi na načrtu grobišča.

Grob **1224** naj bi po opisu segal nekoliko preko groba **1225**. Po načrtu sega preko groba **1228**.

5.1.4. Neujemanje opisov grobov in načrta grobišča

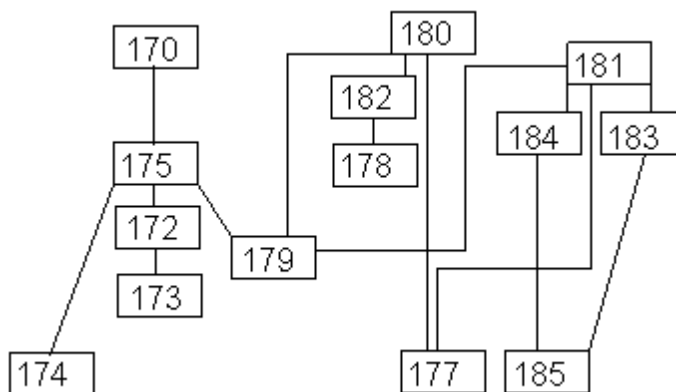
Grob **230** je po Sagejevi domnevi vkopan v grob **233**, kar bi se ujemalo z globinami, pa katerih je grob 233 globlji (Sage 1984, 76). Na načrtu pa je grob 230 pod grobom 233, kar ni mogoče.

Grob **238** po Sagejevem opisu leži preko groba **233**, kar se ujema tudi s podatki o globinah obeh (Sage 1984, 76). Nasprotno pa je na načrtu grob 238 narisano pod grobom 233, kar je v nasprotju tudi s podatki o globinah.

Morda najbolj tipičen primer problemov pri vrednotenju opisov kataloga in načrta grobišča je skupina grobov **170, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185**. Grobova 179 in 184 sta bila zaradi mlajših pokopov povsem uničena, zato ju v načrtu sploh ni in ju omenja le opis. Prav tako v načrtu ni prekopa 170. Pri slednjem je zelo izrazit problem časovnega vrednotenja prekopov. Če so kosti starejšega groba položene v mlajšo grobno jamo, jih imamo lahko za starejše. Tokrat pa imamo mlajši prekop 170 nad grobom 175 (Sage 1984, 64). Prekop je bil torej narejen pozneje kot grob 175 in je v tem pogledu mlajši. Vendar to ne pove nič o relativni starosti kosti v prekopu. Te so lahko starejše, enako stare, ali celo mlajše od okostja v grobu 175. Ožjo kronološko vrednost ima pri tem prekopu torej zgolj jama prekopa.

Po načrtu bi sklepali, da grob 175 malenkostno presega grob 182 in je zato od njega mlajši, v opisu ni o tem niti besedice, kar se tudi ujema s celotnim kontekstom najdb in zanesljivih stratigrafskih odnosov. Prav tako je po načrtu grob 180 zanesljivo mlajši od groba 181, medtem ko je v opisu pri obeh grobovih poudarjeno, da je njun odnos nejasen. Po opisu naj bi bil grob 177 poškodovan od groba 182 (Sage 1984, 64), po načrtu pa sta grobova razmaknjena vsaj za 1 m in torej do poseganja enega v drugega nikakor ni moglo priti. Pač pa po načrtu v grob 177 posega grob 181, ki ga opis ne omenja. Tu se je torej očitno zgodila tiskovna napaka: namesto 182, bi moralo pisati 181.

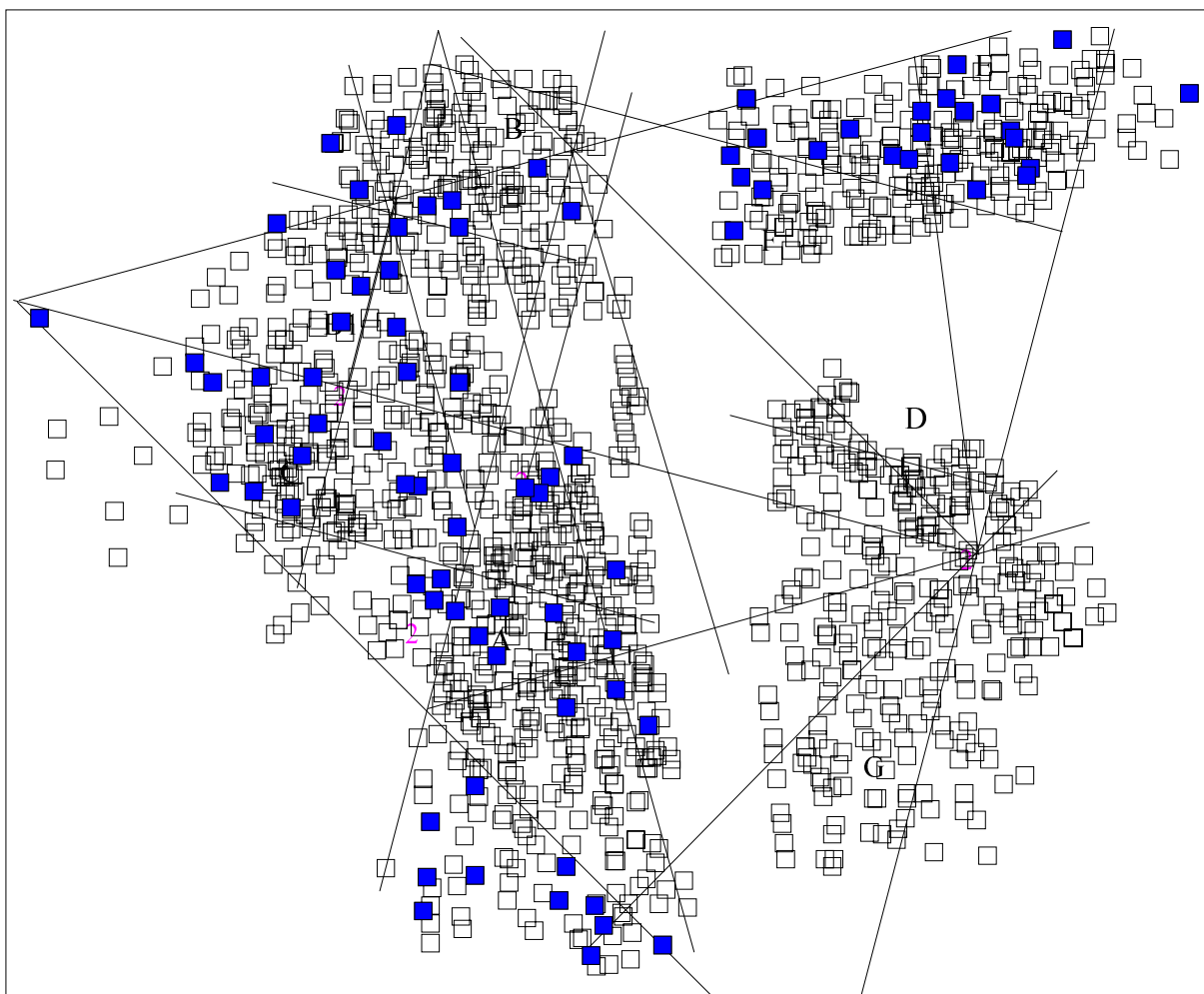
Če torej priznamo samo tiste stratigrafske odnose, ki vzdržijo kritiko po različnih kriterijih, dobimo naslednjo shemo odnosov:

5.2. Izmišljene informacije

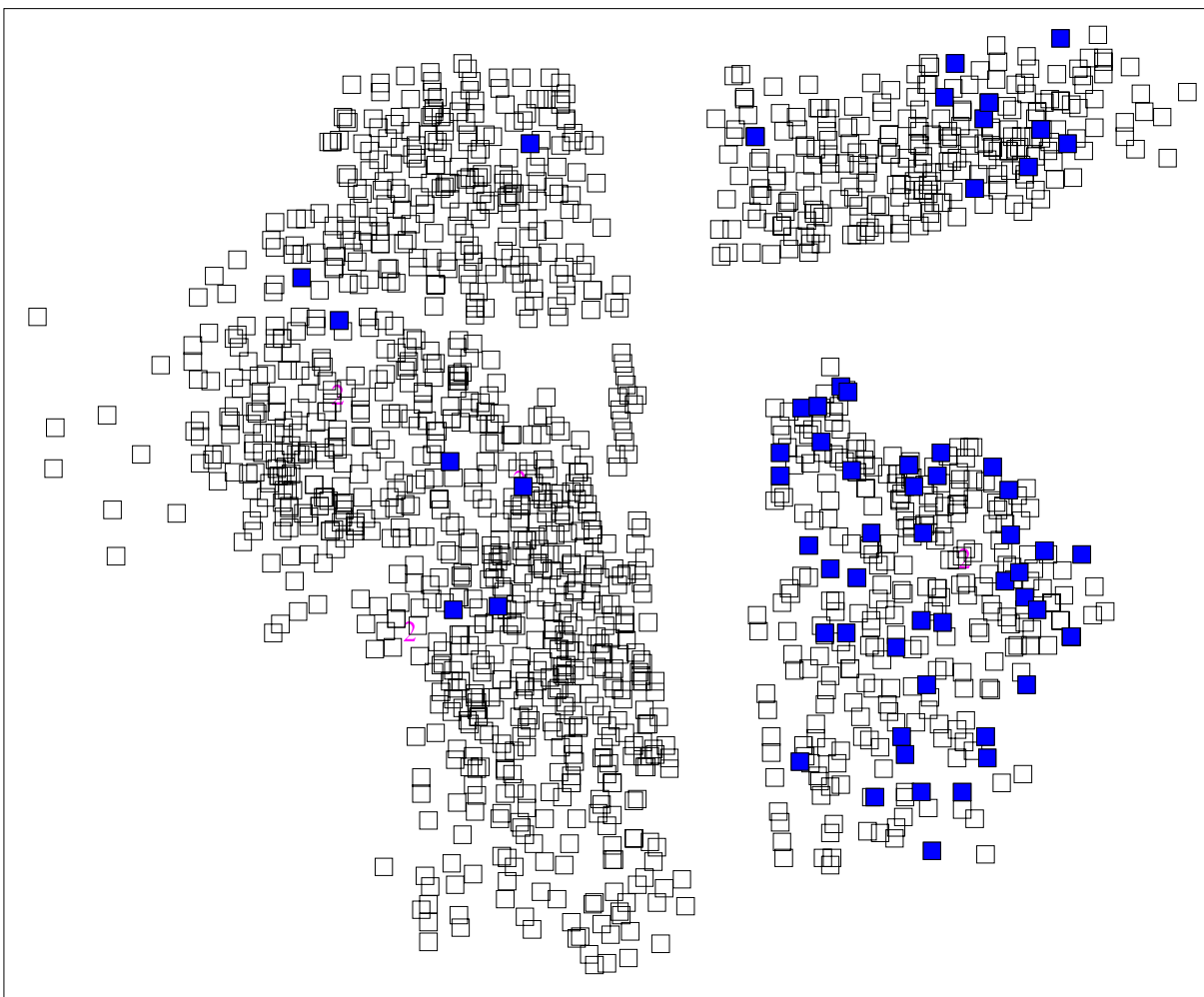
Sem prištevam podatke in opažanja, ki so nastali pomotoma v spoznavnem postopku od izkopavanja, preko dokumentacije, objave do interpretacije.

5.2.1. Spondiloze in spondilitis, osteofitoze, artritis in artroze

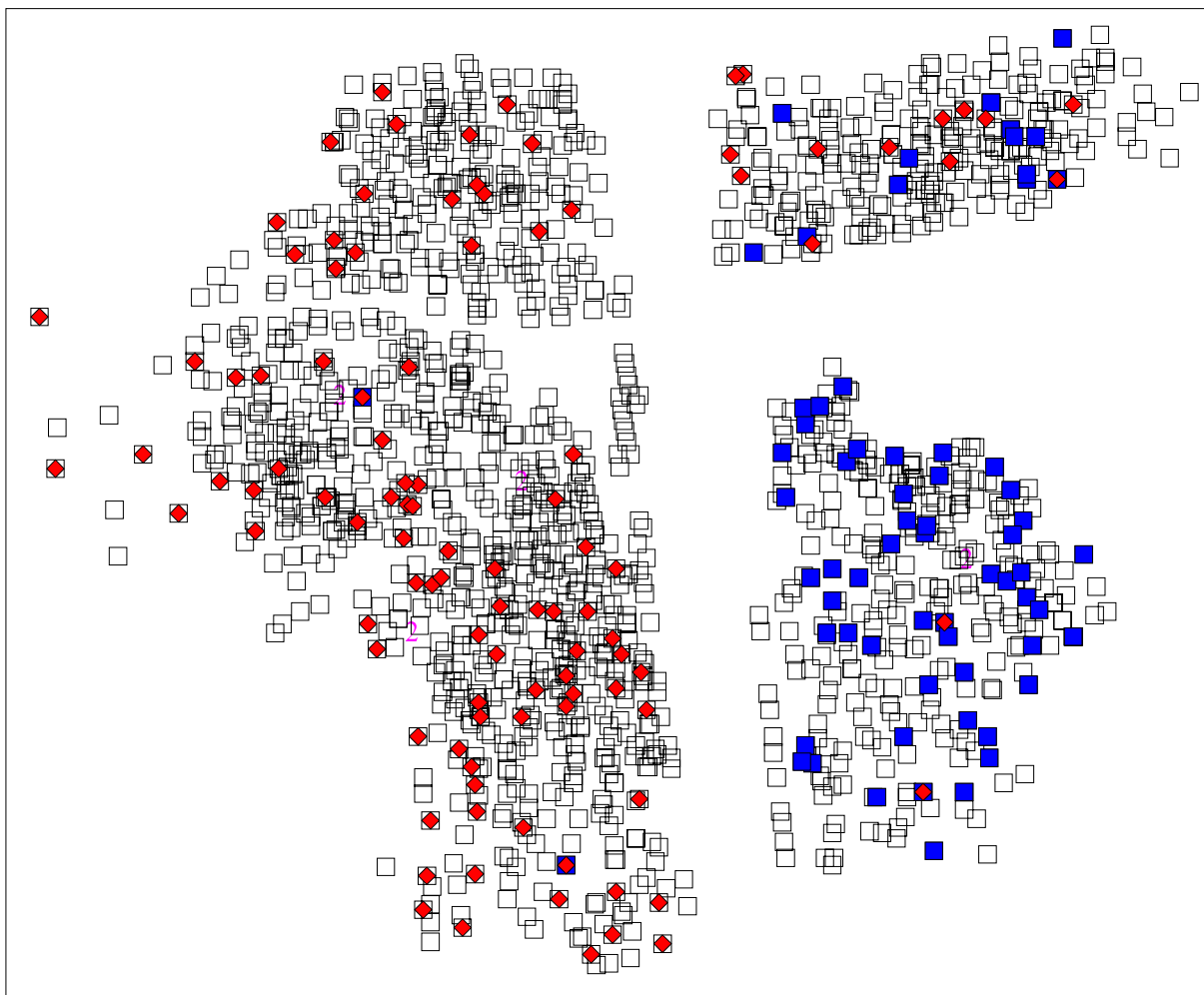
Pokojnice in pokojniki s spondilozo in metrična mreža 7. stoletja.

Spondiloza, starostna sprememba kosti, je mučila ves čas tako moške kot tudi ženske. A celotno prebivalstvo, ki je pokopano na jugovzhodni tretjini pokopališča je brez nje! Gre za dve različni populaciji s povsem drugačno prehrano in načinom življenja?

Pokojnice in pokojniki z osteofitozami.

Tudi osteofitoze prišteva Hermann Helmuth k artritičnim obolenjem (Helmuth 1996, 50). Tudi te so ves čas mučile prebivalce Altenerdinga. Vendar ne vseh, ampak skoraj samo tiste, ki so pokopani na jugovzhodnem delu pokopališča. Je to nov dokaz, da je gre za dve populaciji z različno obolevnostjo?

Romb – artroza, kvadrat – artritis.

Rešitev ponuja slika razprostranjenosti artroze in artritisa. Oba pojma se enako nanašata na dva ločena prostora, ki sta enaka prostoroma spondiloze in osteofitoze. Sum, da gre le za razliko v poimenovanju enakega, potrjuje Helmuthovo opozorilo na neenotno terminologijo bolezni, ki se je poleg tega še spremenila v času raziskav Altenerdinga (Helmuth 1996, 49). Oznake, ki jih je Walter Sage vključil v katalog, je Helmuth pri končni objavi opustil in govori o osteoartritisu ter spondilartrizi. Tako slike artritičnih obolenj kažejo zgolj to, da je bilo gradivo obdelano v dveh delih, pri čemer sta bili uporabljeni dve različni terminologiji. Dve tako določeni skupini prebivalstva sta zato samo navidezni.

Tudi sicer zanimivo opažanje ujemanja metrične mreže 7. st. in skupin s spondilozo, ki precej jasno kaže, da vrhnji družbeni sloj zaradi nje skorajda ni trpel, ostaja negotovo, dokler ne bo osteološko gradivo obdelano in poimenovano po enotnem kriteriju.

6. RELIEF

Stanje zemljišča

Po Sagejevem pričevanju je bila površina najdišča in njegove okolice pred začetkom novodobne pozidave skorajda ravna kot miza. Ta izravnava je najverjetneje posledica stoletne njivske obdelave. To kažeta zelo spremenljiva debelina plasti prsti nad kameninsko osnovo ter okoliščina, da je globina grobov nihala v skladu z globino prsti. Zato je mogoče reči, da je bila v času trajanja pokopavanja površina bolj razgibana (Sage 1984, 10). Tako skupina plitvih grobov, ki se razprostira od srednjega dela grobišča proti vzhodu-jugovzhodu po Sagejevem mnenju govori o možnosti, da se je tam nekoč nahajala opaznejša vzpetina (Sage 1984, 14). Nadalje Sage poroča o manjšem močvirju, ki je bilo vzporedno z jugozahodnim

robom grobišča in so njegov rob še dosegli grobovi južnega dela (Sage 1984, 10). Tamkajšnji ostanki šote v zasutju nekaterih grobov (npr.: 636, 823) kažejo na obstoj močvirja v času trajanja pokopavanja.

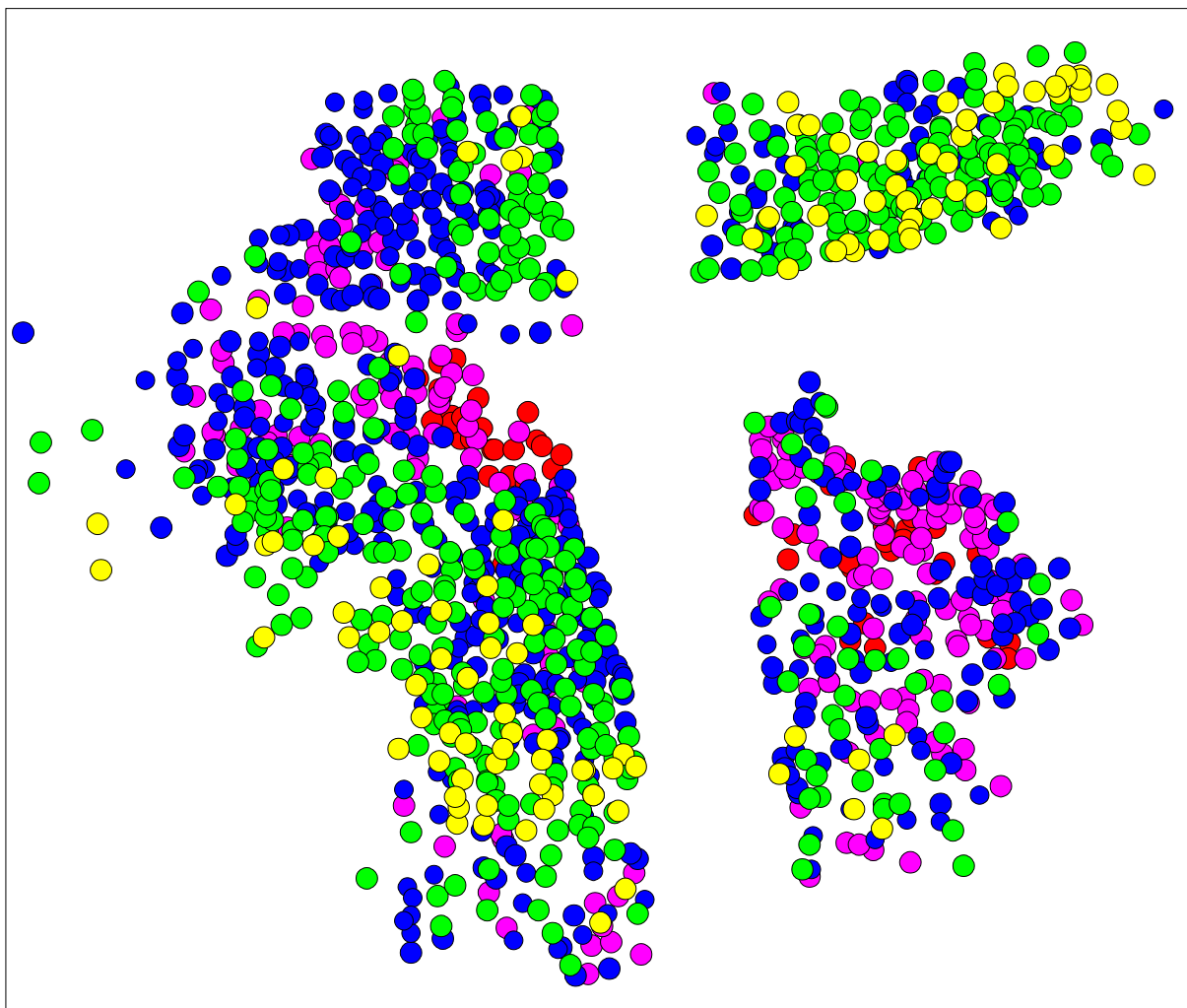
Globina grobnih jam

Katalog grobov ne navaja podatka o debelini prsti, kar bi olajšalo rekonstrukcijo oblikovitosti nekdanje površine. Edini podatek, ki je na voljo, je globina grobnih jam. Ta je neodvisna od spola, starosti pokojnikov in časa nastanka, kar potrjuje domnevo, da je nanjo vplival relief. Zato lahko predpostavimo, da so bile grobne jame povsod nekoliko bolj ali manj enako globoke. Če vzamemo novodobno površino za izhodišče, in ta podatek nam katalog nudi, potem različne globine grobov odražajo nekdanji relief. Sedaj plitvi grobovi so nekoč ležali na vzpetini, ki so jo pozneje odorali, sedaj globoki pa v pozneje zasuti dolini.

Res je, da so globoki grobovi na jugozahodu starejši in na severovzhodu mlajši, a to je zgolj odraz celotnega razvoja grobišča. Prav tako so na jugozahodu starejši grobovi globlji, mlajši pa nasplošno plitvejši. Ti plitvi grobovi niso posledica reliefa, ampak najverjetneje dobronamernosti pogrebcev, ki niso želeli poškodovati že obstoječih starejših grobov, na katere so naleteli pri kopanju grobnih jam. Zato so novo jamo raje izkopali manj globoko. Pri kopanju so namreč pogosto naleteli na še dobro ohranjene lesene krste, o čemer pričajo številna okostja, ki so se, ko je spodnja krsta sprhnela, posedla v spodnje grobove (npr.: 104, 398, 709, 1179). Ta okolnost zahteva, da v primeru več plasti grobov upoštevamo samo najnižjo. Hkrati moramo upoštevati, da morda niso kopali vseh jam že načelno enako globoko. Nadalje je treba misliti na to, da tudi novodobna površina, od katere so arheologi merili globine grobov, ni povsem idelano vodoravna. Neke velike natančnosti rekonstrukcije nekdanjega reliefa zato ne smemo pričakovati, grobe obrise pa že.

Postopek

Grobove sem po globinah razdelil najprej na 10 skupin v razponu po 20 cm. Že primerjanje teh skupin med seboj je kazalo opazno spreminjanje njihove vsakokratne razprostranjenosti, kar priča o blagi valovitosti nekdanje površine. Zaradi boljše preglednosti pa sem število skupin še skrčil na 5 z razponom po 40 cm. Ker bi bilo preveč zamudno preverjati po katalogu, kateri grob v skupinah s stratigrafskimi odnosi je najgloblji, sem se odločil za bolj preprosto, a še vedno učinkovito možnost. Skupine sem kartiral po obratnem vrstnem redu, najprej najbolj plitvo in nazadnje najglobljo. Tako so na sliki globlji grobovi prekrili plitvejše in lahko opazujemo »dno« pokopališča. Prevladujoči plitvi grobovi pomenijo nekdanjo vzpetino, globoki pa obratno dolino.

Globine grobov: rdeča pika – 60 cm in manj, vijoličasta – 61 – 100 cm, modra – 101 – 140 cm, zelena 141 – 180 cm, rumena – 180 cm in več.

Izsledki

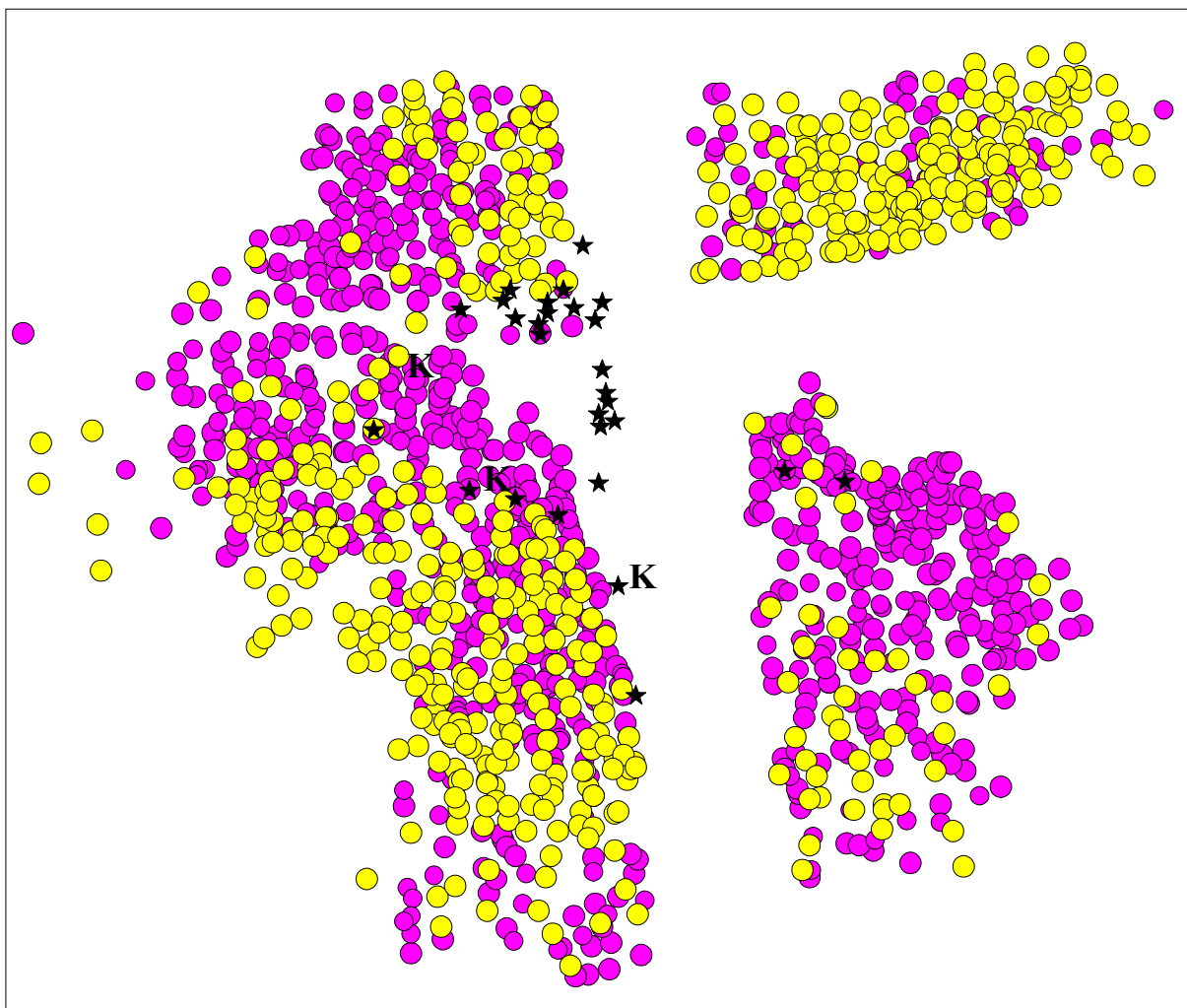
Že sam razpon globinskih skupin govori o blago nagubanem površju, kjer so bile razlike med najvišjimi in najnižjimi točkami okrog 1,6 m, kar na razdalji preko 100 m ni veliko. Sagejevo opozorilo na možno »vzpetino« v srednjem delu, je našlo potrditev. Postalo pa je očitno, da se je vzpetina nadaljevala proti severozahodu, vendar se v tej smeri znižuje. Severovzhodni in jugozahodni del grobišča sta bila v »dolinici«, kar se ujema z opažanji o močvirju. Pozornost vzbujata relief jugovzhodnega dela pokopališča. Vzpetina na njegovem severnem robu se proti jugozahodu zaključuje z ravnim robom. V razmiku 10 m leži v isti smeri še en raven rob. Oba sta torej vzporedna in potekata v smeri severozahod, jugovzhod. Južnejšega na severni strani spremlja plitev jarek. Ostrina prehodov, ki je v nasprotju s siceršnjim mehkim valovanjem, ustvarja vtis, da gre za umetno preoblikovano površino. Pokopavanje je od te oblike vsekakor mlajše.

Prostor brez grobov na najvišji »vzpetini« je po Sagejevem mnenju nastal bodisi zato, ker je trdina tu plitva (in je torej obdelovanje polja lahko uničilo grobove), bodisi zato, ker tu preprosto niso pokopavali (Sage 1984, 14). Pri tehtanju obeh možnosti nam je v pomoč izsledek naslednjega koraka, da so namreč isto vzpetino že v rimski dobi uporabili za žgane grobove. Vendar so bili zlasti na njenem jugozahodnem pobočju, njihovi sledovi najdeni le na njegovem vznožju, ne pa tudi na temenu. Ob predpostavki, da so bili grobovi rimskega grobišča prvotno vsaj kolikortoliko enakomerno razporejeni, si okolnost neenakomernosti njihovih sledov lahko razložimo tako, da je bilo teme vzpetinice z žganimi grobovi odstranjeno preden so nastali mlajši okostni grobovi. Tako narejena ploščad je imela v času mlajšega pokopališča pomen, ki jo je varoval pred kopanjem grobov.

7. NAJSTAREJŠA POSELITEV IZKOPALIŠČA

Zasutje grobnih jam

Oranje, ki je zravnalo staro površino, je s tem uničilo tudi vrhnje plasti. Vendar se je del njihove vsebine ohranil kot zasutje v grobnih jamah, ki so ostale nepoškodovane. Seveda smo pri tem odvisni od podatkov, ki so jih zabeležili med izkopavanji in objavili. Ti pa so zelo skopi. Predvsem gre za predmete. Ko odštejemo najdbe, ki nastopajo posamično, in tiste, ki bi lahko bile prdatki, ostaneta le še dve skupini predmetov. Prazgodovinske črepinje in drugotno ožgani odlomki tere sigilate.

Svetlejši krožci – grobovi globlji od 140 cm, temnejši krožci – grobovi globoki do 140 cm, zvezdice – drugotno ožgana tere sigilata, K – kalcinirane kosti.

Izsledki

Nekaj neurejeno raztresenih prazgodovinskih črepinj priča o izrabi prostora že v tistem času. Najdba posod in bronaste igle vzhodno od groba 1357 (Lesefund 10) govori za prazgodovinsko grobišče. Bolj povedna je druga skupina iz drugotno ožganih odlomkov tere sigilate. Posamični odlomki neožgane tere sigilate v merovinškodobnih grobiščih Nemčije niso redkost in večinoma veljajo za prdatke. V našem grobišču so primerki ožgani. Pojavljajo se zgolj v osrednjem delu grobišča, predvsem ob severnem robu najvišje vzpetine v večini tamkajšnjih grobnih jam. Taka razprostranjenost govori proti domnevi, da bi šlo za grobne prdatke. Očitno gre za zadnje ostanke žganih grobov. Tako razlago potrjujejo tudi delci sežganih kosti, ki so bili najdeni v treh grobovih istega predela, enkrat skupaj z drugotno ožgano tere sigilato. Vsi odlomki so zgolj na področju grobov, ki so globoki do 140 cm, torej

na nekdanji vzpetini. Zanimiv je pregled od severa proti jugu: na severu strnjena skupina odlomkov tere sigilate, nato prostor brez grobov, sledijo plitvi okostni grobovi brez tere sigilate in na robu vzpetine spet posamični odlomki tere sigilate. Postaviti moramo vprašanje, zakaj v času nastanka omenjene skupine plitvih grobnih jam na njihovem prostoru ni bilo tere sigilate, ki bi prišla v zasutje. Možnosti sta vsaj dve: bodisi, da tam žganih grobov nikoli ni bilo, bodisi, da so bili predhodno odstranjeni. Da bi imelo antično grobišče nenavadno podkvasto obliko, se mi zdi manj verjetno in s tem tudi prva možnost. Verjetneje je, da je bilo teme vzpetine z žganimi grobovi odstranjeno in ni nemogoče, da posamične črepinje tere sigilate na vznožju vzpetine pripadajo nasutju, ki so ga tedaj ustvarili.

8. METRIČNE OSNOVE GROBIŠČA

Samoumevno se nam zdi, da so stari Rimljani poznali in uporabljali metrična pravila, s katerimi so urejali svoje stavbe, naselja, polja. Njihova urejena grobišča s parcelnimi mejami ne vzbujajo začudenja. Bolj tuja pa nam je misel, da je tudi barbarski svet poznal in uporabljal merila, s katerimi je urejal svoj svet živih in mrtvih. Že prve analize slovanskega gradiva kažejo uporabo metričnih pravil pri urejanju prostora polj, naselbin, grobišč, mikroregij v povezavi s kulturnimi mesti (prim.: Šalkovský 1993, 1994; Pleterski 1996; Macháček, Pleterski 2000). Vendar ne gre za neko slovansko posebnost. Podobna ali celo enaka pravila so poznali tudi drugi. »Sveti kot«, o katerem več v nadaljevanju, je bil v uporabi npr. tudi pri Keltih na Irskem (prim.: Pleterski 1997, 24 s) in pri Germanih v Jellingu na Danskem (prim.: Dygge 1954, Fig. 15). Kartiranja nekaterih posamičnih lastnosti v grobišču Altenerding so kazala geometrijske pravilnosti. Vse to je bilo izhodišče misli, da je tudi na obravnavanem najdišču obstajal metrični sistem in da ga je mogoče poiskati.

Analiza slovanskih grobišč je pokazala, da so metrične smeri in razdalje na grobiščih določale točke, ki so jih označili s koli, kamni in jamami. Ob njih so posamični grobovi simbolnega pomena. Lahko so usmerjeni eden proti drugemu. Takim mestom so se grobovi bodisi izogibali, ali pa so se, ravno obratno, ob njih gnetli, metrične črte so vplivale na razporeditev grobov. V Altenerdingu je bila površina v poznejših stoletjih tako prizadeta zaradi poljedelstva, da se luknje za kole, kamni, plitve jame niso mogli ohraniti. Edina točka, ki se je že od vsega začetka dozdevala kulturna, je bila vdolbina sredi grobišča (LF 35), v katero je bila pokopana goveja lobanja, ki pripada zgodnj srednjeveškemu govedu. Zato se je Sageju zdelo možno, da gre za darilno žrtev iz časa grobišča (Sage 1984, 354). Ob njej je hkrati na eni strani prazen prostor, na drugi pa izredna gostota grobov. Po tem ključu sta takoj vzbudili pozornost še dve mesti. Otroški grob 144, ki leži sredi praznega prostora, ki se mu drugi grobovi izogibajo in strnjena kopica grobov (1224, 1225, 1226, 1228) prav tako sredi praznega prostora. Pokojnik v grobu 1226 ima ščit, kar po eni strani kaže zelo visoki rang pokojnika, po drugi pa je pokopan zelo daleč stran od drugih grobov s ščiti, kar kaže, da je bil pomen kraja, kamor so ga pokopali, zelo velik. Tudi goveja lobanja je pritegnila enega pokojnika s ščitom (483). To je nakazalo, da pomembni pokojniki - izven pričakovanega prostora - ležijo ob metričnih točkah. Tako je vzbudil pozornost grob 93 z mečem ob praznem prostoru, na robu katerega se gnetejo grobovi. Južno od njega je ženski grob 94, ki je usmerjen drugače od okolnih grobov, južneje, proti skupini grobov z grobom 1226. Poleg tega je grobu 93, z vmesnim praznim prostorom sosednji otroški grob 247, v katerem je nenavadna posoda v obliki živali, morda goveda. Vse to je nakazovalo četrto pomembno kulturno in metrično točko grobišča.

Nadalje so se ob kartiranju nekaterih lastnosti znotraj ožjih časovnih odsekov kazale vedno pogosteje bodisi ravne meje skupin, ali pa razporeditve grobov v ravnih črtah. Pojavljali so se tudi osamljeni grobovi, ki pa so ležali na istih črtah kot večje skupine grobov. V skladu z logiko metričnega označevanja prostora, si lahko predstavljamo, da sta neko metrično črto določala najmanj dva kola (kamna), ki sta stala daleč narazen. Na črti med njima in ob njej so izkopavali grobove. Po en grob ob kolih (kamnih) pa bi bil lahko

simbolični grob »čuvaja« metrične točke. Grobovi, ki so razporejeni ob črtah tako posredno kažejo njihov obstoj, enako nekateri osamljeni grobovi. Na Irskem so v srednjem veku grobovi čuvali meje rodovne posesti, pokopi pod obrambnim nasipom so varovali pred sovražniki (prim.: Fry 1999, 104 s). Ekstremni pokopi ob metričnih mejah so imeli v Altenerdingu verjetno podobno vlogo.

Vikinška grobišča južne Švedske praviloma vsebujejo sestoje kamnov, ki tvorijo različne geometrijske like: kroge, ovale, obliko čolna, kvadrate, pravokotnike, trirogelnike (Hansson 1998).

8.1. Metrične mreže in njihove sestavine

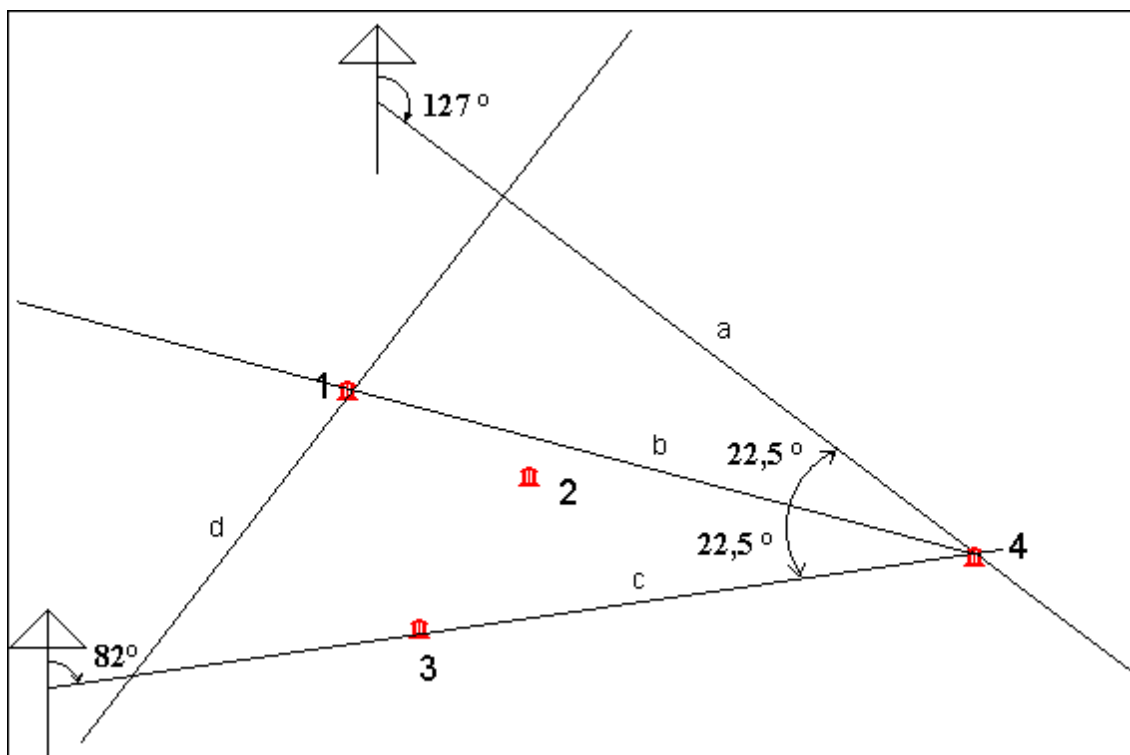
Razmeroma majhno širjenje pokopališnega prostora in vztrajanje pri pokopavanju na istem mestu skozi več generacij nam po eni strani nudi izjemno priložnost uporabiti optiko vertikalne stratigrafije, po drugi strani pa izredno zaplete ugotavljanje horizontalne stratigrafije. Zato je bilo potrebno proučevati posamične ožje časovne režnje grobišča. Pokazalo se je, da se je metrična struktura skozi čas spreminjala. Zato je najbolj jasno razvidna v svoji začetni obliki, pozneje pa je paleta možnosti že tako široka, da je bilo mogoče razbrati samo še glavne obrise. Zato so predstavljeni liki zgolj začetni spoznavni korak.

8.1.1. Metrična osnovnica in »sveti kot« na grobišču

Izraz »sveti kot« je seveda povsem tehničen, vendar se naslanja na mitološki pomen kota v stavbah, ki se je v folklornem gradivu ohranil do danes (npr.: Tolstoj 1998). Njegova velikost $23,5^\circ \pm 1,5^\circ$ je navidezna razlika v višini opoldanskega sonca v času enakonočja in v času obeh sončnih obratov. Ta razlika nastaja, ker os Zemljinega vrtenja ni pravokotna na ravnino njene orbite okoli sonca, ampak je za omenjeni kot od nje odklonjena (prim.: Šprajc 1991, 14). Pri tem se naklon zemeljske osi spreminja za zgoraj omenjeno $\pm 1,5^\circ$ (Šprajc 1991, 24). Naklon zemeljske osi so poznali antični matematiki in astronomi kot npr. Eratosthen (3. st. pr.n.št.) in Hipparh (2. st. pr.n.št.). Klavdij Ptolemaj (2. st. n.št.) ga je izračunal na $23^\circ 51' 20''$, pri čemer si je pomagal s preprosto navpično postavljenim okroglo ploščo, katere obod je bil razdeljen na obočne enote (prim.: Toomer 1996, 83 s). Podobno sfero je razvil v Regensburgu pred 1069 magister Wilhelm iz St. Emmerama ter z njo pravilno določil sončna obrata, pri pomladanskem enakonočju pa se je zmotil le za 5 dni (Stevens 1999, 678 ss).

Kot $23,5^\circ \pm 1,5^\circ$ v pokrajini povezuje trojice kulturnih mest, ki so posvečene protistavnima božanstvoma svetlobe (toplote, poletja...) in teme (mraza, zime...) ter božanstvu, ki med njima vzdržuje ravnotežje (prim.: Pleterski 1996). Prav božični in kresni čas obeh sončnih obratov sta tista dela leta, ko so moči obeh bogov poletja in zime največje, enakonočje (v praksi različni simbolni datumi spomladi in jeseni) pa je trenutek, ko se njuna nadvlada menja, ko eden navidezno umre in drugi oživi. Ponavljanje svetega kota je pomenilo utrjevanje naravnega ravnovesja, ki je bistveno za preživetje ljudi.

Ob spoznanju, da na grobišču obstajajo metrične točke in črte, je bilo mogoče postaviti več vprašanj: katera je osnovna smer grobišča, ali obstaja sveti kot, kako je povezan z osnovno smerjo.

Kultne točke 1 – 4 in nekatere glavne metrične smeri a - d.

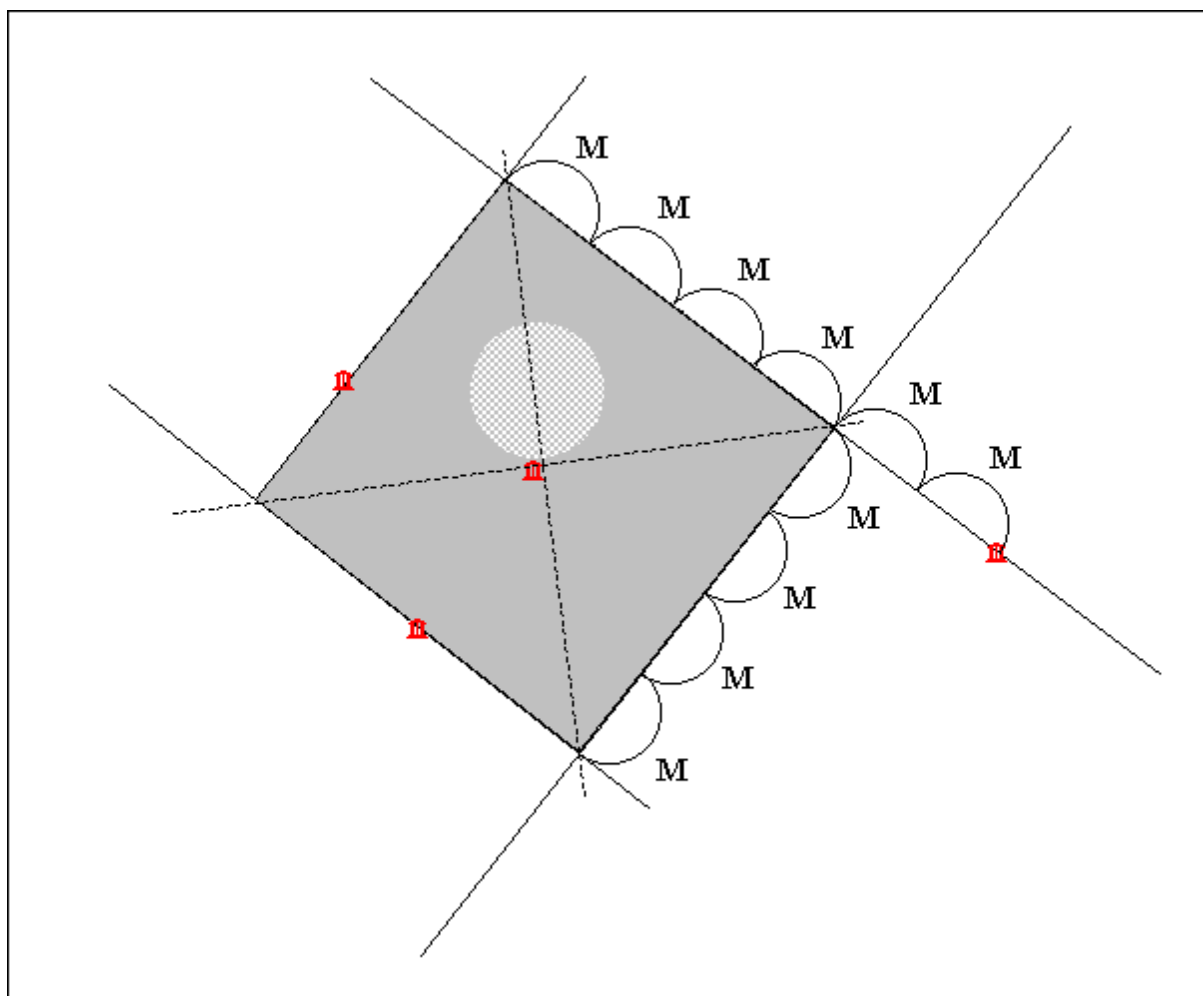
Določitev štirih kulturnih točk – 1 pri grobu 94, 2 goveja lobanja LF35, 3 pri grobu 144, 4 pri grobu 1224 – še ni razpletla metrične mreže. Problem je povzročilo že število štiri, ki je bilo nepričakovano. Grob 94 je usmerjen proti točki 4, grob 1224 proti točki 3, grob 144 proti točki 4. Tudi to potrjuje povezanost teh točk. Premica **b**, ki jo določata točki 1 in 4, ter premica **c**, ki jo določata točki 3 in 4, oklepata kot $22,5^\circ$. Premica **c** je odklonjena od severa za 82° , kar je hkrati ena od glavnih smeri, po katerih so usmerjali grobove. To je smer, ki ne kaže na neko pomembno točko v pokrajini in tudi ne na neko važnejšo astronomsko točko. Njeno smiselnost je pokazalo šele rekonstruiranje bolj celovite metrične mreže začetnega obdobja. Sistem njenih pravokotnikov ni bil usmerjen niti po smeri **c**, niti po **b**, ampak po **a** in **d**. Pri tem je nedvomno glavna smer **a**, ki je odklonjena od severa za 127° . Na $48^\circ 15'$ severne širine in višini horizonta 1° označuje smer sončnega zahoda v času poletnega solsticija in smer sončnega vzhoda v času zimskega solsticija, torej smer Kres – Božič. To je torej osnovna smer grobišča! Smer **d** je samo pravokotnica na osnovno smer. Obe tvorita stranici pravokotnega enakokrakega trikotnika, katerega osnovnica je daljica **c**. Kot med **a** in **c** je 45° , daljica **b** ga razpolavlja na dva sveta kota po $22,5^\circ$.

Pri tem se porajajo nadaljnja vprašanja. Poleg tega, kaj pomeni točka 2, kako je vključena v sistem in zakaj prav tako razdalja med točkami, kot pač je, na kar bomo odgovorili v nadaljevanju, tudi vprašanje, zakaj je bil grobovom pomemben odklon 82° in ne 127° . Menim, da odgovor tiči v dejstvu, da so se ljudje odločili za posredno smer, ki je v določenem kotu ($2 \times 22,5^\circ$) na osnovno smer. Rešitev je dobredna: grobovi so tako pokopani v **kotu**.

Beseda »kot« ima možnih več indoevropskih izhodišč: **kamp-* kriviti; **keuHt-* oviti, pokriti; **keuH-* kriviti, cerkvenoslovanski *svkutati* pomeni pokopavati! (Snoj 1995, 251s; 1997, 264). Iz **keuHt-* je tudi »kucelj« (Snoj 1997, 264) pač kot zakrivljena oblika. Pomensko povezana je tudi beseda »krog«, ki je sorodna ahd. *hring*, in izvira iz indoevropskega korena *(*s*)*ker-* vrteti, viti, upogibati (Snoj 1997, 276). *Krug* je v beloruščini tudi nebesni obok, v ukrajiniščini pa gorski vrh! (Bezljaj 1982, 98). Vsem možnim osnovam je skupen pomen: oviti, kriviti. Etimološke in pomenske povezave na ravni skupnih indoevropskih izhodišč med - kot, krog, hrib, kucelj kažejo skupno lastnost: zapognjenost, zakrivljenost. To pa je del pogoste in simbolno zelo močne protistave krivi – pravi (npr.:

Ivanov, Toporov 1974, 264). »Krivi« se mdr. nanaša na onostranstvo (Tolstaja 1998, 220), torej svet mrtvih. Na simbolni ravni tako ni razlike med pokopom v krogu, gomili ali kotu. Kar pomeni, da tozadevno ni razlike med planimi pokopi in gomilnimi pokopi. To tudi pojasnjuje lahkotnost prehajanja iz gomilnih v plane pokope in obratno ter opozarja, da so številne arheološke klasifikacije stavile na napačno karto. Pomenska povezava med kotom, vogalom in gomilo je povsem očitna tudi v nemški besedi »Ecke« < stvn. ecka, egga (Wahrig 1968, 981), ki v srednjeveških pisnih virih za področje jugovzhodnih Alp v toponomastiki vedno nastopa kot germanska vzporednica za slovansko »brdo« = Hügel (Kos 1975, 39 s; Blaznik 1986, 59 ss; Kranzmayer 1958, 41).

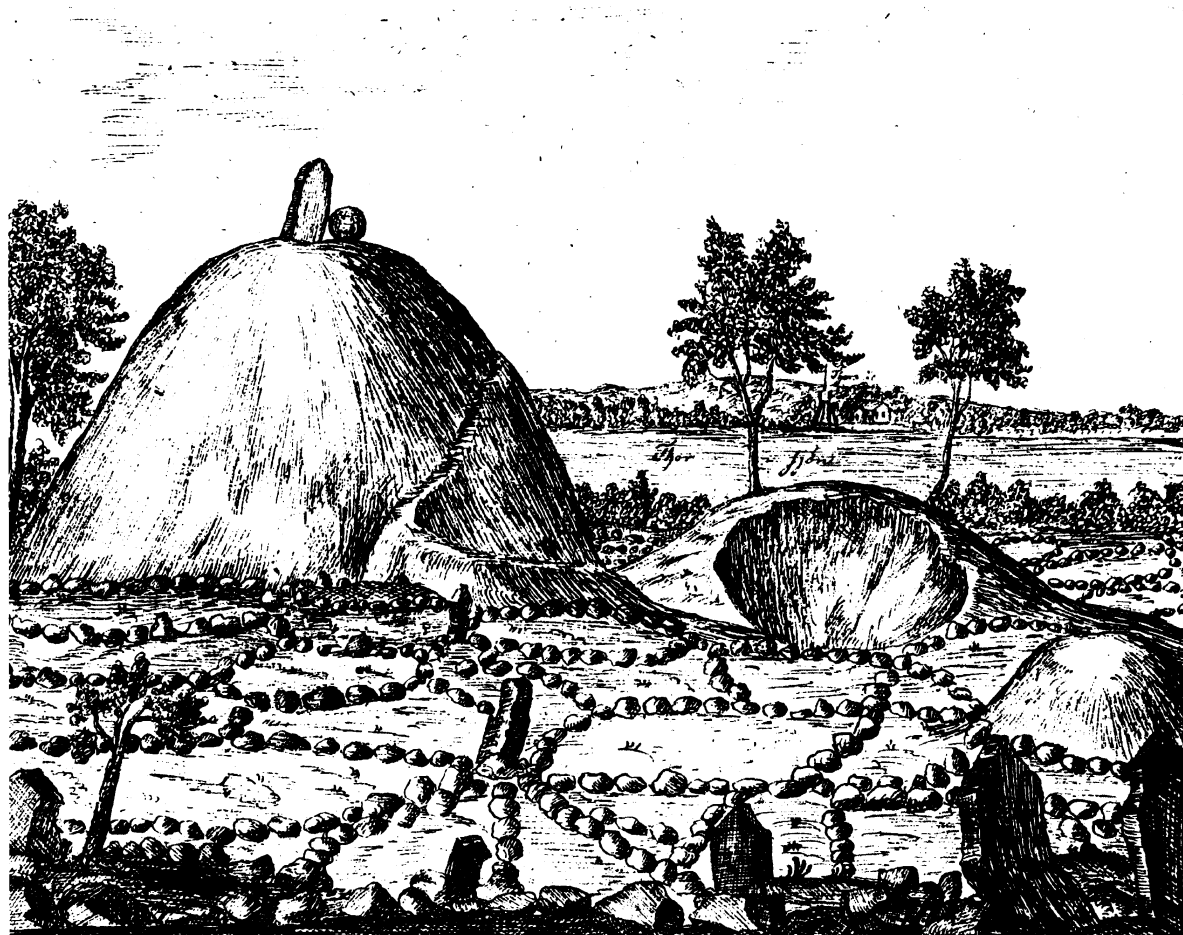
8.1.2. Kvadrat

Metrični kvadrat (sivo) z označenimi kulturnimi točkami in najvišjim delom grobišča (svetlejši krog). M – modul.

Potem ko so se prikazali glavni obrisi najstarejše metrične mreže, se je hitro izkazalo, da je bila pri merjenju najbolj priljubljena enota – modul 3 X 2 dvojna koraka. Stranica prej prikazanega enakokrakega pravokotnega trikotnika je bila dolga 6 modulov. Vanj je bil včrtan kvadrat s stranico 4 modulov. Kulturni točki 1 in 3 ležita na stranicah kvadrata, kulturna točka 2 pa skoraj natančno v njegovi sredini. To kaže, da je bil ob jami z govejo lobanjo še nek viden orientir, kamen ali lesen(?) steber, ki je stal natančno v sredini. Pri tem postane očitna tudi okolnost, da je ta sredina na robu nekoč najvišjega mesta pokopališča, na katerem ni grobov. Če se spomnimo še opažanja, da gre za umetno izravnani vrh vzpetinice, in temu dodamo še nekakšne prehode med grobovi, ki se tu stekajo, se vse to sestavi v smiselno celoto. Kamen, steber na vzpetini pomeni simbolično os sveta, njegovo središče, kraj kjer so se odvijala

najpomembnejša pravno-religiozna dejanja plemena, od poravnavanja sodnih sporov, do obredov umeščanja novega kneza (glej poglavje 8.1.7.).

Grobišče Ingelstad po sliki iz dela »Suecia antiqua et hodierna« Erika Dahlberga (Hansson 1998, 61, Fig. 7).

Veliko gomilo sredi južnošvedskega vikinškega pokopališča z geometrično razporejenimi kamni kaže upodobitev iz poznega 17. stoletja. Na vrh gomile vodi stezica, na gomili pa sta dva kamna: ravni in okrogli. Povezava s »pravim« in »krivim« kamnom, ki sta bila pomembna člena ustoličevalnih obredov pri Indoevropejcih (prim.: Pleterski 1997, 37), se zdi povsem mogoča. Zakopana goveja lobanja v Altenerdingu bi tako lahko pripadala »krivemu« bogu podzemlja (prim.: Tolstaja 1998; Popowska-Taborska 1998), možni ravni steber ob njej pa njegovi nebesni protistavi. Po raziskavah Jacka Banaszkiwicza je v plemenskih središčih različnih evropskih skupin nekoč stal steber – simbolična os sveta, pogosto na dvignjeni podlagi, ki je hkrati služil različnim pravnim dejanjem (prim.: Banaszkiwicz 1990; 1991). Roderich Schmidt opozarja na povezavo kamnov, na katerih so ustoličevali skandinavske kralje, z grobovi prednikov (Schmidt 1980).

Že omenjeni dvojni korak je bil seveda tudi rimski *passus*, ki je bil razdeljen na 5 čevljev. Modul 3 X 2 dvojna koraka bi tako lahko znašal 30 čevljev. Rimski *passus* meri 1,48 m, kar da dolžino rimskega čevlja 0,296 m (prim.: Chantraine 1972). Če bi v Altenerdingu uporabili takšno rimsko enoto, bi modul meril 8,88 m, vendar je nedvomno večji. Metričnih črt gotovo ni bilo mogoče določiti natančneje kot na pol metra, vendar večje število meritev največjih ugotovljenih razdalj med metričnimi črtami napako do določene mere medsebojno

izničiti. Tako je bilo mogoče izračunati dolžino stranice kvadrata na 37,18 m, modula na 9,29 m in čevlja na približno 0,309 m. To so mere, ki se z običajnimi rimskimi ne ujemajo. Ujema pa se število čevljev dolžine stranice kvadrata. Ta meri 120 čevljev, kar je enako velikosti, ki jo ima rimski *actus*, kot dolžinska in ploščinska mera rimskega polja (prim.: Chantraine 1964). Altenerdinški kvadrat bi bil torej lahko urejen po zgledu rimskega *actusa*.

To odpira vprašanje kontinuitete rimske poljske razdelitve v srednji vek na Bavarskem. Zadnji pregled je podal Klaus Fehn in ga zaključil z opozorilom na pozitivne dokaze kontinuitete, ki jih je našel Friedrich Eigler v weißenburškem prostoru (Fehn 1999). Podobno je Paul Meyer-Maurer (1998, 122 s) lahko prepričljivo pokazal preživetje rimske poljske razdelitve v sosednji Švici, severno od Alp in tudi v švicarskem delu rimske province Raetije, ki je nekoč obsegala prav tako dobršen del sedanje Bavarske z Altenerdingom vred. Zanimiva je njegova ugotovitev, da je znašala dolžinska enota centurijacije 740 m, kar je polovica rimske milje in tretjina galske leuge. Ko je nadalje poskušal rekonstruirati manjše enote je na kartah merila 1 : 25000 lahko našel še podrobnejšo mrežo 1/10 dolžine centurije - *heredium*, torej v dolžini 74 m. Za to, kako so izmerili tako razdaljo ponuja več možnih razlag. Ena možnost bi bila uporaba večjega »galskega« čevlja. Druga, ki ji je bolj naklonjen, bi bila, da so sicer uporabljali običajno merilno palico – *pertica*, vendar so izmerili bodisi povečan *actus* z 12 in ½ *perticami*, bodisi še raje kar *heredium* s 25 *perticami* (Meyer-Maurer 1998, 107 ss). »Povečani« *actus* bi tako meril 37 m, kar se z zanemarljivo razliko ujema s 37,18 m altenerdinškega *actusa*. Ker je v Altenerdingu enota očitno *actus* in ne *heredium*, je vseeno bolj verjetna uporaba večjega čevlja. Še zlasti, ker ima dolžina *actusa* povsem določeno simboliko. Rimski pisec Frontin iz 1. st. v svojem spisu o rimskem zemljemerstvu namreč izrecno poudarja, da je dolžina 120 čevljev, kolikor znaša *actus*, 12 krat 10 čevljev – *decempeda*, tako kot ima dan 12 ur in leto 12 mesecev (Frontin 1998, 46: 90). Uporaba dodatnih čevljev za »povečani« *actus* bi bila povsem v nasprotju s tem navodilom. Rešitev je torej treba iskati v večjem čevlju, ki bi kot 120 del 37-metrškega *actusa* znašal 0,308 m. Ta pa se spet z zanemarljivo razliko ujema z 0,309 m altenerdinškega čevlja, ki smo ga potemtakem določili le z 1 mm napake.

V frankovski državi je bila po pripovedi Gregorja iz Toursa površinska enota, od katere je bilo treba plačati kralju davek od pridelka, 1 *aripennis*. 5 *aripenov* v dolžino je zneslo 1 stadij (Weidemann 1982b, 342). Pri dolžini stadija 125 korakov ali 625 rimskih čevljev, znese dolžina *aripena* 37 m, kar je enako »povečanemu« *actusu*. Pri tej meri se torej ujamejo tako mnogokratniki rimskega (125) kot tudi galskega čevlja (120). In koliko čevljev je potemtakem meril *aripen*? Po Pseudo Boethiju v dolžino in širino 120 čevljev (Niermeyer 1976, 60). Beseda se je do danes ohranila v francoščini – *arpent* in je galskega izvora (Robert 1976, 90). »Povečani« *actus* se torej imenuje *aripennis*.

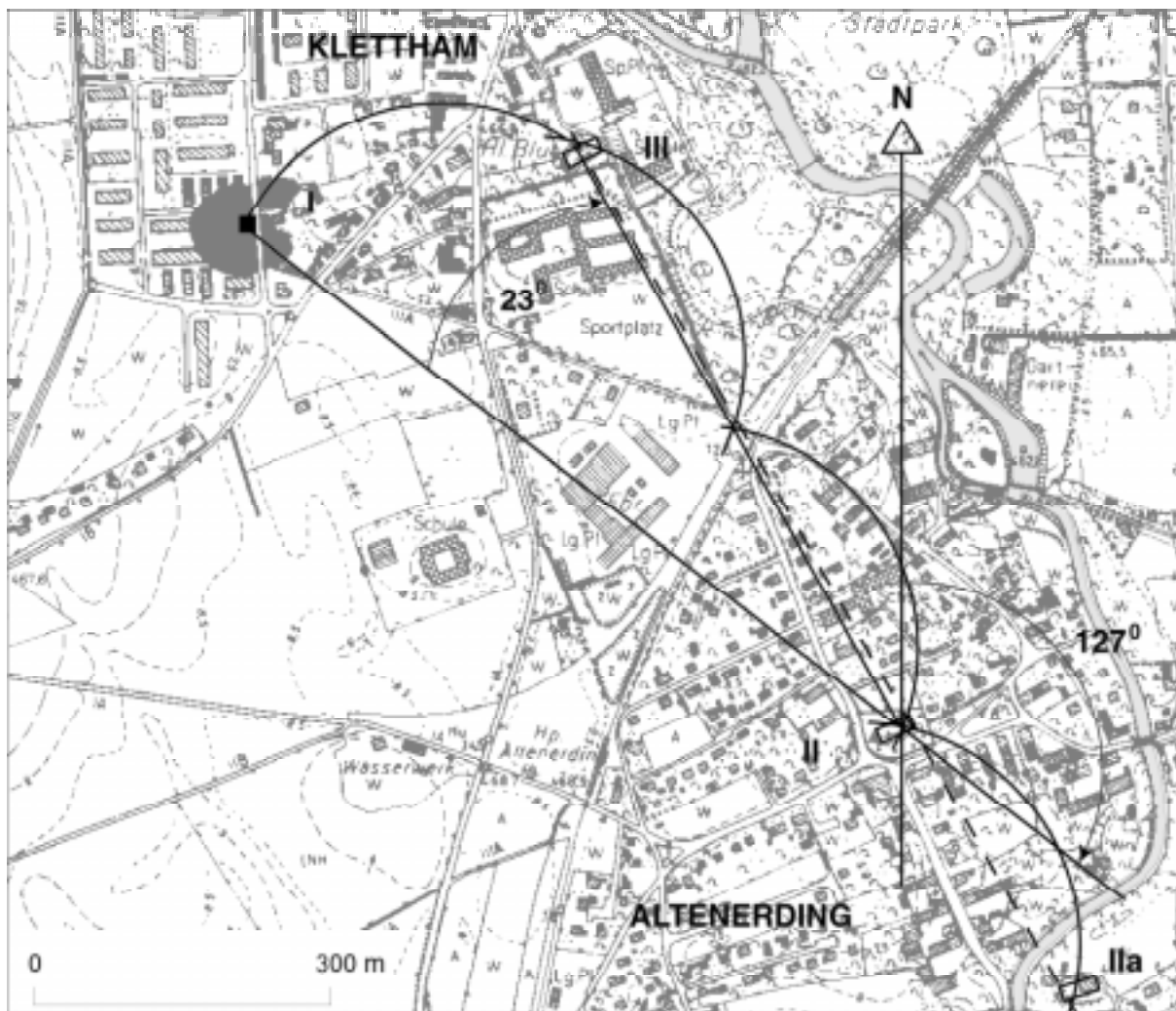
Z modularno analizo poljske parcelacije južno od Altenerdinga v Ascheimu in njegovi okolici se je ukvarjala Gertrud Diepolder (1988) in pri tem našla posamezne razdalje, ki so se ji izšle pri uporabi rimskega čevlja 0,296 m, Karlovega čevlja 0,333 m in »aschheimskega« čevlja 0,275 m, ki ga je razvila iz stavbnega tlorisa zgodnesrednjeveške cerkve v Ascheimu. Za večjo prepričljivost ji manjka celovit modularni prikaz razvoja polja vsaj ene vasi v celoti. V iskanju primerjav je opozorila na sledove rimske parcelacije, ki jih je odkril Franz Brosch ob vznožju Georgenberga v Zg. Avstriji in jim je bilo mogoče pripisati kot mero čevlj v dolžini približno 0,3065 m. Sama se je zavzela za modul, ki bi bil izpeljan iz aschheimskega čevlja (Diepolder 1988, 210 s). Novejše meritve Hansa Krawarika (1994, 159) v okolici Georgenberga aschheimskega čevlja niso potrdile. Ostaja pa velika podobnost med 0,3065 m »georgenberskega«, 0,308 m galskega in 0,309 m altenerdinškega čevlja. Če temu dodamo še podatek, da je po viru iz 9. st. sv. Rupert dobil okoli 696 v Salzburgu posest od bajuvarskega kneza Theoda v izmeri dveh leug v kvadrat - *in longitudine et latitudine de territorio super duas leuvas* (Wolfram 1995, 245; Lošek 1997, 94 ss), je kontinuiteta uporabe starih merskih enot galskega izvora na bajuvarskem področju ponovno potrjena. Altenerdinški kvadrat je tako mogoče razložiti kot *aripen*, katerega mnogokratnik je galska *leuga*. Hkrati je idealen

simbol enosti prostora in časa, saj z merami po Frontinovi pripovedi kaže obenem prostor in čas. Pokazali smo, da je bil sestavljen iz 4 modulov. V tem lahko najdemo še en stik z antično simboliko. Pitagorejcem pravica ustreza številu 4 in kvadratu (prim.: Motte 1985). To ujemanje pa pritrjuje pravno-religiozni namembnosti praznega prostora vrh vzpetine z govejo lobanjo ob središču kvadrata.

Simbolika aripena pa s tem ni izčrpana. Tudi to, da so pri urejanju prostora pokopališča uporabili mersko enoto razdelitve polja, ne more biti naključje. Zelo zanimivo primerjavo ponuja finsko grobišče z žganimi grobovi Vainionmäki v kraju Laitila iz 7. in 8. st. Tu so bili najdeni sledovi kultnega oranja na pokopališču. Avtorica navaja, da je bilo mogoče na grobiščih Skandinavije že večkrat ugotoviti ritualno oranje iz različnih arheoloških obdobij. Nadalje opozarja na finsko ljudsko pesem »O sežigu Tarsiana«, ki pove, da bodo ogorki pogrebne grmade posejani na polje brez dna. Polje brez dna je barje, v katerega se pod težo grehov pogrezajo duše, ki jih je očistil ogenj. Očitno je simbolno enačenje polja in pokopališča; ostanki grmade, sežgane kosti prednikov, so kot seme posejani na to polje. Pokopališče je bilo tako vez med preživljanjem obstoječe skupnosti in preminulimi pokolenji (prim.: Purhonen 1996, 123 s). Na tem mestu se zato lahko vprašamo, kako stara je oznaka pokopališča kot božje njive? Vsekakor je sintagma »ager dei« pogosta že v zgodnjekrščanski književnosti (npr.: Caesarius Arelatensis, *Sermones Caesarii uel ex aliis fontibus hausti*. Cl. 1008, SL 103, sermo: 6, cap.: 5, linea: 1).

8.1.3. Sveti kot v pokrajini

Potem ko smo ugotovili obstoj svetega kota na grobišču, je seveda sledilo vprašanje, ali je tak kot obstajal tudi v okoliški pokrajini. Iskanje sem začel s predpostavko, da je bilo grobišče s prizoriščem pravnih dejanj tako močno kultno mesto, da predstavlja hkrati tudi eno od treh kulturnih točk v pokrajini.

I – Vzpetina ob goveji lobanji na grobišču, II – cerkev sv. Marije, Ila – Petersbergl, III – cerkev Hl. Blut.

Ker so stara kulturna mesta pogosto preživela do danes tako, da so na njih zgradili cerkve, sta pozornost vzbudili sosednji cerkvi sv. Marije v Altenerdingu in Hl. Blut v Kletthamu. Med prvo in grobiščem obstaja tudi zanimiva metrična povezava. Če v osnovni solsticijalni smeri grobišča 127° potegnemo črto od vzpetine z govejo lobanjo proti jugovzhodu, naletimo prav na cerkev sv. Marije v Altenerdingu. Če označimo še drugo smer, ki jo določata obe cerkvi, vidimo, da seka prvo smer pod kotom približno 23° , kar ustreza velikosti svetega kota. Vendar, ali možnost sočasnega obstoja naštetih treh kulturnih mest v resnici tudi obstaja.

Klettham je kot Cheldheim omenjen že okoli 924, romanje k njegovi cerkvi pa je prvič omenjeno šele 1401 (Sage 1973, 214). K njej je vodilo najpomembnejše evharistično romanje stare Freisinške škofije, ki naj bi se začelo med 1315 in 1360 (Krausen 1985, 191). Možnosti še starejše cerkve, lahko z drugačnim imenom, razmeroma pozna prva omemba ne izključuje. Na verjetnost starega kulturnega mesta opozarja tudi tamkajšnji vodnjak z okolno zemljo, oba naj bi imela zdravilno moč. Drugi namig nudi stara navada, da so trupla umrlih iz Siglfinga in Kletthama nosili skozi cerkev Helig Blut na njihovi poti do pogreba v Altenerdingu (Krausen 1985, 192). Taka pot pogrebcev vzpostavlja povezavo med cerkvama v obeh krajih.

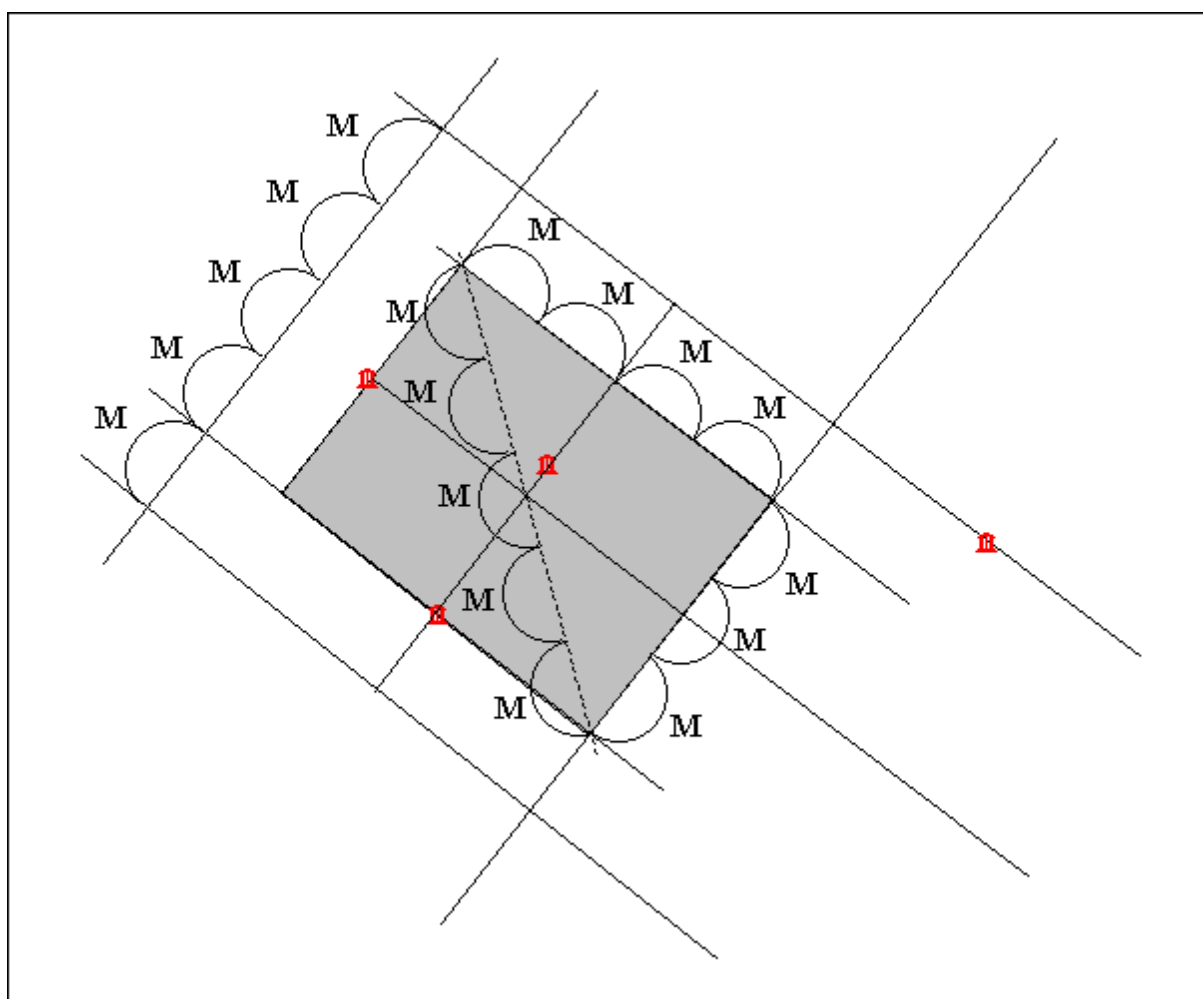
V Altenerdingu, Ardeingas prvih omemb v pisnih virih, je bil najverjetneje že v času med 788 in 800 kraljevi dvor, Cerkev Marijinega oznanenja pa je prafarna (Sage 1973, 216; 1975, 257). Res je, da je po 7. st. prišlo do prerazporeditve naselbin, najkasneje tedaj, ko je okoli 1228 nastalo sosednje mesto Erding, delno pa morda tudi že prej, ko je v poznejšem Altenerdingu nastal kraljevi dvor (Dannheimer 1974, 633 ss). Vendar to možnosti ohranitve starih kulturnih mest ne zanika. Očitna je namreč splošna kontinuiteta poselitve, čeprav so se

dogajale lastniške spremembe in ekonomske reorganizacije. Dokončen odgovor pa bi mogla dati samo izkopavanja v obeh naštetih cerkvah.

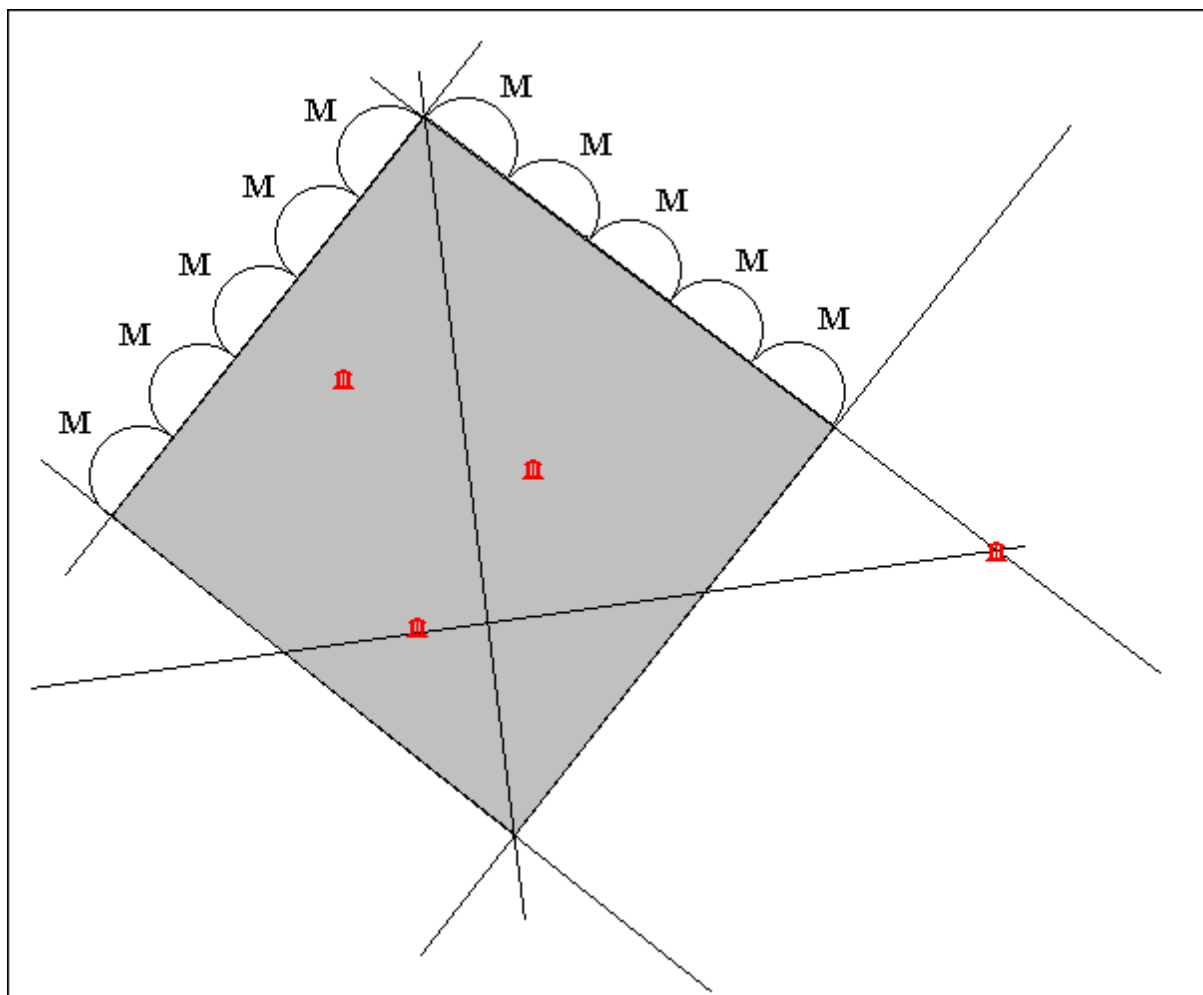
Zanimiv bi bil odgovor na vprašanje, ali so razdalje med naštetimi tremi kulturni mesti modularno določene. Karta 1 : 10000, daje za to premalo natančne podatke, poleg tega pa ne poznamo povsem natančno merskih točk. Grobo opažanje vendarle pove, da je razdalja med II in III dvakratnik razdalje med I in III. Ta bi lahko znašala 333 m, to je 9 aripenov. Razdalja II – III bi tako merila 666 m ali 18 aripenov oziroma 9 heredijev. Razdalja I – II bi se lahko izšla z 11 herediji. Možnost uporabe starih poljskih mer je zato zelo verjetna. Za modul 9 aripenov je od cerkve Marijinega oznanenja oddaljena vzpetinica Petersbergl (IIa). Ta leži ob črti, ki spaja tudi cerkev Marijinega oznanenja (II) in Hl. Blut (III). Iz katerega vira izvira podatek, da je bila prva farna cerkev v Altenerdingu posvečena sv. Petru (Brenninger 1990, 3), nisem mogel odkriti. Vsekakor je na Petersberglu stala cerkev Sv. Petra, ki je bila 1807 profanirana in okoli 1967 dokončno porušena (Brenninger 1990, 3). Ker Petersbergl stoji v poplavni ravnici rečice Sempt in je bilo ob cerkvi premalo kopnega prostora za morebitno farno pokopališče, se mi ne zdi verjetno, da bi tu stala prva farna cerkev. Možno pa bi bilo, da je prišlo do premikov patrocinijev. Morda so prenesli Marijino češčenje iz Kletthama v Altenerding, kjer je zato dotedanje češčenje sv. Petra potrebovalo novo cerkev na Petersberglu. Taka razlaga bi se ujemala z metrično povezanostjo vseh treh cerkva in pojasnjevala nenavadno pot pogrebov iz Kletthama in Sigfinga.

8.1.4. Hiša in dvor

M – modul 30 čevljev, sivo – »hiša«.

Že v analizi prvega obdobja pokopavanja smo izluščili tloris nekake hiše. Postavljena je v osnovni actus. Kultni točki 1 in 3 stojita na sredini dolžine in širine. Razmerje stranic hiše 3 : 4 je najbolj idealno za pravokotni trikotnik, ki ga dobimo, če potegnemo diagonalo hiše. Pri tem razmerju je namreč tudi diagonala celo število – 5, kajti $\sqrt{25} = \sqrt{(9 + 16)}$. Hišna diagonala sama po sebi ni bila metrična črta, ki bi jo pri pokopih upoštevali, je pa njena dolžina 5 modulov enaka dolžini stranice večjega kvadrata, v katerem stojita hiša in actus. Simbolna povezava med hišo, ki je model sveta v malem, a hkrati tudi maternica, ter grobom, ki je začetek novega bivanja, izvira morda še iz starejše kamene dobe (prim.: Čausidis 1996).

M – modul, sivo – »dvor«.

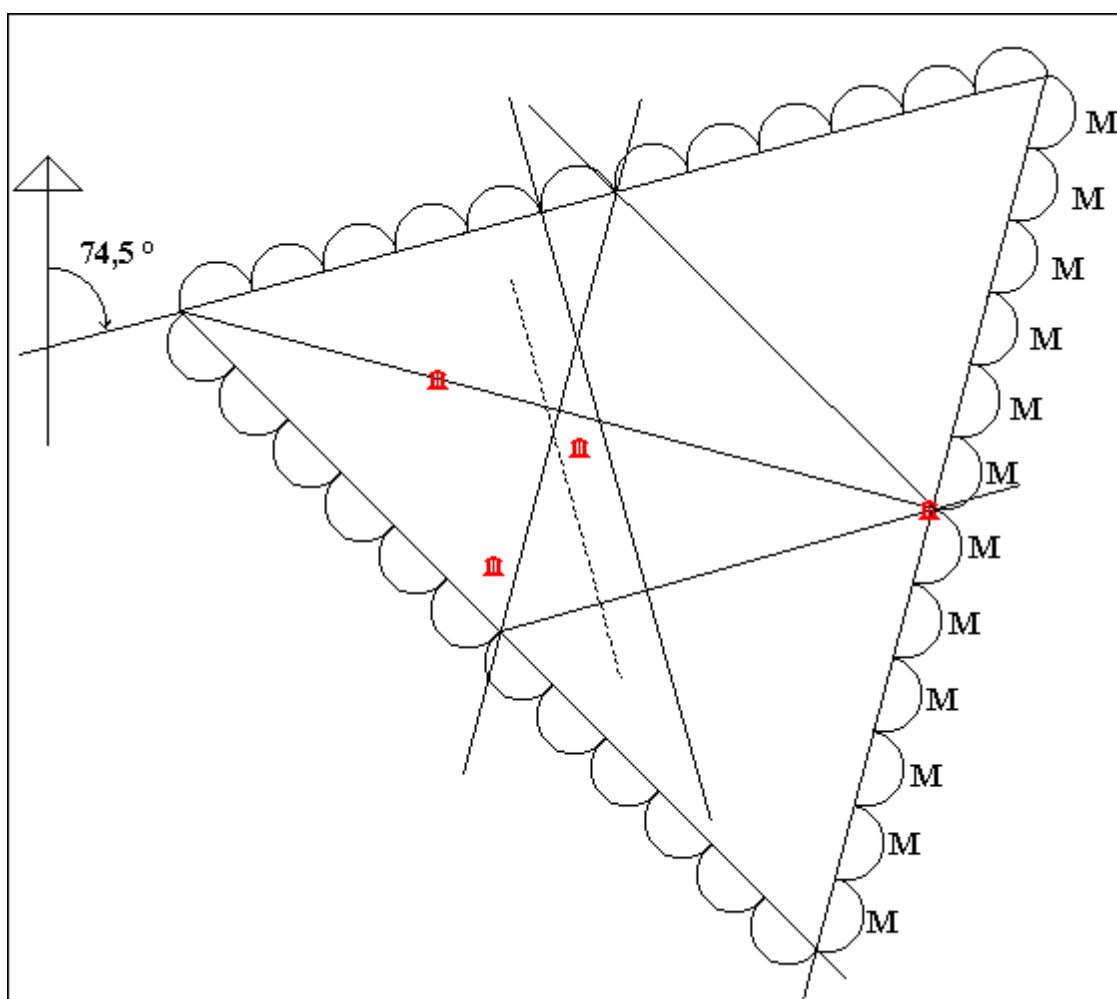
Obstoj tega kvadrata ne določajo samo metrične črte njegovih stranic, ampak tudi njegova diagonala, ki poteka približno v smeri sever-jug. Deli ga na dve polovici, vzhodno in zahodno. Videli bomo, da je vzhodna plovica namenjena moškim, zahodna pa ženskam. Enako vzdolžna središčnica hiše, na kateri leži kulturna točka 1, loči bojovniški del od ostalih. Prečna središčnica hiše, na kateri ležita kulturni točki 2 in 3, loči otroke od odraslih, neporočene od poročenih žensk. Podrobnejša proučevanja grobišča bodo gotovo odkrila še nadaljnje delitve. Delitev na levo, zahodno, žensko stran in vzhodno, desno, moško poznajo ljudstva celega sveta, jo izpričujejo že antični viri ter je očitno ena najstarejših simbolnih dvopolnosti človeštva (prim.: Needham 1973; Ivanov, Toporov 1974, 259 ss; Leeuwen-Turnovcova 1990). In če navedem za vzorec vsaj še nekaj arheoloških primerov; zelo jasno sliko nudita makedonski grobišči Vodovratski Pat v vasi Vodovrati in Dimov Grob v vasi Ulanci iz prehoda pozne bronaste v zgodnjo železno dobo Makedonije. Umrle so polagali skrčene na bok, pri čemer ženske vedno na levo stran telesa, moške pa vedno na desno stran telesa (Mitreviski 1997, 35 ss). Drugačno dvopolno ureditev so uporabili na poljskem grobišču

Dziekanowice iz 10./11. st., kjer so ženske pokopane z glavo na zahodni strani, moški pa z glavo na vzhodni strani groba (Rysiewska, Wrzesiński 1997, 89). Anglosaško grobišče Holywell Row iz 6. in 7. st. ima tudi grobove, kjer so pokopali pokojnike s skrčenimi nogami, pri ženskah na levo in pri moških praviloma na desno (Pader 1982, 95).

Povsem očitna vzporednica med ureditvijo hiše in grobišča obstaja v irskem izročilu. Tako kot je bil severni del hiše vedno stran časti, je bil tudi pokop na severu pokopališča časten (Fry 1999, 163 s). Sever kot stran časti opisuje tudi *Críth Gablach*, irsko pravno besedilo iz 8. stoletja, ki našteva sedežni red na kraljevem dvoru. Dolga pravokotna stavba gleda proti vzhodu, v oddaljenem koncu na severni strani sedi kralj. Na jugu so njegovi plačanci, tisti, ki jih je rešil, stražarji. Zahodno od kralja so odposlanci, pesniki, harfisti. Jugovzhodno so dudači, hornisti in glumači. Na drugi, severni polovici je bojevnik, ki čuva vrata, zahodno od njih plemeniti kraljevi varovanci. Za njimi so talci. Za njimi sodnik. Kraljeva žena je zahodno od njega. Ujetniki v verigah so na severozahodu (Fry 1999, 166 s). Opis vzbuja misel, da je tudi stroga razporeditev v altenerdinškem grobišču odraz nekakega protokola. Brskanje po pisnih virih, bi lahko dalo še zanimive ugotovitve.

Veliki kvadrat s stranico 5 modulov se s svojo ureditvijo kaže kot nekak dvor. Ima določene meje in osrednjo vzpetino grobišča. V tem se nudi zanimiva povezava z etimologijo besede *Friedhof*. Njena stvn. oblika *vrithof* je izpeljana iz *friten* s prvotnim pomenom »ograjeno zemljišče« (»eingefriedigtes Grundstück«) in *hof* z osnovnim pomenom »vzpetina« (»Anhöhe«) (Wahrig 1968, 1347 s, 1806). Veliki kvadrat je tako simbolna in dejanska podoba grobišča, v sebi združuje polje (aripen) in bivališče (hiša), pravno, družbeno ureditev, prostor in čas. Je torej vse hkrati, s tem pa podoba sveta. Svet, ki je urejen po predstavah živih in je z njihovim svetom pri pravu celo funkcionalno spojen. Razlika je le v tem, da v njem bivajo mrtvi z vsem, kar jim onemogoča vrnitev v svet živih.

8.1.5. Enakostranični trikotnik

Enakostranični trikotnik, M – modul, črtkano – diagonala hiše prve metrične mreže.

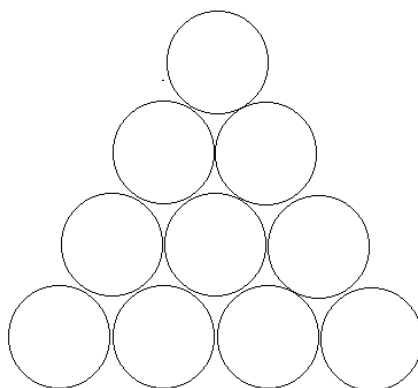
V naslednjih poglavjih bomo pokazali, da je okoli 520 prišlo do preureditve starega metričnega sistema. Delno so ga opustili in kot osnovno obliko dodali enakostranični trikotnik. Njegove metrične točke se niso ohranile, tudi njegove metrične črte je mogoče določati le z manjšo natančnostjo. Dolžino stranice smo namerili kot razdaljo približno 108,5 m. Napaka od 1 do največ 2 m je pri tem povsem verjetna.

Od starega sistema so ohranili izhodišče pri kulturni točki 4. Vendar jim je bila sedaj pomembna smer, ki jo določata kulturni točki 1 in 4. Ta je postala ena od višin trikotnika. Pravokotnica na to smer skozi kulturno točko 4 je postala stranica enakostraničnega trikotnika. Pri izmeri dolžine stranic so uporabili enak modul kot prej, 30 čevljev ali 6 dvojnih korakov. Obstoj tega modula dokazuje odklik črte bojovniških grobov sever-jug od višine severne stranice. Ta višina je vzporedna diagonali nekdanje hiše prve metrične mreže. Smer $74,5^\circ$ severne stranice je postala ena od dominant, po kateri so odslej usmerjali grobove.

Stranice so dolge 12 modulov. To bi lahko pomenilo 3 aripene po 37 m. Pravilna dolžina bi bila tako najbolj verjetno 111 m, kar odstopa za 1,5 m od naše meritve in je v mejah možne napake. Ponovno se ponuja Frontinova simbolika števila 12. Gre za ure, mesece? Če se spomnimo, da je modul sestavljen iz 30 čevljev, potem bi bila simbolika lahko koledarska. Stranica je leto, 12 modulov je 12 mesecev, 30 čevljev je 30 dni meseca. Tako leto bi seveda bilo na prvi pogled s 360 dnevi nekoliko prekratko. Tudi tokrat nam pomaga Gregor iz Toursa. Njegova tabela mesečevih men kaže, da je računal s 30 dnevi na mesec. Razlika $5 \frac{1}{4}$ dni ni izpričana (Weidemann 1982b, 386). V frankovski državi 6. st. je bilo torej

leto z 12 meseci po 30 dni koledarska realnost, ki se povsem ujema s sestavinami altenerdinškega trikotnika.

Simbolika enakostraničnega trikotnika je sicer silno raznolika in njegov celotni pomen v Altenerdingu bo bolj jasen šele takrat, ko bo več znanega o njegovi uporabi v drugih krajih. Verjetno pa ni zgrešena misel, da gre tudi za religiozni simbol. Na tem mestu ne bomo raziskovali, kje in kdaj to postane. Kljub temu se mi ne zdi odveč opozoriti na pitagorejsko *τετρακτύς*, štirivrstični lik, kjer da vsota posamičnih vrstic število 10 (= 1 + 2 + 3 + 4), njegova oblika pa je enakostranični trikotnik. To je izvir vsega, idealno število, na katero se prisega (prim.: Motte 1985).

Tetraktys.

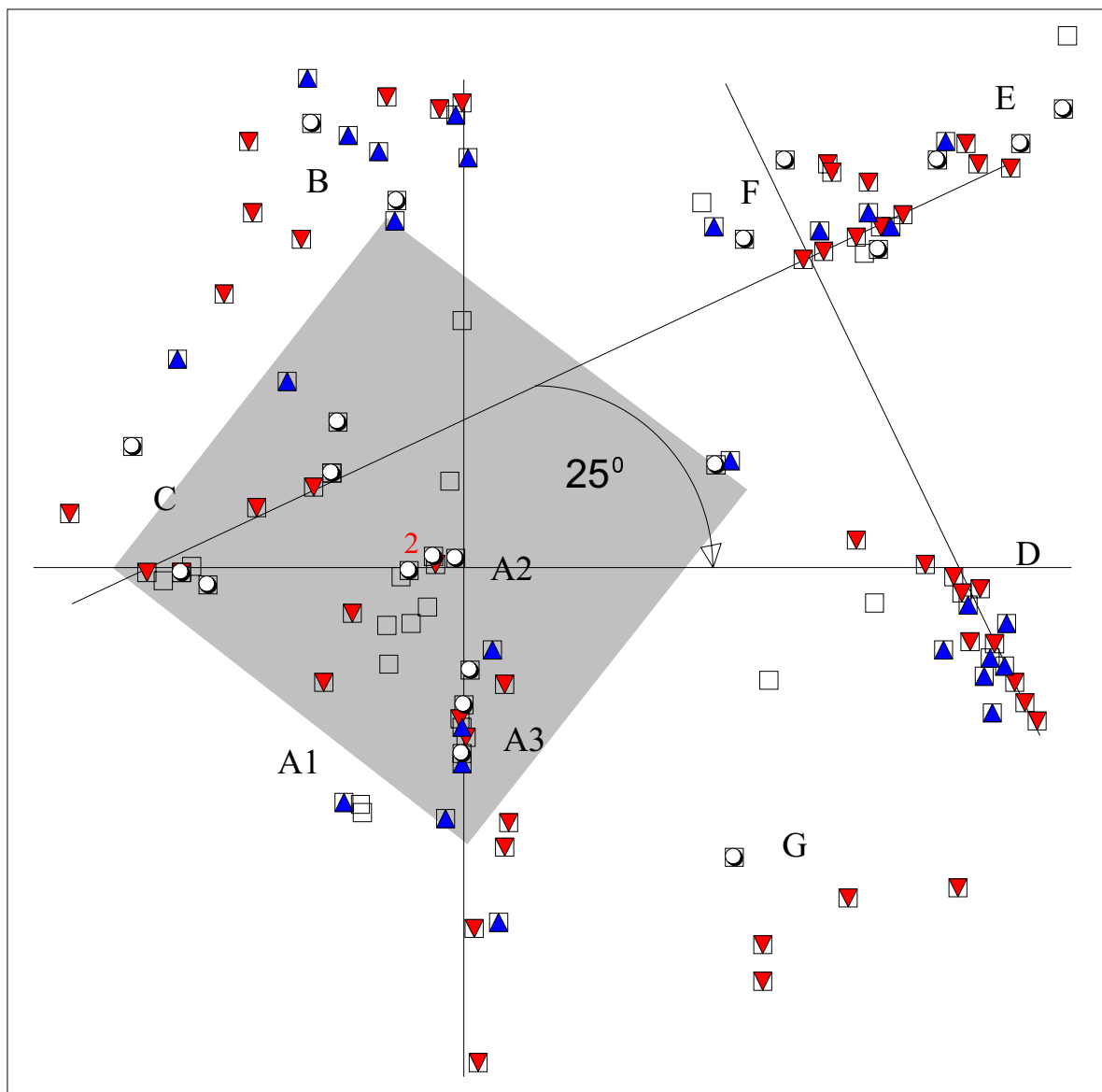
Na vikinških grobiščih južne Švedske so pogoste trirogeljne kamnite groblje, često celo brez sledi pokopov (Hansson 1998, 61 s). Če konice rogljev povežemo, dobimo trikotnike, roglji so njihove višine.

8.1.6. Cerkev

Če sprejmemo razlago, da je okoli 600 na grobišču nastala cerkev, ki je bila odklonjena 62° do 65° od severa (glej poglavji 10.20.1.;10.20.3.), se lahko poigramo še z ugibanjem, komu je bila posvečena. Njena smer bi bila lahko posledica najmanj petih različnih vzrokov: prevzela je smer starejše stavbe na istem prostoru, obrnjena je proti sosednji kulturni točki, gleda proti neki pokrajinski dominantni, usmerjena je proti sončnemu vzhodu na dan svetnika, ki mu je posvečena, stoji v kotu na neko drugo smer. Če bi veljal prvi razlog, bi severno smer grobov pričakovali izrazito ves čas, a je sprva skoraj ni. Drugi razlog ne drži, če dopustimo možnost, da sta sosednji kulturni točki na prostoru sedanje Marijine cerkve v Altenerdingu in cerkve v Klethamu. V okolni ravnini ni prostorskih dominant, zato tudi tretji razlog ni možen. Najbolj verjetna sta četrti in peti. Opisano smer najdemo pri naslednjih datumih: ob sončnem vzhodu med 4. in 15. majem ter 29. julijem in 9. avgustom, ob sončnem zahodu med 26. januarjem in 5. februarjem ter 6. in 16. novembrom. Seveda je možnosti ogromno. A morda ni naključje, da je v omenjenem razponu tudi 11. november, dan sv. Martina. Tudi razlika med sedanjim gregorijanskim in tedanjim julijanskim koledarjem, ki je tedaj znašala 2. dni - pred 600 - ali 3 dni -po 600 - (prim.: Šprajc 1991, 44), ostaja znotraj opisanega razpona. Glede na to, da je Altenerding tedaj ležal znotraj frankovske sfere, bi bil sv. Martin povsem logičen, saj je bilo njegovo češčenje v Toursu središče frankovske pobožnosti (prim.: Weidemann 1982b, 187). Gregor iz Toursa, ki je nosil pri sebi relikvije sv. Marije, apostolov in sv. Martina, najbolj obširno opisuje prav Martinovo češčenje. Tedaj so praznovali dva datuma, ki sta povezana z Martinovim življenjem; 4. julij, ko je postal škof v Toursu, in 11. november, ko so ga pokopali (Weidemann 1982b, 171 in 187 s). Zaradi nadprostorskega, je bil drugi datum mnogo primernejši za kraje izven Toursa, poleg tega pa se je češčenje dneva smrti simbolno dobro ujemalo s prostorom cerkve na pokopališču. In če je v Altenerdingu res stala cerkev posvečena sv. Martinu, potem je bila usmerjena proti

sončnemu zahodu, kar je podrobnost, ki je v precej razširjeni arheološki mistifikaciji sončnega vzhoda ne gre spregledati. Sončni zahod je bil simbolno dovolj pomemben, da je pustil svojo sled celo v urbanizmu srednjeveške Prage (Špůrek 1990, 87 ss). – O peti možnosti pa več v naslednjem poglavju.

8.1.7. Sveti kot in strani neba

Metrična mreža zadnjega obdobja. Raster – aripen in v njem goveja lobanja; krog – otroški grob; viseči trikot – ženski grob; stoječi trikot – moški grob.

Večje vrste grobov v zadnjem obdobju pokopavanja označujejo štiri metrične smeri, ki so nove glede na prejšnje metrične mreže. Vrsta A2 in vrsta C sta ob smeri zahod–vzhod. Vrsta A3 leži v smeri sever–jug, Vrsta v skupini D je pravokotna na smer vrste v skupini F. Ta je odklonjena za 65° od severa. To pa je tudi smer pri kateri je bilo mogoče postaviti mejo odklona »severnim« grobovom. Ni nepomembno, da je hkrati za 25° odklonjena od vzhoda. To je velikost »svetega kota« (glej poglavje 8.1.1.). Vse štiri smeri so torej medsebojno usklajene. Ne more biti naključje, da so ob smereh strani neba pokopani večinoma otroci, ob smereh zamaknjenih za 25° pa skoraj samo ženske. V simbolnem jeziku bi rekli, da so otroci ob pravi smeri, ženske pa ob krivi, ki je tudi leva in s tem ženska (glej poglavji: 8.1.1.; 8.1.4.).

Bližina goveje lobanje je navidezno ponovno pomembna, ob njej se gnetejo zlasti otroci (A2). Najverjetneje pa je njihova povezava le posredna. Oboji so namreč ob simbolnem

središču. Otroci so ob križišču strani sveta. Križišče je tako središče sveta. Podobno je goveja lobanja ob središču, na katerem se je zelo verjetno dogajalo ustoličevanje. Kot kažejo številni opisi ustoličevanj širom po Evropi, je to potekalo na točki simbolnega središča, ki so ga sestavljali kamni, vzpetina ali krog ter grob prednika (prim.: Banaszkiwicz 1998, 207 ss; še posebej 343 ter prejšnje in naslednje strani).

Prestavitev simbolnega središča z vrha vzpetine za nekaj metrov vstran kaže, da so stari orientirji in pravni simboli sicer že propadli, da pa je neka okvirna zavest o obstoju središča vendarle še obstajala. V novem središču ni več praznega prostora, kar kaže, da se stara pravna dejanja tu niso več dogajala.

Ni nemogoče, da je smer sever-jug tudi metrična povezava z novim pokopališčem, ki je tedaj začelo prevzemati funkcijo staremu. Dober kilometer severneje, so namreč že 1861 našli na ostanke grobov z reprezentančnimi najdbami iz druge polovice 7. st. (Dannheimer 1974, 633 s, Beilage 6: 3; 1968, 33 ss; Bott 1961, 208 ss).

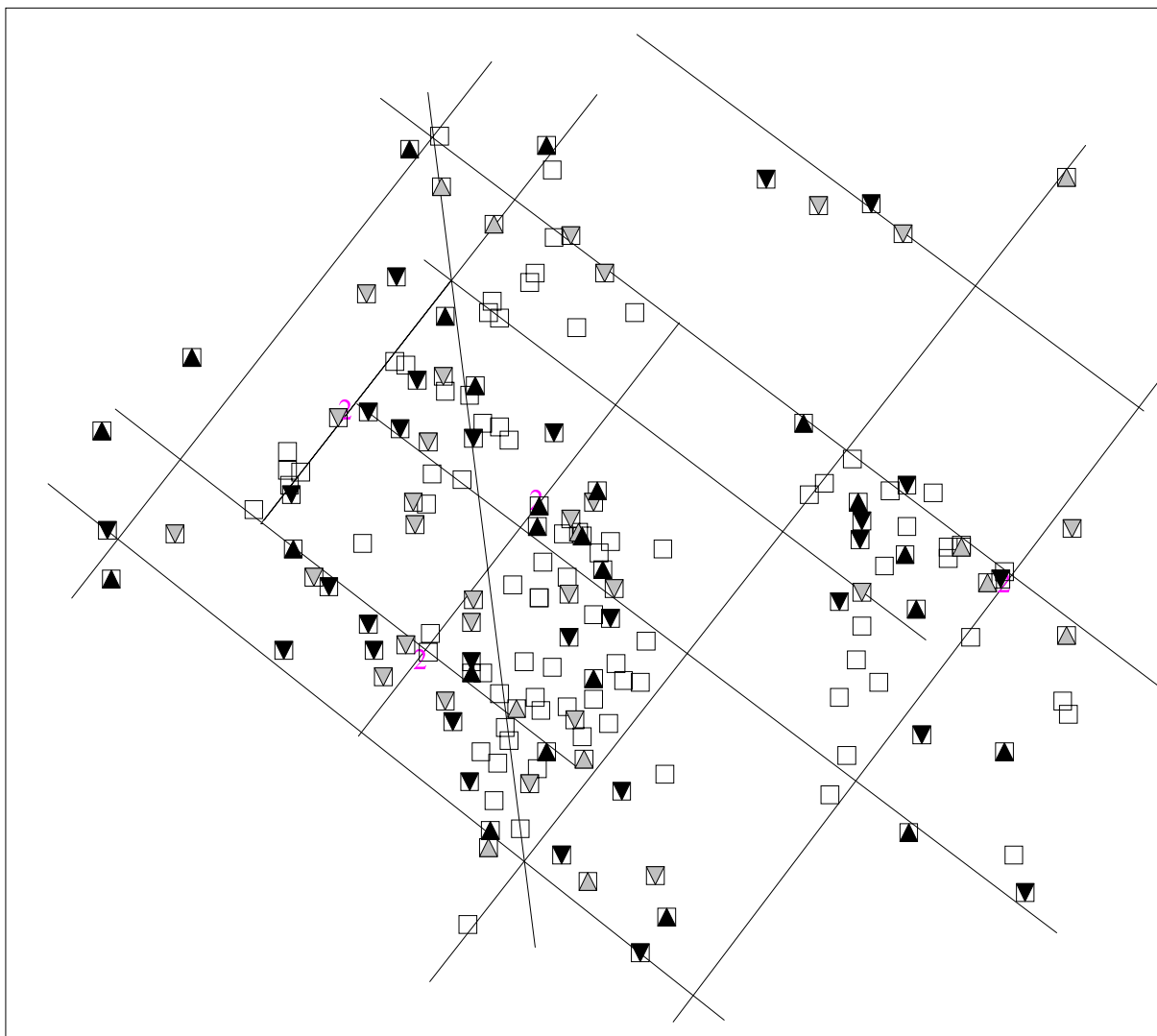
9. ČASOVNO OŽJE DOLOČLJIVE SKUPINE

Vsaka slika, ki prikazuje stanje, in to karte razprostranjenosti so, zahteva, da prikažemo zamrznjen časovni izsek. Ker se spremembe dogajajo skozi čas, z izbiro časovnega režnja vplivamo tudi na navidezno podobo stanja. Pri tem smo odvisni še od večje ali manjše natančnosti časovne določljivosti predmetov in grobov. Razvoj grobišča sem spremljal skozi več zaporedij različno »debelih« časovnih režnjev, kartiral lastnosti znotraj posameznih režnjev pa tudi v okviru celote. V obliki statične predstavitve sem se odločil, da kot enoto vzamem reženj, ki ga omejuje razmeroma majhna pogrebna dejavnost in je po zboru svojih notranjih lastnosti razmeroma enoten ter se z njimi razlikuje od naslednjega režnja.

Kot prvo je bilo tako določeno obdobje od začetka pokopavanja (okoli 470) in do okoli 550. V sredini 6. st. je pokopavanja razmeroma malo, do tedaj držijo nekatera stara pravila, ki si jih bomo ogledali v nadaljevanju.

9.1. Prvo obdobje - 470 do 550

9.1.1. Velikosti

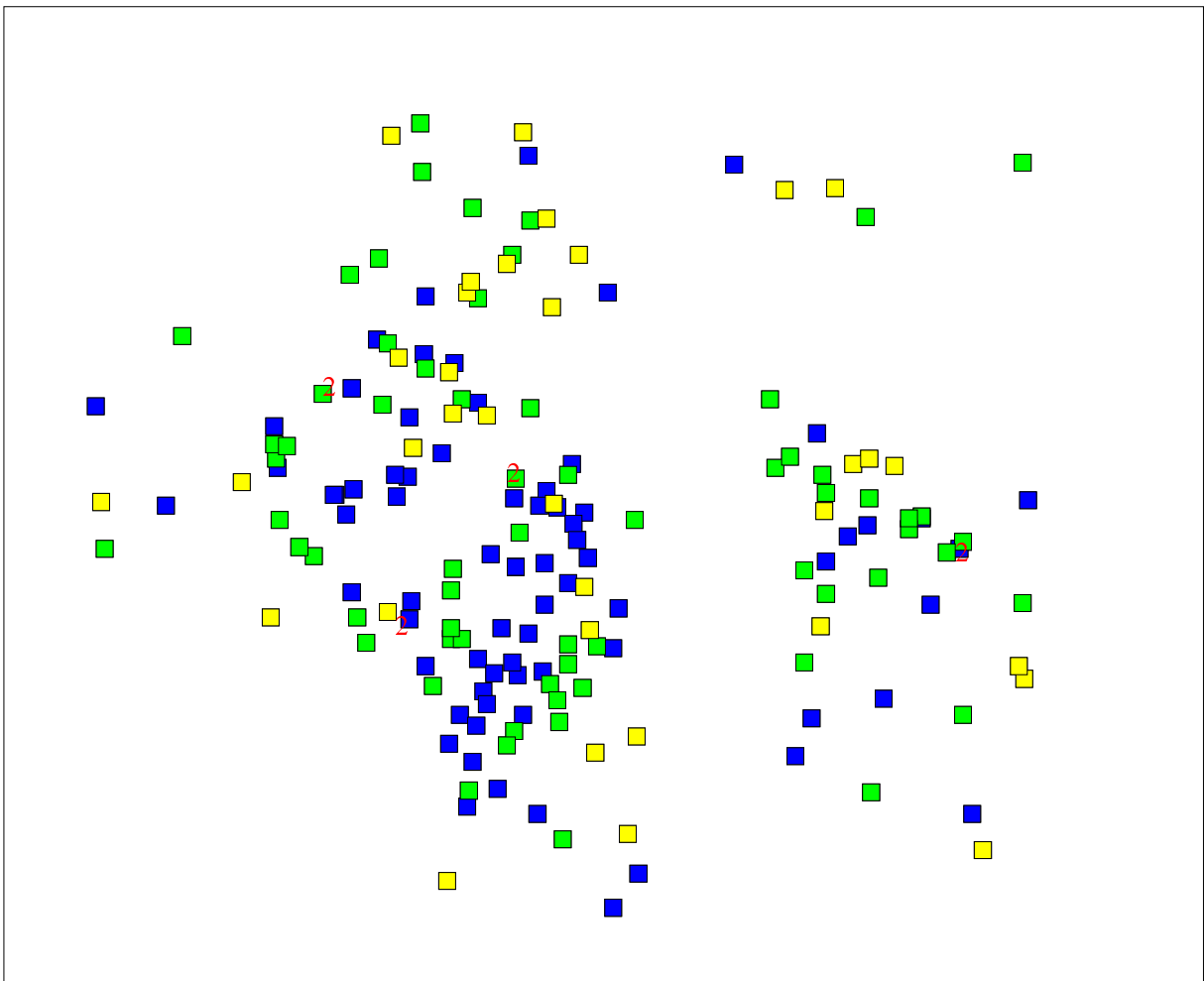
Siv viseč trikot – ženske manjše od 158 cm, črn viseč trikot – ženske večje od 164 cm, siv pokončen trikot – moški manjši od 168 cm, črn pokončen trikot – moški večji od 173 cm.

Veliki in majhni ljudje so razmeroma enakomerno in uravnoteženo pomešani med seboj. To bi govorilo o razmeroma raznoliki začetni populaciji. Edino, kar izstopa, je koncentracija velikih moških na prestižnem mestu ob goveji lobanji (glej poglavje 8.1.2.). Obratno pa so vsi trije moški blizu kulturne točke 4 (glej poglavje 8.1.1.) majhni. To bi lahko nakazovalo najmanj dve izvorno različni skupini mož, ki sta tudi po ureditvi skupnega grobišča obdržali nekakšno razdelitev.

Prav tako izstopa skupina treh velikih oseb, pokojnika in dveh pokojnic na vzhodnem delu grobišča. Ležijo nekoliko ločeno od ostalih. Vsi so umrli mladi v starosti adultus in vsi v obdobju od 510 do 530. Mož (1125) ima na glavi 12 cm dolgo dobro zaceljeno poškodbo. Očitno gre za skupinico doseljencev, ki se še ni povsem vklopila v staroselsko skupnost.

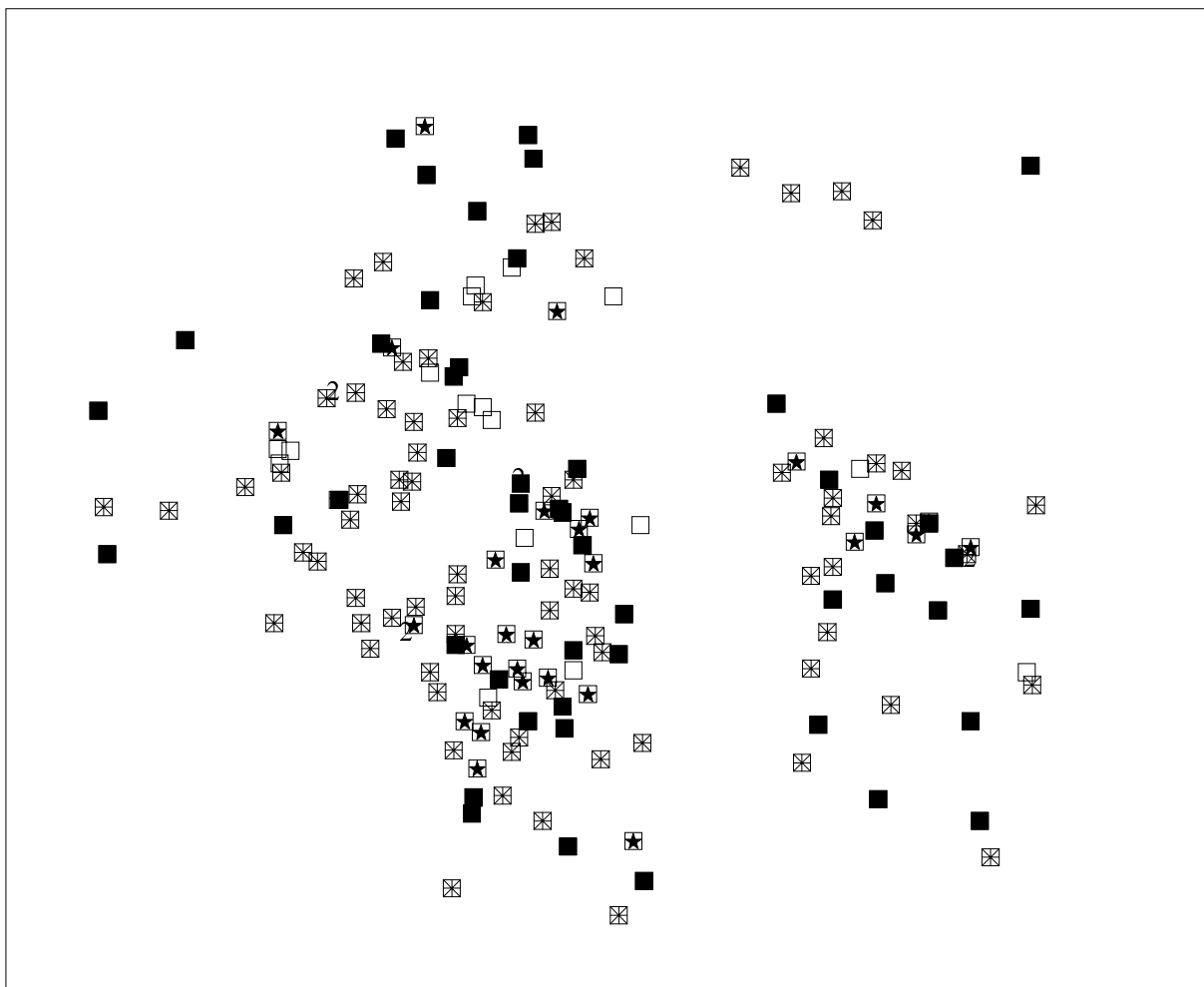

9.1.2. Grobovi časovno

Temno – grobovi nastali do 510, svetlo – grobovi nastali po 510 do 550, srednje – grobovi, ki so lahko nastali že pred 510, vsekakor pa do 550, »tempelj« – kulturna mesta.

9.1.3. Spoli

Mreža – ženske, črno – moški, zvezdice – otroci, belo – neopredeljeno.

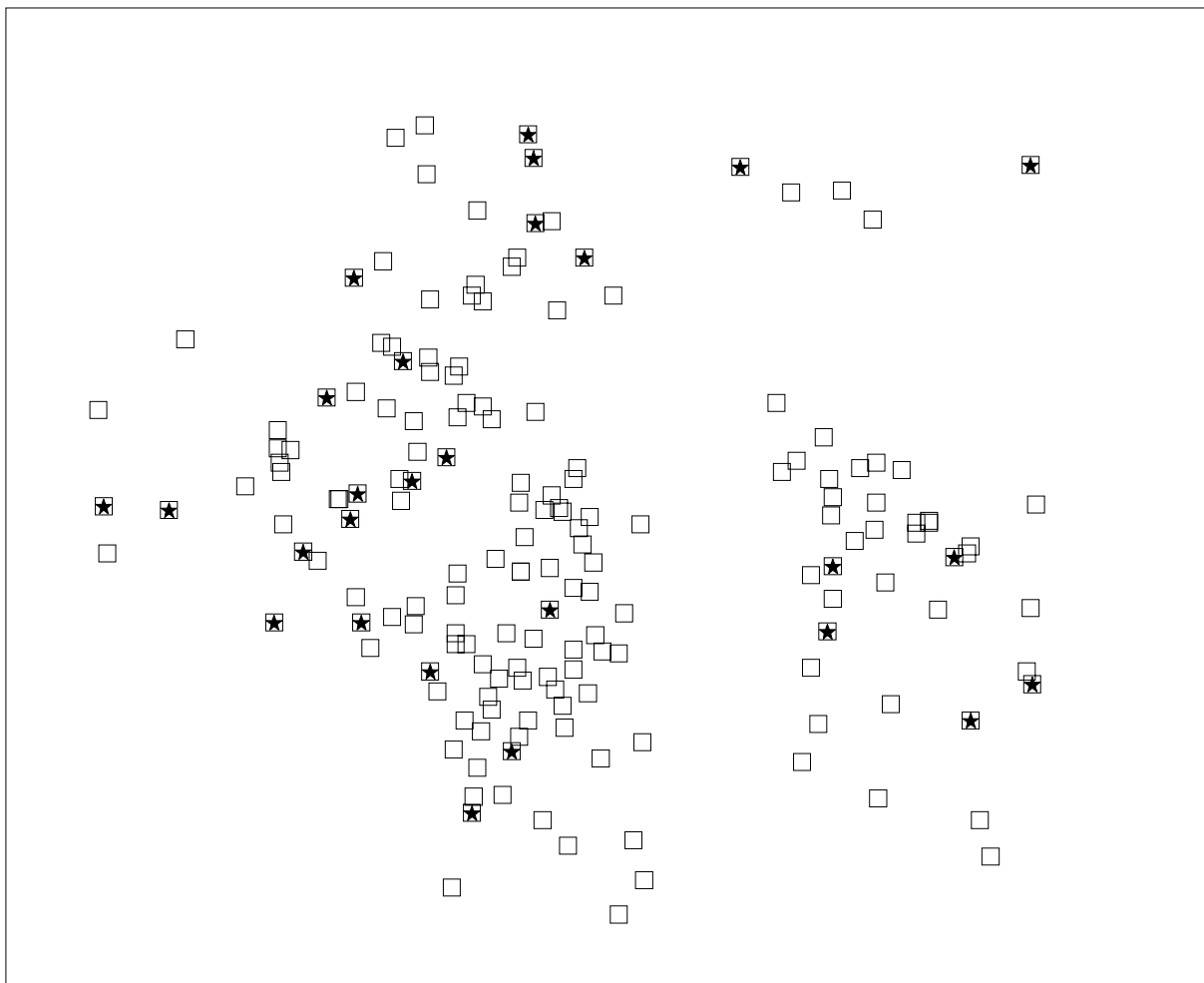
Že na samem začetku je pokopavanje zajelo veliko površino. Grobni predeli so bili urejeni z mrežo pravokotnikov. Dobro je viden zahodni pravokotnik, ki je z daljšo stranico usmerjen proti jugovzhodu. Njegov vzhodni vogal je uničila Liegnitzer Strasse. Grobovi so nastajali predvsem na njegovem obodu, v notranjosti so ostajale večje prazne površine. Osrednja in največja, ki leži v smeri jugozahod – severovzhod je morda imela pomen prehoda, lahko pa so jo rabili tudi kot obredni prostor. Če izzvzamemo nekatere izjeme, je bila večina grobov v pravokotniku, glede na spol in starost pokojnih, razvrščena v tri skupine. Moški so bili pokopani predvsem ob severovzhodnem in jugovzhodnem robu, zahodno od njih so nastajali ženski grobovi, ki na vzhodnem delu pravokotnika oklepajo veliko površino otroških grobov. Prav na manjkajočem vogalu bi pričakovali največ moških grobov. Pričakovanje potrjuje uničeni grob P48, ki sicer nima podatkov o okostju, so pa bili v njem odlomki saksa in ostroga, kar priča o moškem. To opažanje tudi pojasnjuje, zakaj je v tem obdobju poznanih bistveno manj moških grobov kot ženskih.

Vzhodno od Liegnitzer Straße je druga večja koncentracija grobov, ki pa je tako ukleščena med uničene površine, da se je ohranila preveč okrnjeno, da bi lahko dobili jasno podobo njene urejenosti. Tudi tu so moški grobovi v manjšini. Tudi ta površina je najverjetneje imela obliko pravokotnika. Slutiti je njegovo jugozahodno stranico.

Izven obeh opisanih pravokotnikov so grobovi posamični: moški in ženske, otrok skorajda ni. Morda gre za grobove tujcev, prav tako pa je verjetna možnost, da so bili nekaki varuhi – priče posamičnih znamenj (kolov?, kamnov?), ki so bila pomembna za ureditev

pokopališča. Po 510 se je začelo intenzivnejše pokopavanje na severnem delu grobišča, kot se zdi, z izhodiščem v severnem delu zahodnega pravokotnika. Tudi v vzhodnem »pravokotniku« je tedaj pogosto pokopavanje. Jugovzhodna polovica zahodnega trikotnika pa v drugi četrtini 6. st. doživi določen zastoj.

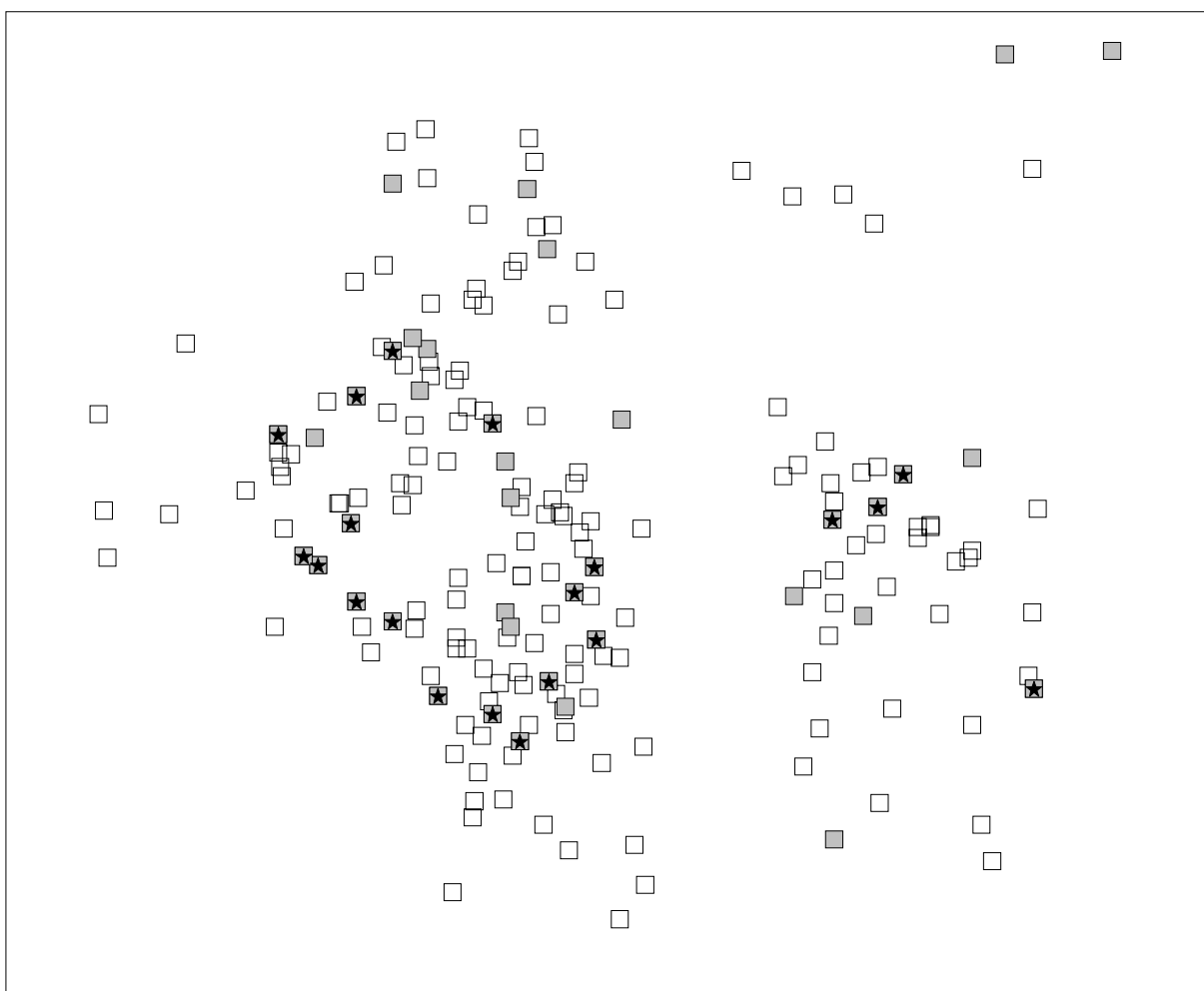
9.1.4. Starke in starci

Starke in starci.

Grobovi stark in starcev oblikujejo več skupin, ki se držijo obrobja. Grobovi pokojnih, ki so umrli v starosti adultus in maturus, so razporejeni razmeroma enakomerno.

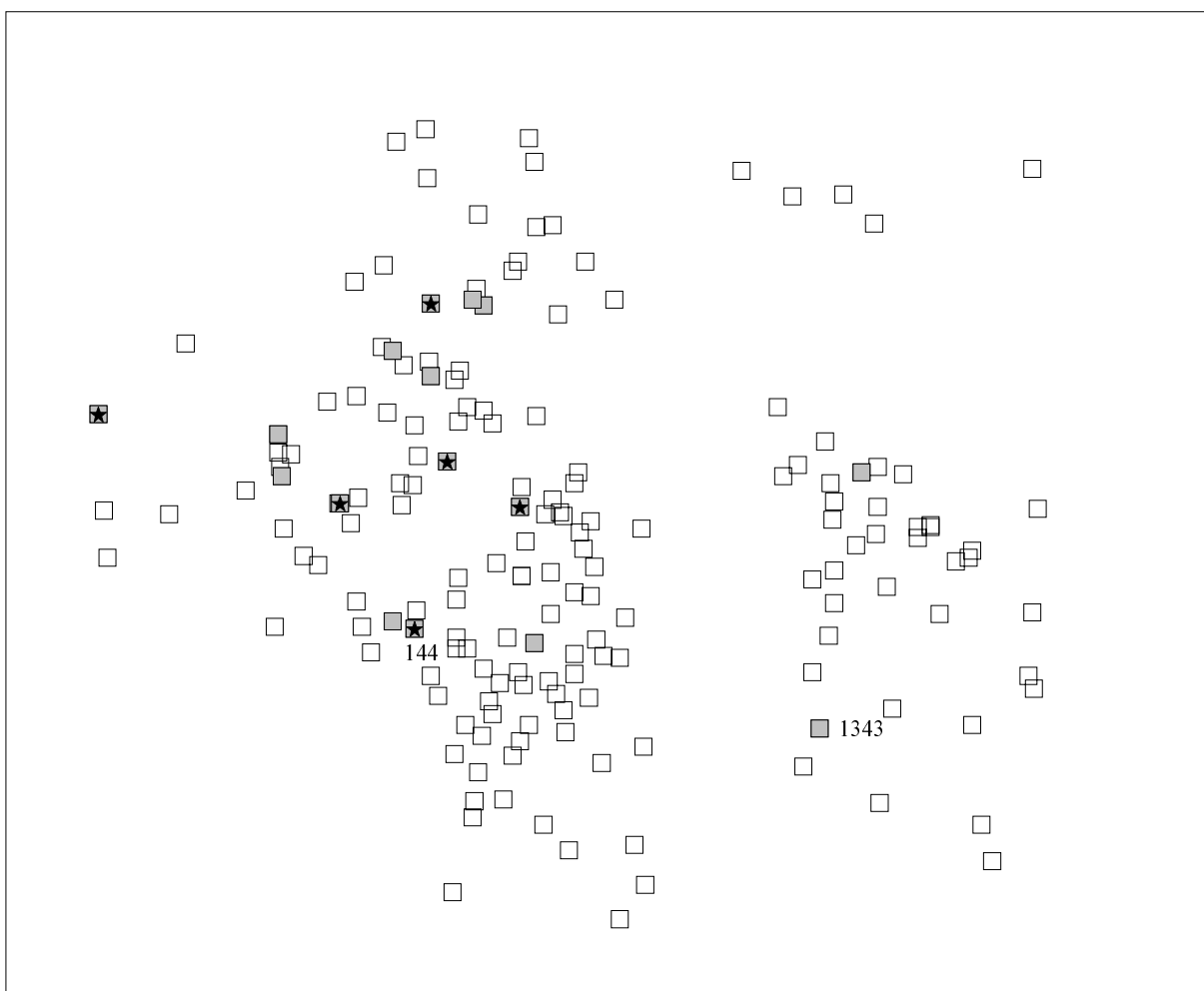
9.1.5. Bronasti obroči

Bronasti obroči pasnih priveskov splošno. Zvezdice so grobovi, ki so nastali do 550.

Pravokotniško obliko kaže tudi razporeditev ženskih grobov z bronastimi obroči pasnih priveskov. Pridajanje ni bilo odvisno od starosti pokojnice, je pa značilno, da so bile sprva vse tako opremljene pokojnice pokopane vzdolž zunanjih robov zahodnega pravokotnika. Zato je najverjetneje, da gre za statusni simbol, pri čemer je bil ta status že prirojen. Vsi tovrstni grobovi so vzhodno od Liegnitzer StraÙe nastali šele od 520 dalje, kar prav tako poudarja pomen, ki ga je ta del grobišča tedaj dobil. Večina grobov z bronastimi obroči je nastala že do 570, pozneje so taki le še poredko, v prostoru pa posamično.

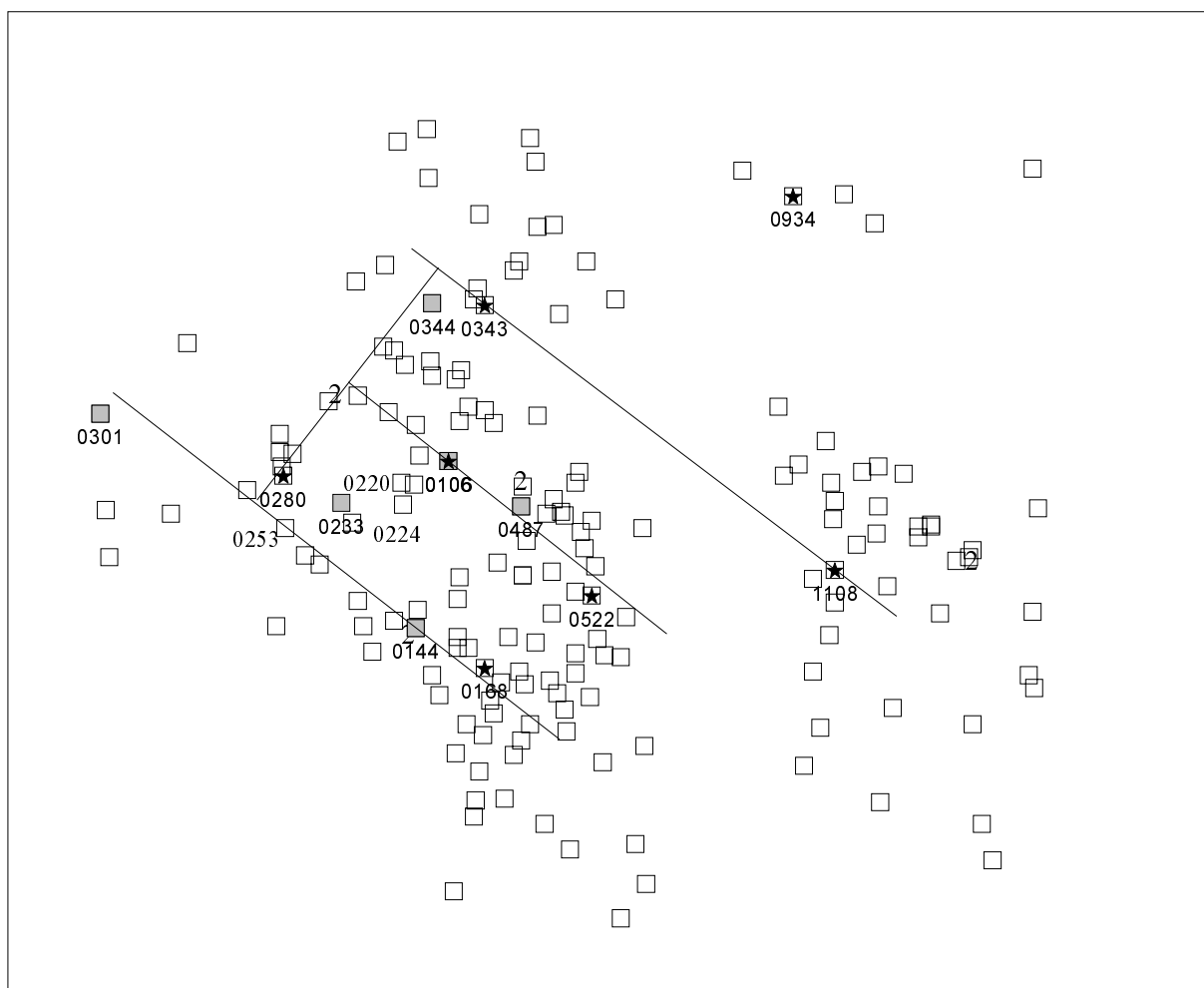
9.1.6. Posode

Grobovi s posodami ali črepinjami posod. Zvezdice – miniaturne posodice.

Grobovi s posodami ali črepinjami posod se kopičijo v zahodni sredini grobišča. Pripadajo ženskam in moškim, odraslim ter otrokom. Zadnji tako opremljeni grob je nastal okrog 540. Simboličnost posod še zlasti nakazuje miniaturne posodice. Vsi grobovi z njimi so nastali do okoli 510 in najverjetneje vsi pripadajo moškim. Moški grob 1343 ima sicer posodo drugačne oblike, a je tako majhna, da bi jo tudi lahko označili kot miniaturno. V grobu 144 je novorojenček, ki razen posodice nima pridatkov. Ker pa sam po sebi predstavlja kulturno točko, priča o versko-simbolnem pomenu posodic. Razporeditev moških grobov z miniaturnimi posodicami se ne ujema s siceršnjo največjo gostoto moških grobov vzdolž stranic zahodnega pravokotnika, zato se zdi, da miniaturne posodice predstavljajo hkrati tudi statusni simbol. Drugače je s posodami v ženskih in otroških grobovih, ki se kopičijo ob severozahodni stranici zahodnega pravokotnika. Tu je misliti na izročilo, ki so ga prinesle s seboj tamkajšnje ženske in ga uporabile pri pokopu svojih otrok.

9.1.7. Miniaturne posodice, glavniki

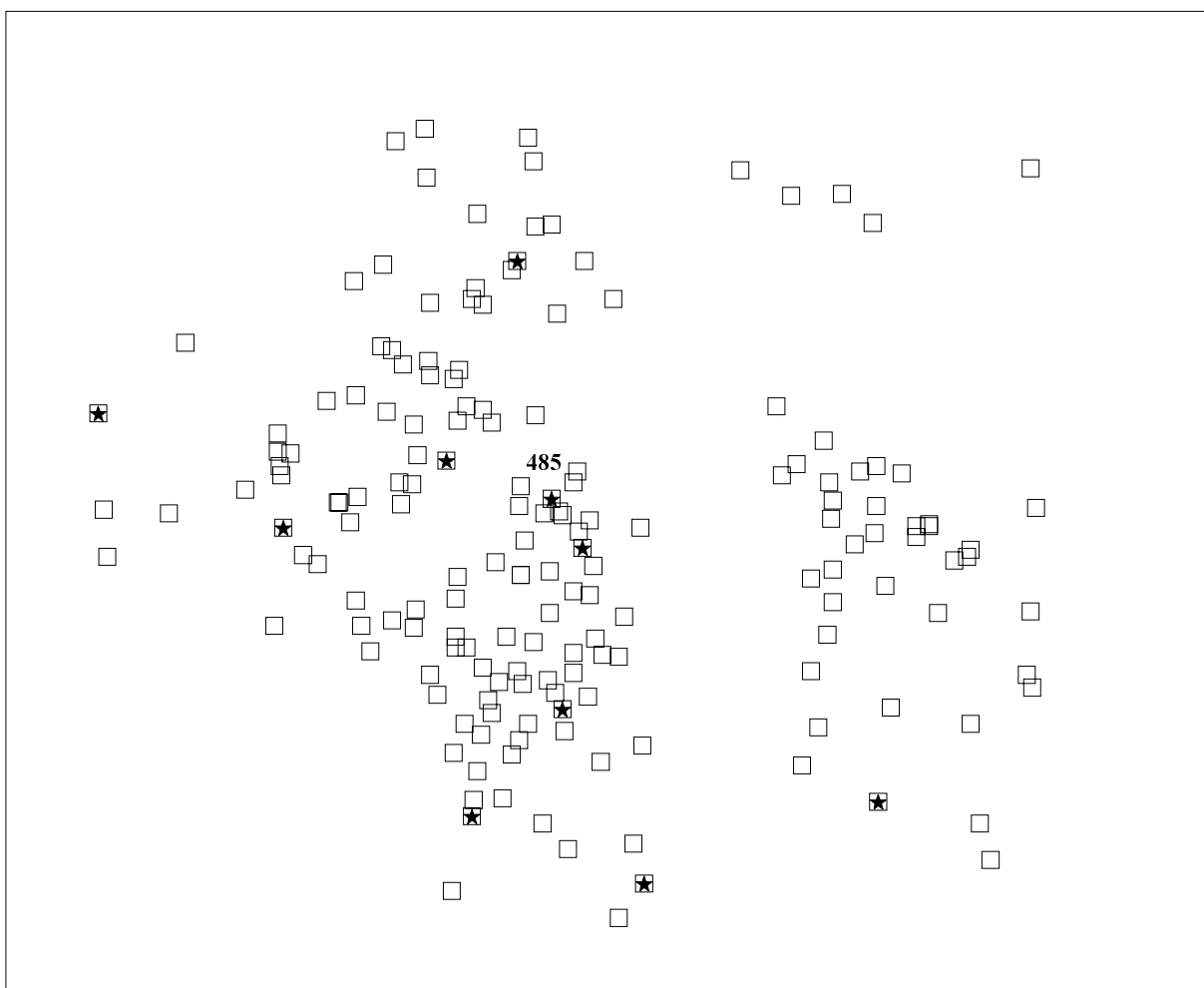
Sivo – grobovi z miniaturnimi posodicami, zvezda – grobovi z glavniki.

V obdobju do 550 so glavniki zelo poredek pridatek. Praviloma so v ženskih grobovih, edina izjema je moški grob 106, ki ima tudi miniaturno posodico. Če pogledamo še lego grobov s takimi posodicami, opazimo nemajhno ujemanje z grobovi z glavniki. In ker gre pri posodicah za moške grobove, pri glavnikih pa za ženske, je mogoče postaviti domnevo o statusnih pari. Taka para bi bila grobova 344 in 343 ter grobova 280 in 253 (glej poglavje 5.1.1.). Grobova 106 in 487 sta v bližini goveje lobanje, grobova 934 in 522 iz mlajše generacije, grobova 144 in 168 pa sta oba otroška. Severna polovica zahodnega pravokotnika tako ponovno izstopa kot predel grobov ljudi s posebnim pomenom. Ti ljudje ne spadajo v družbeni rang tistih, ki so pokopani vzdolž stranic pravokotnika. Zdi se, da so izven njih. Par 343, 344 nekako »čuva« severni vogal pravokotnika, par 253, 280 pa njegov zahodni vogal. Tudi grobovi 144, 168, 301, 1108 stojijo na ali ob črtah, ki omejujejo pravokotnik. Grobovi 106, 487, 522 pa so ob črti ki ga razpolavlja. Je posebna vloga v ureditvi sveta mrtvih pripadla tistim, ki so se od drugih razlikovali tudi v svetu živih? Hkrati se ponuja misel, da je pravokotnik pravzaprav tloris hiše mrtvih. »Čuvaji« vogalov so hišni varuhi. Pri tem postane še bolj zanimiva osrednja lega groba 106, ki je enako oddaljen od obeh vogalov, v opremi pa združuje moški in ženski predmet (glavnik in miniaturna posodica skupaj v jugozahodnem vogalu krste). Pokojnika predstavlja kot (dvospolnega) vzdrževalca ravnovesja, torej sodnika, pridani meč pa njegovo vojaško funkcijo. Je bil ta vladar hiše mrtvih tudi vladar v hiši živih?

O glavniku kot simboličnem predmetu za označevanje skrajnega vogala poroča tudi srednjeveški pisni vir. Po pripovedi *Svarfðæla* sage je Viking, ko je jemal v posest zemljišče na Islandu, obhodil pridobljeno posest in postavil znamenje na skrajnji točki. Tu je razlomil

svoj glavnik na tri dele in jih vrgel na tla. Nato je na tri mesta zakopal razrezano srebro, na vsako po pol marke (Staecker 1997, 97).

9.1.8. Pincete

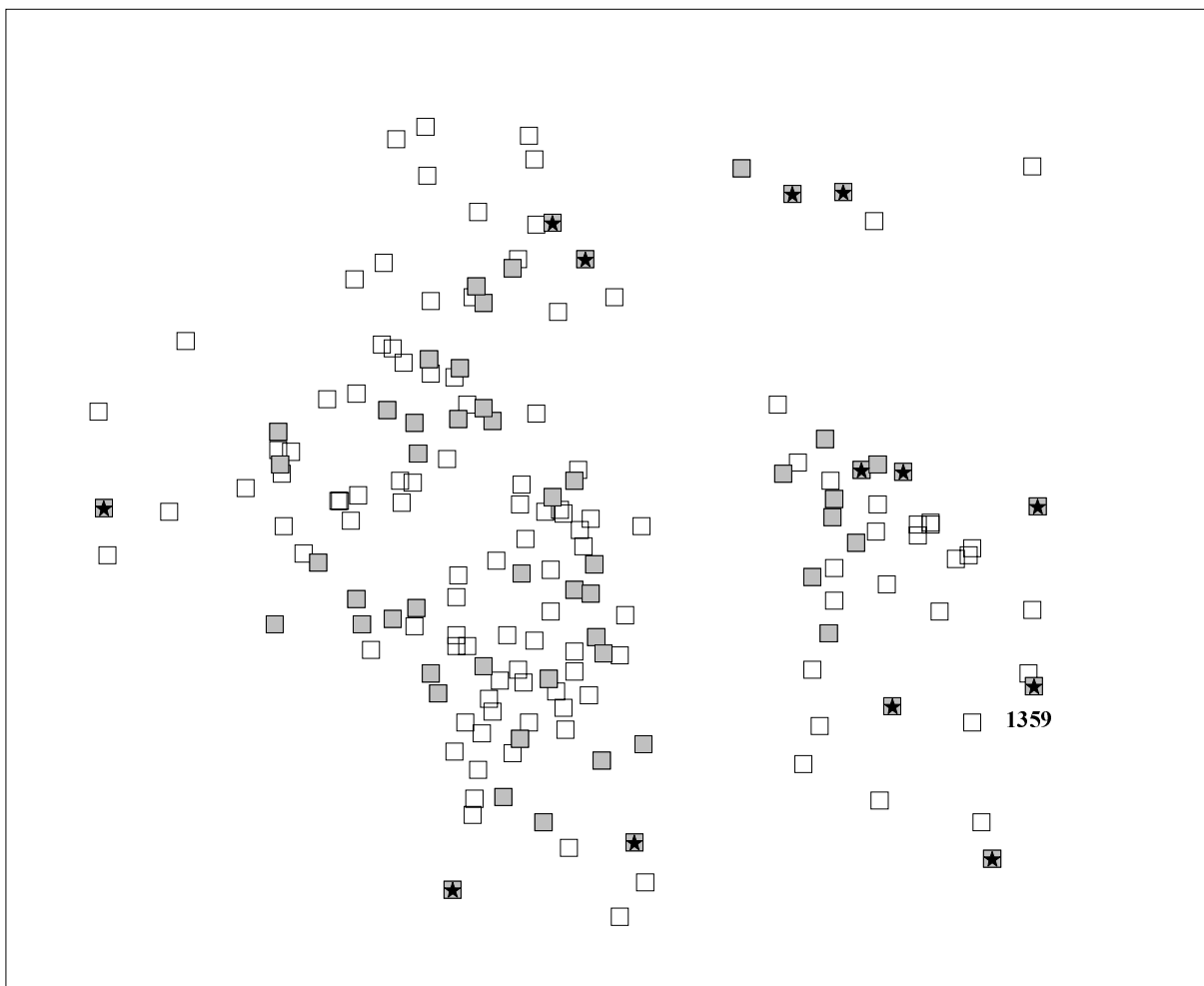

Pincete.

Grobovi s pincetami so redko raztreseni po jugozahodnem delu grobišča. Praviloma pripadajo odraslim moškim. Edina izjema je ženski grob 485, ki leži v bližini goveje lobanje. Večinoma so nastali do 510. Možnega statusnega simbolnega pomena pincete ne gre izključiti.

9.1.9. Jagode

9.1.9.1. Jantarne

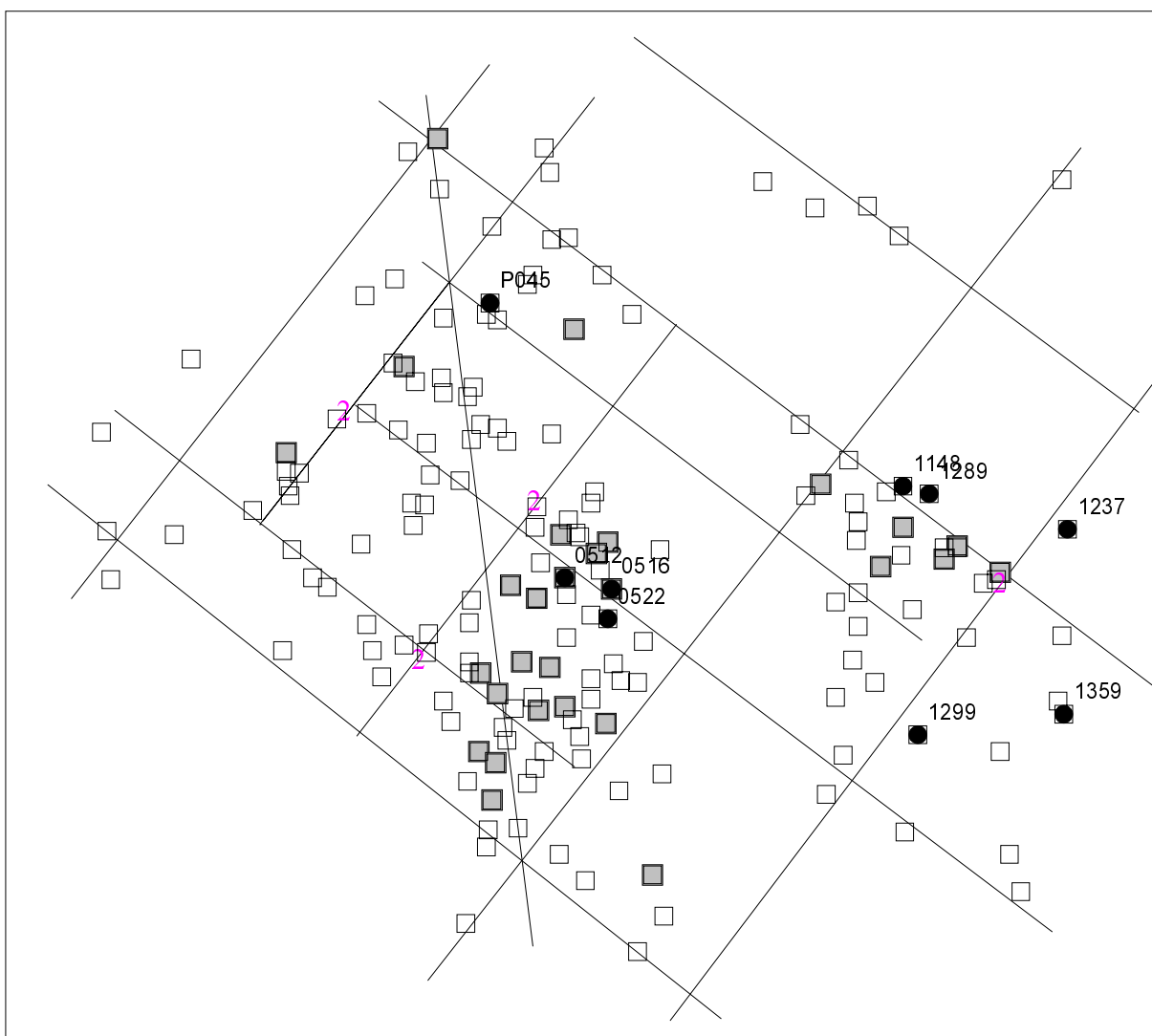

Sivo – grobovi z jagodami, zvezde – jantarne jagode.

Razprostranjenost grobov z jagodami kaže predvsem razprostranjenost ženskih grobov. Kljub razmeroma skromnemu izboru oblik in barv, pa je že slutiti nekatera grupiranja. Najbolj prepričljiva je razprostranjenost grobov z jantarnimi jagodami. Vse so izven področja zahodnega pravokotnika. Čeprav je res, da so predvsem iz 6. st., jih istodobni ženski grobovi znotraj pravokotnika nimajo. Gre za razliko med domačimi in tujimi ženami? Vse ženske z jantarnimi jagodami (razen tiste v grobu 1359) imajo tudi okrasne zaponke.

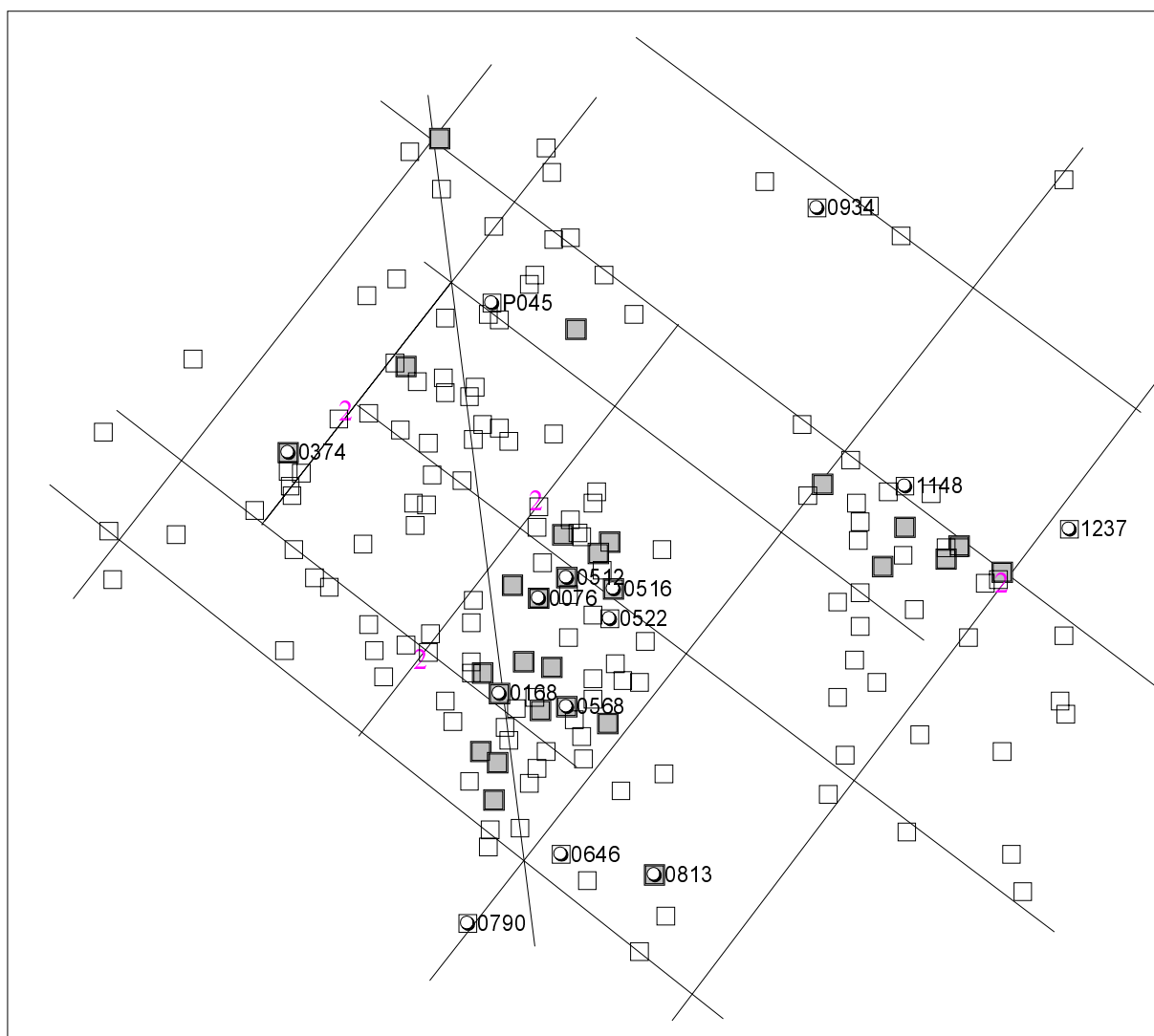
9.1.9.2. Črne jagode

Siv kvadrat – otroški grobovi, črna pika – črne jagode, prva metrična mreža.

Črne jagode imajo že nekateri najstarejši ženski grobovi. Vendar ne vsi. Znotraj zahodnega pravokotnika jih imata le dva otroška grobova (512, 516) iz časa do 510, ženski grob 522 je mlajši, šele iz okoli 550. Grobovi P046, 1148, 1289, 1359 nastanejo vsi šele od 520 dalje. Pojav, da se črne jagode znotraj zahodnega pravokotnika pojavijo najprej v otroških grobovih, kaže, da gre za novo navado.

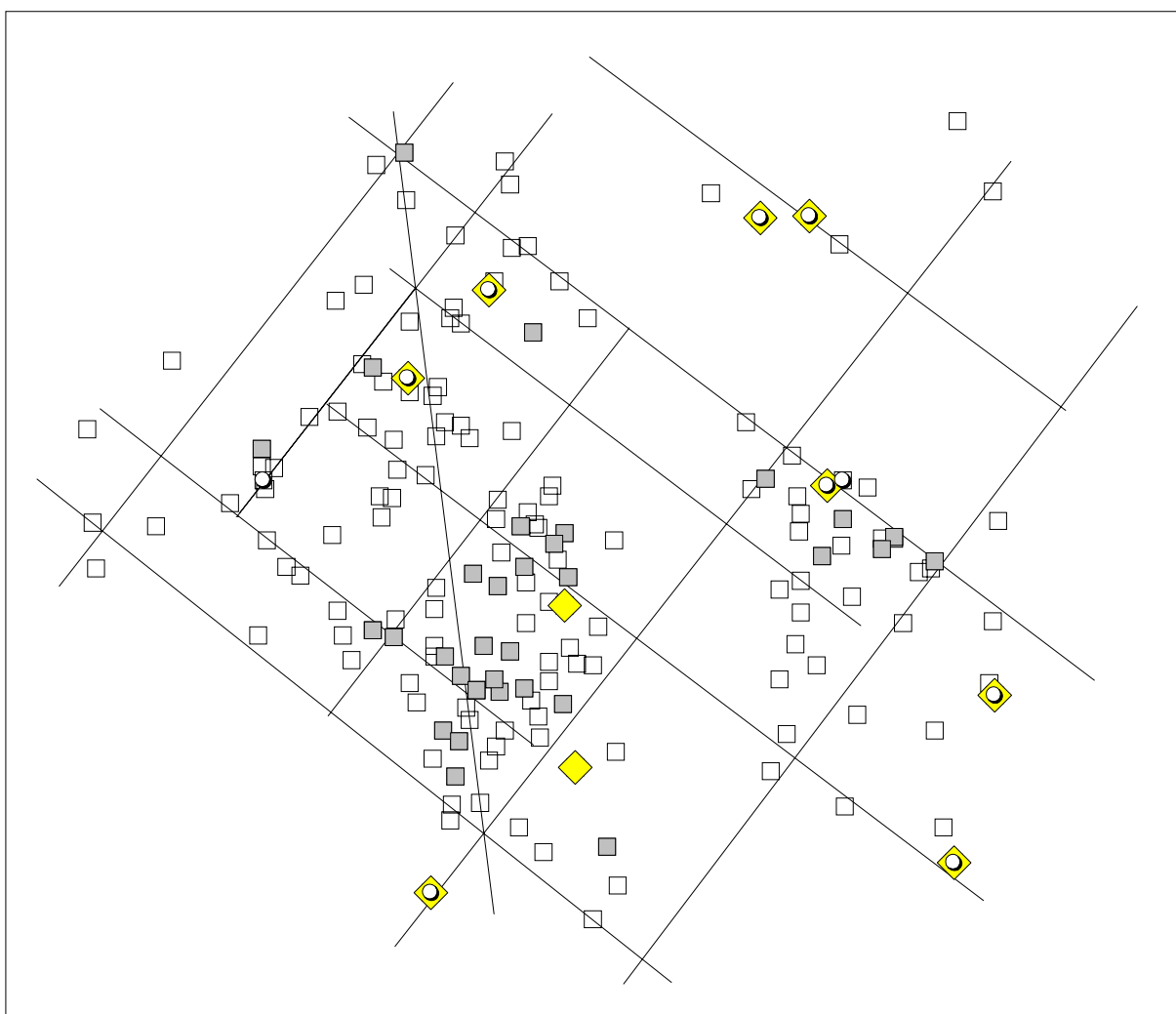
9.1.9.3. Jagode s prevleko

Siv kvadrat – otrok, bela pika – jagode s prevleko, prva metrična mreža.

Tudi jagode s prevleko se pojavijo že v nekaterih ženskih grobovih najstarejšega obdobja. Največja gostota je znotraj zahodnega pravokotnika. Povedno je, da gre za otroške grobove. Grob 522, ki je izjema, je precej mlajši iz okoli 550. Večina posamično raztresenih grobov okolice je iz časa po 520. Tako kažejo jagode s prevleko podobno sliko kot črne. Prvonaseljenim odraslim ženskam zahodnega pravokotnika v grobove niso dajali jagod. Bodisi zato, ker so imele do tega pravico samo nedorasle deklice, bodisi zato, ker je šlo za navado, ki se je med pripadnicami zahodnega pravokotnika šele zlagoma uveljavljala.

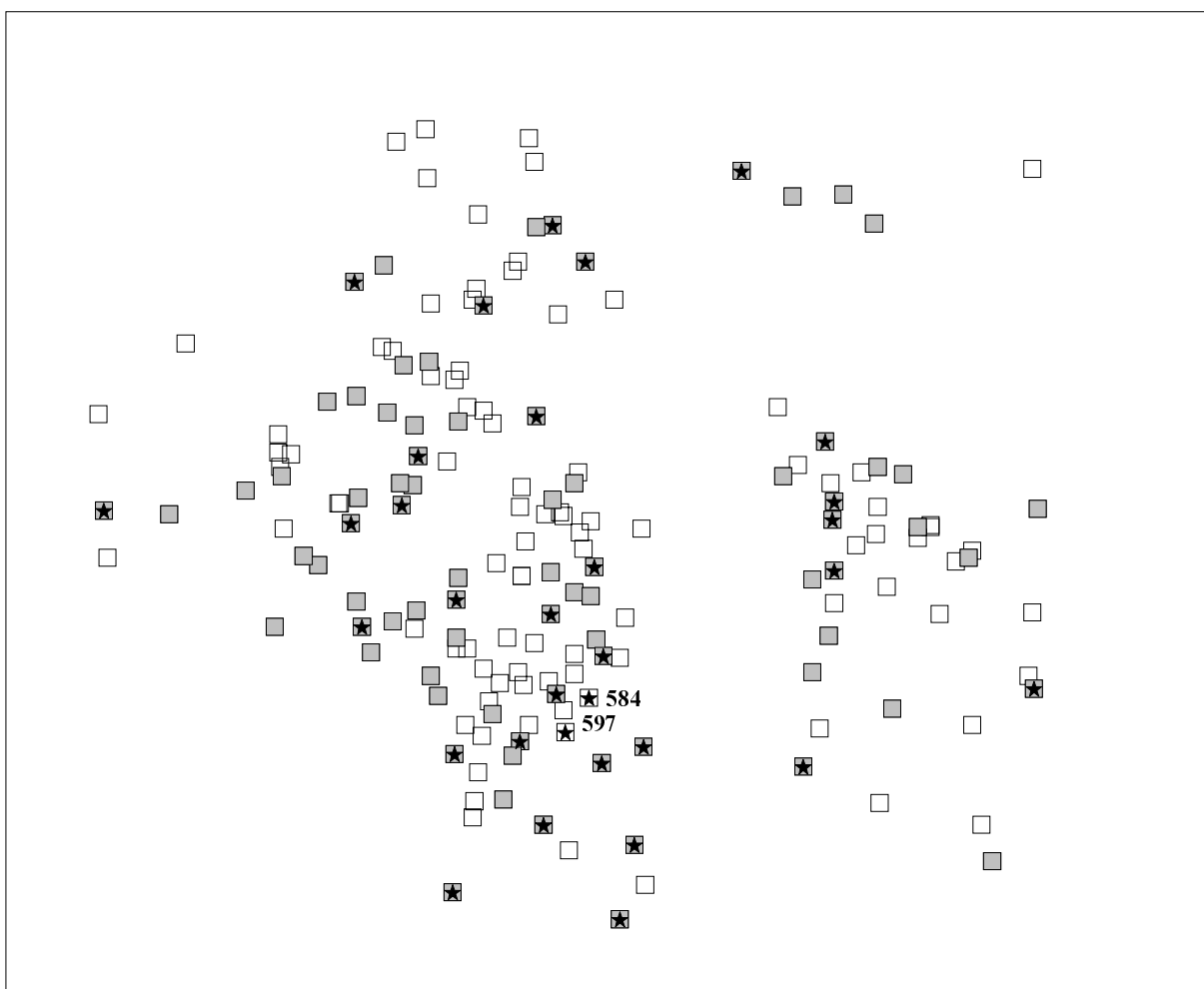
9.1.9.4. Rumene in rdeče jagode

Siv kvadrat – otrok, romb – rumene jagode, pika – rdeče jagode.

Rdeče in rumene jagode so z redkimi izjemami v skupnih ogrlicah. Množično se pojavijo šele okoli 520. V zahodnem pravokotniku so izjema, kar kaže, da gre za modo, ki prihaja v Altenerding od zunaj in se je le zlagoma uveljavljala. Opazno je, da jih ni v otroških grobovih. Možen vzrok je sicer lahko v tem, da je v času 520 – 550 arheološko prepoznavnih zelo malo otroških grobov. Če pa upoštevamo, da imajo skoraj vse ženske z rumenimi in rdečimi jagodami tudi okrasne zaponke, se vendarle zdi verjetneje, da gre za jagode, ki majo tudi statusni pomen.

9.1.10. Visok koren nosu

Sivo – ženski grobovi, zvezde – osebe z visokim korenem nosu.

Antropološka značilnost, visok koren nosu daje v prvem obdobju zgovorno podobo. Te značilnosti nima noben odrasel moški ter le po en grob dečka (584) in mladeniča (597), vse ostalo so ženski grobovi. Grob 584 je nastal v obdobju 480/520, grob 597 pa v obdobju 500/550 torej gre najverjetneje že za otroka priseljenih žensk z visokim korenem nosu. Ženske s to značilnostjo se izraziteje kopičijo na južnem delu grobišča ter v navpični vrsti vzhodnega pravokotnika. Obe omenjeni skupini postaneta opazni šele v 6. stoletju. Tudi štiri od petih žena z umetno preoblikovano lobanjo imajo tako obliko nosu, le tista v grobu 513 ne. Imenovano značilnost nosu ima 11 od 30 žena do 510 in nato še 19 od 49 žena do 550, torej kar dobra tretjina. Njihova razprostranjenost po skoraj celotnem grobišču govori proti naselitvi sklenjene skupine. Vse to bi bil lahko dodaten dokaz za eksogamijo altenerdinških mož.

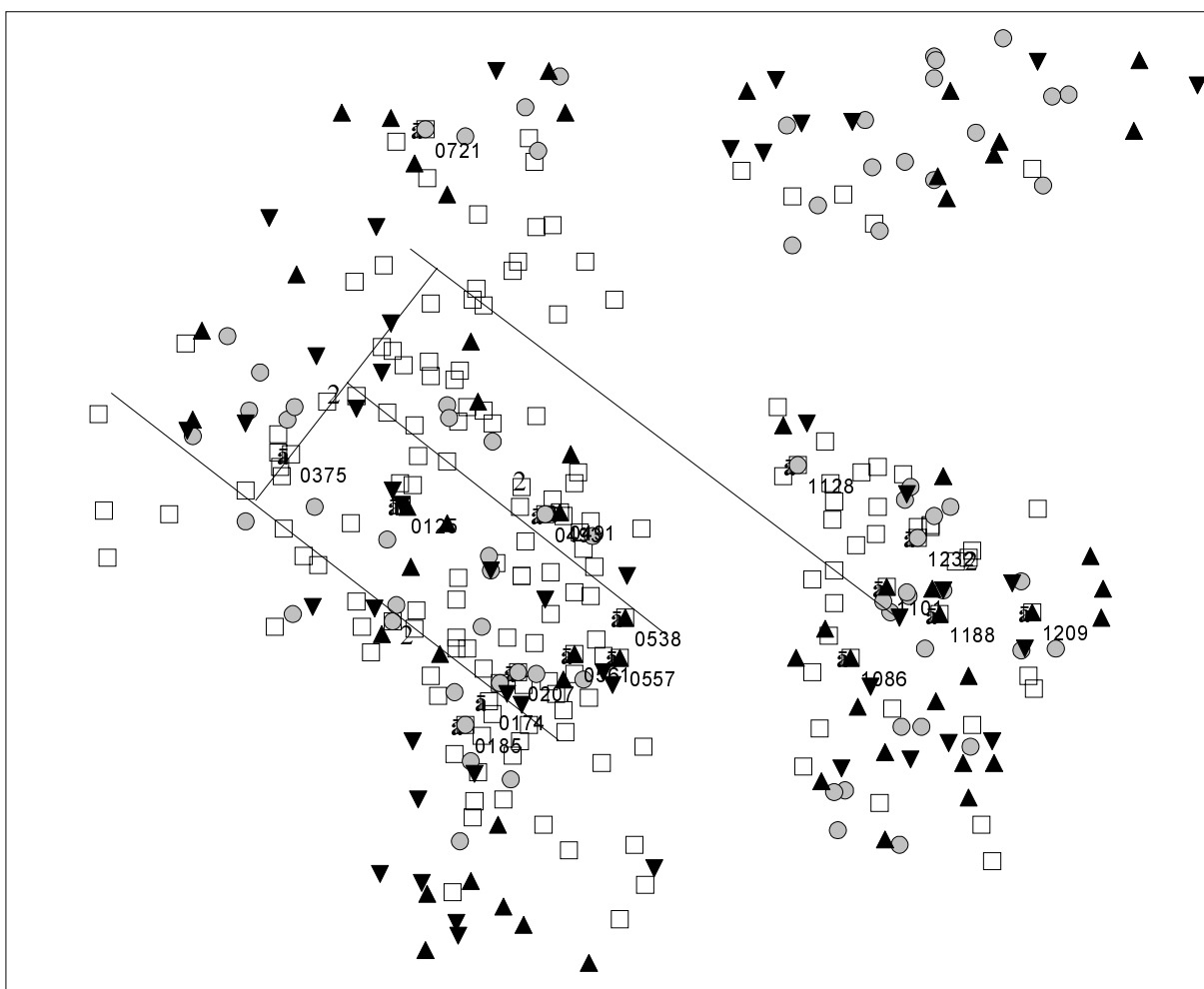
Razmere, v katerih se tolikšen delež mož odloči za tujerodno ženo niso običajne. Težko je najti dober razlog, zaradi katerega domače žene ne bi bile več zaželene. Da bi prišlo do nesreče (bolezen, lakota, vojna), zaradi katere bi smrt kosila prvenstveno ženske, je skoraj nemogoče. Najbolj verjeten razlagalni model je nova naselitev. V skladu z njim so višek predvsem mladi moški, za katere doma zmanjka ekonomskega prostora in morajo oditi po svetu s trebuhom za kruhom. V primeru organiziranih skupin gre že za manjša razseljevanja. Taki možje so si v veliki meri prisiljeni poiskati žene drugod. Pri tem je misliti na domačinke novonaseljenega področja, če jih premore, ali pa na bližnje in tudi daljne sosede. Gotovo najbolj znamenit primer tega modela so sicer še polpravljичne Sabinke, ki so jih ugrabili novopečeni Rimljani. Da pa ne bi ostalo zgolj pri tem, naj postrežem vsaj še z dvema povsem

stvarnima primeroma iz zgodnjega srednjega veka: gre za mešanje novonaseljenih Slovanov in staroselskih Vlahinj v 7. st. v grobišču Pristava na Bledu (Leben-Seljak 1996, 240 ss) ter novonaseljenih Madžarov in staroselskih Slovank v 10. st. v grobišču Malé Kosihy na Slovaškem (Vondráková 1996, 410 ss). Tako bi imeli tudi v Altenerdingu pred seboj sliko novonaseljene populacije.

Antropološka analiza nemetričnih lastnosti, h katerim spada tudi koren nosu, je nedvoumno ugotovila, da so si altenerdinški moški in ženske v pogostosti epigenetskih znakov močno različni. Negotovost povzroča dejstvo, da ima po Sagejevem katalogu, ki povzema po Hermannu Helmuthu, visok koren nosu kar 173 oseb in od teh le 19 moških. V monografski Helmuthovi objavi je takih oblik le 5 od tega le 1 moški (Helmuth 1996, Tabelle 30, 31), z eno samo izjemo so vsi ostali primerki v kategoriji srednjih. Statistična preglednica ne kaže bistvenih razlik med spoloma (Helmuth 1996, 47). Je avtor med eno in drugo objavo spremenil kriterij klasifikacije? Ponovno lahko obžalujemo, da so ostali individualni antropološki podatki neobjavljeni. Pri tem Helmuth v monografski obravnavi celo navaja protislovne podatke. Kot značilnost vseh 5 žensk z umetno preoblikovano lobanjo navaja tudi visok koren nosu (Helmuth 1996, Tabelle 72), kar se ne ujema zgolj s 4 ženskami s takim nosom v tabeli 31. Nadalje kljub skromnim petim osebam z visokim korenem nosu v tabelah 30 in 31 ob obravnavi morebitnih znakov sorodnosti žensk z umetno preoblikovanimi lobanjami za njihov visok koren nosu ponovno ugotovi, da v Altenerdingu ni tako redek, da bi bil lahko neposredni dokaz za sorodstvo (Helmuth 1996, 96 s). Je vzrok njegove nedoslednosti v tem, da je sprva menil, da je mediteranska rasa tista, ki ima poznano visok koren nosu, ženski z umetno preoblikovano lobanjo, ki sta bili dotlej že najdeni v Altenerdingu, pa naj bi izvirali z juga ali jugovzhoda severnih sredozemskih dežel (Helmuth 1973, 311). V monografski objavi je to mnenje nekoliko spremenil: da niso nujno iz mediteranskega področja, več kot verjetno pa vsekakor iz vzhodnih predelov južne Evrope ali južne zahodne Azije (Helmuth 1996, 98). So postali nosovi moteč element v stereotipih o Germankah?

Če pa se vendarle opremo na starejšo klasifikacijo, se pokaže še ena zanimiva povezava. Samo 25 oseb od 361 brez pridatkov ima visok koren nosu (6,9%), zato pa kar 143 od 1016 s pridatki (14%). Razlika je pomembna. Le ena žena s takim nosom in brez pridatkov je bila pokopana zanesljivo pred 550. Če so osebe brez pridatkov sprva res nesvobodne (glej poglavji: 9.1.11.; 10.20.3.) navedeni odstotki dokaz, da si eksotične žene ni mogel privoščiti kdorsibodi.

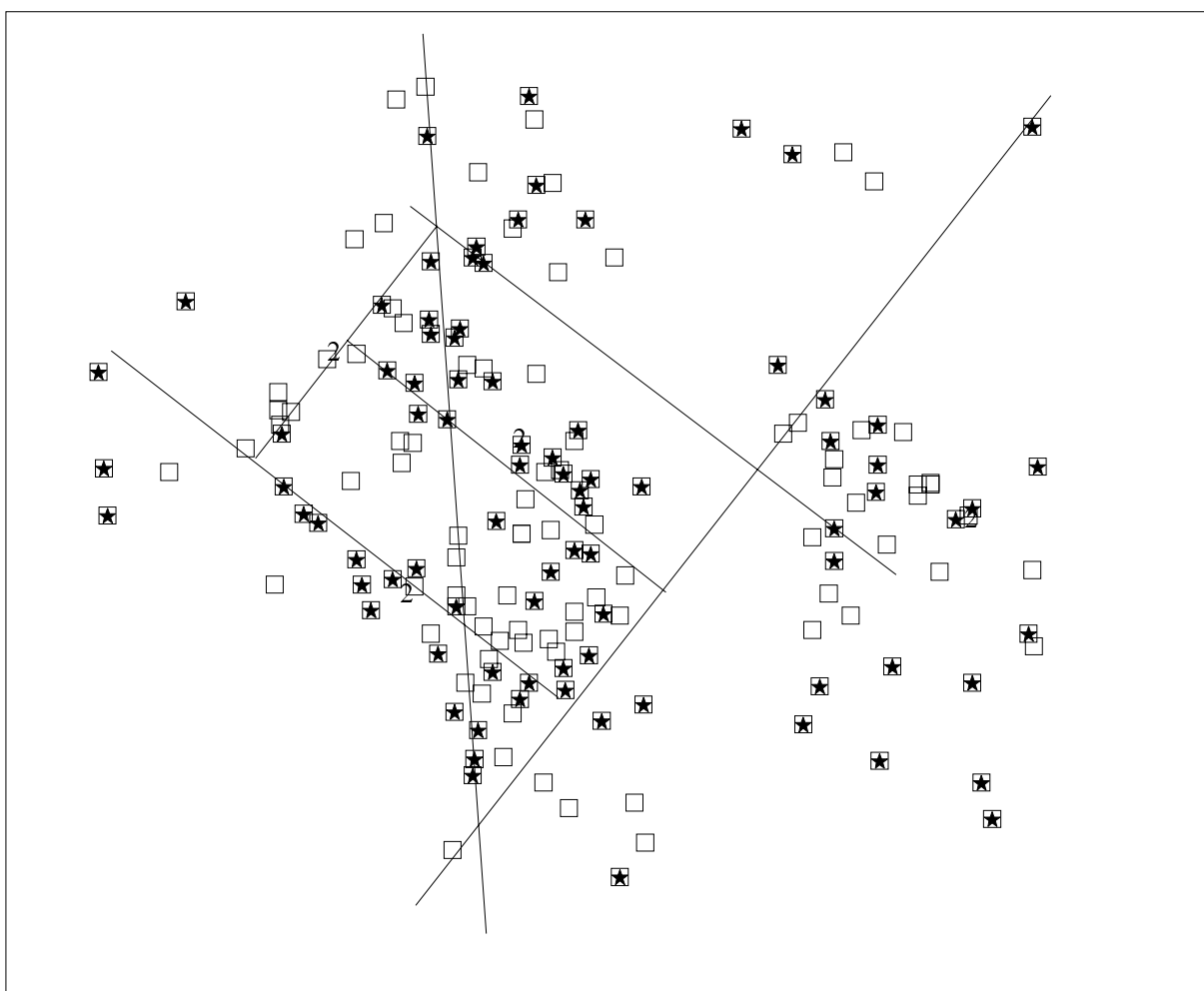
9.1.11. Brez pridatkov

Grobovi brez pridatkov: otroški (pika), ženske (trikot navzdol), moški (trikot navzgor). Časovno neopredeljeni so brez oznak, tisti, ki so nastali do 550, so poudarjeni in označeni. Kvadrati so grobovi do 550.

Grobovi brez pridatkov se pojavljajo od vsega začetka. V čas do 550 jih je mogoče postaviti 17: 6 otrok, 11 odraslih (1 ženska, 8 moških). Med njimi ni nobenega pokojnika v starosti senilis. Verjetno je, da tudi del časovno nedoločljivih grobov brez pridatkov spada v to obdobje. Tam bi mogoče lahko našli manjkajoče grobove starcev. Morda tudi ženà, a misel, da je na začetku vendarle več moških kot žensk, vseeno ni odveč. Poleg tega je videti dve dovolj strnjeni skupini na južni polovici grobišča. Tako se zdi, da grobovi brez pridatkov pripadajo ljudem, ki so tudi v času življenja tvorili posebno skupino, bodisi zaradi vere, bodisi zaradi svojega družbenega položaja. Morda nudi bolj določen odgovor kombinacija z moškimi grobovi z nožem.

9.1.12. Noži

Zvezdice – grobovi z noži.

Razporeditev grobov z noži je zgoščena ob straneh in prečnicah »hiše«. Vpadljiva je praznina med kultnima točkama 1 in 3. Nože imajo v grobovih tako moški kot ženske. Nož ni nikoli v grobu kot edini predmet. To verjetno izključuje možnost, da bi bil nož v grobu kot del vsakodnevne oprave, torej bolj del noše kot pa simbolični pridatek. Nož v grobu ni pripadel komurkoli. Noži so poredko v otroških grobovih, če pa že, gre za fantovske grobove, ki imajo praviloma še kresilo. Izjema je deček v grobu 500, ki nima kresila pač pa pozlačeno pasno spono brez trna in železen kavelj kot za obešanje meča. Razen noža, sta druga predmeta neuporabna, a simbolično kot *pars pro toto* govorita o visokem družbenem statusu pokojnika. Ker deklice v grobovih nimajo nožev, odrasle žene pa že, je očitno obstajal družbeni prag, ki ga je bilo treba prekoračiti. Možno je, da so bili noži pomembnejši za dečke kot za deklice in so prvi zato v izjemnih primerih tudi dobili nož v grob. Morda kot zunanji izraz simboličnega sprejema med odrasle.

Obratno se grobovi brez pridakov v tem obdobju kažejo kot grobovi tistih, ki so obtičali na najnižjem klinu družbene lestvice. Najbolj verjetna je pri tem skupina nesvobodnih. Zanimivo je, da se je starodavno enačenje otroka in sužnja ohranilo do danes v slovanskih jezikih, saj ju opisuje ista beseda – »otrok«. Tudi pripoved Gregorja iz Toursa o Frankih prinaša podobne razmere. Otroci so bili nesvobodni in so jih starši lahko celo prodali ali zastavili. Dečki so postali polnoletni z 12. letom, v kraljevi družini s 14. letom starosti. Žene niso imele določene starosti za polnoletnost, dosmrtno jih je ščitila njihova družina (Weidemann 1982a, 316 s). Lahko pa predpostavimo, da je določeno zarezno v njihovem

življenju pomenila poroka. Nož v ženskem grobu, bi potem lahko pomenil tudi poročeno ženo.

Tezo bi bilo mogoče preveriti antropološko. Ob ugotovljeni eksogamnosti, bi morala biti skupina žensk z noži bolj heterogena od domačih deklet brez nožev. Poskusimo pa lahko tudi arheološko. Pri tem si pomagamo s predpostavko, da so ženske prinesle v zakon zaponke že s seboj. Izvorno področje zaponke, bi bilo tako lahko enako izvornemu področju ženske. Na primeru ločnih zaponk Altenerdinga je Max Martin ugotovil jasno tendenco, da s starostjo pokojnic narašča tudi obrabljenost tega nakita. Opazil je, da so v paru šele od starosti iuvenis dalje in postavil končno mnenje, da so jih ženske praviloma nosile do svoje smrti. Izjeme vidi v izgubi ali nepopravljivih poškodbah (Martin 1987, 279 s). Njegovo opažanje govori za par ločnih zaponk kot simbol pripadnosti odraslim ženskam. Ali je šlo pri tem za spolno zrelost, za poroko ali še kaj tretjega? Spolna zrelost se mi zdi manj verjetna že zato, ker bi potem pričakovali razmeroma majhno oblikovno raznolikost zaponk Altenerdinga. V resnici je izredno pestra. Predpostavka o zaponki kot pokazatelju izvora ženske je tako še vedno možna. A sedaj postane zelo vpadljiv primer ženske iz groba 421, ki jo nakit postavlja v dežele ob Baltiku (Sage 1975, 274). V njenem grobu ni noža, čeprav bi ga tam najprej pričakovali. Je obstajal del žena, za katere običaj noža preprosto ni veljal? To je vsekakor možnost, ki jo je treba upoštevati. Še drugi odgovor pa da analiza starostne strukture pokojnic z noži in brez njih.

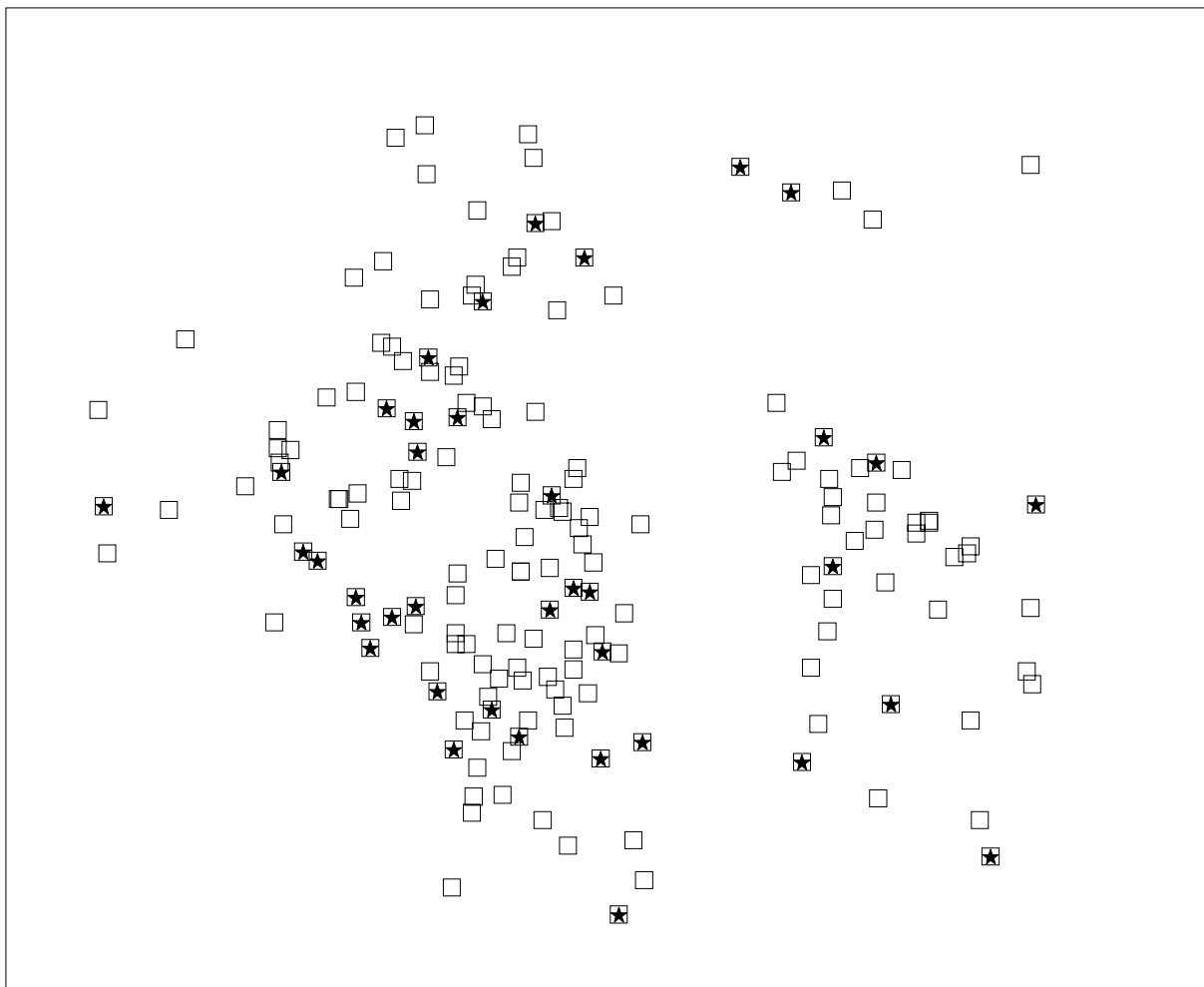
starost	infans		iuvenis		adultus		maturus		senilis		skupaj	
	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%	št.	%
vse z noži			3	7,8	21	55,2	6	15,7	8	21,0	38	100
z noži in zaponkami			1	3,4	18	62,0	3	10,3	7	24,1	29	100
vse brez nožev	15	29,4	4	7,8	13	25,4	8	15,6	11	21,5	51	100
z zaponkami brez nožev	7	25,0	3	10,7	6	21,4	4	14,2	8	28,5	28	100

Da deklic z noži ni, smo že videli. A takih je le slaba tretjina tistih žensk brez nožev. So bile številne odrasle žene neporočene? Odgovor tiči v stolpcu starosti adultus. Dobra polovica vseh žena z noži je umrla v tej starosti in le četrtnina tistih brez nožev. Starost adultus je glavna rodna doba in hkrati največja nevarnost za smrt ob porodu. Ženske z noži so ji bile mnogo bolj izpostavljene kot ženske brez nožev, zato gre najverjetneje res za razliko med poročenimi in neporočenimi. Vendar bi potem vendarle pričakovali tudi razliko v starostnih obdobjih maturus in senilis. Te pa skorajda ni, ker se v skupini žensk brez nožev delež starih žensk v odnosu do adultnih poveča (1 : 1,46) mnogo bolj kot pa v skupini z noži (1 : 0,66), kjer se celo zmanjša. Razlika je tolikšna, da je ni mogoče razložiti samo z manjšo umrljivostjo neporočenih žensk v adultni dobi. Zelo verjetna možnost je, da v skupino žensk brez nožev spadajo tudi vdove. Z gospodarjevo smrtjo njegova žena pač izgubi svoj položaj gospodarice, ki pripade ženi novega gospodarja. In še drugače: mladi moški nimajo možnosti za poroko, dokler ne zaživijo na svojem. Nož v ženskem grobu tako zelo verjetno pomeni gospodarico. V tistih časih mnogoženstvo v takšni ali drugačni obliki ni bilo neznano (prim.: Weidemann 1982a, 315). Vprašanje, kakšne statusne simbole so imele v grobovih ločenke, priležnice, druga, tretja žena, puščam odprto. Vsaj nekatere med njimi bi prav tako mogle imeti status gospodaric.

Zanimivo je, da so vse navedene razlike v skupini žena z zaponkami še bolj izrazite kot v celoti. Tiste med njimi, ki imajo nož imajo v povprečju 2,4 zaponke v grobu, tiste brez noža pa le 1,7. 75,7% tistih z noži ima eno ali dve ločni zaponki in le 46,6% tistih brez nožev. Določena družbena razlika med enimi in drugimi je tako še bolj očitna.

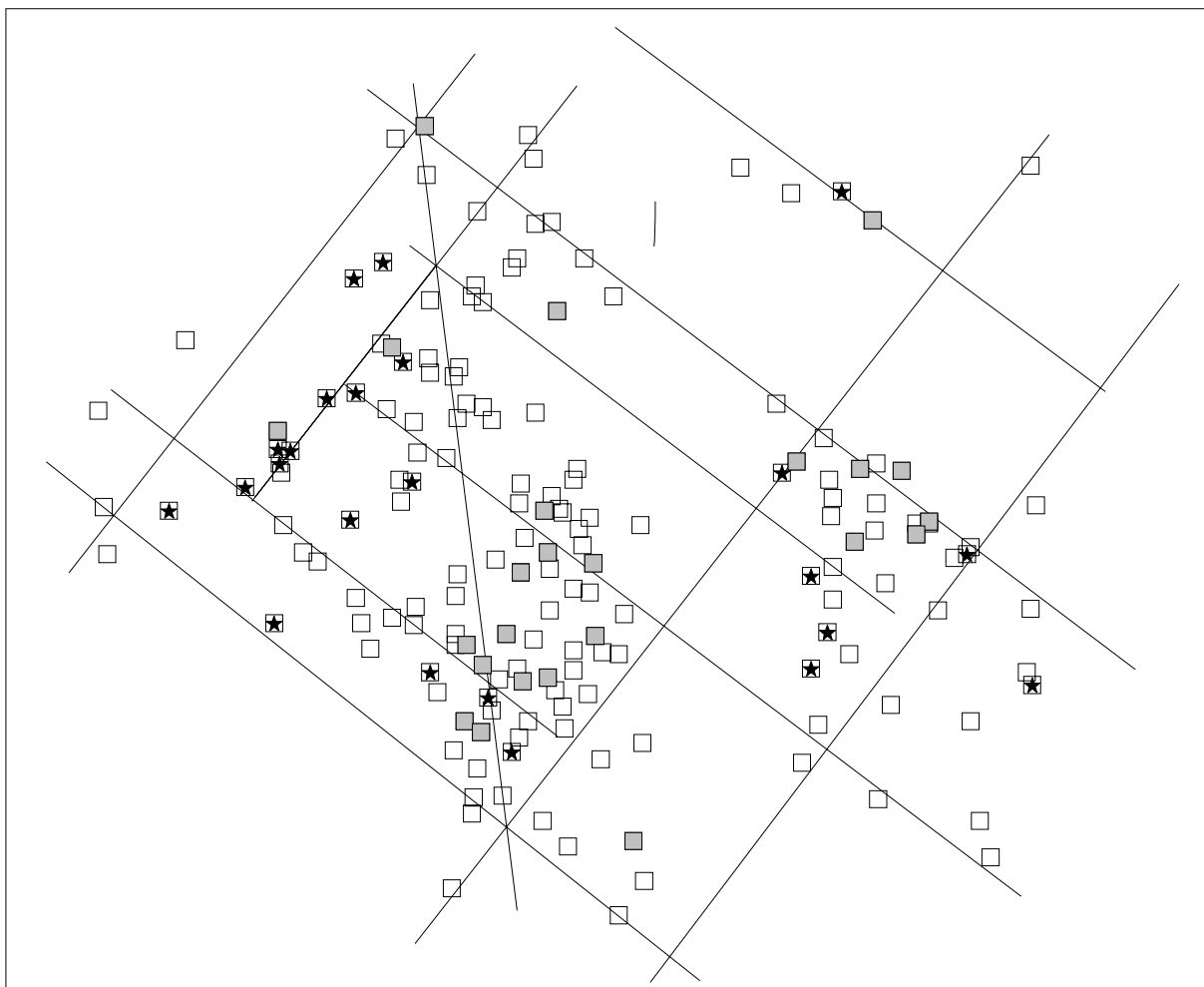
9.1.12.1. Noži v ženskih grobovih

Ženski grobovi z noži.

V celotnem prvem obdobju so noži pridelek tudi v ženskih grobovih, vendar ne v vseh. Ženske z noži in tiste brez njih so bile pokopane praviloma v strnjenih skupinah. Ni opaziti posebnih razlik v kombinacijah z ostalimi predmeti. Če bi šlo za navaden uporabni predmet, bi pričakovali bolj enakomerno razporeditev, zato je najverjetneje, da gre za simbol.

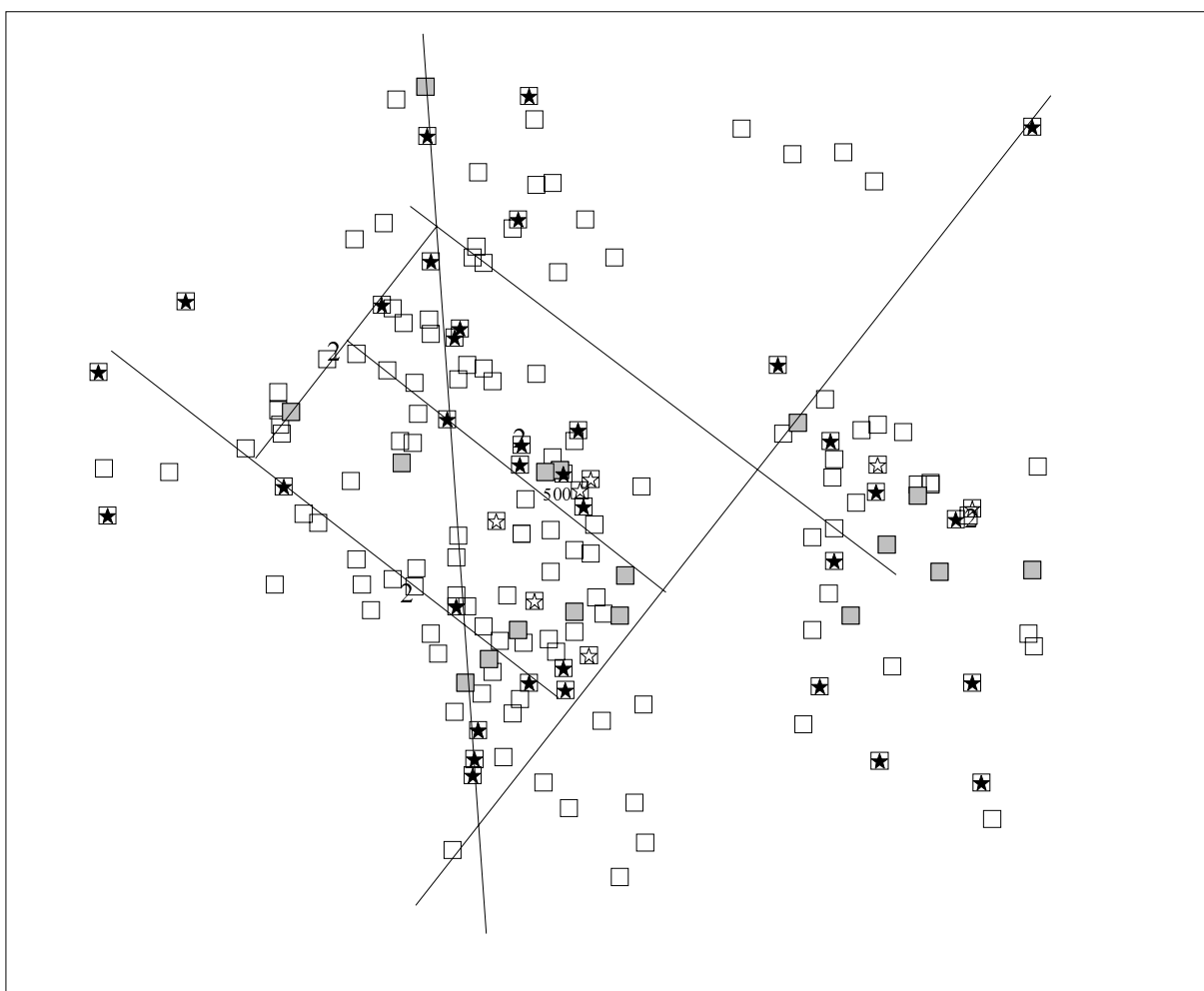
9.1.12.2. Ženske brez nožev

Raster – deklice do vključno starosti iuvenis brez nožev, zvezdica – ženske brez nožev od starosti adultus+ dalje.

Pomen prisotnosti in odsotnosti noža v ženskih grobovih potrjuje tudi zgornja slika, ki preverja razlagi o neporočenih deklicah in vdovah. Zaradi večje jasnosti sem izpustil ženske adultne starosti, ki bi bile lahko bodisi neporočene bodisi že vdove. Upoštevane pa so tiste od pozne adultne dobe dalje. Slika kaže izrazite skupine. Deklice so v dveh strnjenih skupinah, ena znotraj zahodne »hiše« druga izven nje. Morda v ostankih »vzhodne hiše«. Posamični dekliški grobovi so bodisi nekoliko mlajši, bodisi bi imeli kultno lega, ali pa še kaj tretjega. Nekoliko bolj razpršeni so grobovi starejših žensk, a prav tako v dveh skupinah. Zahodna je zahodno od »hišne diagonale«, ki jih loči od moškega dela. Na jugu je podskupina treh stark med grobovi deklic. Gre za ženske, ki niso bile nikoli poročene? Tudi na vzhodu so starke blizu deklic, a vseeno ločeno. Tako prisotnost ali odsotnost noža najverjetneje odraža različni pravni status žena.

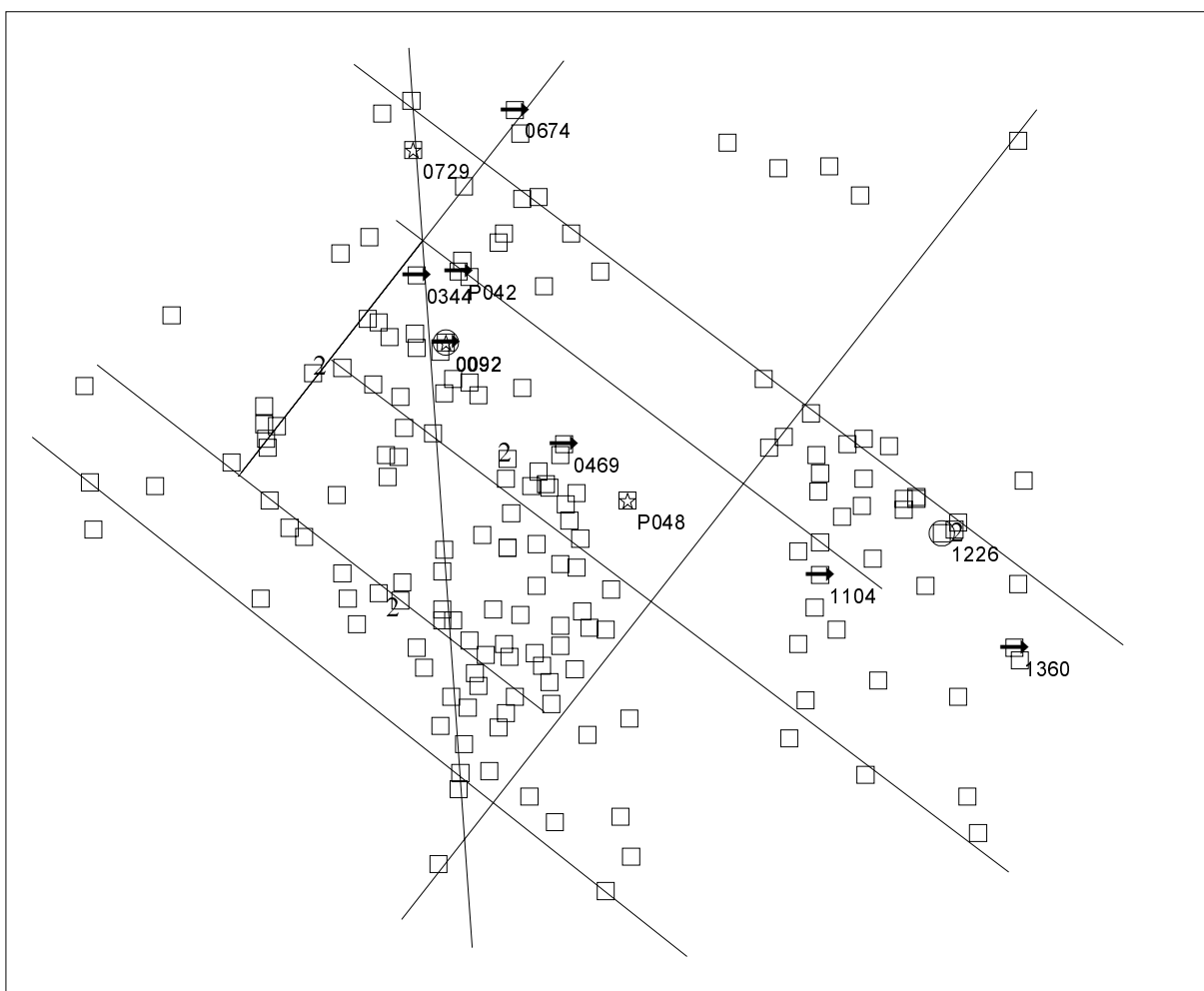
9.1.12.3. Moški z noži

Raster – grobovi brez pridatkov, črne zvezdice – moški grobovi z nožem, prazne zvezdice – otroški grobovi z nožem.

Nekatere praznine med grobovi z noži lepo zapolnjujejo istodobni grobovi brez pridatkov. Pri tem ni nepomemben odnos obojih grobov do navpične prečnice »hiše«. Velika večina moških grobov leži vzhodno od nje. To velja tudi za grobove brez pridatkov, edini tovrstni ženski grob je zahodno od nje. Moški grobovi z noži zahodno od nje so posamični in gre lahko za grobove »čuvajev«. Opazna je gneča ob kulturni točki 2 – goveji lobanji. V celoti se tako grobovi odraslih brez pridatkov kažejo kot grobovi nesvobodnih. Ali gre še za nadaljnjo delitev med njimi, na skupino tistih, ki pripadajo »hiši« in tistih izven nje, je možno. Ne smemo pa pozabiti, da bi sicer uničena vmesna površina, morda lahko tako podoba tudi spremenila.

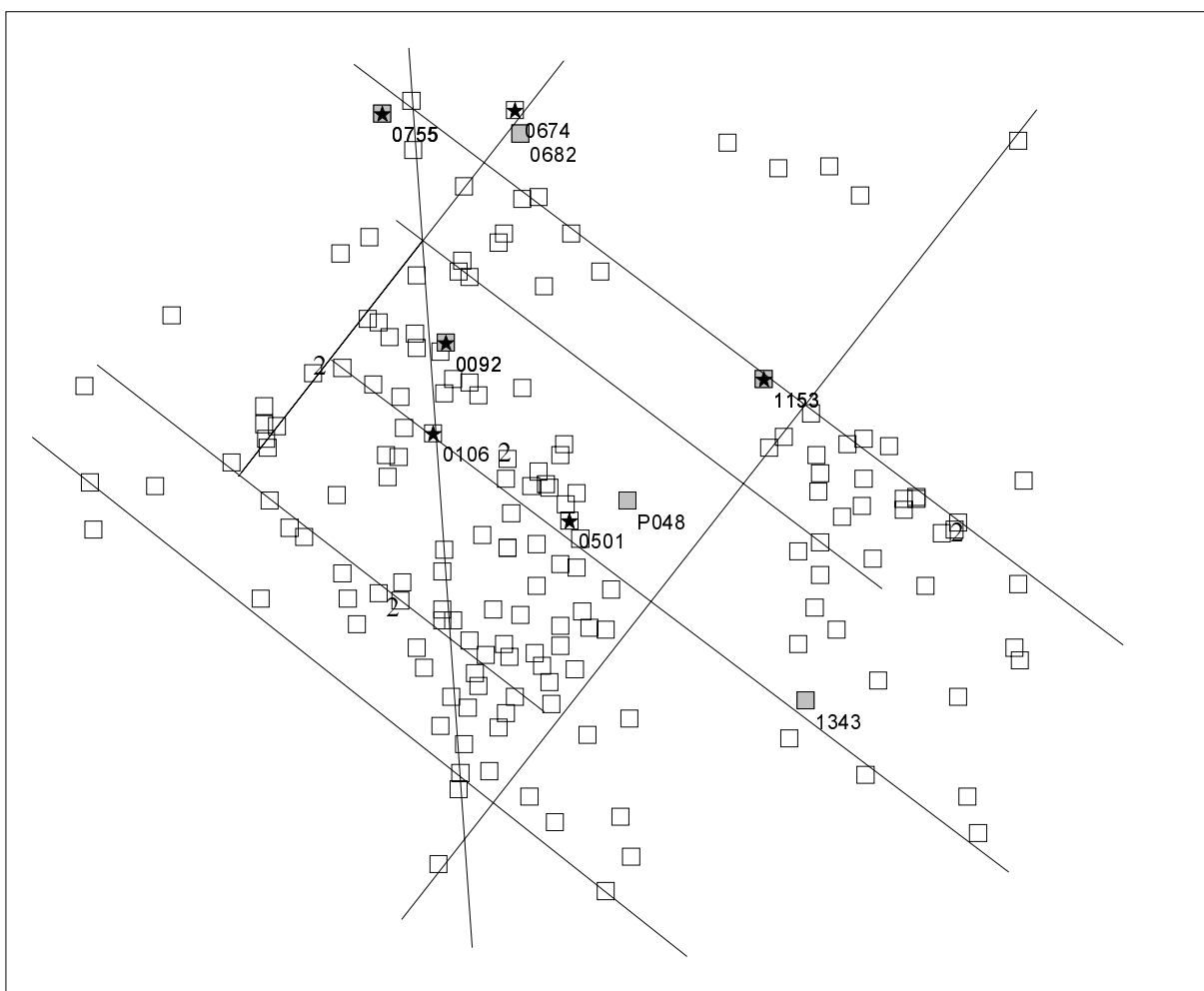
9.1.13. Ostroga, ščit, sulica

Zvezdica – ostroga, krog – ščit, puščica – sulica.

Ščit in sulica sta bila v merovinški državi vladarska simbola, konjeniki (ostroga) pa so bili pripadniki odličnejšega dela vojske »robustiores«, pešci so namreč veljali za manj vredne, revnejše – »inferiores, pauperes, populus minor« (prim.: Weidemann 1982b, 251, 256, 265). Vse tri predmete vsebuje le grob 92, v ostalih so posamični, a precej narejeno razporejeni. Grobovi zunaj »hiše« so nekoliko mlajši od tistih v njej. Vsi ležijo severovzhodno od prečnice, ki začenja v kulturni točki 1 in se tako kaže kot meja predela bojevnikov. Misel, da gre pri teh grobovih za družbeni vrh, je zelo verjetna. Kot najbolj pomembna oseba, se kaže moški v grobu 92.

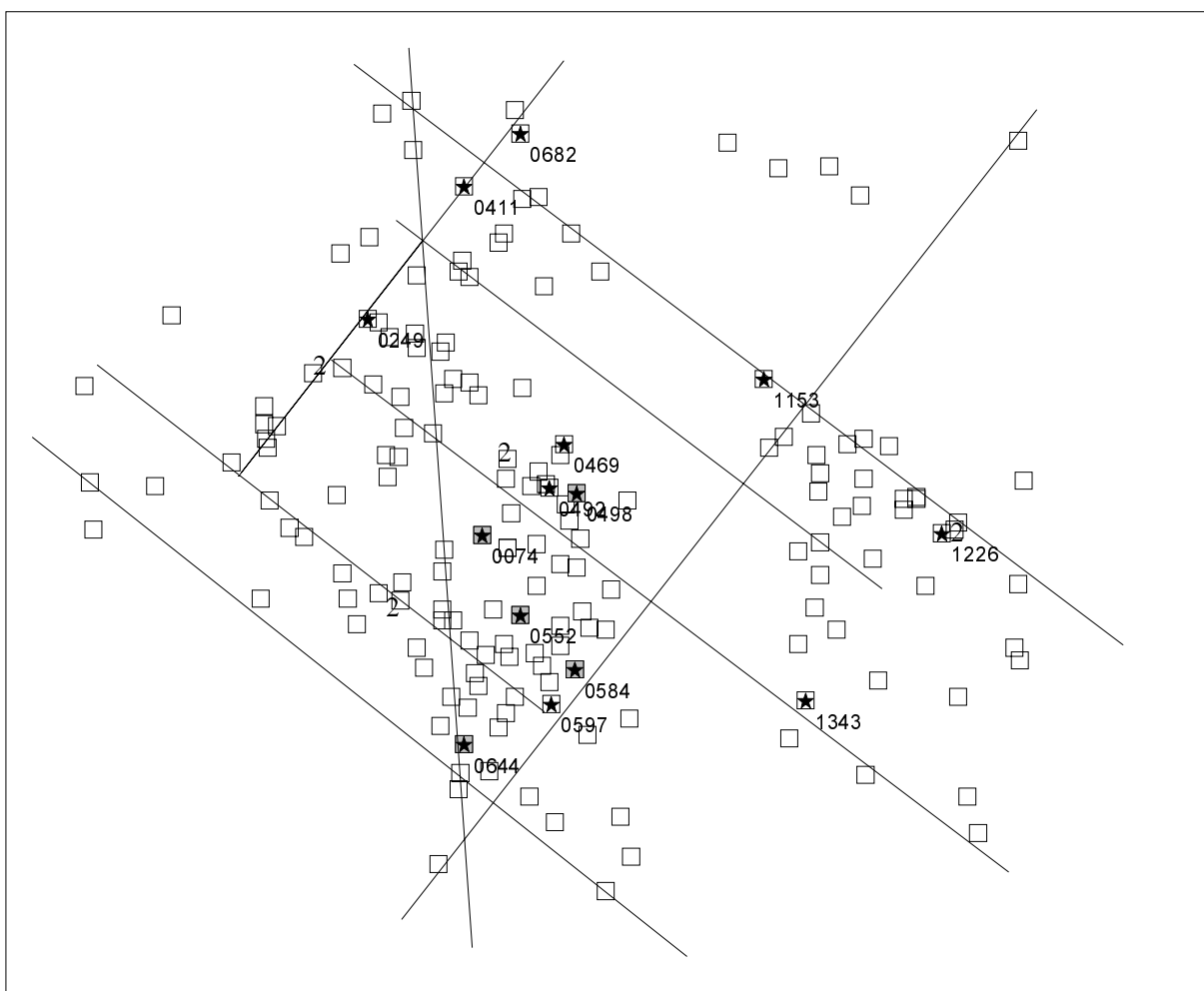
9.1.14. Saks, meč

Raster – saks, zvezdica – meč.

Grobovi z meči in saksii dopolnjujejo sliko prestižnih bojvniških predmetov. Grob 674, ki ima sulico, ima tudi meč, tudi grob P048 z ostrogo, ima še saks. Še zlasti ponovno izstopa grob 92, ki ima poleg vseh treh prestižnih predmetov tako meč kot tudi saks. Meč in saks imata še grobova 755 in 1153. Tudi meči in saksii podčrtujejo oris bojvniškega dela grobišča in so precej izrazito razporejeni ob metričnih črtah grobišča. Kot da bi nadzorno vlogo prenesli iz sveta živih v svet mrtvih. V skladu s pričakovanjem vsi grobovi z ostrogami, ščiti, sulicami, meči in saksii pripadajo odraslim moškim.

9.1.15. Puščice

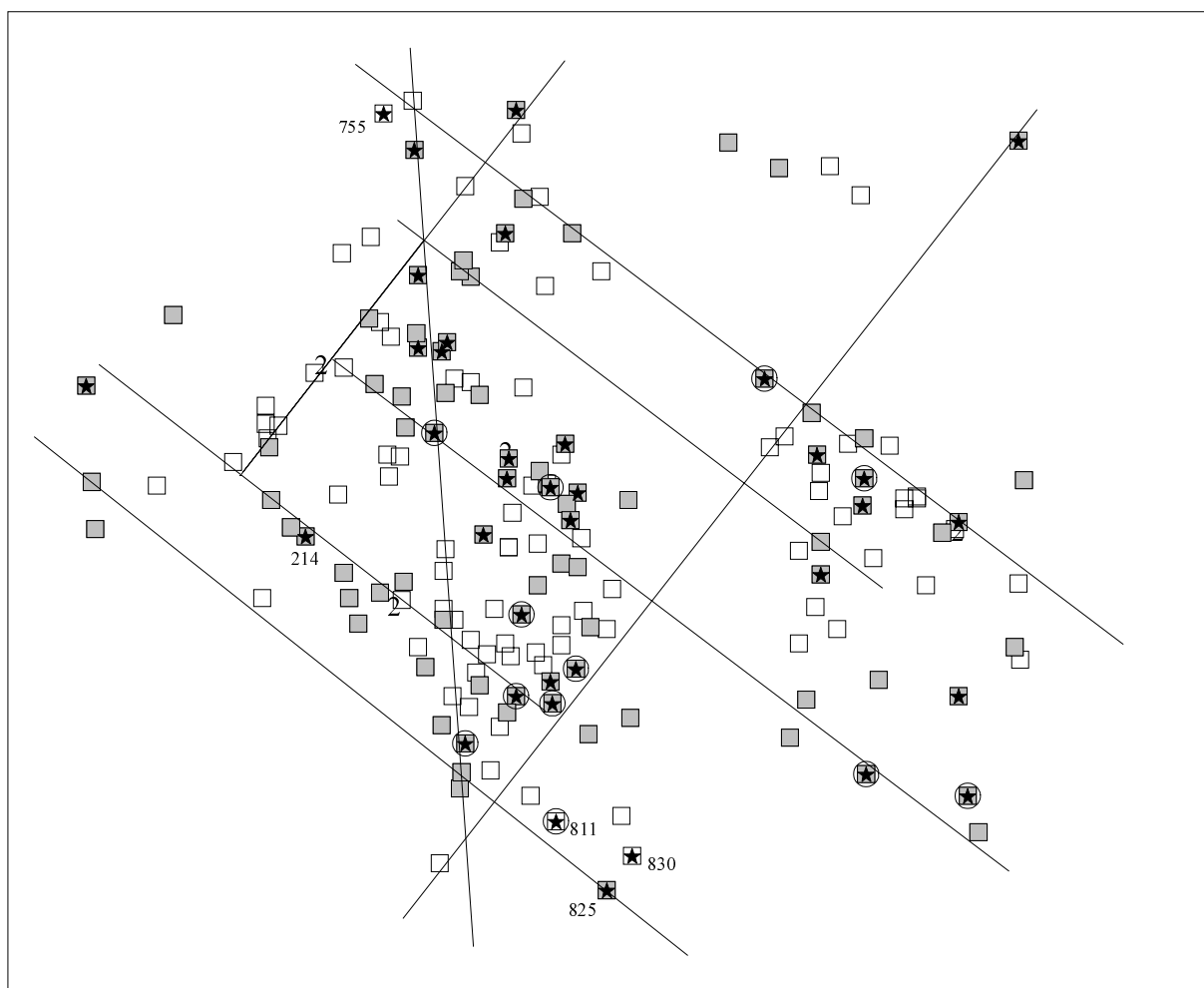

Zvezdice – grobovi s puščicami, raster – otroški grobovi.

Najbolj množično orožje v grobovih so puščice. Samo v grobu 469 so skupaj s sulico. Ni jih niti v grobu 92, ki ima sicer vso možno oborožitev. Na verovanjsko-simbolni ravni verjetno ni razlike med puščico in sulico, saj gre v obeh primerih za orožje podobne oblike, ki lahko leti. Zdi pa se, da je obstajala praktična razlika v svetu živih. To opažanje potrjujejo tudi opisi Gregorja iz Toursa, kjer posameznik ni nikoli oborožen hkrati s puščicami in sulico (prim.: Weidemann 1982b, 252 ss).

Kombinacija z orožjem za boj iz bližine je bolj pogosta. V grobu 1153 so puščice skupaj z mečem in saksom, v grobovih 1343, 682 pa samo s saksom. Grobovi s puščicami ležijo v »hiši«, izven nje pa ob metričnih črtah. Dajali so jih v grobove ne samo možem, ampak tudi dečkom. Razen tistega v grobu 498 vsi dečki ležijo jugozahodno od črte bojvniških grobov. Grob 597 pripada mladeniču starosti iuvenis v vogalu »hiše«, ki je tam lahko kot mož ali pa kot otrok. Otroci imajo v grobu 1 do 2 puščici, odrasli praviloma 1, 3 ali 5. V tem se kaže ponavljanje mitoloških števil, število puščic pa je očitno narekovalo verovanje. V tem pogledu so puščice pridatek, ki je namenjen svetu mrtvih. Po drugi strani najverjetneje hkrati predstavljajo tudi bojvniški status lastnikov za časa življenja, pri otrocih morda posmrtno iniciacijo. A to čast so namenili le izbranim dečkom »hiše«.

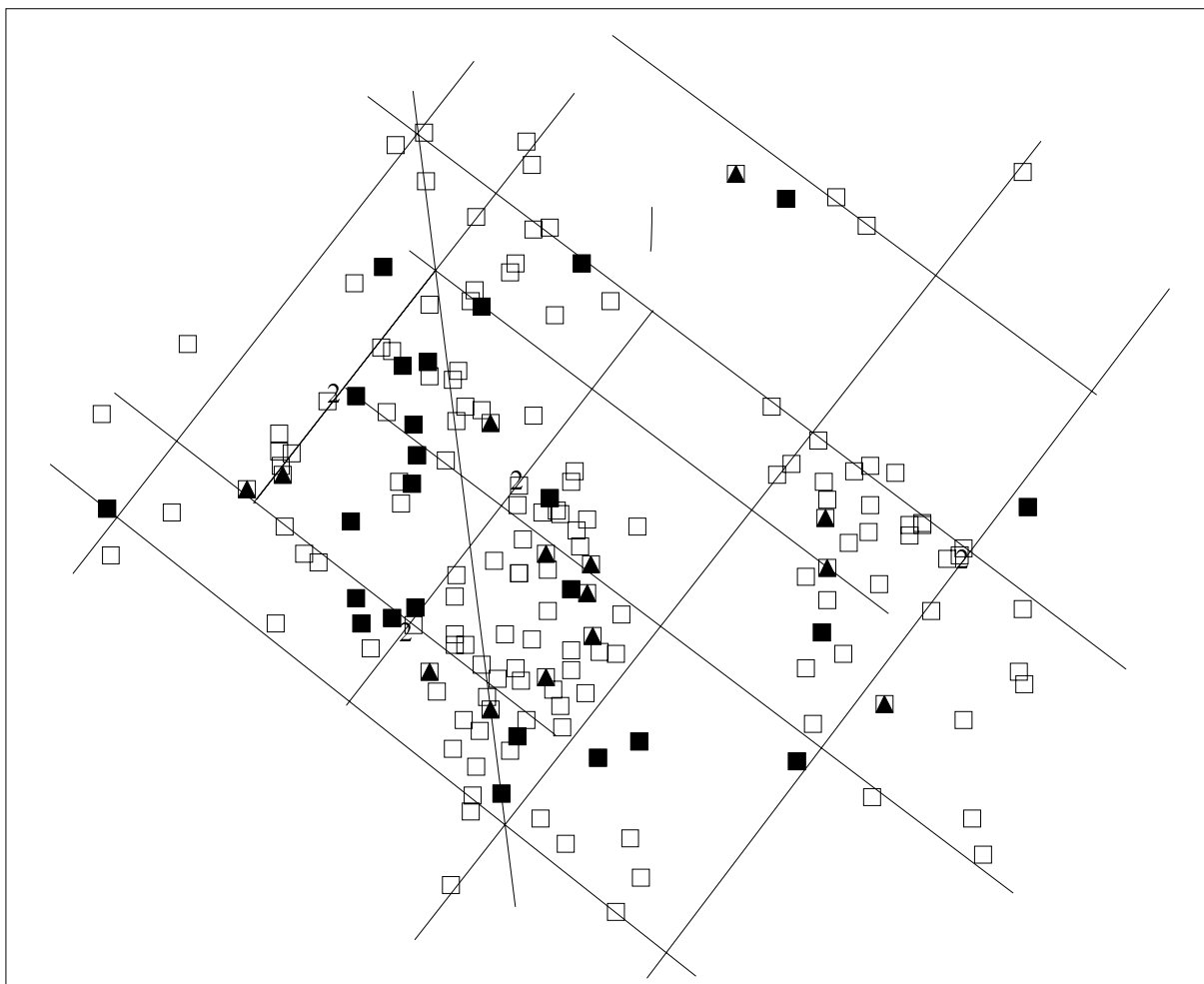
9.1.16. Noži, kresila

Raster – noži, zvezdice – kresila in (ali) kresilniki, krogi – kresila s spono.

Kresilno orodje (kresilo in kresilniki) je izrazito moški pridelek. Kresilnik v ženskem grobu 214, bi bil tam lahko tudi zaradi živalskih rogov, ki so tudi sicer precej vplivali na izgled groba. Tudi v grobu 825 je po antropoloških podatkih ženska. V grob so ji dali poleg dveh kresilnikov še nož in pasno spono, kar jo vendarle kaže bolj kot moškega. Njena lega na metrični črti, bi jo lahko opredelila za simboličnega dvospolnika. Razen v treh primerih (811, 830, 755) so v vseh grobovih s kresilniki tudi noži. Pri tem je imel pokojnik v grobu 755 še meč in saks, tako da noža niti ni potreboval. Kresilno orodje ni nikoli edini predmet v grobu. Tako se v celoti zdi, da je pomen kresila podoben pomenu noža, z edino razliko, da gre za izrazito moški pridelek. V tem obdobju je pogosta posebna oblika kresil, ki imajo na sredini pritrjeno železno spono za pripenjanje k pasu. Kar v 8. od 12. primerov gre za grobove otrok do starosti *iuvenis*. Zdi se, da gre za praktično uporabnostno rešitev, ki je preprečevala, da bi otrok izgubil kresilo, podobno kot pomagajo naramnice pri hlačah.

9.1.17. Ločne zaponke

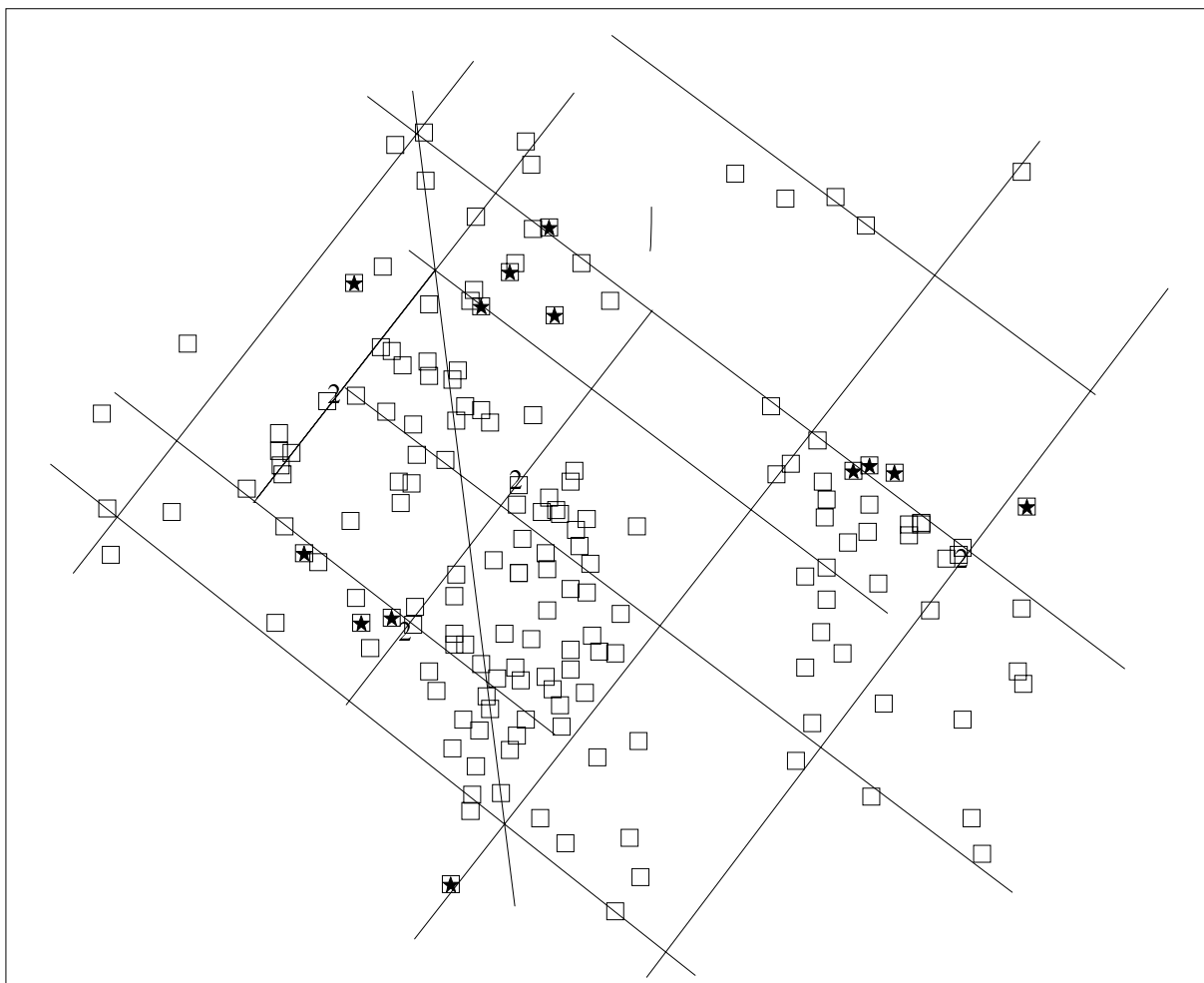

Kvadrat – par ločnih zaponk, trikot – ena ločna zaponka.

Ker se ločne zaponke pojavljajo v paru šele od starosti *iuvenis* dalje, ni presenetljivo, da je dovršen del grobov z eno ločno zaponko na dekliškem delu »hiše«. Tudi grobovi s parom zaponk sestavljajo skupino, ki leži zahodno od hišne diagonale, vzdolž nje na ženskem delu »hiše«. Posamični grobovi z ločnimi zaponkami so izven hiše in večinoma iz mlajšega dela obravnavanega obdobja, kar kaže na določen razpad prvotne urejenosti. Tako se tudi par ločnih zaponk kaže kot določen statusni simbol, očitno višjega ranga kot nož in drugačen kot bronasti obroči pri pasu. Ker se v paru pojavljajo od starosti *iuvenis* dalje, je zelo verjetno, da so jih nosile poročene žene. S pomočjo primerov tiste dobe, je mogoče postaviti model, po katerem je dragoceni nakit darilo nevestinih staršev in njen kapital v zakonu. Gregor iz Toursa poroča o številnih dajatvah v zvezi s poroko. Tu je za nas zanimivo tisto, kar je dobila nevesta. Ta je prejela doto tako od moža kot tudi od staršev (prim.: Weidemann 1982a, 313 s). Podobno je bil že pred časom prepričan István Bóna, da so ločne zaponke v grobovih panonskih Langobardinj darilo njihovih mož, ki so ga dobile za jutrnjo *morgingab* po poročni noči (Bóna 1976, 82). Tudi njegov model tako potrjuje poroko kot tisto prelomnico v življenju ženske, ki so jo tudi simbolično pokazali. Pomembna razlika pa je v tem, da naj bi ji dal nakit mož. Antropološka analiza Altenerdinga govori proti tej možnosti, saj bi razmeroma enotna moška populacija morala podarjati razmeroma podobne zaponke, a temu ni tako. Če je torej nevesta dobila par ločnih zaponk ob poroki, so ju zelo verjetno kupili v kraju njenih staršev ali tam blizu. Če sta bila tudi prodajalec in izdelovalec domačina (lahko je šlo celo za eno osebo), potem je mogoče tudi s pomočjo zaponk ugibati o geografskem izvoru nevest. Če pa en sam od prej naštetih pogojev ni bil izpolnjen, taka sklepanja niso mogoča.

9.1.18. S zaponke

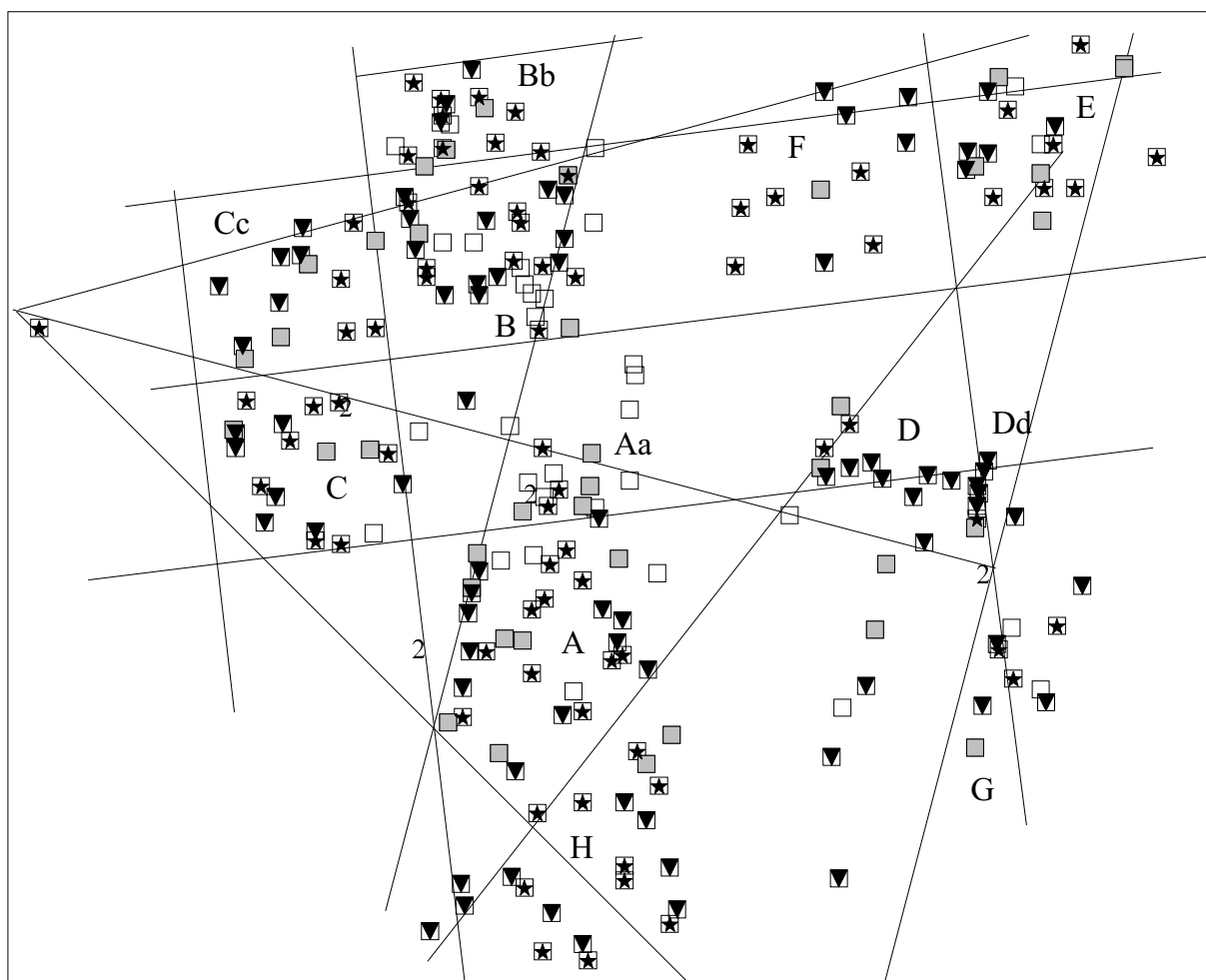
S – zaponke.

Pripadajo prvi polovici 6. st. in so razporejene v tri skupine. Njihovo pridajanje ni odvisno od starosti pokojnic. Tu bi šlo lahko za znak pripadnosti določeni (sorodstveni?) skupini. Zahodni kažeta širitev področja »hiše«, z dvojino pa njeno cepitev. Vzhodna je morda del »vzhodne hiše«.

9.2. Drugo obdobje – 550 do 610

Da bi zajel čimveč grobov in ker se je razpad prvotnih pravil pokopavanja začel že proti koncu prve dobe, sem se odločil za desetletno presejanje prve in druge dobe. Število grobov, ki tako nastopa na kartah obeh dob je majhno: zgolj 9.

9.2.1. Spol in starost

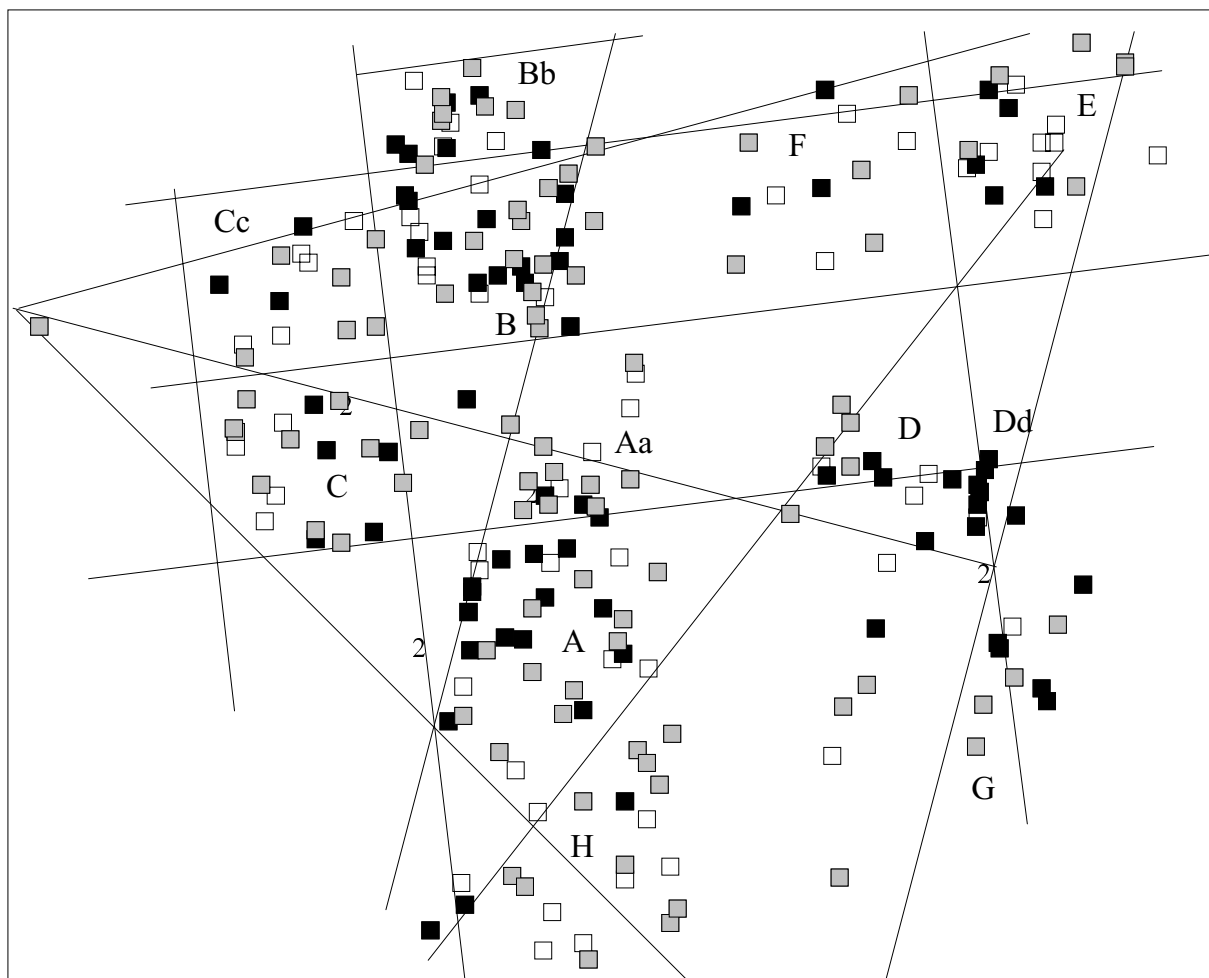

Raster – otroci, trikot – ženske, zvezdica – moški, prazen kvadrat – neopredeljeni.

Razporeditev moških, žensk in otrok kaže razvrstitev grobov v več skupin. V normalno sestavljeni skupini morata biti deleža moških in žensk približno izravnana, prav tako mora skupina vsebovati tudi otroške grobove. Tako lahko razločimo več skupin.

Skupina A je edina, ki leži v celoti na prostoru nekdanja »hiše«. Žene so ob robovih, med njimi moški in otroci, ob goveji lobanji je skupinica (Aa) moških in otrok. Skupina B ima na jugu vrsto ženskih grobov, ki obdajajo tri stranice, delno preko njih skupino moških grobov, na severu se zdi sestoj nekoliko drugačen (Bb), bolj daje vtis večje družine. Skupina C se sprva zdi enotna, natančnejše opazovanje pa pokaže dve različno sestavljeni skupini. C je skupek posamičnih družin, Cc je skupinski predel s skupinami žensk, otrok in moških. Enaka razlika je med skupinama E in F. V prvi so pokopi posameznih družin, v drugi gre za skupinsko razdelitev. Skupina D so predvsem ženske, moški in otroški del očitno nista bila odkopana. Vrsta Dd je najstarejša v skupini. Področje G južno od skupine D je uporabljeno poredko. Ker je ohranjeno le delno, ne kaže jasne strukture. Področje H se zdi tudi predel skupinskega pokopavanja, morda razpada na jugozahodno in severovzhodno skupino. Za predela G in H je značilna velika maloštevilnost otroških grobov. Ta ni posledica njihove slabše časovne določljivosti. Tudi v celoti vseh otroških grobov pokopališča, jih je tu zelo malo. Tudi sicer so grobovi tu poredkoma, kar vse kaže na razmeroma kratkotrajno uporabo tega predela oziroma na le občasno uporabo. Tako bi morda šlo za ljudi, ki so bili le slabo vključeni v skupnost domačinov, ali pa so pripadali skupini, ki je pozneje ni več.

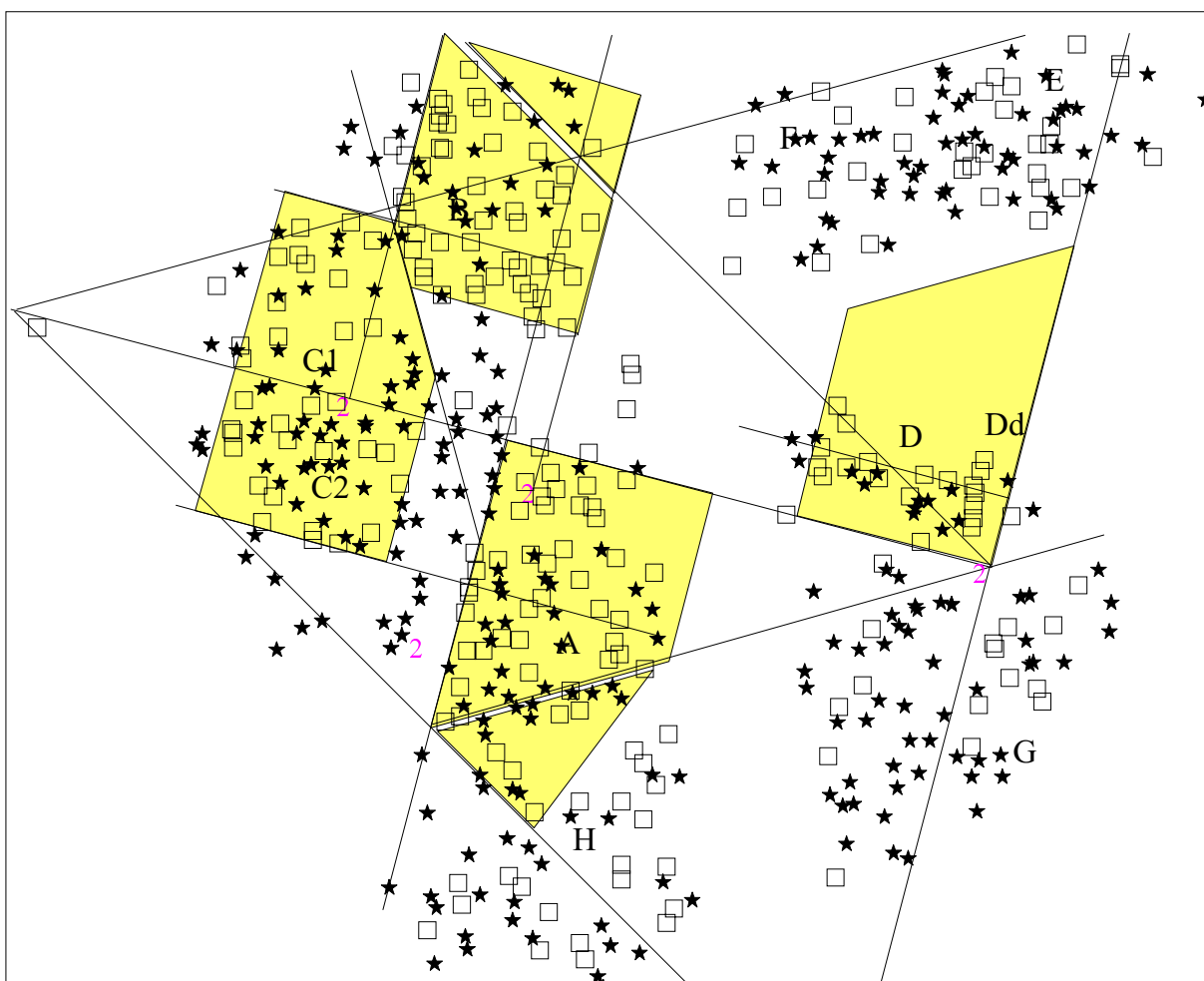
9.2.2. Skozi čas

Črno – grobovi nastali od 550 do 580, sivo – grobovi nastali od 585 do 610, prazni kvadrati – podrobneje neopredeljeni grobovi iz obdobja od 550 do 610.

Kot precej izoblikovane v starejšem delu obdobja nastopajo predvsem skupine A, B in D, posamično pa uporabljajo tudi že prostor šele pozneje bolj izraženih skupin C, E, F, G, H. Največjo prostorsko kontinuiteto s prvo dobo kaže skupina A. skupina B pa je nekaka izpeljava severnega vogala nekdanje »hiše«. Verjetno je tudi skupina D v določeni meri nadaljevanje »vzhodne hiše«, nedvomno pa vrsta ženskih grobov Dd nastane povsem nanovo v razmeroma kratkem času. Po opravi in stasu so si te ženske zelo podobne, na grobišču izstopajo. Gre za pet visokoraslih žensk, ki so vse umrle v starosti adultus, torej med 20. in 40. letom ter bile pokopane v obdobju 560 – 570. Zato gre najverjetneje za novo priselitev zelo enotne skupine. Na žalost pripadajoči moški grobovi niso bili izkopani. Če predpostavimo, da so ženske prišle kot mlada dekleta, potem so živele v Altenerdingu največ 15 – 20 let. Čas prihoda bi bila tako sredina 6. stoletja. Vrsta njihovih grobov je usmerjena vzporedno z vzhodno stranico enakostraničnega trikotnika. To postavlja njegovo datacijo najpozneje v čas okoli 560/570. Vsekakor pa smo videli, da je bil koncept »hiše« v drugi četrtini 6. st. nedvomno že močno načet. Lahko, da v ta čas spadajo tudi začetki druge mreže.

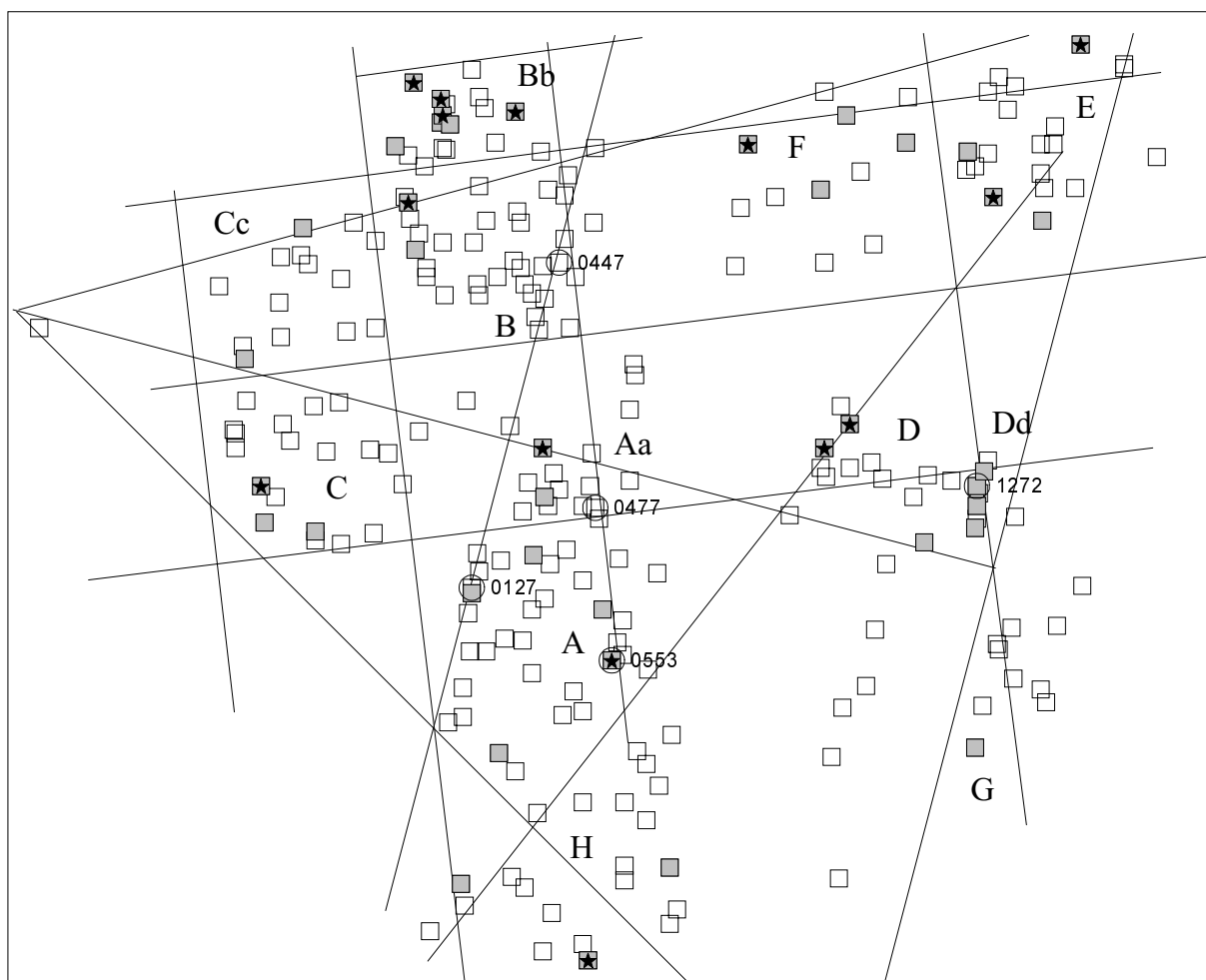
9.2.3. Brez pridatkov

Prazen kvadrat – grob druge dobe, zvezdice – časovno nedoločeni grobovi brez pridatkov.

Pomembno dopolnilo metrične ureditve grobišča v drugi dobi kažejo časovno nedoločeni grobovi brez pridatkov. Ujemanje je precejšnje, kar kaže veliko verjetnost, da velik del grobov brez pridatkov pripada drugi dobi. Opaziti je strukturno razliko med skupinama H, ki ima take grobove le poredko, in skupino G, ki jih ima nagosto. Znotraj površin A, B in C, se kažejo podobne pravilnosti. Na površini A so grobovi brez pridatkov zelo zgoščeni na južni strani, vzdolž trikotnikove srednjice zahod-vzhod. Enako so na površini C taki grobovi zgoščeni na južnem predelu. Tudi površina B ima svojo gostoto grobov brez pridatkov, le da so tu na severni strani in smiselno napolnjujejo sverovzhodni vogal preko vzporednice trikotnikovie stranici sverozahod-jugovzhod. Od površine D je ohranjen samo južni del, ki pa očitno ni tisti z največjo gostoto grobov brez pridatkov. S tem se že nakazujejo nekatere pravilnosti v dodelitvi prostora posameznim skupinam prebivalstva.

9.2.4. Glavniki, posode

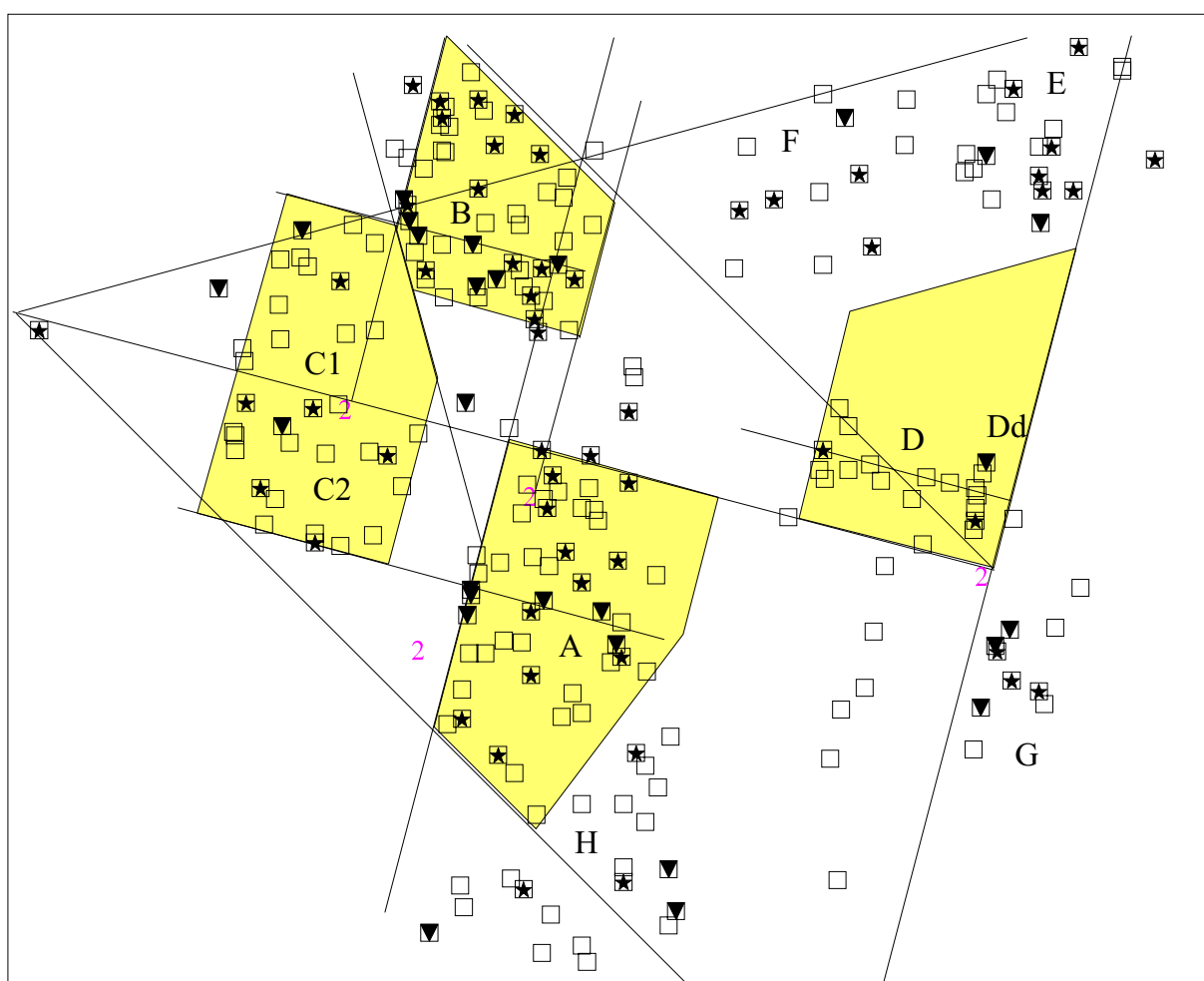
Raster – glavniki, zvezdica – moški, krog – posoda.

Že na prvi pogled je očitno, da glavniki postanejo v grobovih bolj pogosti, so pa še vedno razmeroma poredko posejani. Izjemi sta skupini Bb in Dd, kjer je uporaba glavnikov strnjena. Večina žensk vrste Dd ima glavnike, kar kaže, da so prišle iz okolja, kjer je imel glavniki drugačno simbolno vrednost kot v Altenerdingu. Ali je njihov prihod spremenil tovrstno pojmovanje tudi v Altenerdingu je možno, ni pa nujno. A vsekakor je prišlo okrog 580 do splošnega premika. Od tedaj dalje začnajo dajati glavnike tudi v moške grobove in tako nastane njihova strnjena skupina Bb, izven nje so le posamično, a kar štirikrat na metričnih črtah. Če to ni naključje, potem je vsaj v teh prvih moških grobovih z glavnikom, le-ta še vedno označeval posebno funkcijo lastnika. Manj verjetno je, da je bil glavniki povezan s stopnjo družbene lestvice, saj so glavniki tako v grobovih odraslih kot tudi otrok, kar velja za moške in ženske.

Posode ali njihovi ostanki so tokrat le še v 5 grobovih, ki kar trikrat vsebujejo tudi glavniki. Posode so sedaj tako v moških kot ženskih grobovih. Značilna je njihova lega ob metričnih črtah in njihovih sečiščih. To kaže na simbolični pomen teh grobov in njihovih pridatkov. Obstajajo pa še bolj pomenljive podrobnosti. Pokojnik v grobu 477 (iz 600 – 610) je antropološko neopredeljivega spola zaradi slabe ohranjenosti. V grobu so razbitine lonca in pasna spona. V primeru ženske bi pričakovali še steklene jagode, a teh ni bilo. Po antropoloških podatkih naj bi ležal starec v grobu 553 (iz 580 – 600). Ob levi rami je imel steklen vrček in ob njem glavniki. Sage dvomi, da bi bil vrček v grobu drugotno iz starejšega groba 554, ker meni, da bi bil sicer poškodovan (Sage 1984, 158). Oba(?) moška grobova ležita ob merski črti pravokotne mreže, torej bolj v skladu s starimi verovanji. Ostali trije

grobovi so ženski. Še posebej izstopa somerna lega grobov 127 (iz okrog 570) in 447 (iz okrog 560) vsakokrat med višino trikotnika in stranicama. 127 ima nekaj odlomkov lončenine v zasutju in stekleno črepinjo v kupčku predmetov izven krste, 447 pa stekleno črepinjo v torbici. Krsta osemletne deklice 127 je bila poleg krste odrasle ženske 128 v isti grobni jami. V grobu 127 je tudi obesek v obliki goveje glave, kar bi bilo lahko v povezavi s statusno vlogo pokojnice za časa življenja, saj gre za osrednji grob. Pri tem je zanimivo, da sta med predmeti izven krste odlomka dveh nožev, odrasla ženska 128 pa ga ima v krsti. So torej predmeti izven krste 127 tisti, ki bi deklici sicer pripadli šele ob njeni poroki? – Grobovi 127/128 in 447 ležijo na sredinski pravokotnici višine trikotnika, so torej del trikotniške metrike ter potrjujejo njeno uporabo že v času 560/570. Grob 1272 z žigosano posodico leži ob križišču pravokotne mreže, toda v vrsti, ki je vzporedna stranici trikotnika. Tako v sebi združuje hkratno uporabo obeh metričnih sistemov. V celoti se zdi, da so »čuvajsko« vlogo v trikotniški mreži prevzele ženske.

9.2.5. Noži moški in ženski

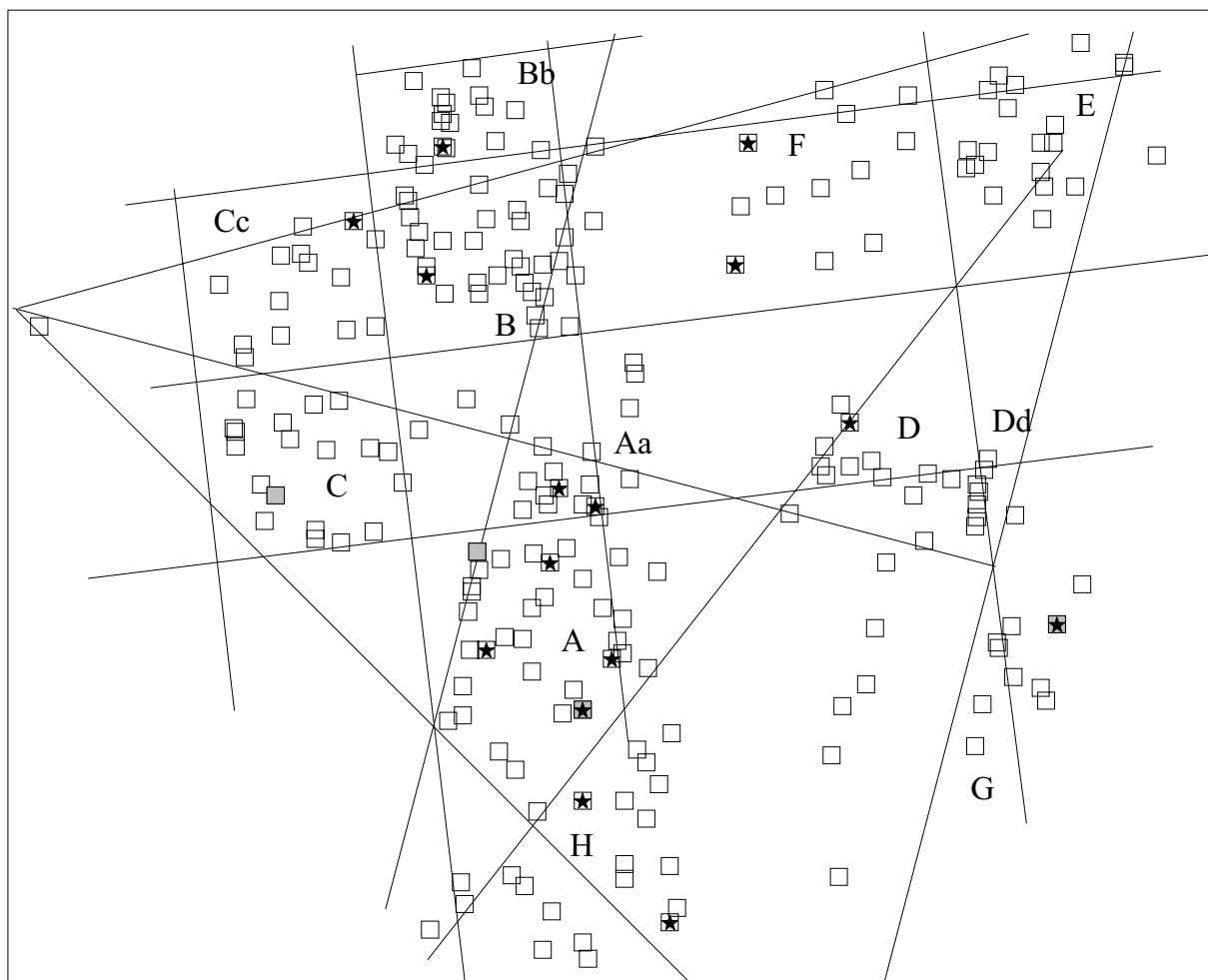

Zvezda – moški z nožem, trikot – ženska z nožem.

V primerjavi s prejšnjim obdobjem so se pri pridajanju nožev zgodile pomembne spremembe. Za ženske skupine D že od njihovega prihoda nož nima pomena. Nož ima tam ena sama ženska. Njihovo (ne)razumevanje simbolike noža se sčasoma razširi na celotno grobišče. V grob ga dobijo tudi tri nedorasle deklice, kar ni bilo več v skladu s starimi pravili. Zadnja sprememba je, da od okoli 590/600 navada pridajanja nožev v ženske grobove odme. Tako so tri večje skupine žensk z noži (A, B, G) tam, kjer so starejši grobovi obdobja, kjer gre za tradicijo prejšnje dobe in kjer je koncentracija moških grobov z noži velika. Razmerje med ženskami v starosti senilis in tistimi v starosti adultus ali matusus je pri grobovih z noži 1 :

4,75 (4 : 19), pri grobovih brez nožev pa 1 : 3,5 (13 : 46). To kaže, da nož v ženskem grobu, ni pomembno menjal svoje simbolne vloge, dokler so ga uporabljali. Razumljivo je, da v celoti ženski grobovi brez nožev že močno prevladujejo.

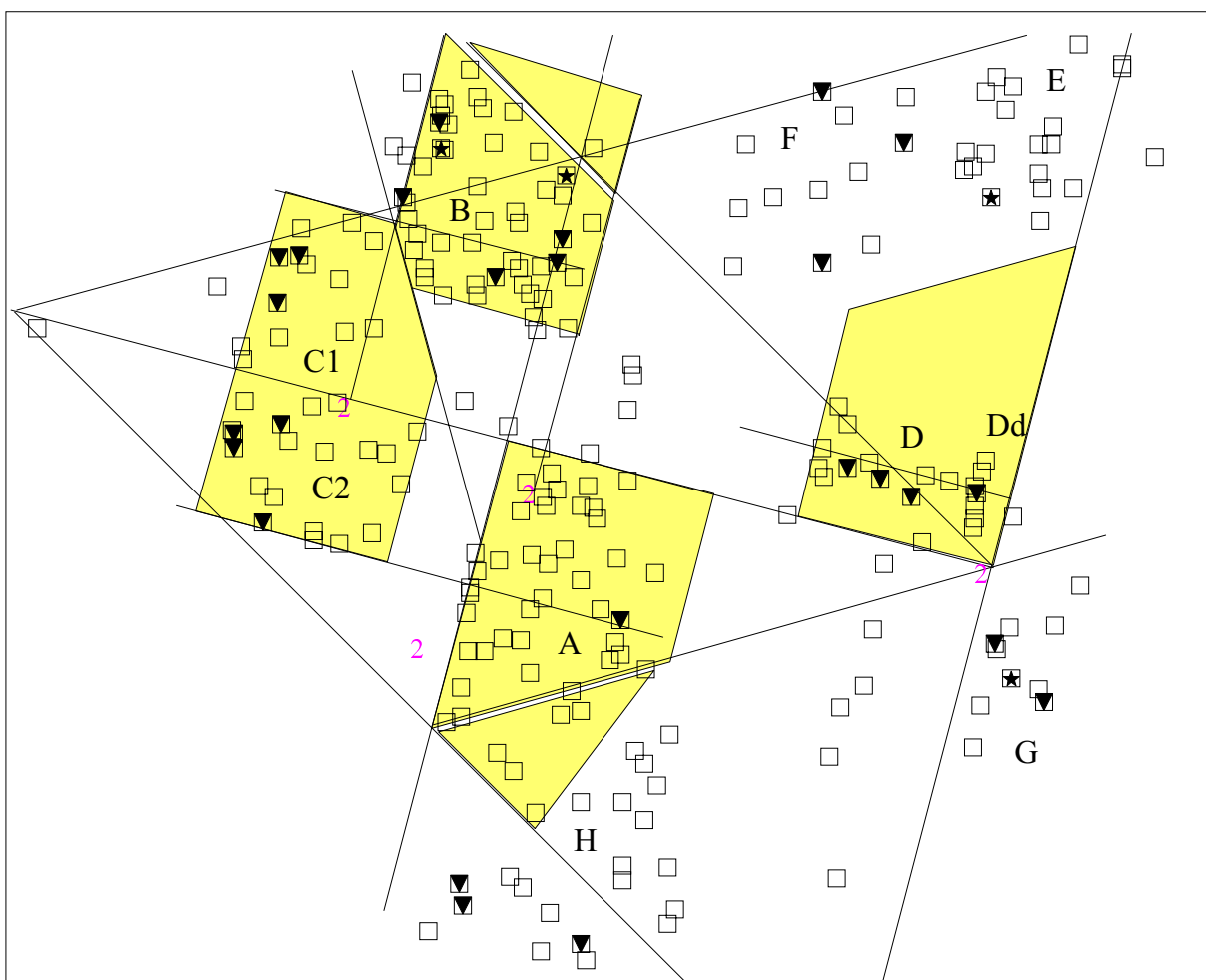
9.2.6. Moški brez nožev in orožja

Raster – grob brez pridatkov, zvezda – moški brez noža in orožja.

Nasprotno z ženskami je pri moških ostala tradicija nožev še povsem živa tako na starih predelih grobišča kot tudi na novih. Le redki moški nimajo v grobu vsaj noža, če ne tudi drugega orožja. Največ jih je v skupini A, kjer je bilo tudi v prejšnji dobi največ nesvobodnih. Le štirje grobovi brez pridatkov so ožje opredeljeni v obravnavano dobo, moralo pa jih je biti še mnogo več. Tudi ti štirje so na istih predelih kot v prejšnji dobi, izjema je tisti v skupini C, ki se je šele sedaj izoblikovala. Podobno je pri moških brez orožja. Le v skupinah A in B so že na začetku drugega obdobja, drugod so šele od okoli 590 dalje. Zanimivo je, da od 13 moških brez orožja pripada eden starosti iuvenis, po 6 starosti adultus in senilis nobeden pa starosti maturus.

9.2.7. Visok hrbet nosu

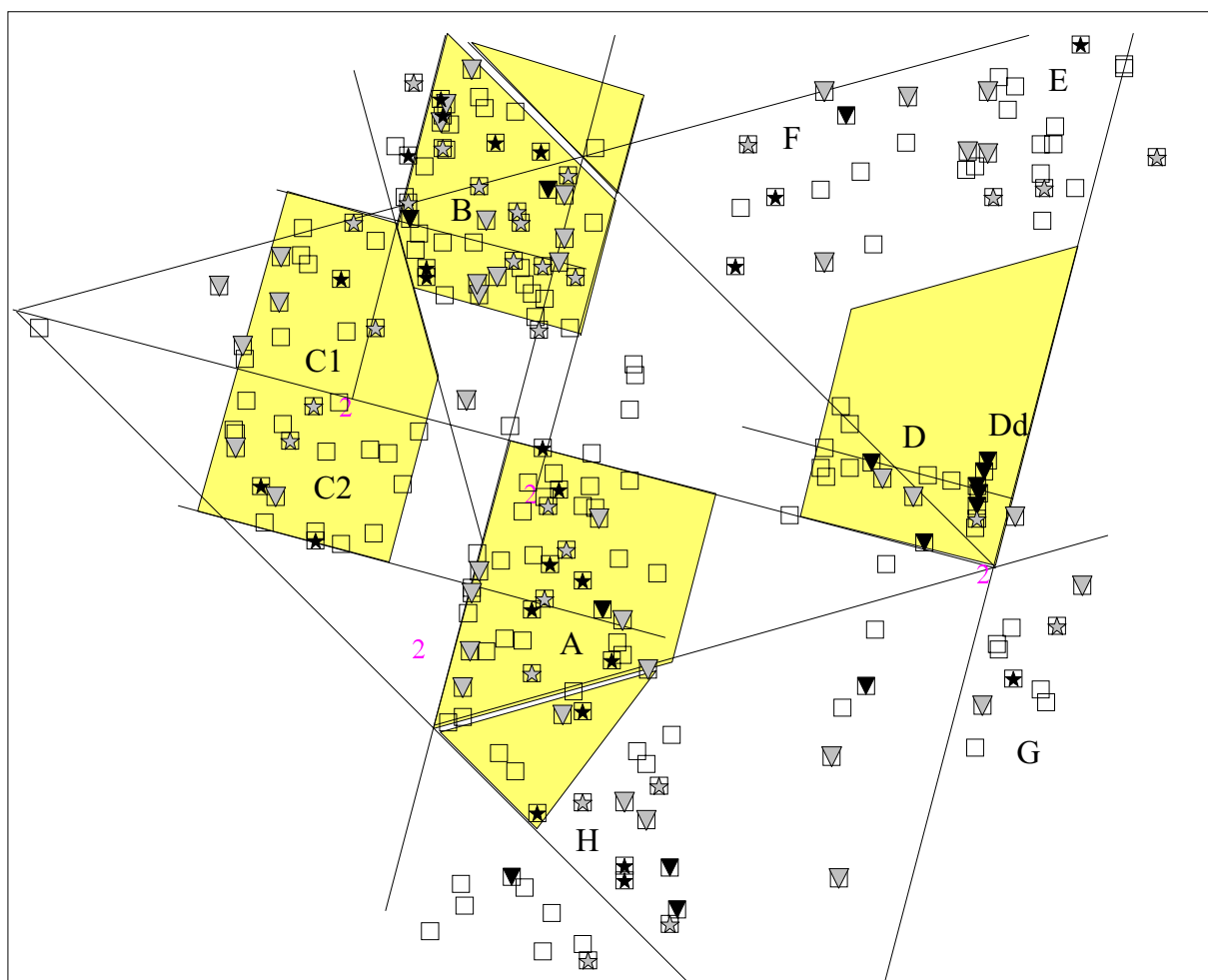

Zvezda – moški z visokim hrbtom nosu, trikot – ženska z visokim korenem nosu.

Razprostranjenost žensk z visokim korenem nosu kaže več strnjenih skupin, ki se jim priključujejo trije tovrstni moški grobovi. Le navidezni moški v grobu 997 leži osamljeno. Po pridatkih sodeč gre za žensko. To kaže, da gre za sliko sorodstveno povezanih skupin ljudi. Izjemi sta skupini E in F. Zanimivo pa je, da je v osrednji skupini A le ena sama ženska s takim nosom. To je zelo ostra razlika v primerjavi s prejšnjim obdobjem, ko je bilo takih žena kar ena tretjina. Je v skupini A prišlo do populacijske zamenjave?

9.2.8. Veliki in majhni ljudje

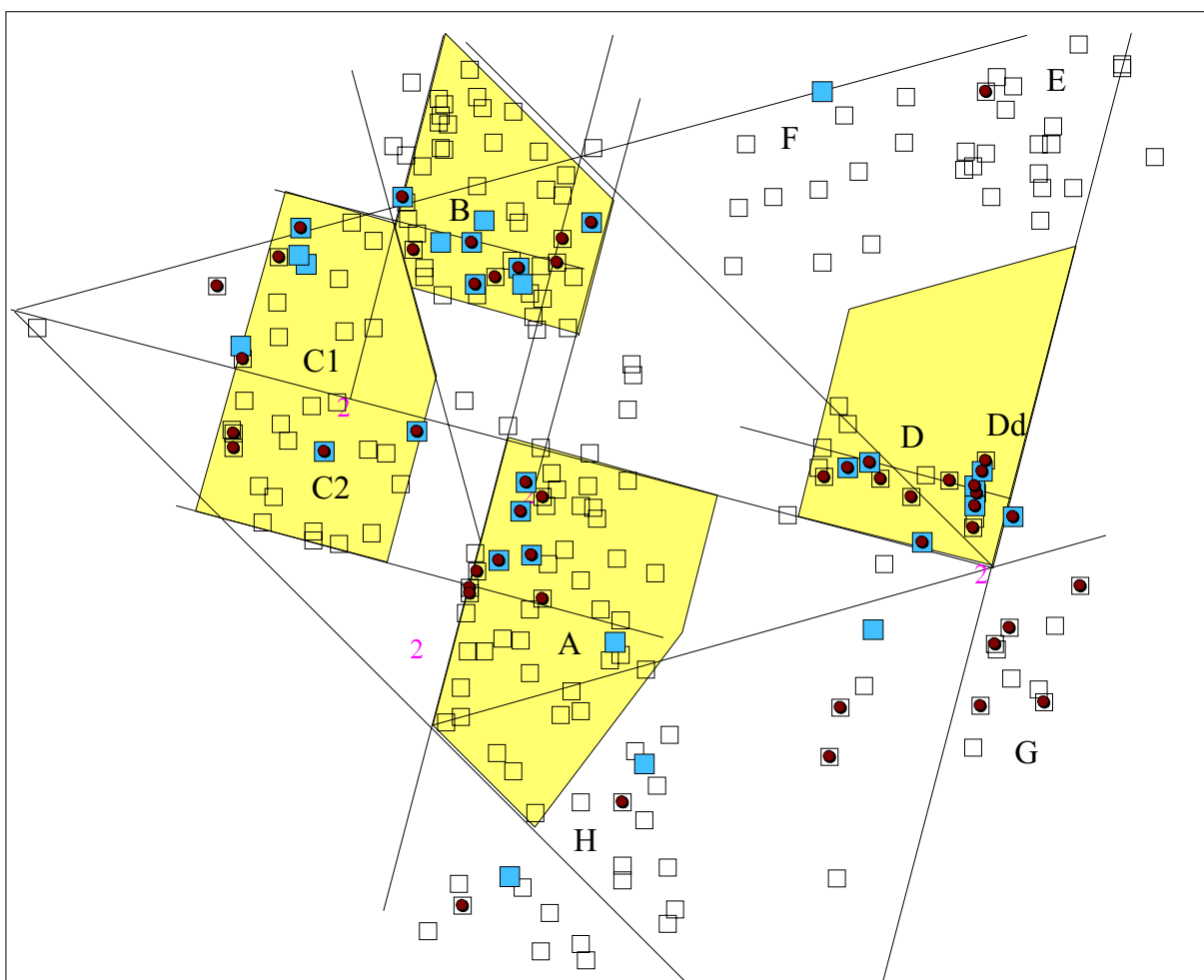
Zvezde – moški, trikoti – ženske, črno – veliki, sivo – majhni. Majhne ženske < 158 cm, velike > 164 cm, majhni moški < 168 cm, veliki > 173 cm.

Tudi po rasti se pokojniki razporejajo v opazne skupine. V osrednjem delu skupine A so veliki ljudje, ženske ob zahodnem robu so izrazito majhne. V skupini B so v severozahodnem delu veliki ljudje, v jugovzhodnem pa majhni. V skupini C so ljudje pretežno majhni, velikih žensk ni. V skupini D je posebej izrazita vrsta velikih žensk Dd. V skupinah E in F je skupina majhnih žensk. V skupini H je skupina velikih ljudi, ob njej pa skupina majhnih. Vse to kaže na možnost sorodstveno povezanih skupin, ki pa so bile različnega izvora.

9.2.9. Ogrlice, jagode

Staro izražanje simbolike pri ženskah se je razkrojilo. O tem je mogoče sklepati ne samo zaradi (ne)uporabe nožev, ampak tudi popolne razpršenosti bronastih obročkov pasu v devetih grobovih, ki je v nasprotju s prejšnjo lego ob stranicah »hiše«. Večinoma so slednji sicer ob starih ali novih metričnih črtah, vendar brez enotnega sistema, poleg tega gre kar petkrat za otroške grobove in le štirikrat za odrasle ženske. To kaže na prehod stare vere v otroški svet. Gre za proces, ki nam je stara religiozna besedila ter obrede ohranil v obliki pravljič in otroških iger. A simbolni zapisi s tem še niso izumrli, le nove oblike so se pojavile. Ogrlice, ki so bile v prvi dobi sestavljene precej enolično, so sedaj postale zelo barvite.

9.2.9.1. Modre, jantarne

Siv kvadrat – modre jagode, pika – jantar.

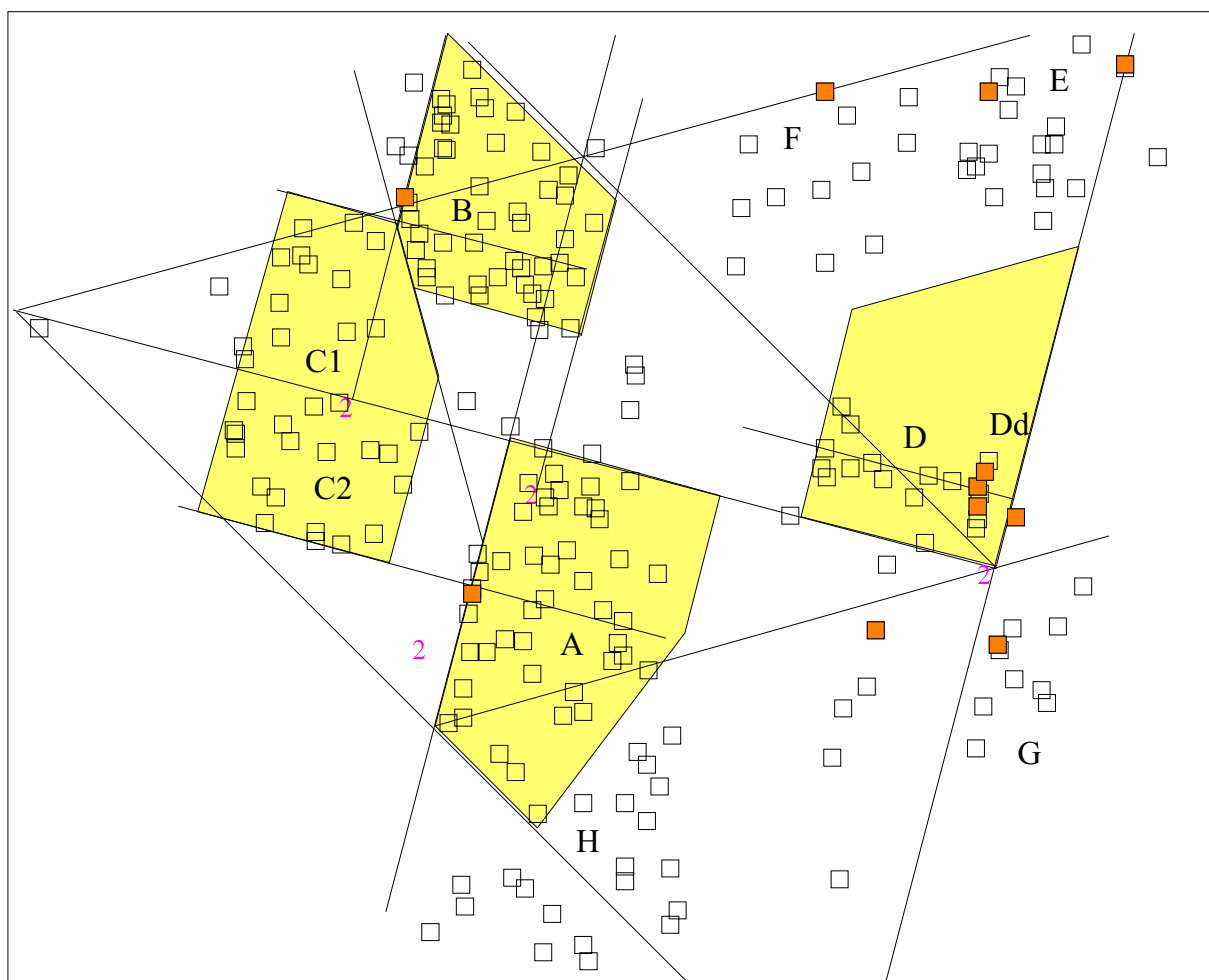
Prvo zgovorno podoba da razprostranjenost jantarja. Za razvozlanje simbolne govornice je pomembno, da nimajo vsi sočasni ženski grobovi z ogrlicami jantarja. In da tiste ženske, ki ga imajo, tvorijo strnjene skupine. Očitno gre za identitetni simbol pripadnosti določeni skupini. Sedaj prodre celo v jedro nekdanje »hiše«. V skupini A je strnjena gruča grobov z jantanjem, ki pa obsega samo del tamkajšnjih ženskih grobov. Podobno je v skupini B. Pomebno je, da imajo, razen ene, vse ženske skupine D jantar, tudi vrsta Dd. Ponovno se zdi, da so slednje uveljavile novo navado. V ostalih skupinah jantar ni tako pogost. Na severovzhodu je le v enem grobu skupine E in ga sploh ni v skupini F. Vsaj delno je to tudi posledica mlajšega oblikovanja teh skupin. Polaganje jantarja v grobove namreč okoli 600 večinoma preneha. V mlajših grobovih je že izjema.

Kar v dveh tretjinah ogrlic so modre jagode skupaj z jantarnimi in tudi sicer se razprostranjenost obojih zelo ujema. Še bolj zanimiv je podatek, da v tridesetih grobovih z modrimi jagodami ni nobene ženske starosti matusus ali senilis! Pomanjkanje strotne skupine matusus je lahko tudi naključno, ker je ta skupina ženskih grobov v tem obdobju nenavadno majhna: le 5 od 158, kar je komaj 3,1%. In samo tri od teh petih imajo jagode. Ogrlice so v 105 grobovih. 17 je deklic starosti infans (25,7%) in 12 žensk starosti senilis (11,4%). Med tridesetimi grobovi z modrimi jagodami bi morali biti najmanj tri starke. A jih ni. V starosti matusus je torej obstajala v življenju žensk pomebna ločnica. Najbolj verjetno gre za prehod v neplodno življenjsko obdobje po izgubi menstruacije. Sodobno etnološko gradivo kaže, da dobijo ženske tedaj nove obredne funkcije. Starke ob rojstvu otrok prevzamejo posredništvo med tostranstvom in onostranstvom, skrbijo za čimbolj ugoden izid obiska rojenic, njihova

vloga je obojespolna (Petreska 1999). Tudi pri mrtvecih so pomembne. Tako npr. mladi ljudje mrtvega ne kopajo, ker potem ne bi mogli več rojevati otrok (Mencej 1997, 84). Stik z mrtvimi je nevaren, zato so zanj potrebne posebne moči. Najmočnejši je tisti, ki združuje moči moškega in ženske. To pa so ženske po izgubi sposobnosti rojevanja, ki tako postanejo podobne moškim, a so hkrati vendarle tudi še ženske (prim.: Wolf-Knuts 1988, 144 s). Prav mogoče je, da je bil ta prelom viden tudi v obleki, njeni barvi. Žal nam ohranjeni koščki tkanine ne morejo dati tovrstnih sporočil. Prav tako v grobovih stark ni jagod medene barve, ki so sicer v 12 grobovih in ne jagod okrašenih s cvetovi, očesci ali vzorcem ribje kosti (millefiori in reticella jagode), ki so drugače v 14 grobovih. Barve pa so ločile tudi odrasle ženske od nedoraslih deklic. Slednje niso imele jagod iz biserne matice (9 grobov), poliedričnih oblik (12 grobov), oranžne barve (8 grobov). Zanimivo je, da je eden od simboličnih pomenov modre barve mokrota kot nasprotje suhega (prim.: Banaszkiwicz 1994, 233 in Tableau 1). Odsotnost modre barve se tako ponovno kaže kot odsotnost rodovitnosti.

Tolikšno prekrivanje modrih in jantarnih jagod nakazuje, da je poudarjanje statusa stark prišlo hkrati z množično uporabo jantarja. To potrjujejo tudi jagode iz medenega stekla, ki naj bi imele enak pomen in so izrazito osredotočene v vrsti Dd.

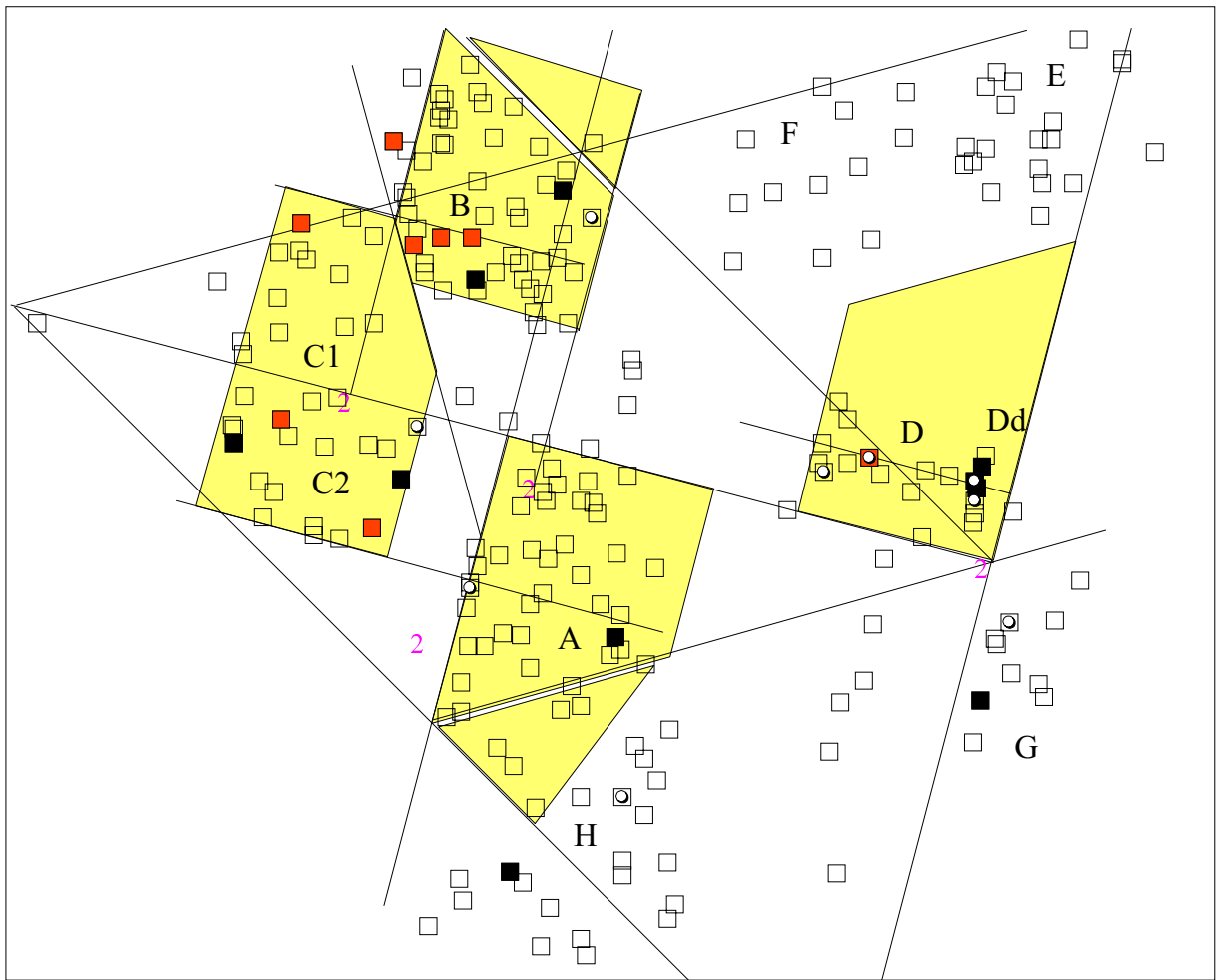
9.2.9.2. Medene barve

Siva – steklo medene barve.

Vrsta Dd izstopa tudi pri jagodah značilnih za odrasle ženske, ki jih deklice nimajo.

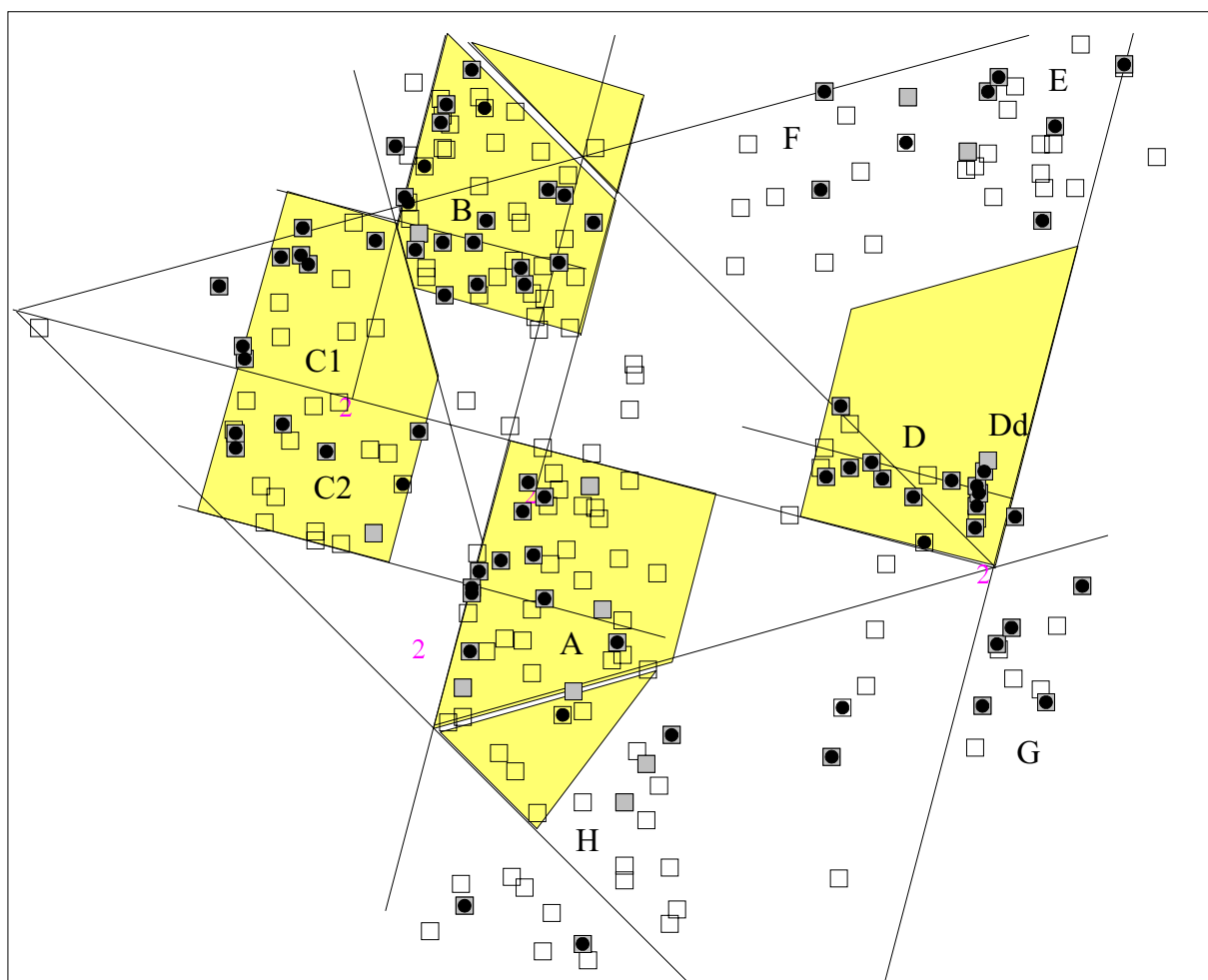
9.2.9.3. Črne, biserovina, oranžne

Črno – poliedrične jagode, bele pike – biserovina, sivo – oranžne jagode.

In kot se zdi izhodišče navade skupina D, pa je hkrati očitna arhaičnost skupine A. Tu sploh ni oranžnih jagod, od preostalih dveh vrst pa le po enkrat.

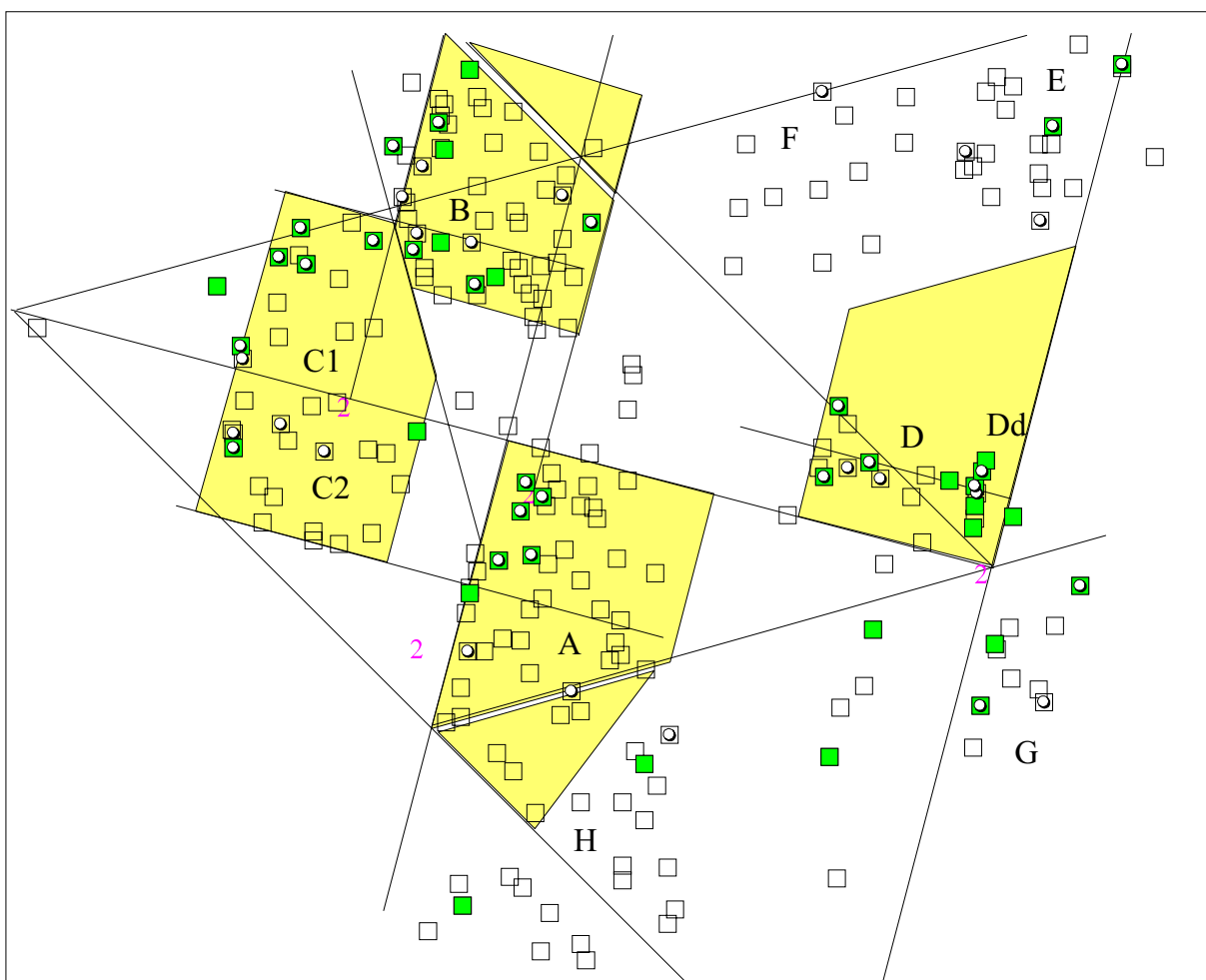
9.2.9.4. Rdeče, rumene

Črna pika – rdeče jagode, siv kvadrat – rumene jagode.

Ogrlice so poleg pasnih spon najbolj pogost predmet, ki se je ohranil v ženskih grobovih. Če so se nam njihove jagode ohranile, potem so v tej dobi v vsakem sestoju vsaj rdeče ali rumene, še najraje pa kar oboje. Razlik med posameznimi skupinami grobišča pri tem ni opaziti. Morda ni odveč spomniti, da gre za osnovni antitetični barvi teme in svetlobe, življenja (žolta) in smrti (rdeča). Prvemu polu lahko pripišemo še belo, sivo, zeleno, modro, drugemu pa še črno in rjavo (prim.: Pleterski 1997, 37). Barve morejo označevati tudi družbene sloje, ni pa se odveč spomniti na opozorilo, da ni enotnega ključa za razlago njihove simbolike (Banaszkiewicz 1994, 239).

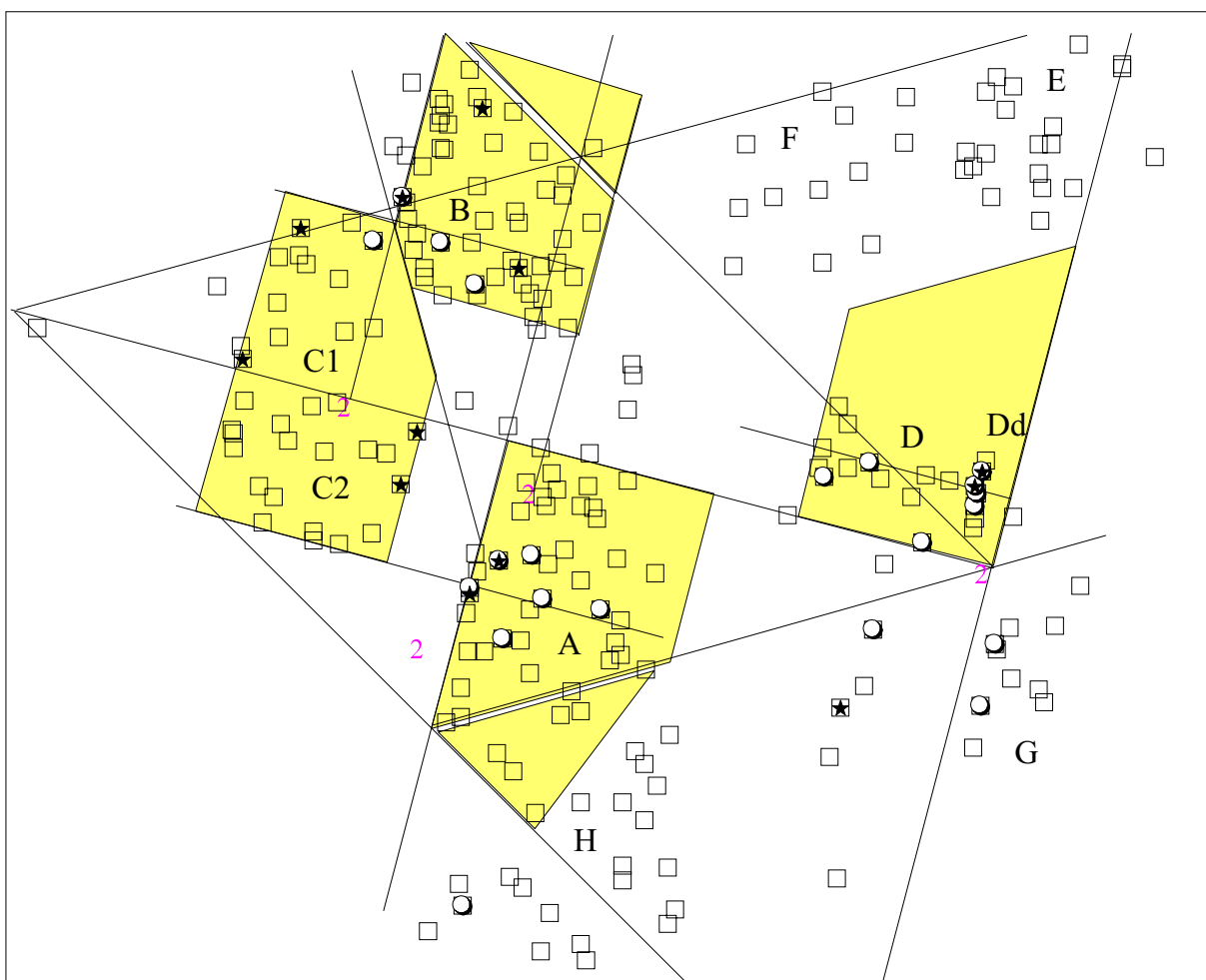
9.2.9.5. Zelene in sivobeje

Bela pika – zelene jagode, siv kvadrat – sive ali bele jagode.

Le malo manj pogoste od rdečih in rumenih so sive ali bele ter zelene jagode. Še najbolj vpahljiva je njihova pogostost v skupini D, medtem ko so v skupini A zbrane predvsem okoli kulturne točke z govejo lobanjo.

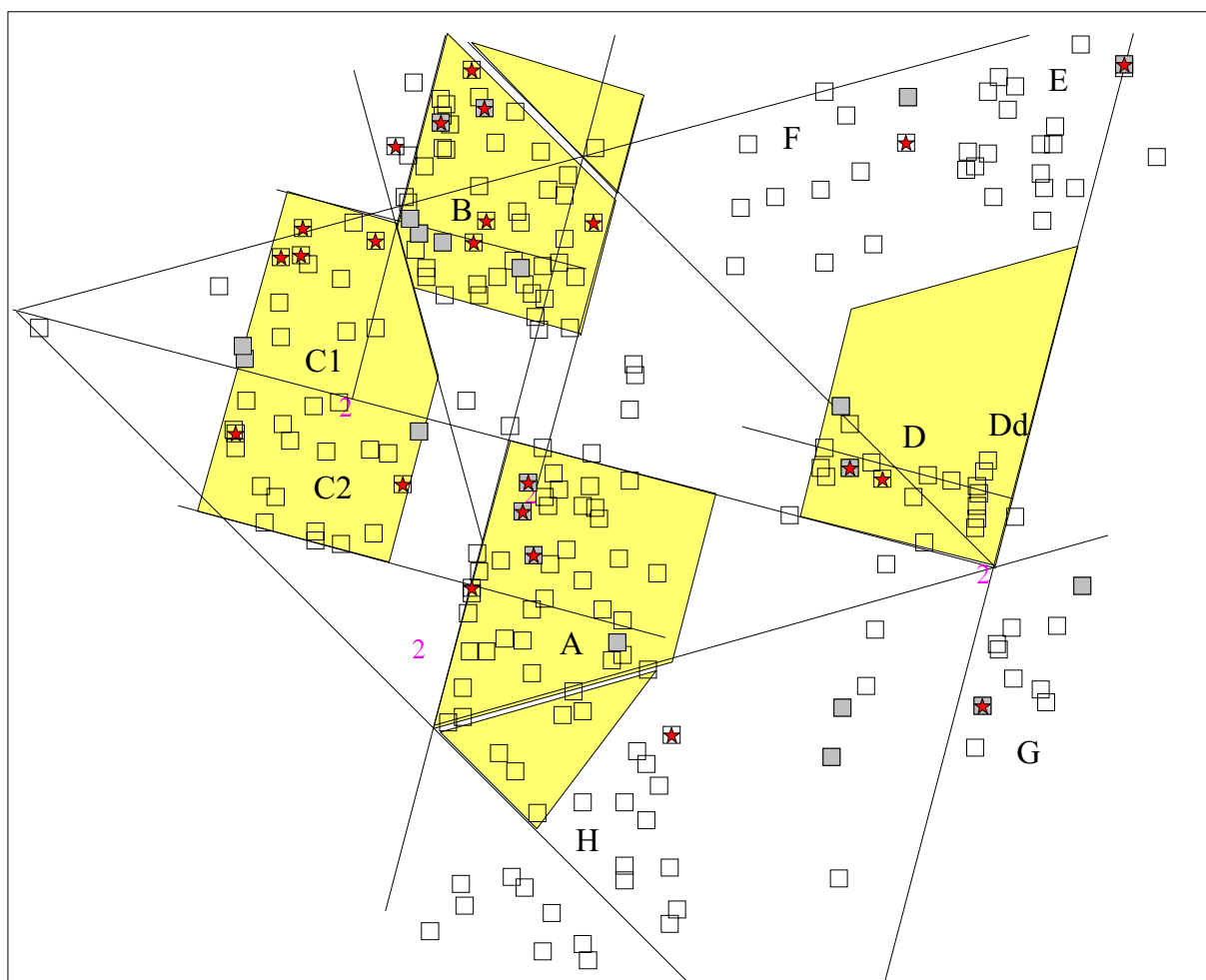
9.2.9.6. Pisane, s prevleko

Bela pika – jagode s prevleko, zvezda – pisane jagode z očesci, cvetovi ali vzorcem ribje kosti.

Jagode s prevleko ter s pisanimi očesci, cvetovi ali vzorcem ribje kosti je najtežje izdelati in so zato temu primerno dragocene. Privoščile so si jih lahko le maloštevilne ženske. Jagode s prevleko tvorijo tri izrazite skupine, pisane jagode so bolj razpršene. Obojne imata le po dva grobova v skupinah A in D ter le ena ženska v skupini B. Vse ležijo ob pomembnih metričnih mestih, kar kaže na poseben položaj teh žena. Morda gre za pripadnice družbenega vrha. Treba pa je ob tem omeniti, da od okrog 580 dalje tako izjemno okrašenih žena ni več, pozneje imajo samo še eno ali drugo vrsto jagod. Gre za spremembo običaja ali pa to pomeni, da prejšnje elite ni bilo več, oziroma je padla na družbeni lestvici stopinjo niže?

9.2.9.7. Podolgovate rdeče, osmičast okras

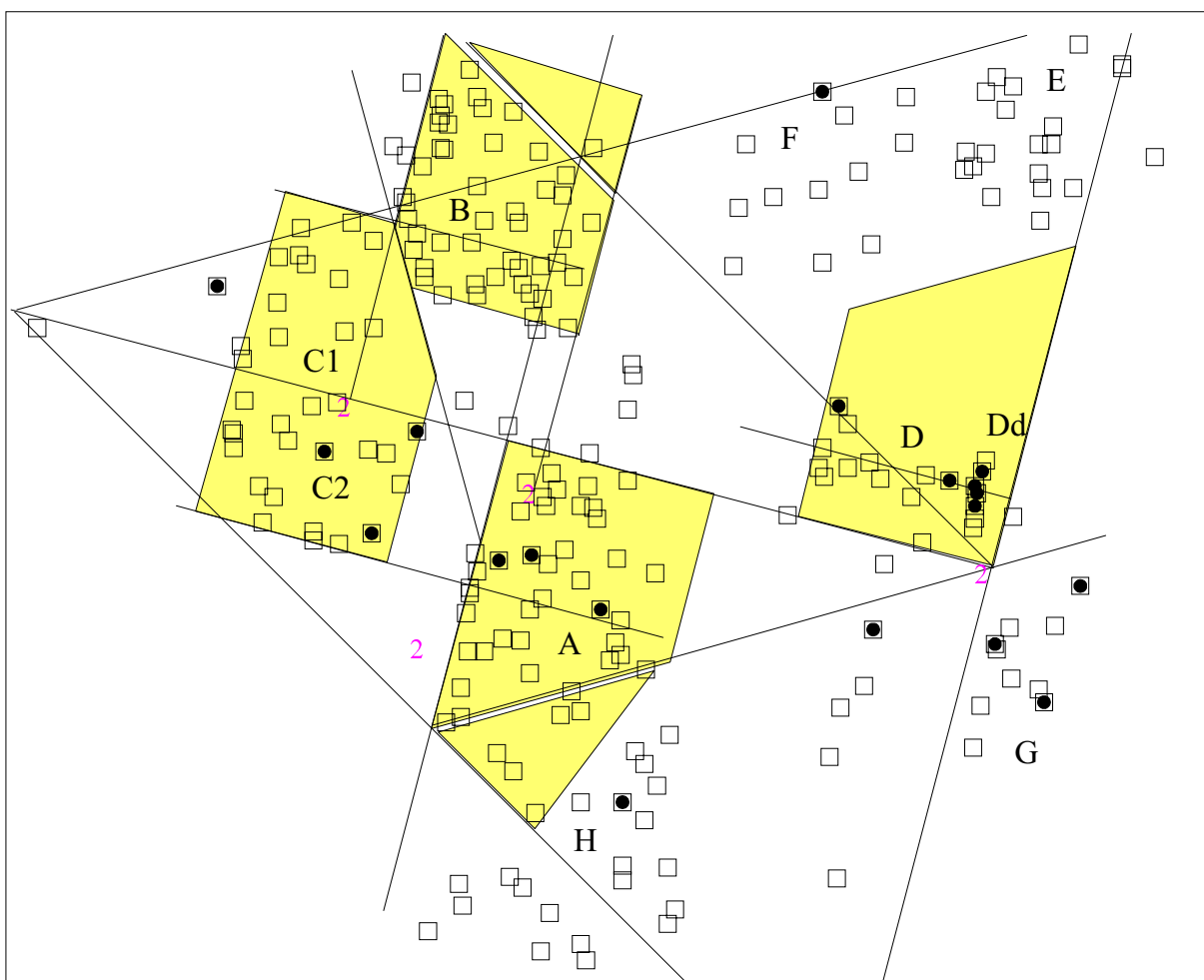

Zvezda – podolgovate rdeče jagode, siv kvadrat – jagode z osmičastim okrasom.

Preprostejša različica pisanih jagod so tiste z osmičastim okrasom. Vendar so bile, kot je videti, vseeno težko dosegljive. Pojavljati se začenjajo od okoli 570 dalje. Nekako tedaj kot tudi rdeče podolgovate jagode. Te so nekoliko bolj pogoste, a so zgoščene predvsem v skupinah A, B in C. Njihova razprostranjenost je deloma posledica časa, torej ležijo tam, kjer so pokopavali v mlajšem delu druge dobe. Žensk, ki so imele obojne jagode, je zelo malo, v skupini C jih ni, največ jih je ob kulturni točki z govejo lobanjo. Skupina C se tako začinja kazati kot nekaj vmesnega med skupinami E – H ter skupinami A, B, D. Je njen stik s skupino B odraz družbene povezanosti v življenju?

9.2.9.8. Črne

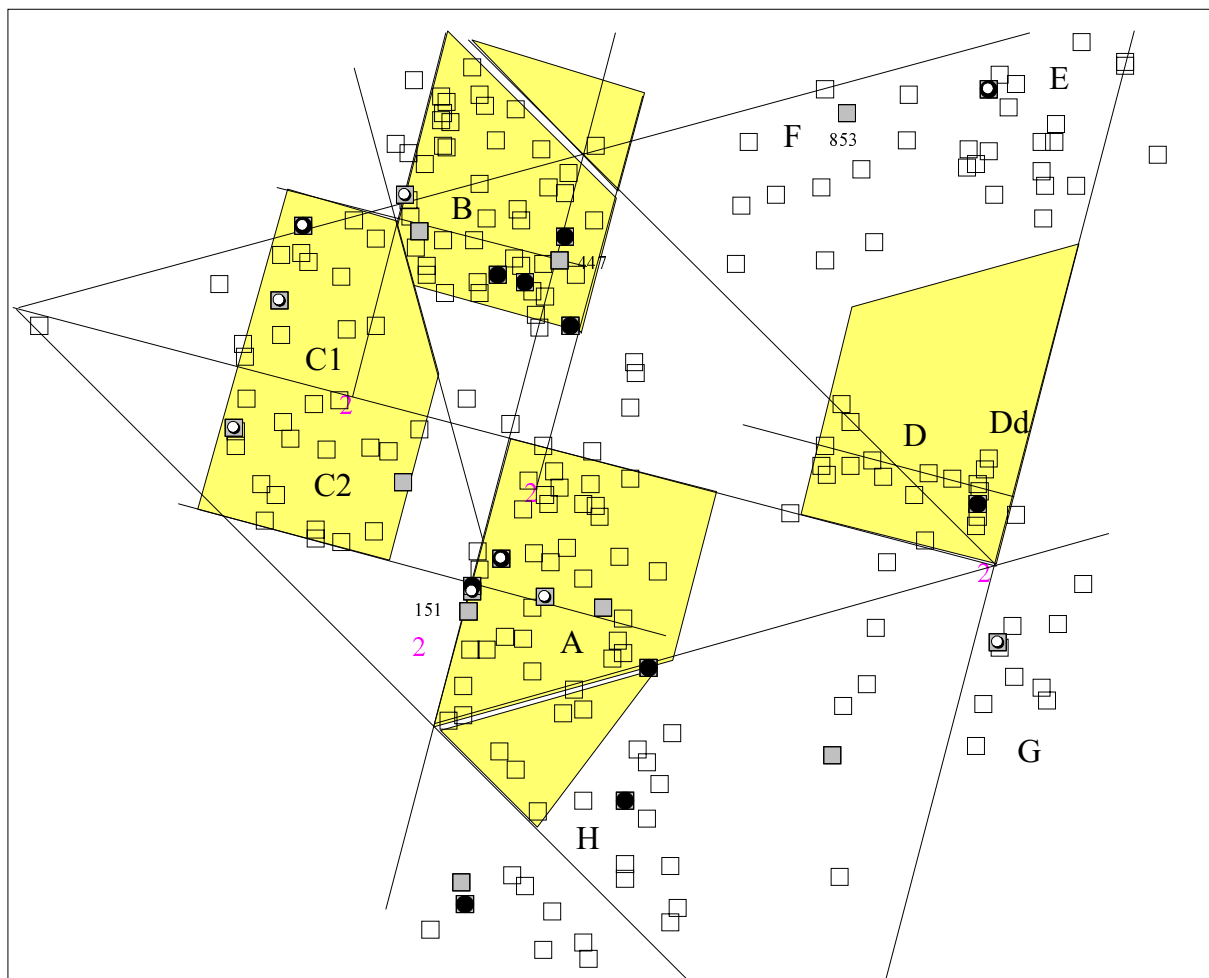

Pika – črne jagode.

Črne jagode so izrazito zgoščene v vrsti Dd, drugod so redke. Vpadljivo jih v skupini B sploh ni. Tega se ne da razložiti s tem, da črnih jagod po 580 ni več, ker skupina B obstaja že od prej. Časovna izjema se sicer zdi grob 30 iz okoli 600, kjer pa gre dejansko za črne jagode z barvnimi pikami in tako v sliko niti ne spada.

9.2.10. ZAPONKE

9.2.10.1. Zaponke, okrogle, S oblike

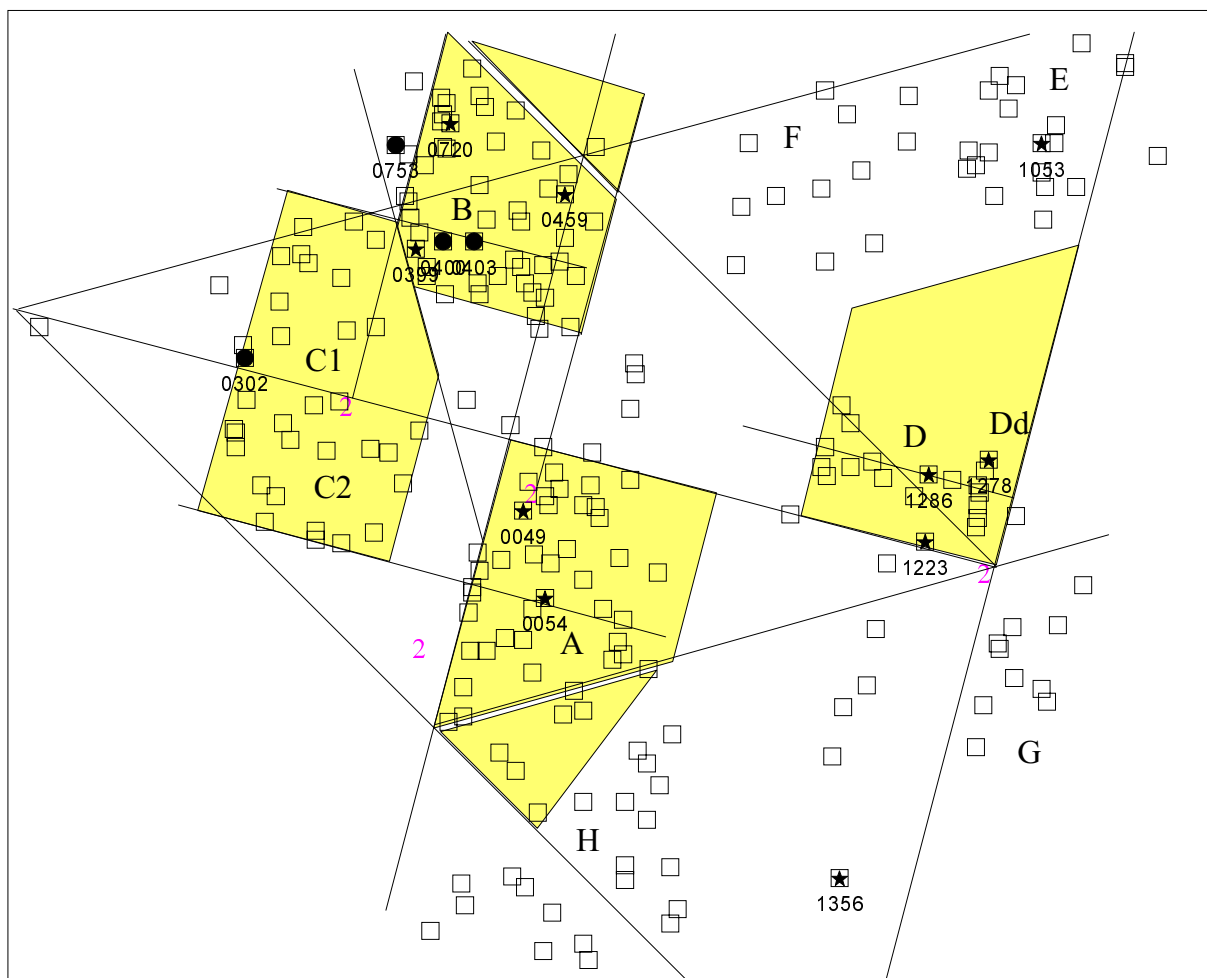

Siv kvadrat – zaponka, bela pika – okrogla okrašena z barvnimi ploščicami, črna pika – S oblike.

Le malo žensk v tej dobi je dobilo v grob zaponke. V sicer močni skupini D je tak grob celo le en sam. In če drži domneva, da je treba žarišče pomembnih sprememb iskati v tej skupini, potem gre pri opuščanju pridajanja zaponk za zavesten proces. Le še tri žene (gr. 151, 447, 853) so dobile v grob ločne zaponke, vsakokrat v paru. Tudi med ženami z zaponkami je slutiti delitev na dve sočasni modni skupini: ena ima okrogle zaponke okrašene z barvnimi ploščicami, druga ima zaponke S oblike.

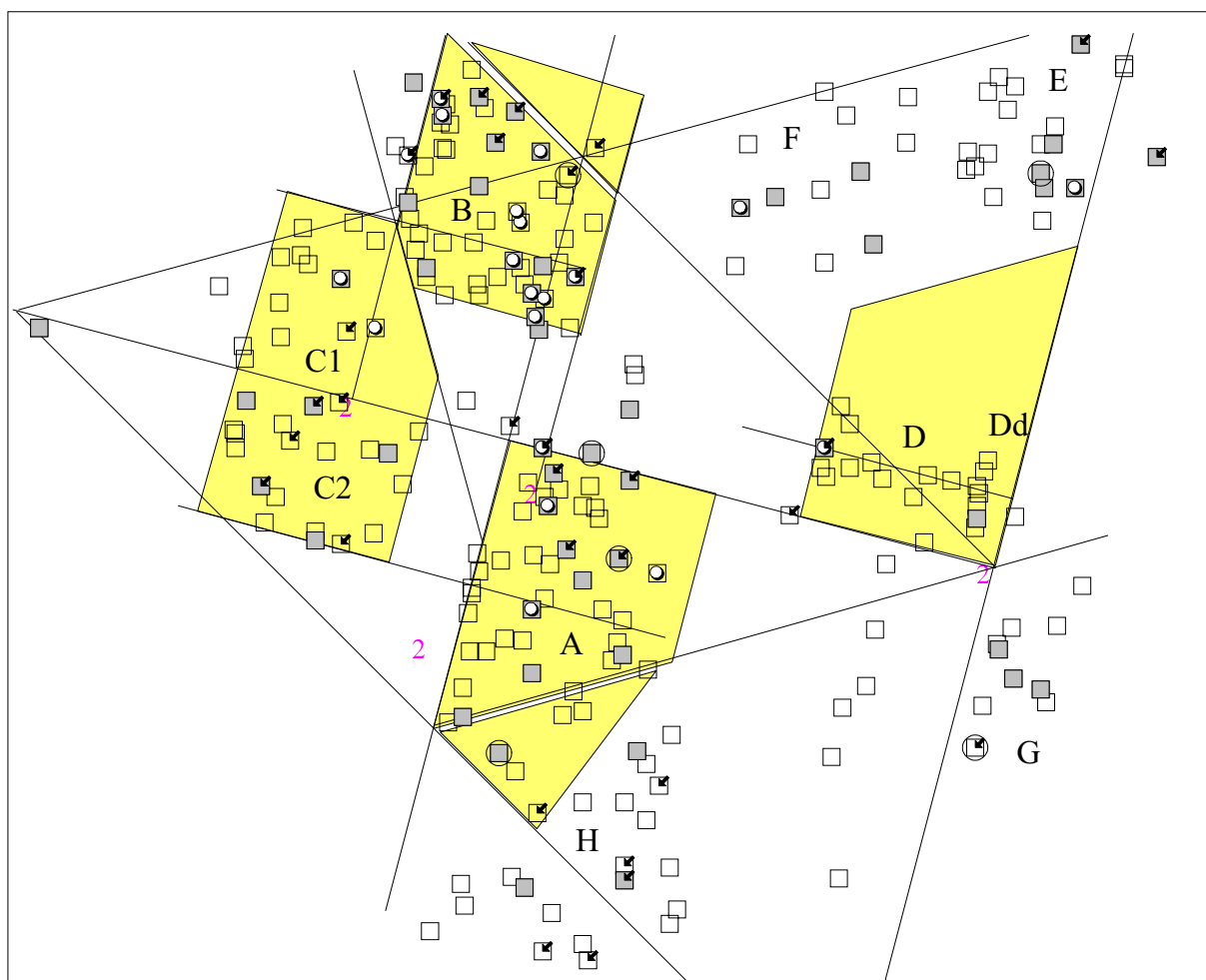
9.2.11. Iгла, uhan, prstan, zapestnica

Črna pika – naglavna igla, zvezda – uhan ali prstan ali zapestnica.

Od okoli 570 dalje se začnejo množiti grobovi z nakitom, ki izvira iz drugačne mode: prstani, uhani, zapestnice, naglavne igle. Taki grobovi so predvsem v skupinah A, B in D. Zgovorno je, da samo grobova skupine A združujeta v sebi več naštetih prvin: grob 49 ima prstan in uhana, grob 54 pa zapestnico in uhana. Vtis, da elitni del žensk skupine A, ni hotel zamuditi nobene modne novosti, ki ga je bilo slutiti že pri ogrlicah, se tako krepi. Najbolj strnjena skupina so tri odrasle ženske z naglavno iglo v skupini B. Misliti je na tuje poreklo teh žensk. Grob 302 v skupini C je otroški in vsaj desetletje mlajši.

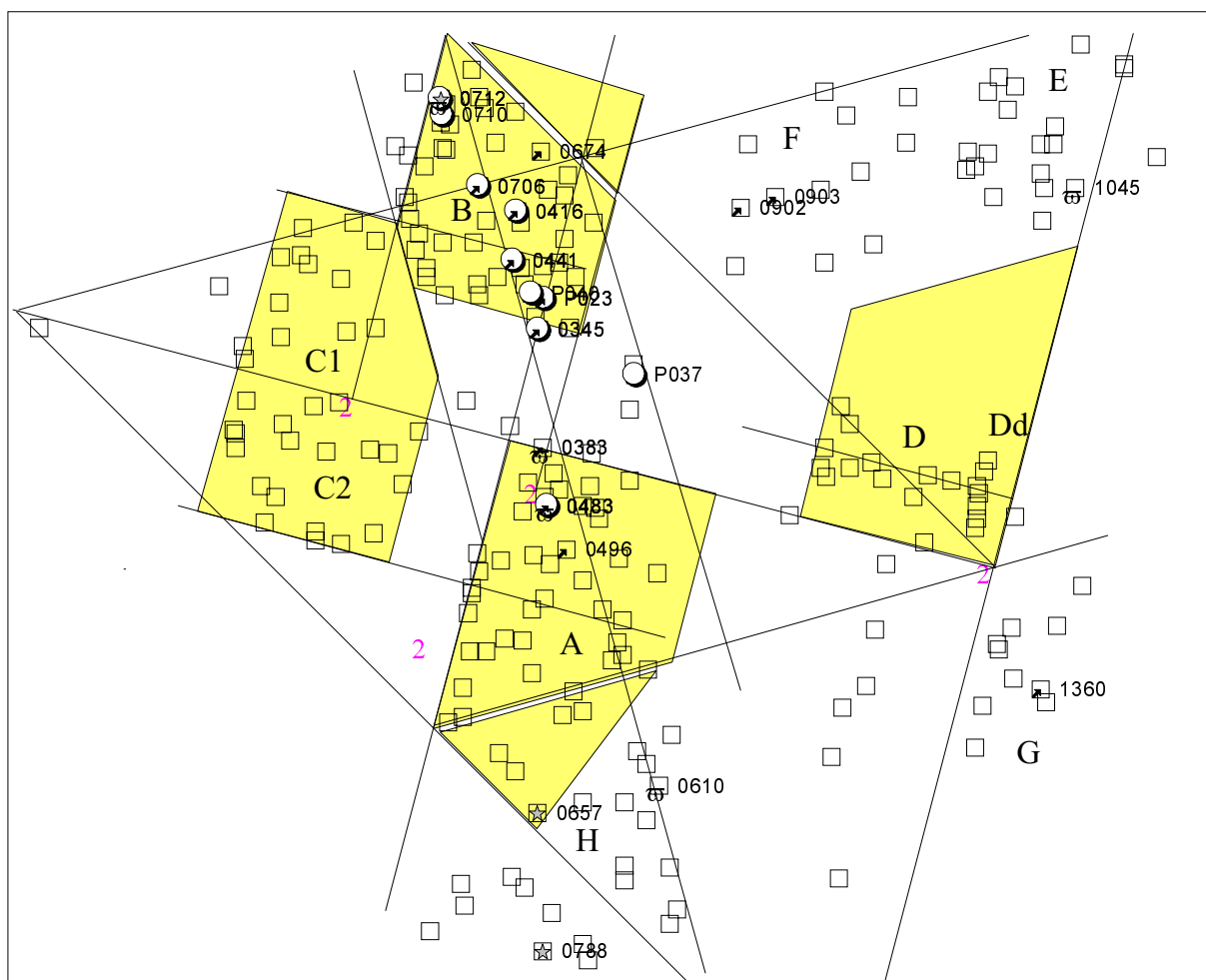
9.2.12. Meč, saks, nož

Bela pika – meč, puščica – saks, siv kvadrat – nož, krog – otrok.

Velika večina moških grobov ima nož. A le štirikrat je v otroškem grobu. To kaže, da je ohranil enak statusni pomen kot ga je imel že v prvi dobi. Njegov pomen v grobu sta lahko prevzela še saks in meč. Saks imajo le trikrat tudi otroci, meča pa nikoli. Z možnostjo višjega ranga meča, se ujema tudi okolnost, da jih je manj kot saksov, da so le redko skupaj z njimi v grobu, ter predvsem zelo pravilna razprostranjenost. Večina mečev je namreč v vrsti v skupini B. Večje število jih je le še v skupini A, sicer so le posamični, na južnem delu grobišča jih ni. Saksov je več, a so prav tako večinoma strnjeno v skupinah A, B, C in H. Kar trije od šestih otrok z noži ali saksii pripadajo skupini A, kar ponovno poudarja elitnost te skupine, ki smo jo viedli že pri ženskih grobovih. Precej očitno pa tudi skupina C razpada na severni del s saksii in južnega z meči. Pri tem je opazno, da trije severni moški samo s saksii nimajo pravih ženskih parov. Umrli so v starosti adultus. Gre za samske vojaške najemnike?

9.2.13. Ščit, škarje, sulica, ostroga

Krog – ščit, sablji – škarje, puščica – sulica, zvezda – ostroga.

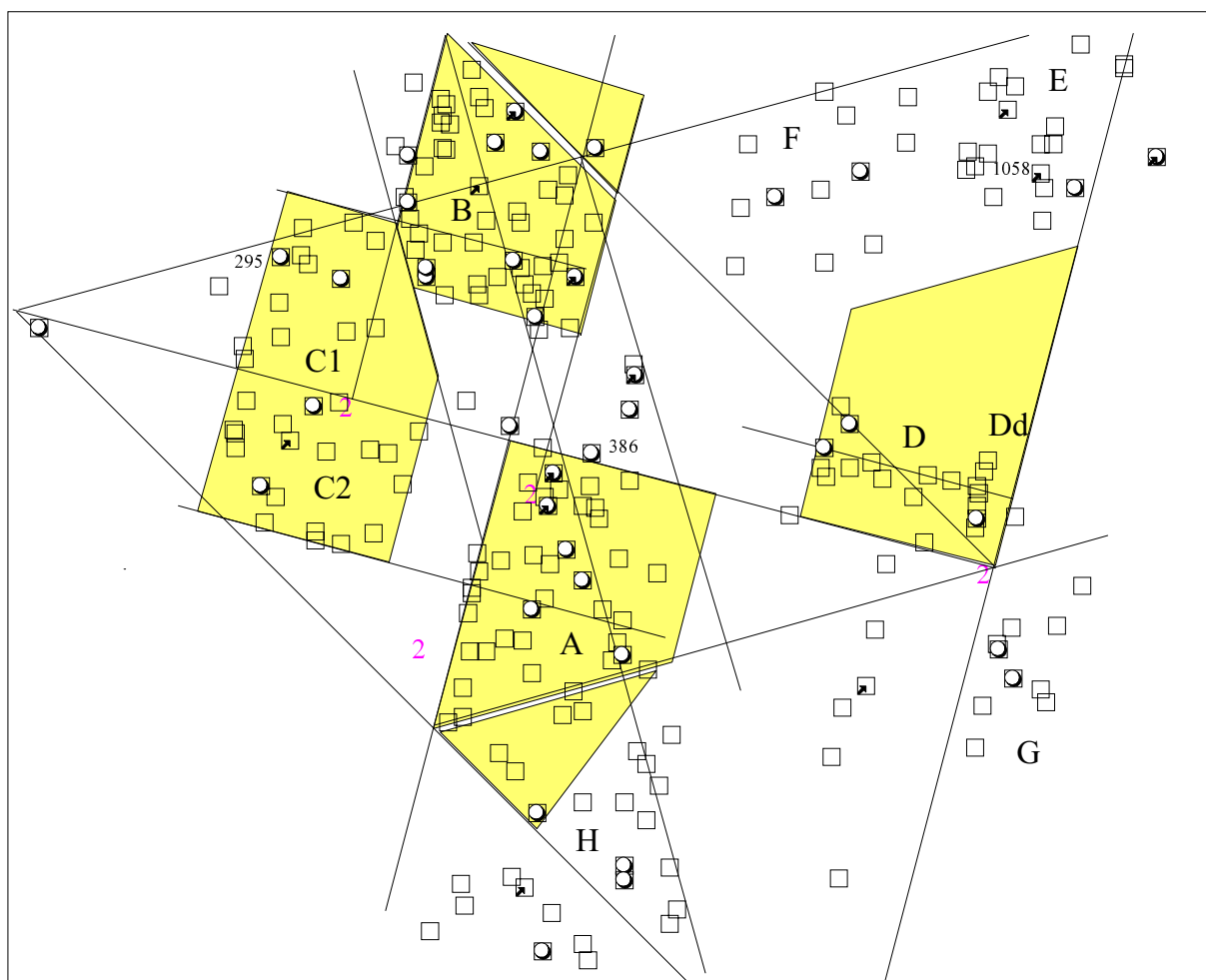
Vsi našteti predmeti se kažejo kot najbolj prestižni že po tem, da so samo v grobovih odraslih. Očitna je strnjenost grobov s ščiti. V veliki meri se ujemajo z meči in sulicami. Nov simbol moči so škarje, ki jih v tako bojevniskem kontekstu niso dali v grob zato, da bi dokazali, da je lastnik v življenju strigel ovce, ampak mnogo verjetneje, da bi ga pokazali kot gospodarja življenjske niti. Tako ne preseneča, da sta edina sosednja tovrstna grobova ob goveji lobanji, pokojnik v gr. 610 bi bil lahko poveljnik skupine mož oboroženih s saksii (skupina H), mož v grobu 1045 pa glavna oseba skupine E. Razprostranjenost ostrog je morda vendarle bolj znak konjeniške vojaške službe, kot pa vodilnega položaja, čeprav ne gre pozabiti, da so bili v konjenici izbranci. V skupini H sta tako kar dve ostrogi, tema pa je verjetno mogoče prišteti tudi trnast ostanek v grobu 610. V okviru sulic pa izstopa tista v grobu 483 pri goveji lobanji. Ima bronasti zakovici okrašeni z zlatom in srebrom. Nobenega prestižnega predmeta pa nima skupina C. Uničeni grob P037 nakazuje razdejani moški del, najverjetneje skupine A. Moški grobovi skupine D pa tako manjkajo.

V celoti je možna naslednja razlaga skupin. Po legi in simbolni odličnosti opreme izstopata predvsem dva sočasna moška grobova: 483 in 712. Prvi je ob goveji lobanji, na prestižnem delu grobišča, ima mdr. ščit, škarje, meč in reprezentančno sulico. Drugi ima mdr. ščit, meč, saks, ostrogo in škarje in leži na čelu bojevniske vrste, nekoliko odmaknjeno, izven metričnega trikotnika. To daje slutiti nekakšno dvovladje: civilno in vojaško, nekako tako kot je obstajala razlika med *comesom* in *duxom*, prvi je imel poleg vojaških dolžnosti tudi pomembne civilnoupravne (prim.: Weidemann 1982b, 247 s). S tem se tudi v ogledalu moških grobov skupina A kaže kot elitna skupina, kjer nad militaristično simboliko

prevladuje reprezentančna. Tudi skupina B je elitna, z izrazitim poudarkom na vojaški simboliki. Tu je sloj odličnejših bojevnikov *maiores* s svojim poveljnikom. Skupina C se zdi lahka pehota *minores* pod vodstvom odličnikov skupine B. Skupina H je videti oddelek lahke konjenice v povezavi s skupino A. Skupine E, F, G bi lahko bili prebivalci izven vojaškega in civilnega dvora. Njihov pomen bi morda razvozlali moški skupine D, ki se vsaj z ženskimi grobovi kaže kot tretja elitna skupina. S tem se nakazuje celo nekaka trojnost: skupnost starega prava, doseljenci novega prava in vojaška posadka?

Zanimivo je, da bojevniška vrsta s ščiti začenja nastajati od okrog 580/590 dalje. Potem, da imajo kar štirje njeni grobovi sulice avarskega tipa (416, 441, 706 in P023), ki se prav tako začinjajo pojavljati tedaj. Grobovi s škarjami pa so od okoli 590 dalje. Če predpostavimo, da so tudi čas svoje vojaške službe preživel v Altenerdingu potem je verjeten nastanek bojne skupine okoli 570/580. Njen stik z vojščaki avarske oborožitve nakazujejo tovrstne sulice. Njihov pojav si najlažje razložimo kot hitro prevzemanje uspešnega orožja. V skupini A jih ni, kar ponovno kaže drugačen značaj te skupine. V prostorskem pogledu bojevniška vrsta v skupini B preseka vrsto ženskih grobov z noži, ki je v celoti nekoliko starejša. S tem postane očitno dvoje, da starejšim ženskam pripada premalo moških grobov in obratno vsi mlajši bojevniki nimajo svojih žena. Poleg tega gre za dobeseden prerez dveh metričnih struktur, kar je vsaj nenavadno za skupnost, ki je občuteno razločila med moškim in ženskim delom prostora. Razlage so vsaj tri. Prva bi bila, da skupina B ni ohranjena v celoti. To se zdi slabša razlaga, ker je videti, da so tudi pri širinah pokopališčnih površin posameznih skupin upoštevali nek merski standard, ki bi ga pri tej razlagi skupina B morala močno preseči. Druga razlaga bi bila, da del moških starejših žensk skupine B enostavno ni bil pokopan na Altenerdingu, del moških mlajše bojevniške vsrte pa je bil še samski. Tretja razlaga bi bila, da so manjkajoči moški in ženske med časovno podrobneje neopredeljenimi grobovi. Tudi ta se zdi manj verjetna, če upoštevamo, da gre za elitno skupino z dobro opremljenimi pokojniki. Zakaj bi imele elitne ženske najprej može, ki lebdijo med svobodo in sužnostjo in zakaj bi bilo ravno obratno malo pozneje?

9.2.14. Kresilo, puščica

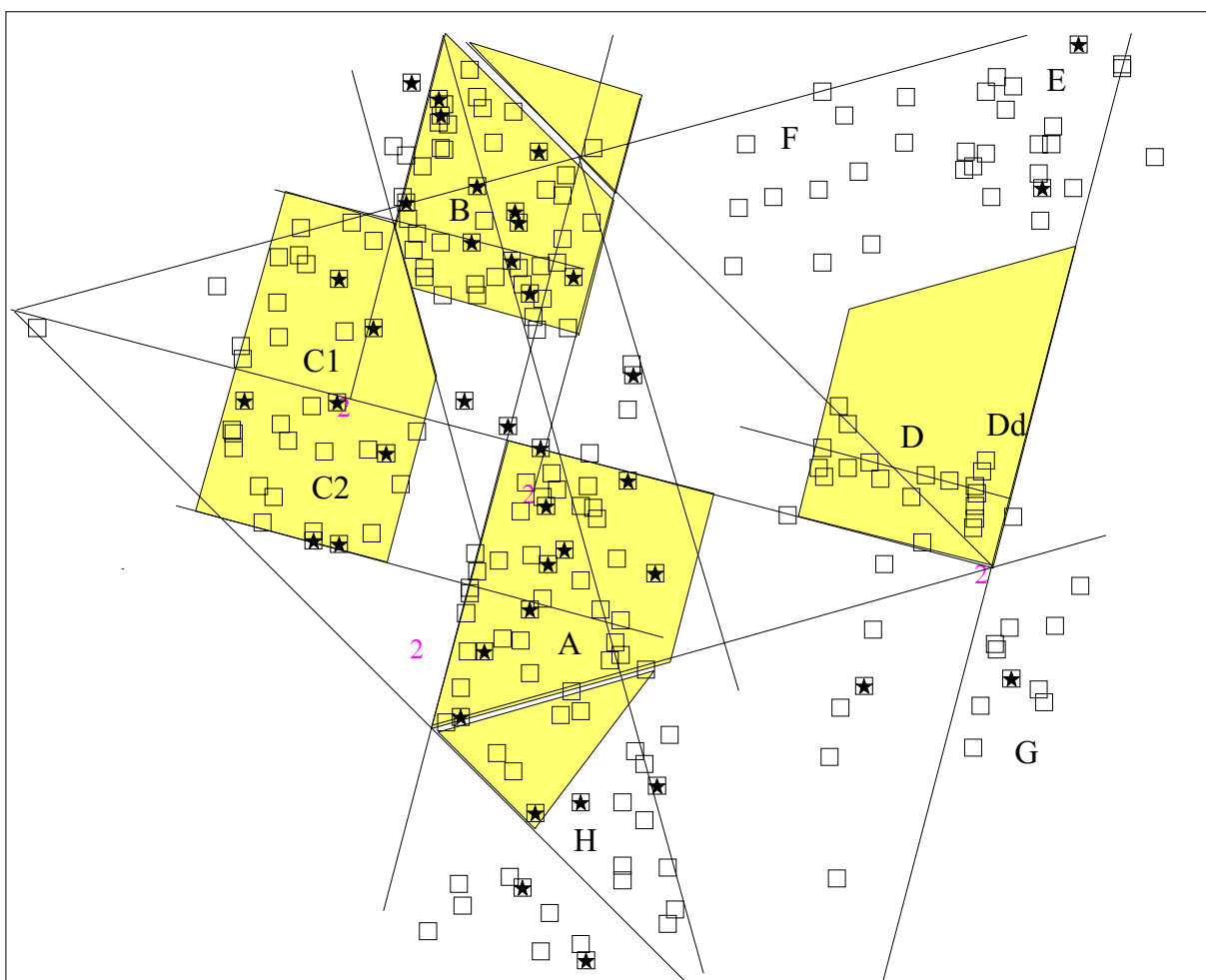
Bela pika – kresilo ali kresilnik, puščica – puščica.

Razprostranjenost kresil in kresilnikov se skoraj v celoti ujema z razprostranjenostjo nožev, saksev in mečev. Opazno pa je, da imata le dva pripadnika bojevniške vrste v skupini B tudi kresilo. Ali ti možje v moč kresila niso verovali, ali je niso rabili? Kresila so z eno samo izjemo (ženski grob 295 iz okoli 600) le v moških grobovih in le enkrat v otroškem grobu 386, ki je izjemen tudi po tem, da ima nož. Bližina goveje lobanje, ga dodatno utemeljuje kot grob pripadnika elite. Vse to kaže na podoben pomen kresila, kot ga je imel pri moških nož.

Nasprotno pa so puščice postale v grobovih redke. Bolj izjema kot pravilo. A še vedno le v moških grobovih in le enkrat v otroškem – 1058. Ta je izjema tudi po tem, da vsebuje nož, leži blizu groba 1045 s škarjami in mečem ter tako očitno pripada eliti skupine E. In kar morda ni nepomembno, temu dečku so dali v grob tudi obglavljenega piščanca, kar je novost, ki je morala v Altenerding priti od zunaj. Samo polovica puščic je skupaj s kresili in to precej značilno predvsem v skupinah A in B, še zlasti ob goveji lobanji. Pri tem je imel pokojnik groba 483 povsem unikatno puščično ost, tako neuporabne izdelave, da je najverjetneje lahko služila le v simbolni namen. Najdena je bila kot vsebina torbice. Ne pozabimo, to je grob z reprezentančno sulico in drugimi tovrstnimi predmeti. Ta grob ima tudi dotlej neobičajno kombinacijo puščice in sulice, enako tudi grob 706. Tako nastaja vtis, da smo priče razkroju simbolnega pomena puščic in opuščanju njihove rabe v tovrstne namene.

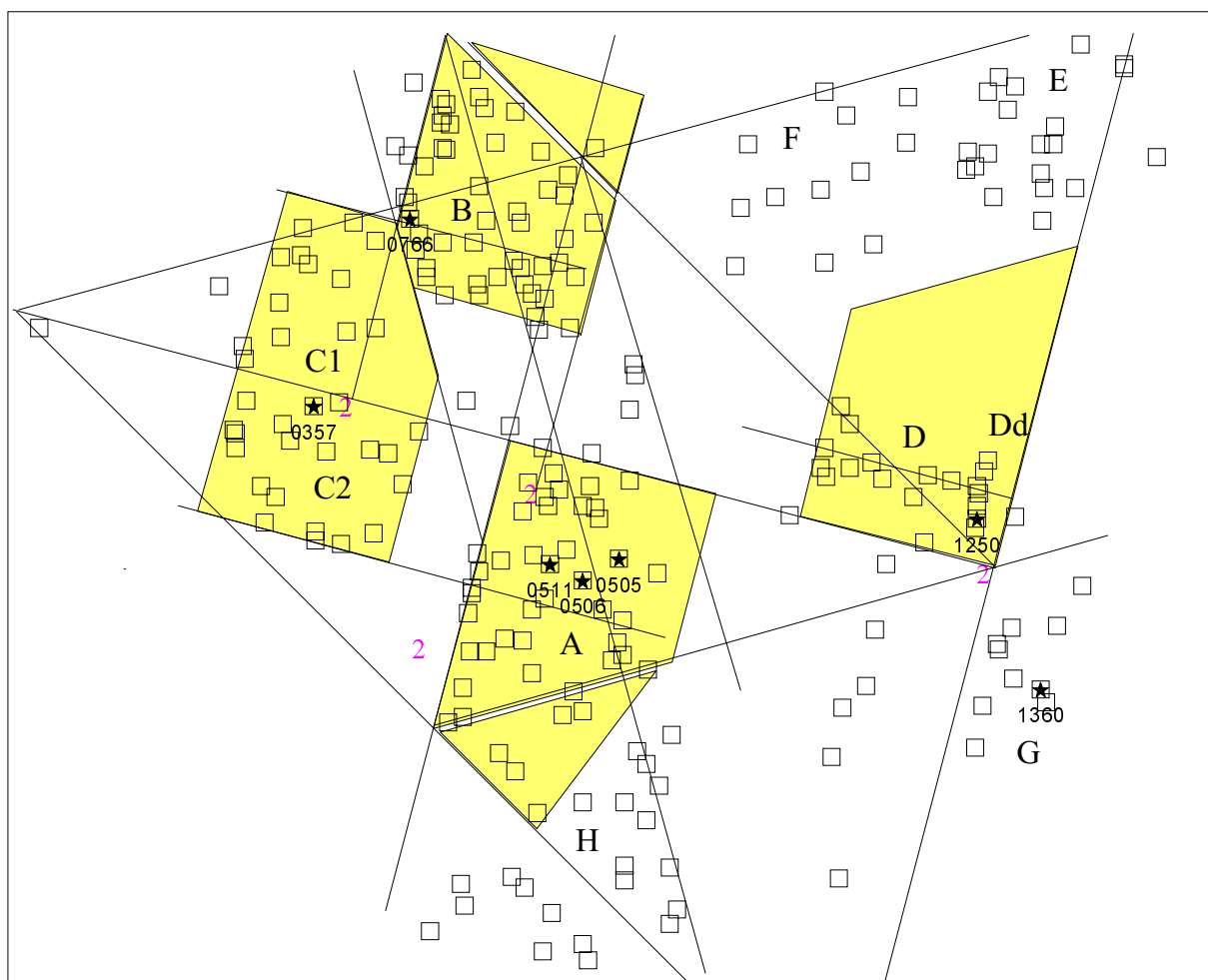
9.2.15. Trodelni pasni sestoji

Trodelni pasni sestoji.

Veliko okovje trodelnih pasnih sestojev se pojavi okrog 580. V grobove so jih dajali le odraslim moškim od starosti adultus dalje. Že to nakazuje, da je šlo za močan statusni simbol. Hkrati je opazno, da je vzhodni del grobišča skoraj brez te oprave. Res je tam tudi sicer mnogo manj moških grobov, vendar je razlika mnogo večja kot bi jo pričakovali, saj imajo od 20 moških samo 4 takšno okovje. Skoraj vsi možje s ščiti in meči ga imajo. Vendar obstajajo tudi možje, ki imajo okovje trodelnih pasnih sestojev, nimajo pa nobenega orožja, celo nožev ne. Tako se zdi, da so obravnavani pasni sestoji neposredno sicer neodvisni od vrste vojaške službe lastnikov in da so bolj del uniforme ljudi, ki pa so pripadali vojaško-upravni skupini naselja. Ali še drugače povedano, šlo bi lahko za del uniforme, ki so jo dobili v javni službi. Zanj pa ni bila dovolj navadna polnoletnost, sicer bi imeli take uniforme že v starosti iuvenis, potrebne so bile očitno tudi določene izkušnje. Tako kot za uporabo ščita in meča. V preostalih skupinah prebivalstva taka uniforma ni bila v navadi.

9.2.16. Šilo, šivanka

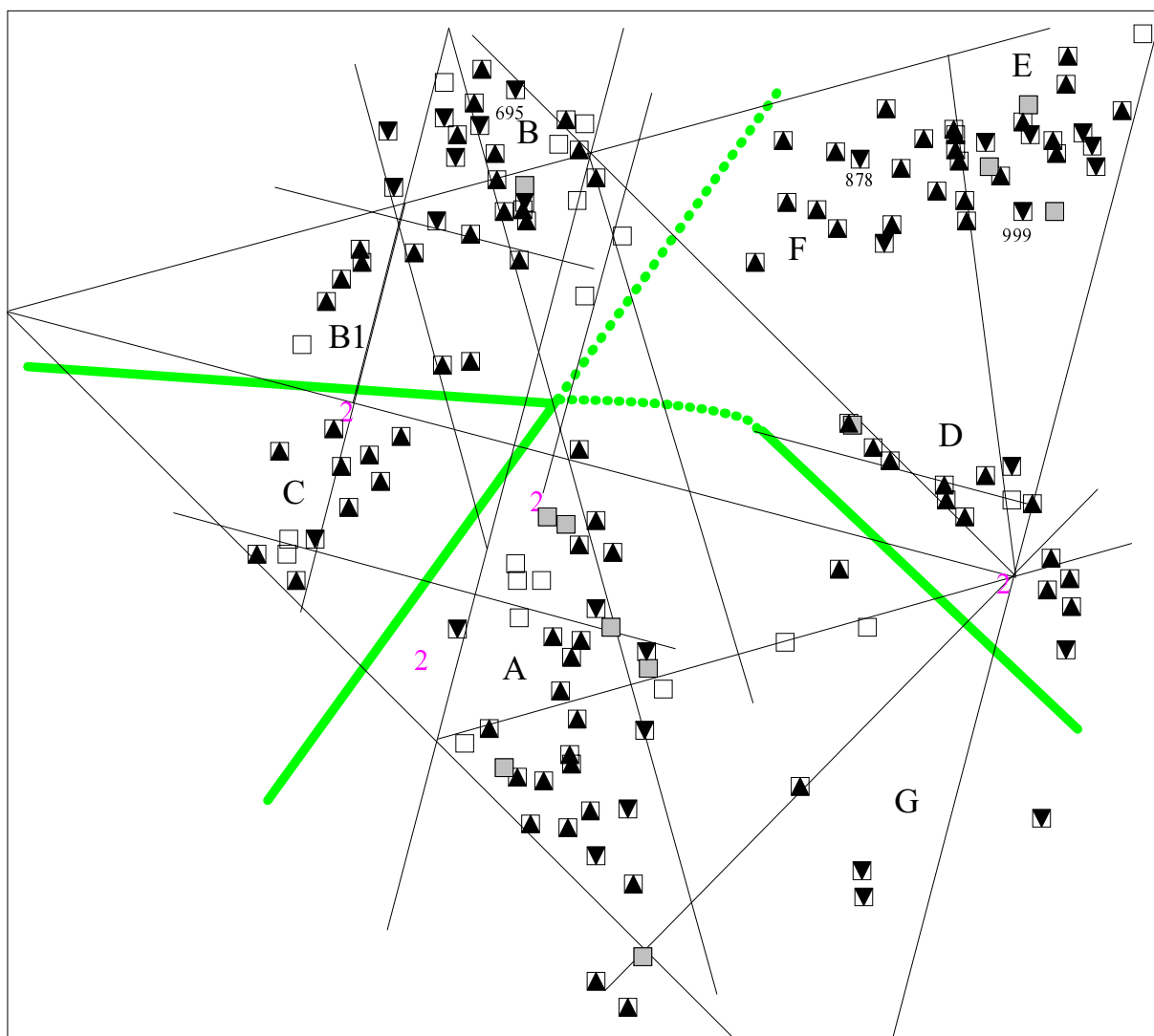

Šila in šivanke.

Samo redki izbranci so imeli v grobu šilo ali šivanko. Praviloma so bili to moški, le v grobu 766 je imela šivanko ženska. Večinoma so bili pokojni že odrasli, le v grobovih 505 in 1250 sta bila dečka, prvi v starosti infans II, drugi v starosti iuvenis. Razporeditev grobov ni videti naključna. Grobova 357 in 1250 sta ob kulturnih točkah, 766 ob sečišču metričnih črt, 505, 506 in 511 v strnjeni gruči prestižnega predela, grob 1360 pa je opremljen tudi s prestižnim orožjem – sulico. Šilo in šivanka tako pripadata vodilnemu sloju in pomenita točno določeno družbeno ali simbolno-religiozno funkcijo, ki jo imel lastnik.

9.3. Tretje obdobje - 610 do 650

9.3.1. Spoli

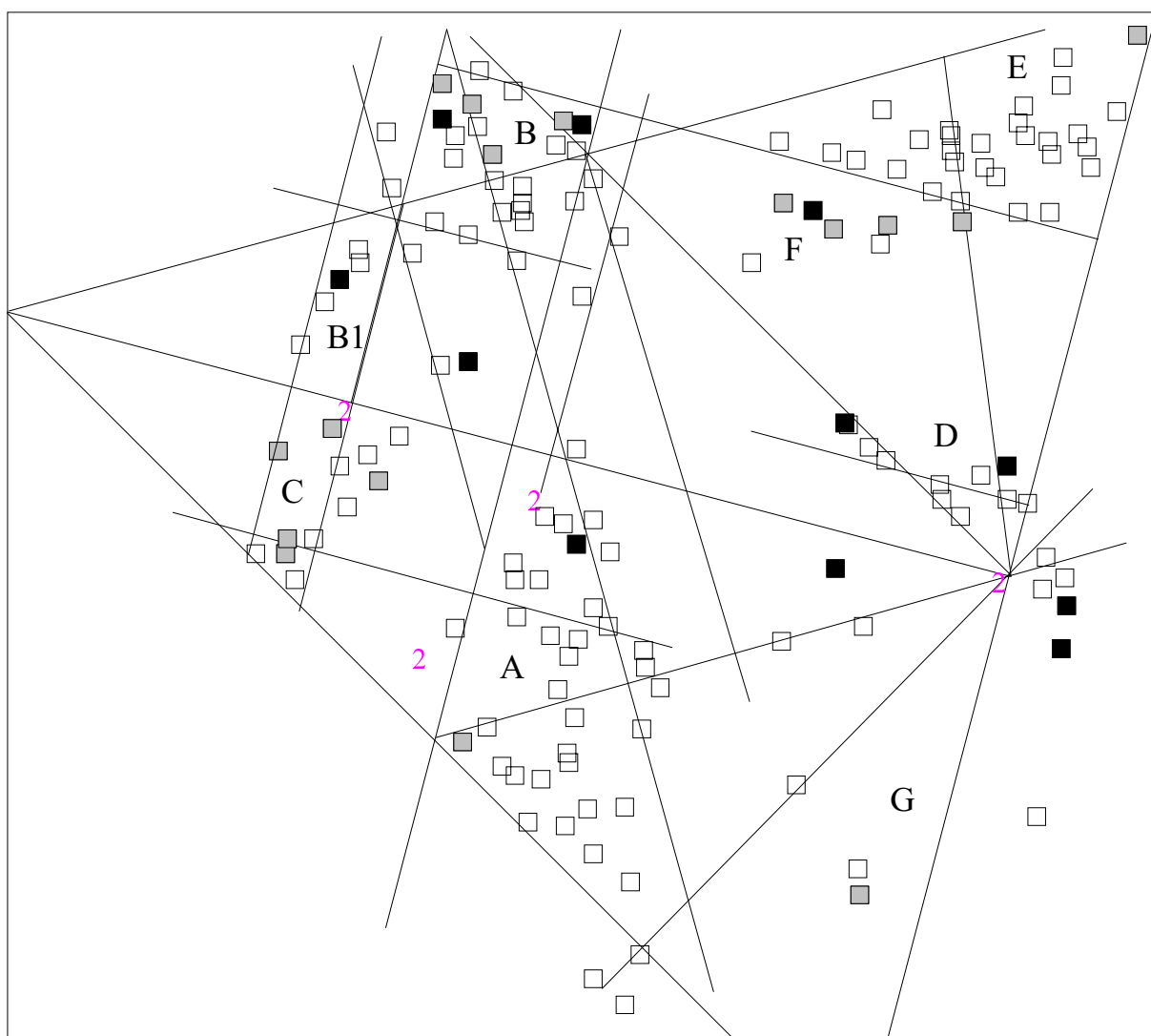
Pokončni trikot – moški, viseči trikot – ženske, raster – otroci, prazen kvadrat – antropološko neopredeljeno.

Število skupin in njihova razporeditev sta se v primerjavi s prejšnjim obdobjem spremenili. Stara skupina C se je povsem očitno razdelila, C2 se je prostorsko ločila od C1, ki je bila že prej prepletena z B. Zato sta sedaj primernejši novi oznaki: C za staro C2 in B1 za staro C1. O skupini H skorajda ni več mogoče govoriti, tudi usoda skupine G je nejasna, ker je to področje, kjer prevladujejo grobovi brez pridakov. Skupini E in F sta navidezno spojeni, zanimivo pa je, da njuno mejo predstavlja ravna vrsta moških grobov, ki je usmerjena proti kulturni točki 4. Ta je bila v tej dobi še vedno pomemben orientir. Skoznjo poteka tudi vzporednica jugozahodne stranice metričnega trikotnika. Ta vzporednica je hkrati severovzhodna meja skupine B in jugozahodna meja skupine D. Tudi pravokotnica nanjo skozi kulturno točko 4 pojasnjuje preostale grobove na mestu nekdanje skupine H. Med skupinami se pojavijo široki prehodi. Očitni so med skupino A ter B in C, med C in B, med D in G. Tudi praznina na severozahodni strani skupine F bi bila lahko del prehoda med njo in skupino B. Zdi se, da se stekajo na praznem temenu vzpetinice severno od goveje lobanje. Vsaj v metriki je vtis, da so sestavine prejšnjega metričnega sistema zaživele ločeno, da torej ni bilo več enotnega koncepta, stari je razpadal.

Tudi pri razporeditvi spolov so velike novosti. Žensk je izrazito malo! Po antropološki oceni dvomljivo ženskega spola so okostja v grobovih 695, 878, 999, vsa imajo značilno moške pridatke. Razmerja ne bi rešili niti antropološko neopredeljeni grobovi, kajti po pridatkih so prav tako v veliki večini moški. Žensk sploh ni v skupini B1, samo ena je v skupini C (ob metrični točki!) in F, v skupini D sta dve. Več jih je le v skupinah A, B in E, a samo v skupini E uravnoveženo. Pri skupinah A, D in F je mogoče domnevati, da je bil del žensk pokopan prav na uničenih predelih pokopališča, a to še vedno ne pojasni odsotnosti žensk v B in C. Že v prejšnji dobi smo opazili opuščanje pridajanja predmetov v ženske grobove. Zato je verjetna možnost, da je v tem mlajšem obdobju ženskih grobov brez pridatkov že večje število in jih zato časovno ni bilo mogoče uvrstiti. Prav na območju skupine C je ena večjih koncentracij grobov brez pridatkov. Podobno si morda lahko razložimo tudi zelo maloštevilne otroške grobove, ki so več kot eden le v skupinah E in A. A skupnega vtisa, da gre za prevlado moških grobov tudi te predpostavke ne odpravijo v celoti.

9.3.2. Starost umrlih

9.3.2.1. Juvenis, senilis

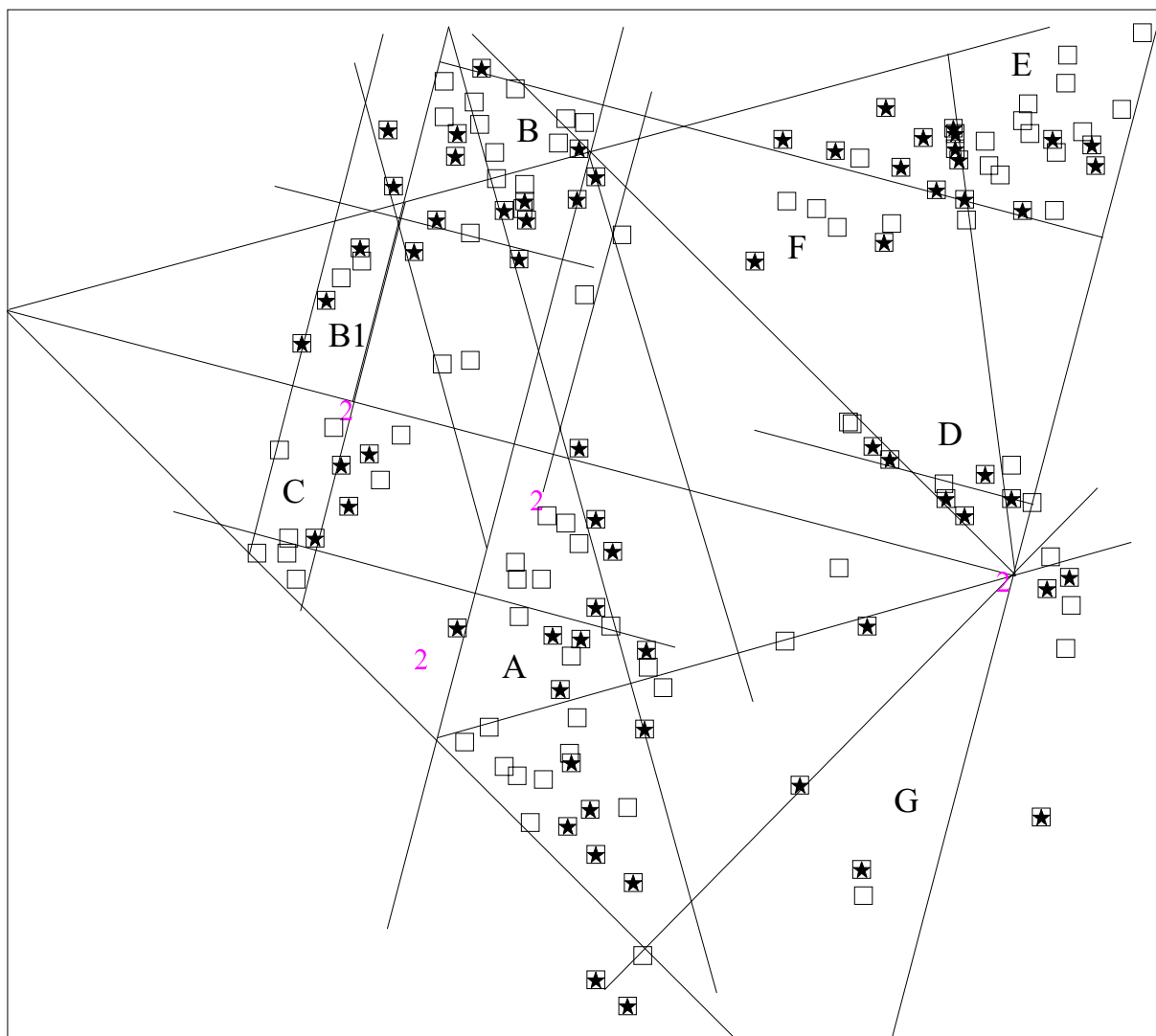

Sivo – juvenis, črno - senilis

V tej dobi so grobovi nenavadno pravilno razporejeni tudi v skladu s starostjo umrlega. Grobovi stark in starcev so le v osrednjem delu grobišča. Siceršnja raznolikost v smereh grobov ter razprostranjenost po spolu govorita proti spojitvi prebivalstva v enotno skupino.

Zato odsotnost starih v skupinah A (le eden), C, E, G morda priča bodisi o različnih preživetvenih možnostih, ali pa o tem, da je del starih pokopan drugje. Tudi juvenilni so pokopani le v treh večjih skupinah na področju C, B in F.

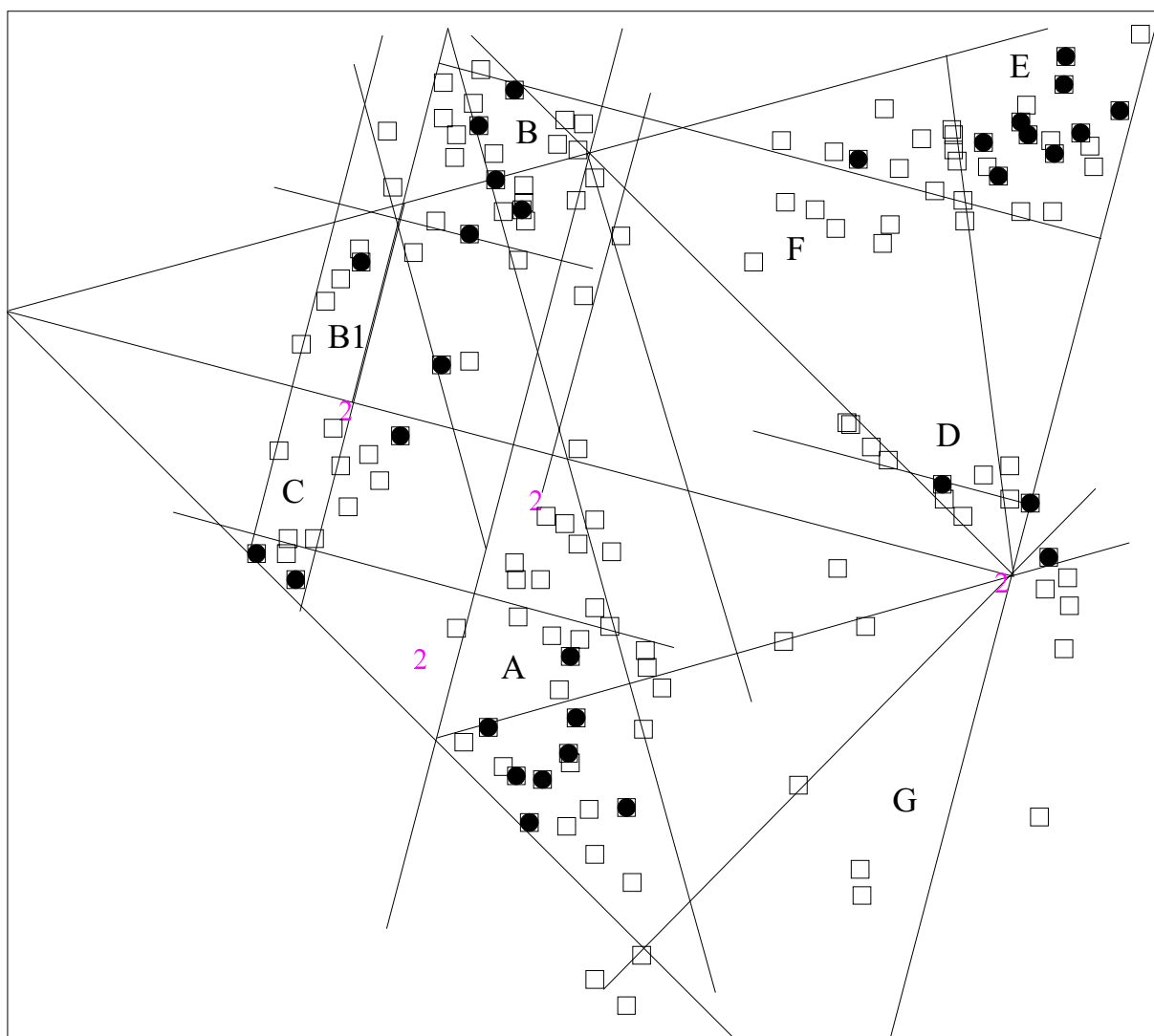
9.3.2.2. Adultni

Adultni pokojniki.

Odraslih oseb v starosti adultus je največ in so razporejene najbolj v skladu z metričnimi črtami.

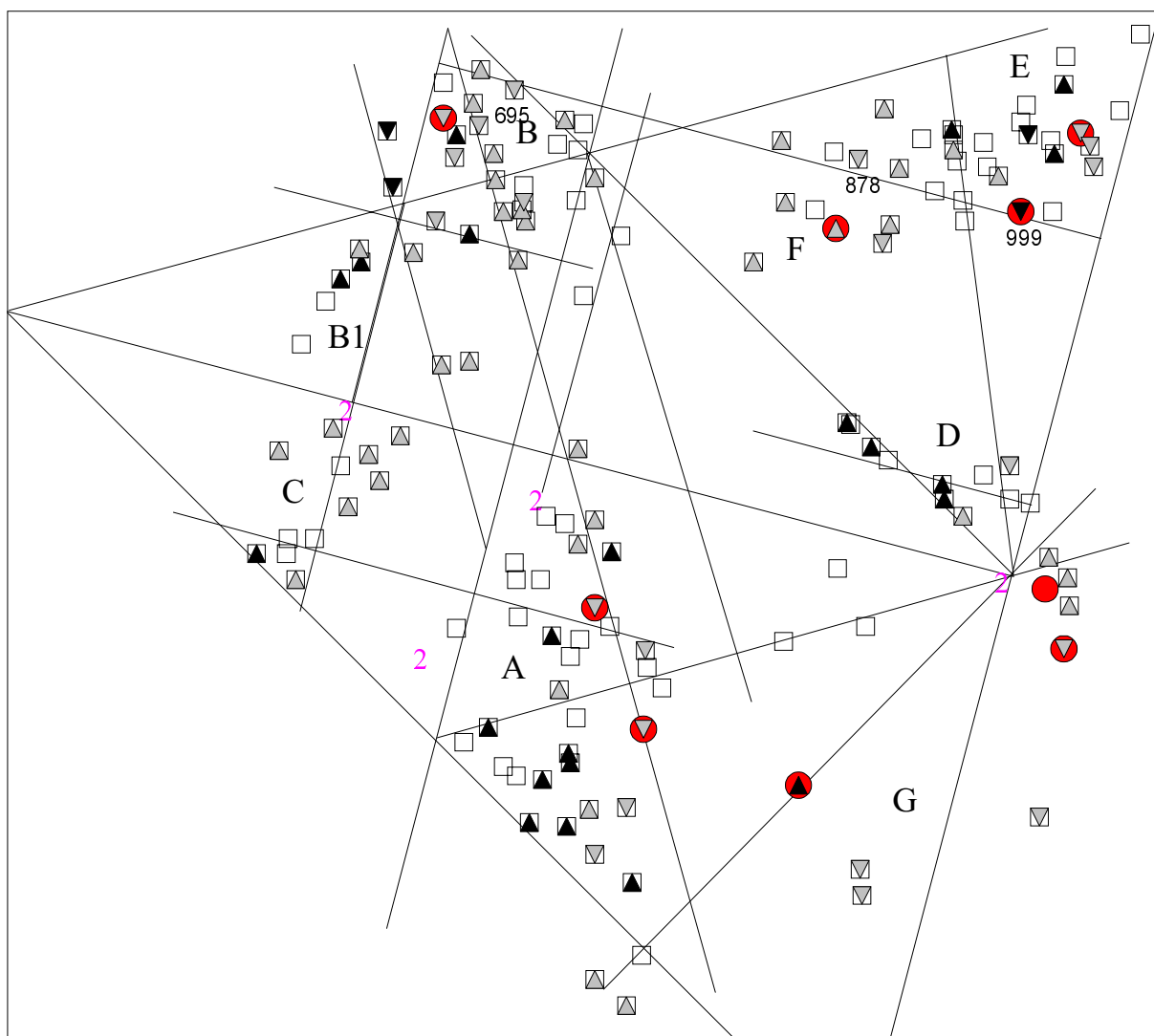
9.3.2.3. Maturi

Maturi.

Zelo zgoščeni so tudi grobovi oseb obeh spolov, ki so umrle v starosti maturus. Največ jih je v skupinah A, B in E, delno dopolnjujejo področja največje gostote grobov adultnih oseb.

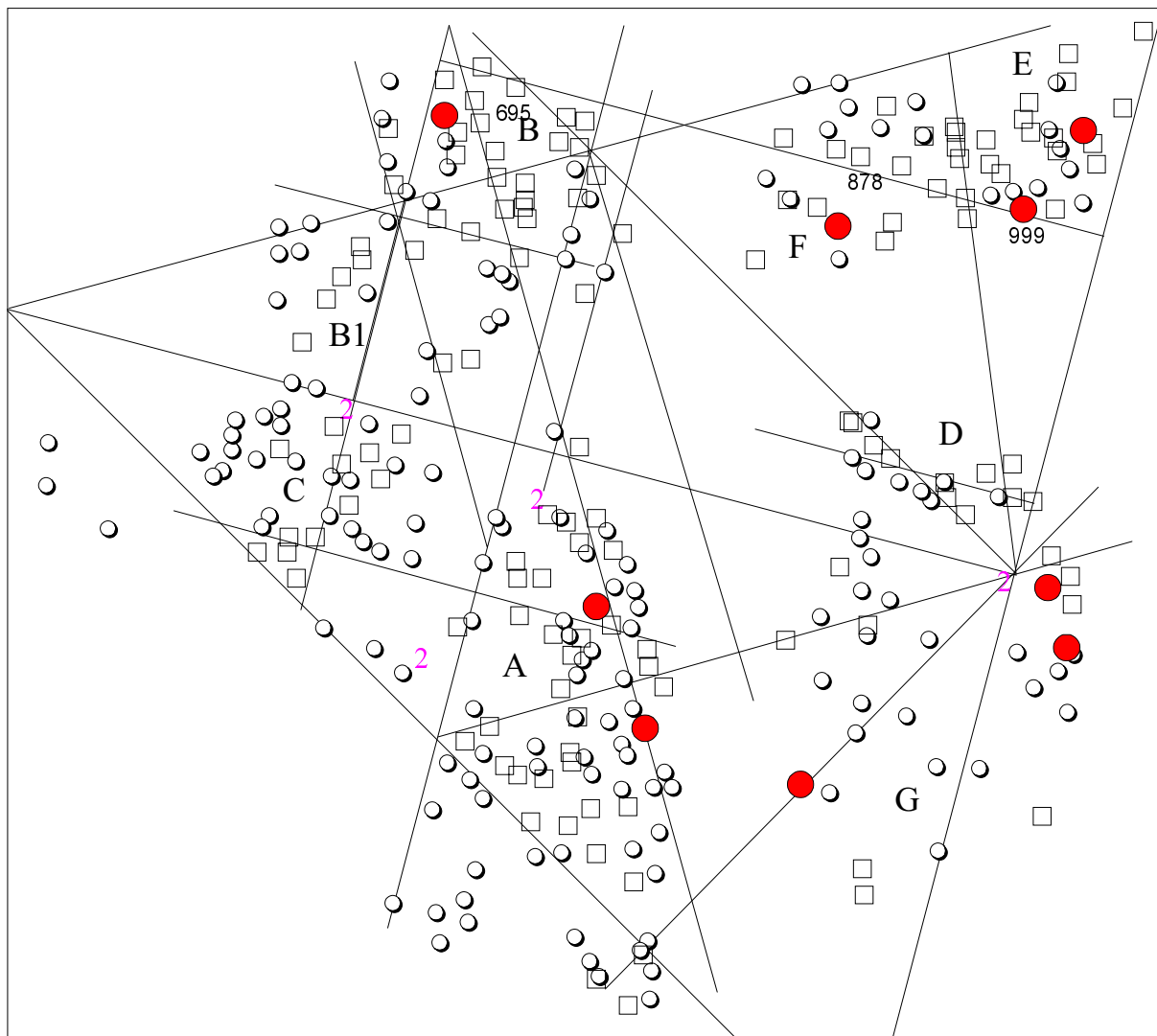
9.3.3. Velikosti, visok hrbet nosu

Krog – visok hrbet nosu, siv pokončen trikot – moški manjši od 168 cm, siv viseč trikot – ženske manjše od 158 cm, črn pokončen trikot – moški večji od 173 cm, črn viseč trikot – ženske večje od 164 cm.

Razdelitev na populacijo velikih in populacijo majhnih je v tretjem obdobju še nekoliko bolj izrazita kot v prejšnjem. Prostorska razporejenost skupin velikih je okvirno tam, kjer so bili že prej, kar tudi kaže prebivalstveno kontinuiteto. Edina izjema je skupina E, kjer je sedaj izrazita skupina velikih, kakršne prej ni bilo. Gre za priselitev novih ljudi?

Majhni ljudje so pogostejši kot veliki. Morda je nekoliko presenetljivo, da so se pokojniki bojevniške vrste v skupini B, ki so bili v prejšnjem obdobju bolj neenakomerne rasti (in torej različnega porekla?), sedaj poenotili. Vsi so majhni! Tudi skupina F se poenoti v majhnosti. Pri tem sta antropološko domnevni ženski 695 in 878 po pridatkih moška. Tudi velika domnevna ženska 999 je po pridatkih zgolj majhen moški.

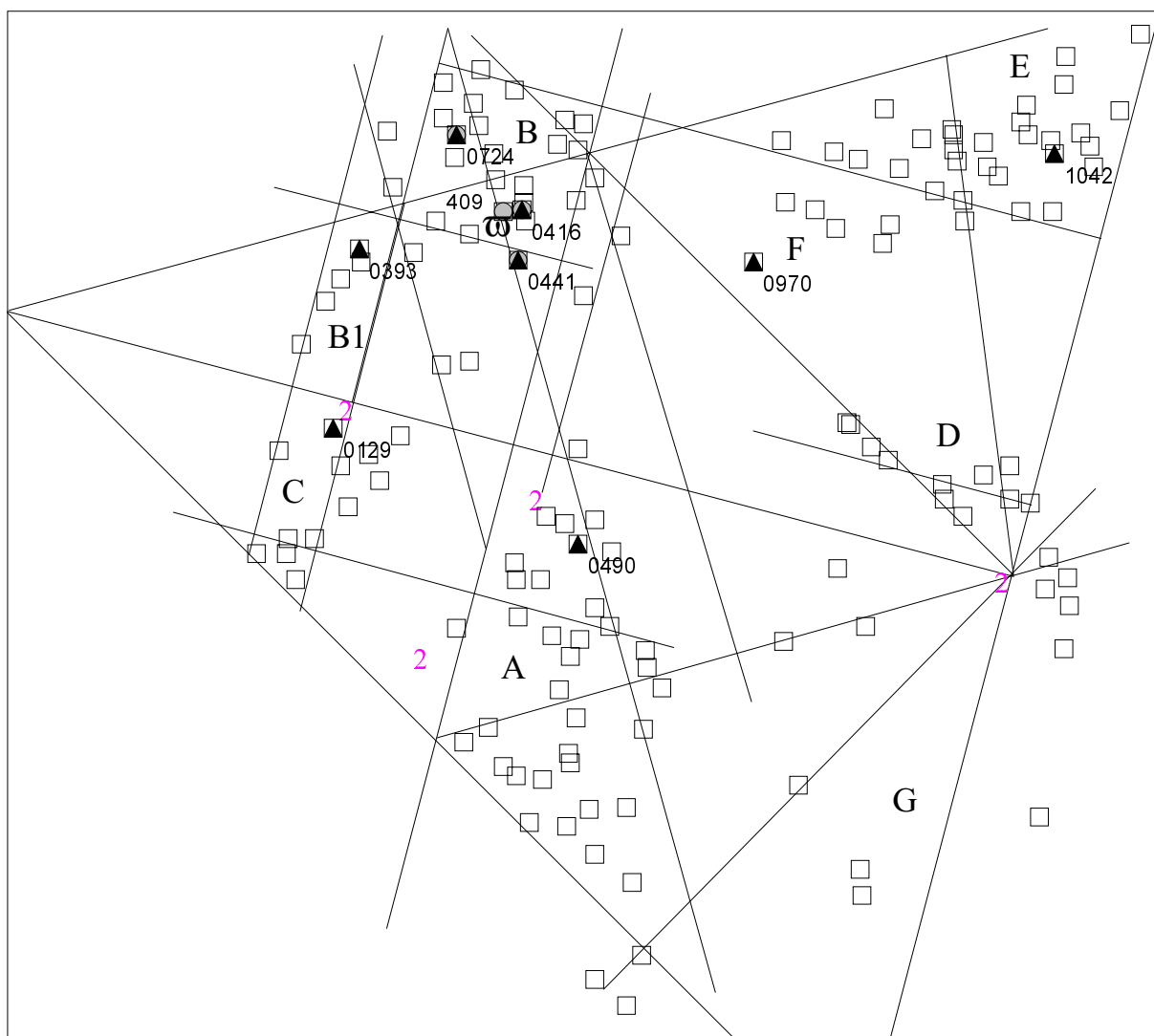

Bela pika – visok hrbet nosu, temna – v obdobju od 610 do 650.

Osebe z visokim hrbtom nosu se večinoma pojavljajo tam, kjer so bile tudi v prejšnjem obdobju, kar bi pričalo o nadaljevanju istih družin. Vendar jih je sedaj bistveno manj, v skupini C, kjer jih je bilo prej veliko jih sedaj celo sploh ni več. V precejšnji meri je to gotovo posledica pomanjkanja časovno ožje določljivih ženskih grobov v tej skupini. Kajti takih žensk je na tem področju kar nekaj. Strnjene skupine oseb z visokim hrbtom nosu, neodvisno od časa pokopa, kažejo na ustaljene družinske areale in na populacijsko kontinuiteto. Hkrati primer dokazuje, da je pomanjkanje ženskih grobov v tretjem obdobju v veliki meri zgolj navidezno; da je pogosto posledica opuščanja prilaganja ohranljivih predmetov v grob oziroma časovno ožje določljivih predmetov. To potrjuje tudi razmerje med moškimi in ženskami tretje dobe z visokim hrbtom nosu. Doslej in v celoti je takih moških zanemarljivo malo, sedaj pa so tu kar 4 moški ob 5 ženskah, kar ne kaže povečanja tovrstne moške populacije ampak nenaraven primanjkljaj ženske.

9.3.4. Poveljniki: ščit, sulica, škarje

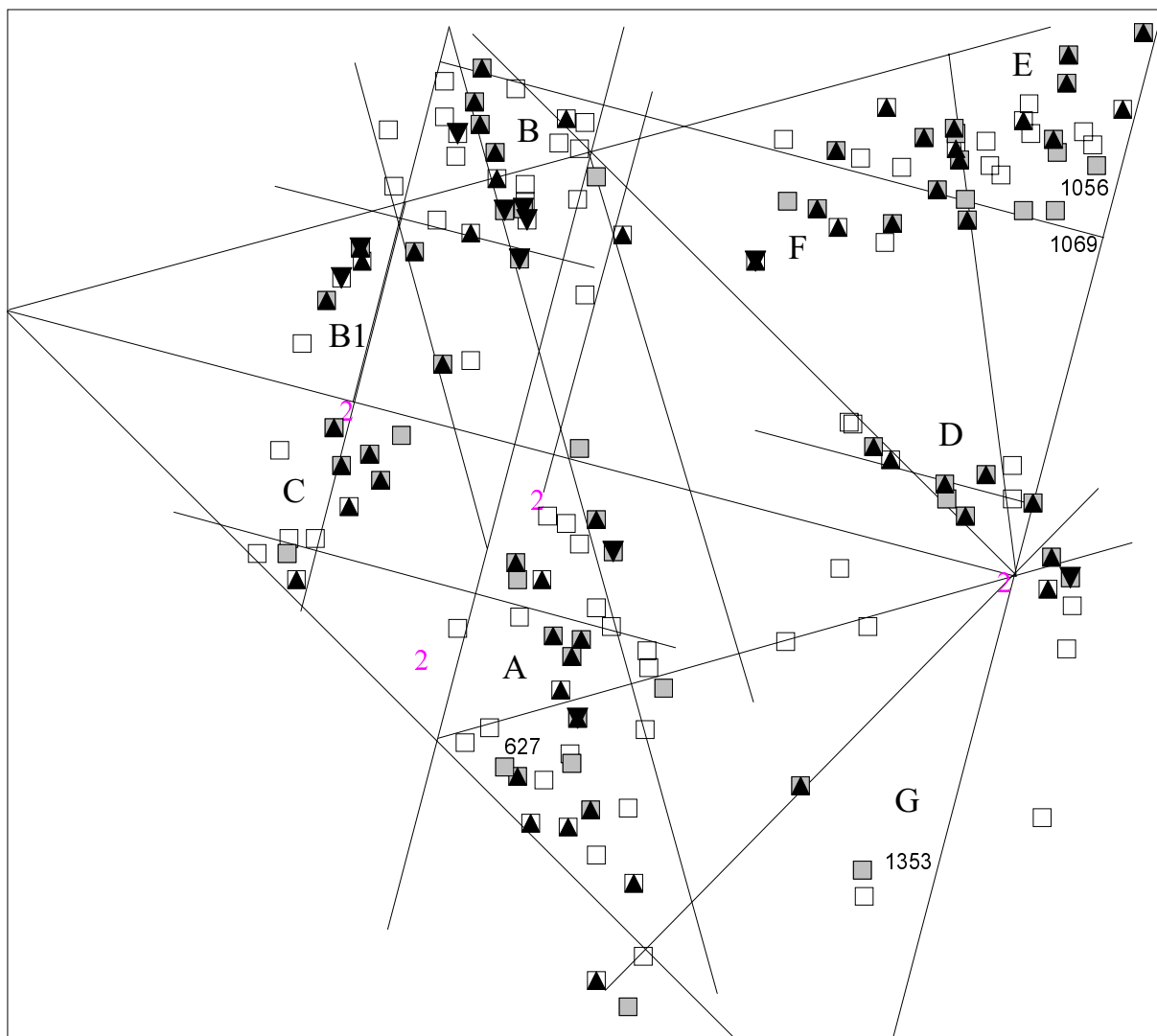

Trikot – sulica, sablji – škarje, raster – ščit.

Vsi predmeti najvišjega vojaškega sloja so še vedno zgolj v grobovih odraslih mož. Vendar jih je bistveno manj v primerjavi s prejšnjim obdobjem in tudi razporejeni so nekoliko drugače. Ni več ostrog. Možne razlage so vsaj tri: da jih v grobove niso več dajali, da se je spremenila oborožitev, da so tisti, ki bi jih lahko imeli, pokopani drugod. Najmanj verjetna je prva razlaga, saj so drugi deli vojaške opreme dobro zastopani. Samo še štirje možje imajo ščit, vsi so v skupini B, v skupini A, kjer so prej tudi bili, jih sedaj ni. Možni pojasnili bi bili druga in tretja zgornja možnost. Pri tem ni verjetno, da bi šlo za spremembo v oborožitvi, saj nekateri ščite vendarle imajo. Preostane tako tretja možnost, da so lastniki ščitov pokopani drugje. Pri tem sta še vsaj dve nadaljnji možnosti. Prva je, da so v kraju še naprej živeli, so pa pokopani na posebnem delu grobišča ali celo ločenem grobišču. Druga je, da so se iz kraja odselili in se je spremenila družbena struktura kraja. Nadalje je pri ščitih povedno, da so kar trije iz časa okoli 600 (grob 416, 441, 724) in le tisti iz groba 409 je tja prispel okoli 630. Grob 409 je v stratigrafskem odnosu z grobom 416, od slednjega mlajši. Gre torej za naslednjo generacijo in od te je na celotnem grobišču samo še en ščit. V tem grobu so tudi edine škarje tega obdobja, pokojnik pa ima na glavi zaceljeno rano, ki mu jo je prizadel oster predmet, hkrati je edini s ščitom, ki nima sulice. Zdi se, da gre za višjega poveljnika. Možje, ki imajo sulice, nimajo pa ščitov so verjetno nižji poveljniki. To nakazuje tudi njihova razporeditev. Ležijo po eden v skupinah A (blizu goveje lobanje), B1, C (pri kulturni točki 1), E

in F. V zadnjih dveh skupinah blizu mest z zahodnimi ali oropanimi grobovi. Kljub veliki koncentraciji moških grobov v ohranjenem delu skupine D tam ni nikogar s sulico. Kar pet sulic je preprosta izvedba t.i. avarskega tipa: z dolgim ozkim listom, debelim rombičnim presekom (prim.: Freeden 1991, 610 ss). Tako orožje so pojavi v Altenerdingu že konec 6. st. Ena sulica je v grobu 706 iz okoli 580/590, druga v grobu P023 iz okoli 580/600. Pri tej vrsti orožja gre najverjetneje za odgovor na oborožitev avarske konjenice. Take sulice so najbolj učinkovite kot oborožitev konjenika. To kaže, da so v Altenerdingu konjenico tudi v tretjem obdobju še vedno uporabljali. Če ni ostrog v grobovih, torej lahko pomeni samo, da ni pokojnikov ustreznega ranga.

9.3.5. Meč, saks, uniforma

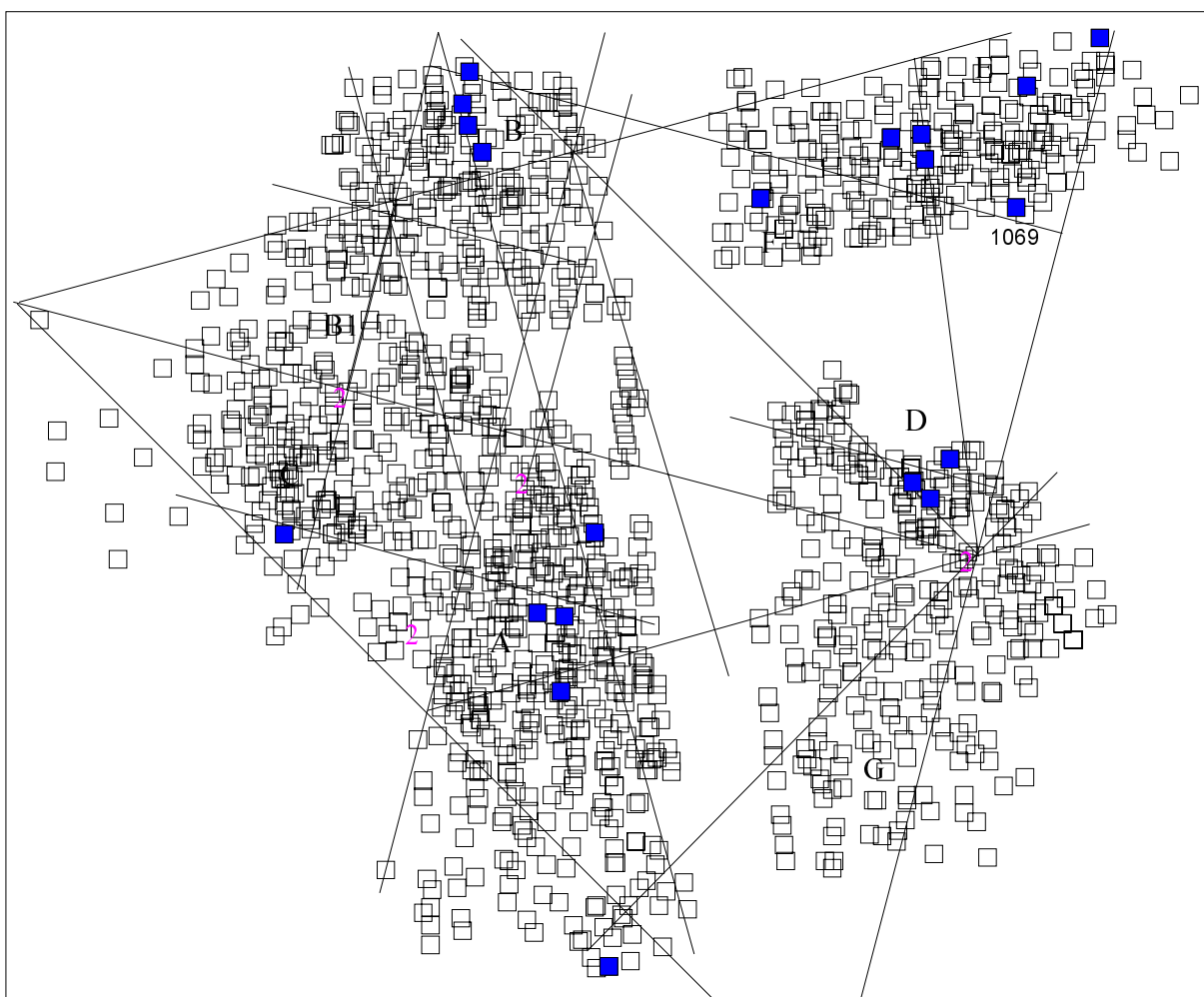
Raster – večdelni pasni sestoj, pokončni trikot – saks, viseči trikot – meč.

Vsi grobovi s ščiti imajo tudi meče, nimajo pa saksov, kar ponovno kaže, da je bil meč orožje višjega ranga. Zato ne preseneča, da so meči bolj pogosti le v skupini B, v skupini A sta dva, v skupinah B1, D in F pa je le po eden. C in E sta brez mečev. Naravnost množični pa so grobovi s saksi, ki jih ima velika večina odraslih moških. Samo v treh grobovih je saks skupaj z mečem. Ohranila se je razporeditev bojevnških grobov skupine B vzdolž pravokotnice na severno stranico metričnega trikotnika, ki je bila vpadljiva že v prejšnjem obdobju. Še posebej je zanimiva vrsta grobov med skupinama E in F, ki je usmerjena proti kulturni točki 4. Gre zgolj za grobove mladih mož, ki so vsi umrli okrog 630/640. Da je šlo za skupinsko nasilno smrt, kažeta severna pokojnika 887, 888. Oba moža sta bila pokopana ne le v skupno grobno jamo,

ampak celo v skupno krsto. 887 je imel zaradi udarca poškodovano levo ključnico. Poškodba se je zacelila. Ni pa se zacelila poškodba soseda 888, ki je imel z ostrim predmetom presekanjo spodnjo čeljust. Misel, da gre za skupino vojakov, ki je padla v neki bitki, je zelo verjetna. Hkrati usmeritev vrste, ki je neskladna s starimi metričnimi smermi, kaže na razpad starega metričnega sistema.

Z le redkimi izjemami so vsi možje uniformirani. Od okrog 610 dalje začinjajo pri uniformni trodelne pasne sestoje nadomeščati mnogodelni s številnimi okovi in stranskimi pasnimi jezički. Oborožitev je zgolj v grobovih odraslih. Značilno je, da ni otroških grobov družbene elite, ki bi imeli vsaj posamezne elemente oborožitve. Pač pa najdemo uniformna pasna sestoja v dveh otroških grobovih (627 in 1069), kar morda poudarja družinsko opravljanje poklica. Iz podobnih okovov je sestoj za zapenjanje čevljev v ženskem grobu 1056 in en okov v drugotni uporabi v ženskem grobu 1353, ki je najmlajši v obravnavanem obdobju.

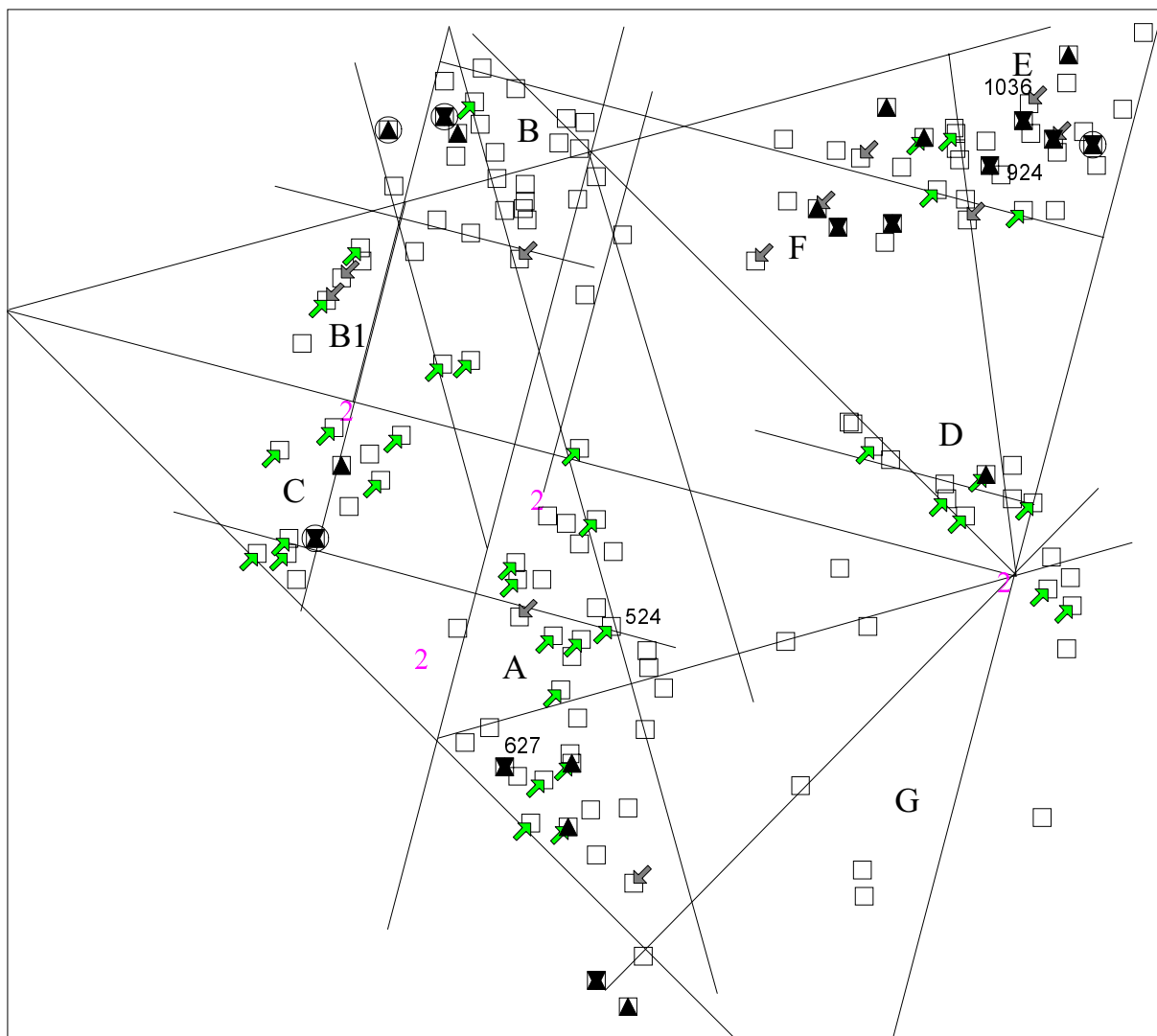
V celoti je pred nami podoba vojaškega tabora, naselbine poklicnih vojakov, ki so bili organizirani v najmanj 6 skupin in so jih vodili odličniki skupine B. Prestižnosti skupine A ni več videti. Na njenem severnem robu je nastal grob 384 s pasnim sestojem iz avarske Panonije. Pravega civilnega prebivalstva, če izvzamemo grobove brez pridakov v skupini G, ni. Grobovi z oborožitvijo in uniformami naenkrat prenehajo okoli 640/650.

Stranski okovi mnogodelnih pasnih sestojev, ki imajo spodaj trakaste jezičke.

Vsi so v grobovih odraslih mož. Edina izjema je otroški grob 1069. Tako oblikovani okovi se pojavljajo v grobovih od okoli 630 do okoli 650. Vendar so razprostranjeni zgolj v posameznih skupinah. So znak posebne službe? Ali manjše vojaške enote?

9.3.6. Puščice, kresila in kresilniki, glavniki

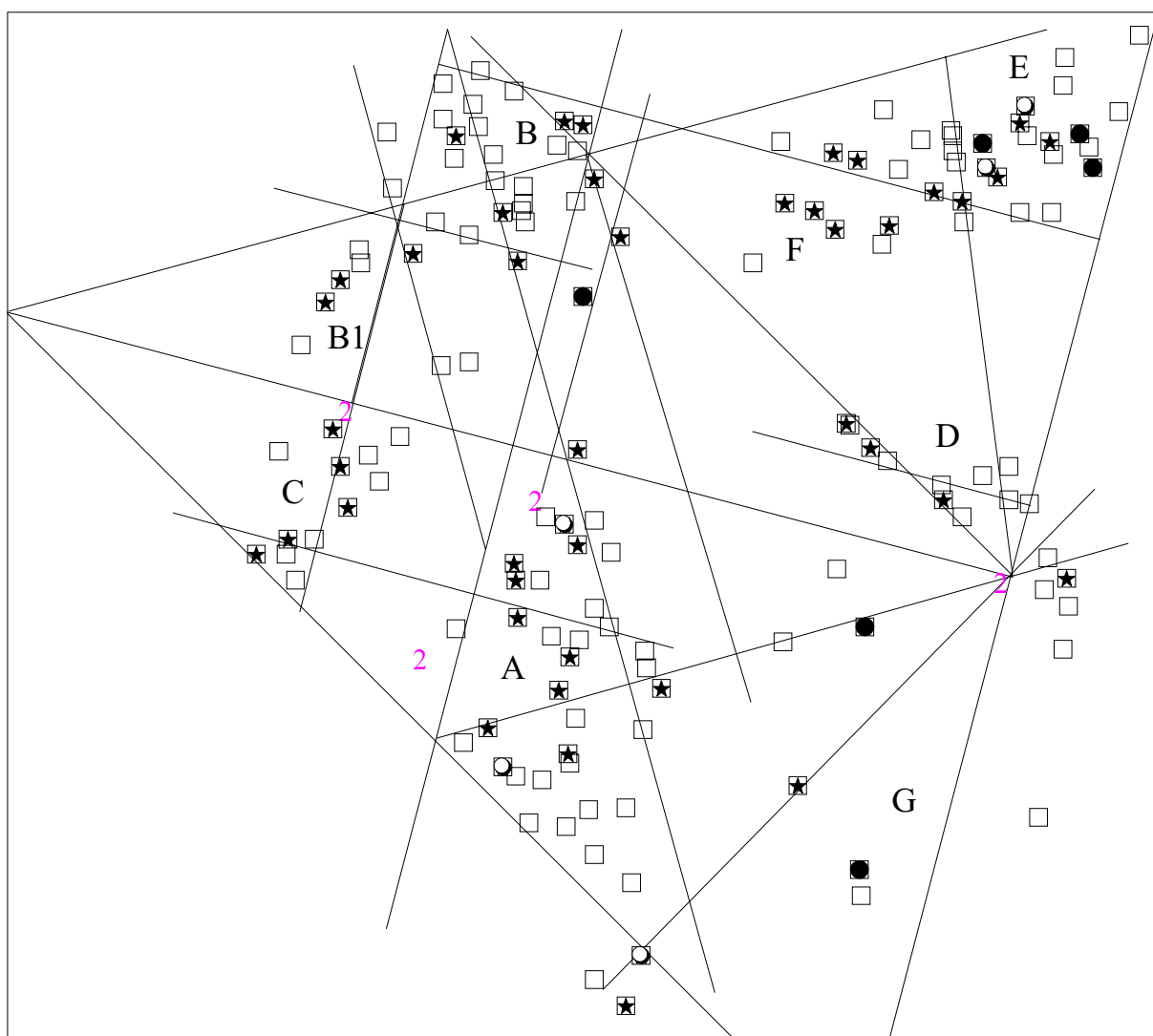
Krog – ženska, pokončni trikot – glavnik, viseči trikot – dvoredni glavnik, puščica v desno – puščica, puščica v levo – kresilo ali kresilnik.

Puščice so v prejšnjem obdobju dajali v grob le poredko in v polovici primerov skupaj s kresilom. Sedaj pa doživijo pravo renesanso in samo enkrat so v grobu skupaj s kresilnim orodjem. So tudi v grobovih, ki ne vsebujejo niti noža, niti orožja, niti uniforme, torej niso niti službeni znak, niti znak družbene plasti. So pa zgoj v moških grobovih in samo enkrat v otroškem grobu 524, ki leži na sečišču metričnih črt. Grobovi s puščicami tvorijo precej strnjene skupine na področju A, B1, C, D ter skupinico med E in F. Na področju skupine B je en sam tak grob. Grobovi s kresili so prav tako zgoj v moških grobovih in samo enkrat v otroškem grobu 1036. Razprostranjeni so dopolnilno grobovom s puščicami, kar je najbolj očitno v skupinah E in F, kjer jih je največ, posamično so še v A, B in B1, ni pa jih v skupinah C, D in G. Dopolnilnost kresil in puščic bi kazala na njihov soroden simbolni pomen, morda kot sredstvo za ustvarjanje ognja in svetlobe. Na simbolni pomen puščic kaže tudi njihovo kanonizirano število: praviloma 1, 2 ali 3, le izjemoma več. Še vedno pa s tem nimamo pojasnila za povečanje pogostnosti puščic. Razlagi sta vsaj dve: renesansa starih religioznih verovanj pri dosedanjem prebivalstvu, doselitev novega prebivalstva stare vere. Način uporabe pokopaliških predelov vendarle kaže na kontinuiteto, nenavadna je samo zamenjava ženskih grobov z moškimi v ohranjenem delu skupine D. Tudi, če je prišlo do priliva novih ljudi, se je morala zgoditi tudi sprememba v pojmovanju staroselcev. Tudi če skušamo

pomanjkanje puščic v prejšnjem obdobju razložiti s slabšo časovno določljivostjo grobov, ki imajo zgolj puščice, to ne pojasnjuje odsotnosti v grobovih uniformirancev.

Ločeno razvrščanje kresil in puščic govori tudi za nazorsko polarizacijo. To na nek način kažejo tudi glavniki. Sedaj so to prvenstveno moški pridelek, le še štiri ženske ga dobijo v grob. Samo dvakrat so v otroškem grobu (627 in 924). Zgoščeni so na štirih mestih. Na južnem delu skupine A, kjer jih prej ni bilo, na severozahodnem delu skupine B, kjer jih je bilo veliko tudi prej in gre očitno za nadaljevanje družinske tradicije ter v skupinah E in F, kjer prej niso bili posebno pogosti. Drugod so le posamični. V skupinah E in F je tudi večina vseh dvorednih glavnikov, kar ju ponovno izpostavlja. V osrednjem predelu grobišča glavnikov sploh ni. Dvakrat so skupaj s kresili in dvakrat s puščicami.

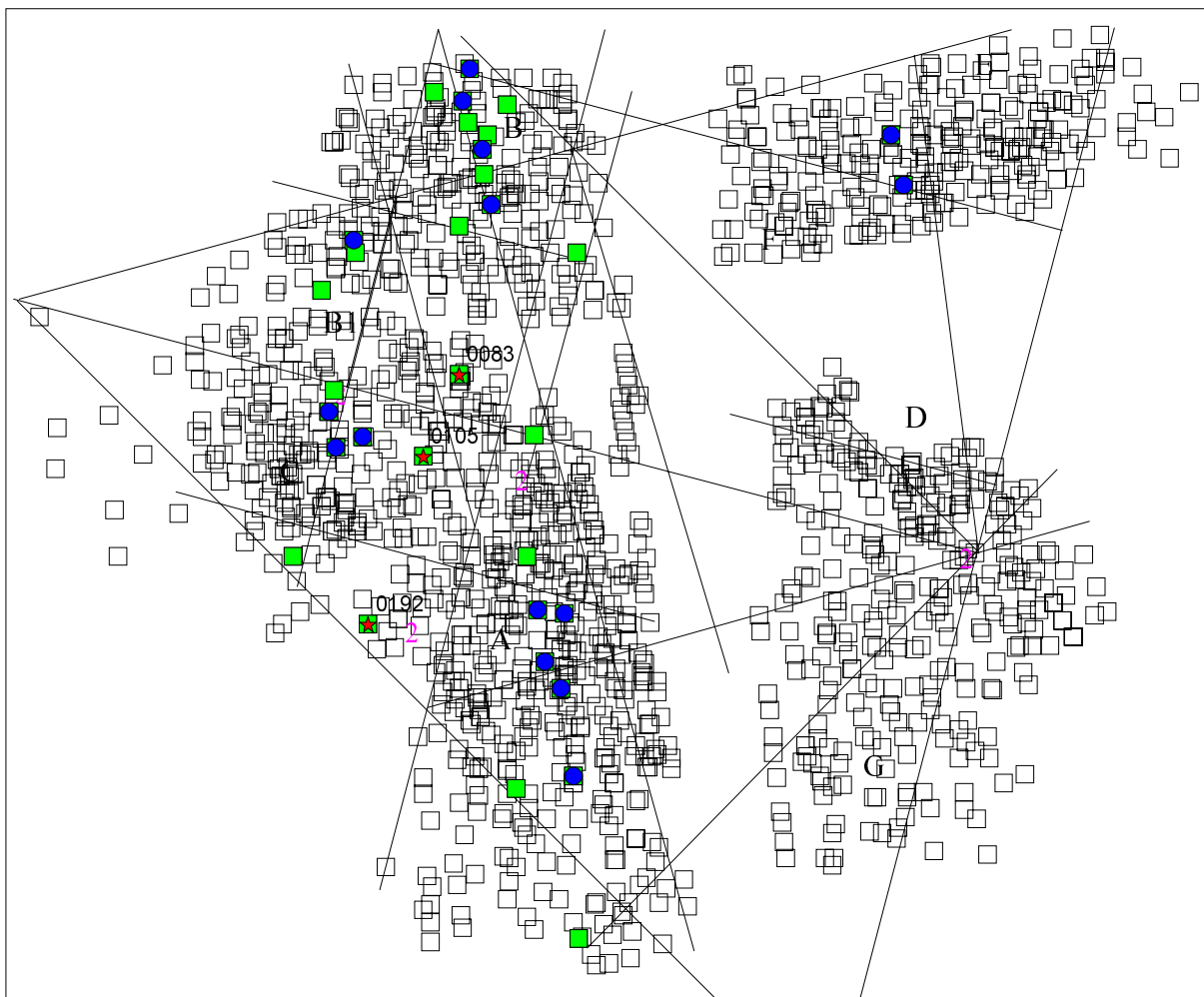
9.3.7. Noži

Zvezda – nož v moškem grobu, črna pika – v ženskem, bela pika – v otroškem.

Noži so še vedno pogosti v moških grobovih, pogosto jih ni tam, kjer sta meč ali saks. V ženskih grobovih so le še izjemoma. Vse pokojnice so odrasle. Zgoščene so le v skupini E, drugod ležijo posamično. Tudi to potrjuje skupino E kot staroversko.

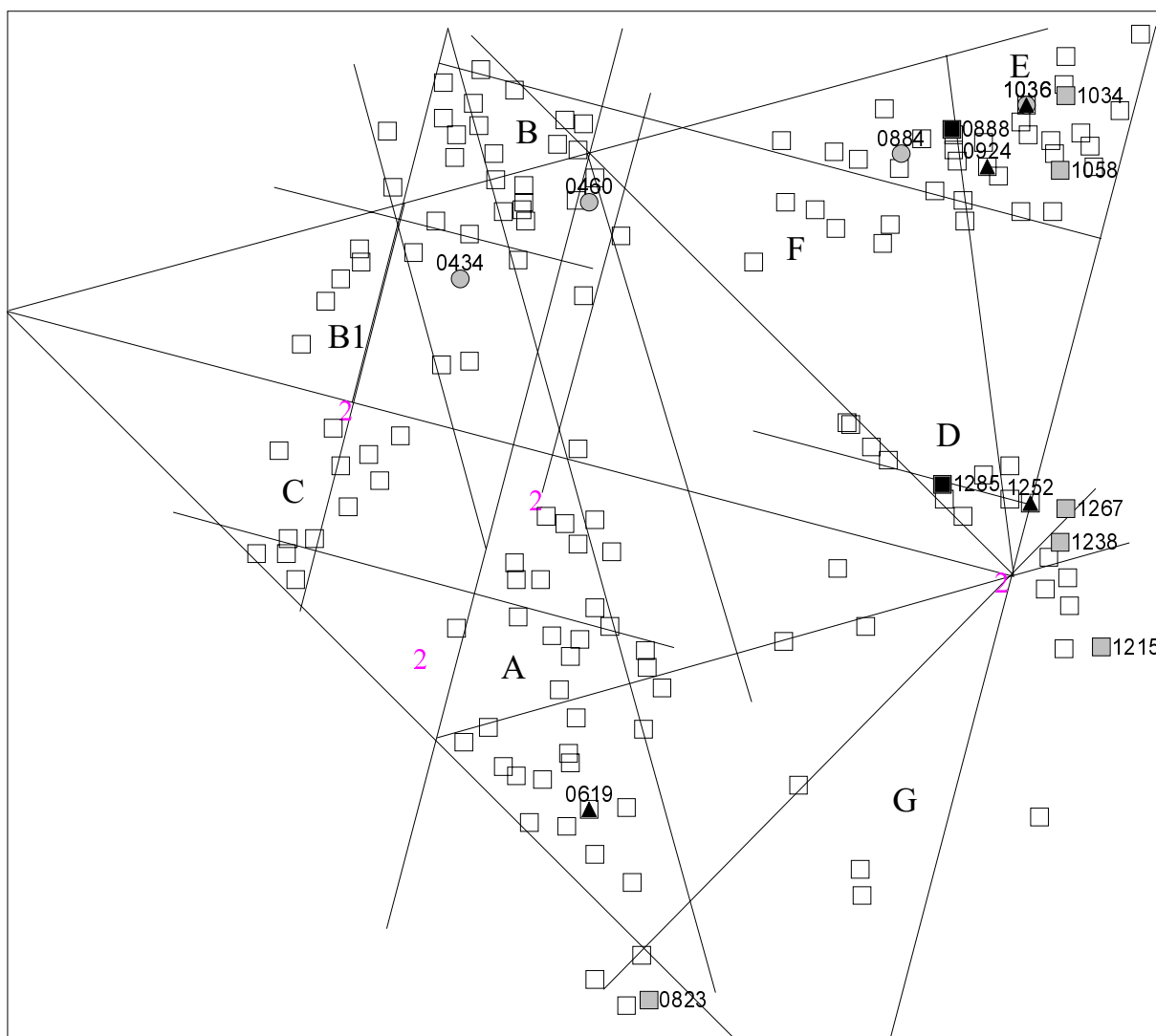
9.3.8. Kanali za odtok krvi

Kvadrat - kanal za odtok krvi, zvezda – otrok ali ženska, pika – od okoli 630 do okoli 640; metrična mreža 7. stoletja.

Kanali za odtok krvi so tako na nožih kot tudi saksih. Do okoli 600 se skozi 6. st. pojavijo samo štirikrat. Nato postanejo številni in jih pride v grobove največ v času od okoli 630 do okoli 640. Tedaj so to štiri strnjene skupine na področju A, B, C ter med E in F. Zanesljivo po 640 jih niti ni več, če pa so že bili, največ v dveh primerih (83, 429). Vsi kanali za odtok krvi so v grobovih odraslih moških. Obstajajo samo tri izjeme: dve ženski (105, 192) iz prve polovice 6. stoletja in otrok (83) iz časa od okoli 640 dalje. Največja gostota kanalov za odtok krvi je v bojevniški vrsti skupine B, tudi sicer ležijo precej strnjeno in jih - razen dveh - ni na vzhodni polovici grobišča. V času od okoli 600 do okoli 640 se tako kanali za odtok krvi kažejo kot izrazit statusni simbol povezan z vojaško službo. So bili na opremi, ki jo je zagotavljala država?

9.3.9. Posode, kurjekosti

Krog – posoda z žigosanim okrasom, trikot – posoda, kvadrat – kurje kosti, črno – 610 – 650.

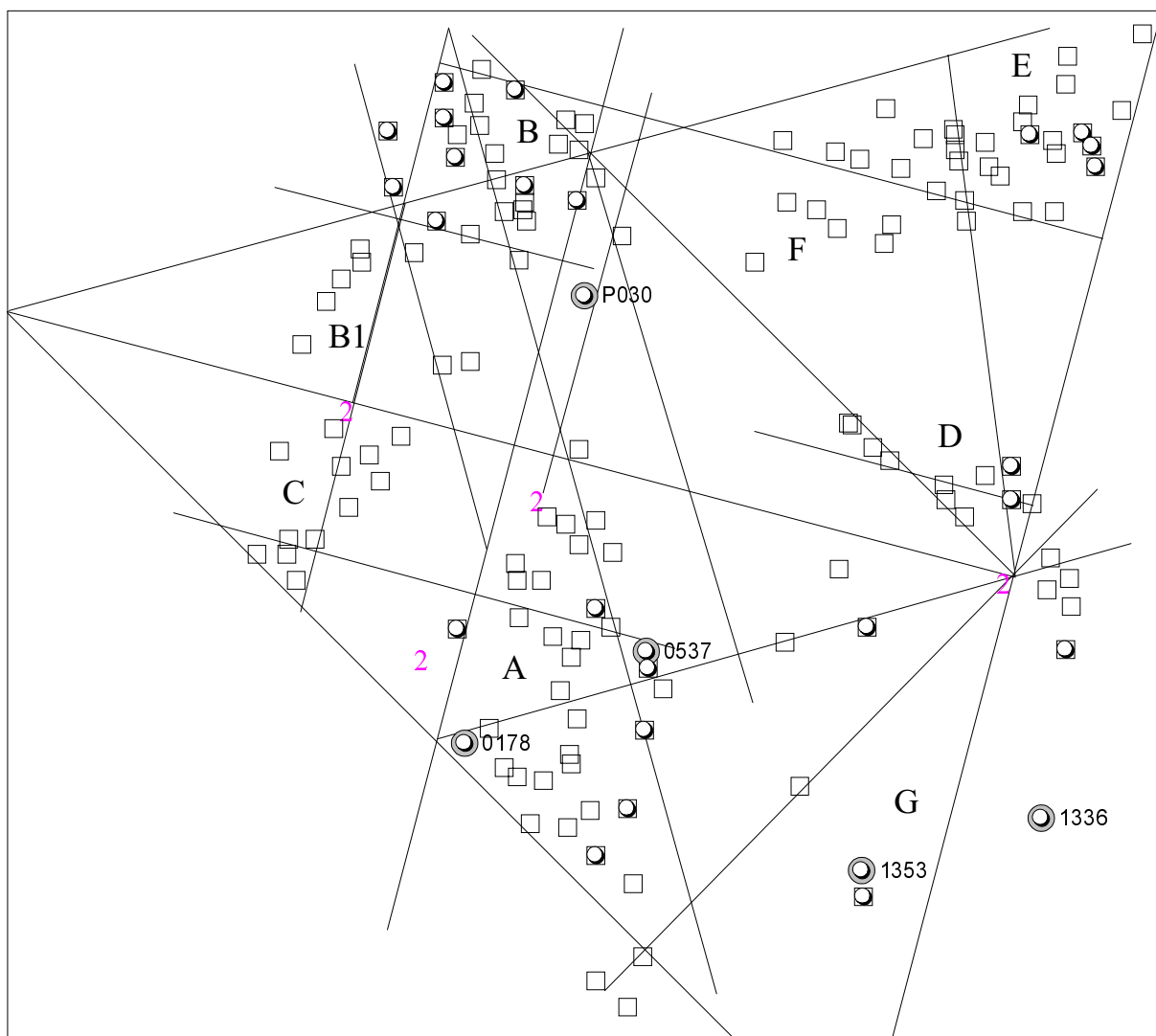
Celih ali razbitih posod je v grobovih zelo malo. So pa opazno osredotočene na vzhodnem obrobju grobišča. Do 620 nastanejo štirje grobovi, ki imajo posode z žigosanim okrasom, kar je v Altenerdingu novost, ki se pozneje ne ponovi. To bi pričalo o prihodu nekaterih novih ljudi. Ležijo vzdolž severne stranice metričnega trikotnika. Od štirih primerkov so kar trije v otroških grobovih. 434 in 1036 sta zaradi kresilnega orodja dečka, 884 ima samo posodo. Le v grobu 460 je odrasla ženska. Vsi so nastali po 570, časovno najožje je opredeljen deček 1036 v čas okoli 610/620. Ostalo posodje tretje dobe je raznoliko.

Najpozneje od okoli 600 dalje pa vse do konca trajanja grobišča nastajajo posamični grobovi, v katere so položene kurje kosti. Grob 1238 spada celo med zadnje na Altenerdingu, saj je nastal okoli 680/690. Razen 823 so vsi na področju skupin D in E. V grobovih 823 (saks) in 1058 (puščica) sta dečka, otroški grob 1267 ima samo kurje okostje, grobovi 888, 1034, 1285 so moški, v grobu 1215 je ženska, spol osebe 1238 v starosti senilis je nejasen. Obrobna lega in široka razporejenost bolj kažeta na občasne prihode posameznikov kot pa na enkratni prihod organizirane skupine, ki bi svoje pogrebne navade nato ohranjala skozi celotno 7. st. Predstavljati si moramo ljudi, ki so prihajali s trebuhom za kruhom s področja, kjer je bila pomembna sestavina pogrebnih obredov polaganje kur v grob. Področje s takimi navadami je bilo najverjetneje novo, saj bi se sicer morali tovrstni grobovi v Altenerdingu

pojavnati ves čas, a jih do konca 6. st. ni. To novo področje je vzdrževalo običaj še v drugi polovici 7. stoletja.

9.3.10. Jagode, zapestnice, zaponke, uhani

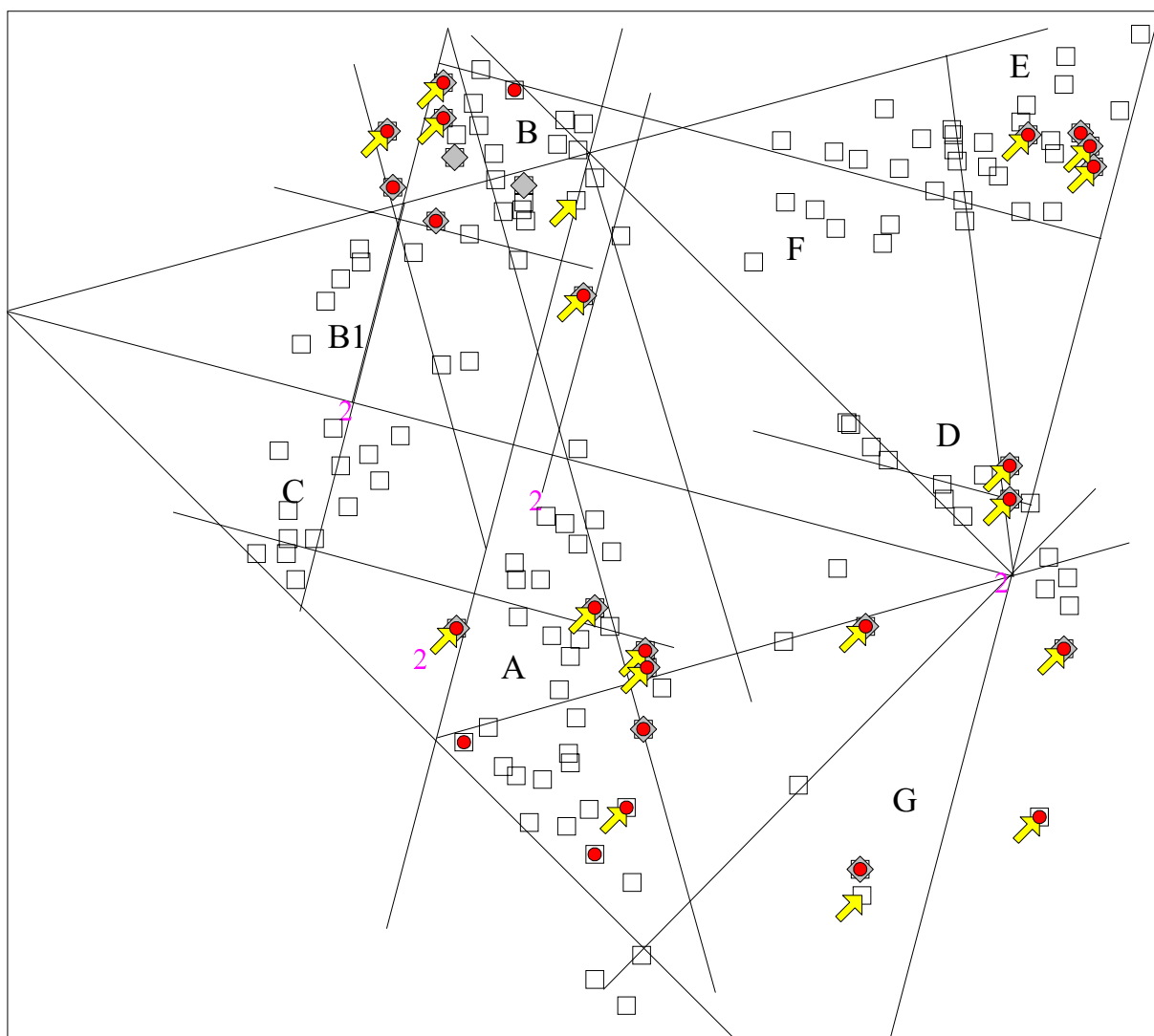
Bela pika – jagode, siva pika – uhan ali zapestnica ali zaponka.

Razen dveh ženskih grobov imajo vsi steklene jagode. Res je, da so slednje poleg pasnih spon najbolj pogost redmet v ženskih grobovih, a da bi v tretjem obdobju tako zelo prevladale, je nenavadno. Ta podatek mnogo verjetneje kaže nekaj drugega: da je sedaj pri ženskih grobovih mogoče časovno ožje opredeljevati samo še grobove z jagodami. Pomanjkanje ženskih grobov je tako očitno interpretacijski problem, kot posledica opuščanja odlaganja arheološko zaznavnih predmetov v grobove. To pa je posledica opuščanja starih pogrebnih običajev. Gre torej za spremembo na religioznem področju.

Kot doslej so uhani, prstani, zapestnice zelo redek nakit in take so sedaj tudi okrasne zaponke. Samo 5 grobov ima tovrstni nakit: 178 zapestnico, 537 in 1336 po eno okrasno zaponko, 1353 ima uhana in zapestnico, P030 uhana. Tudi uhani, prstani, zapestnice se v Altenerdingu nikoli niso ukoreninili, ampak so morale zanje najverjetneje poskrbeti neveste iz tujih krajev.

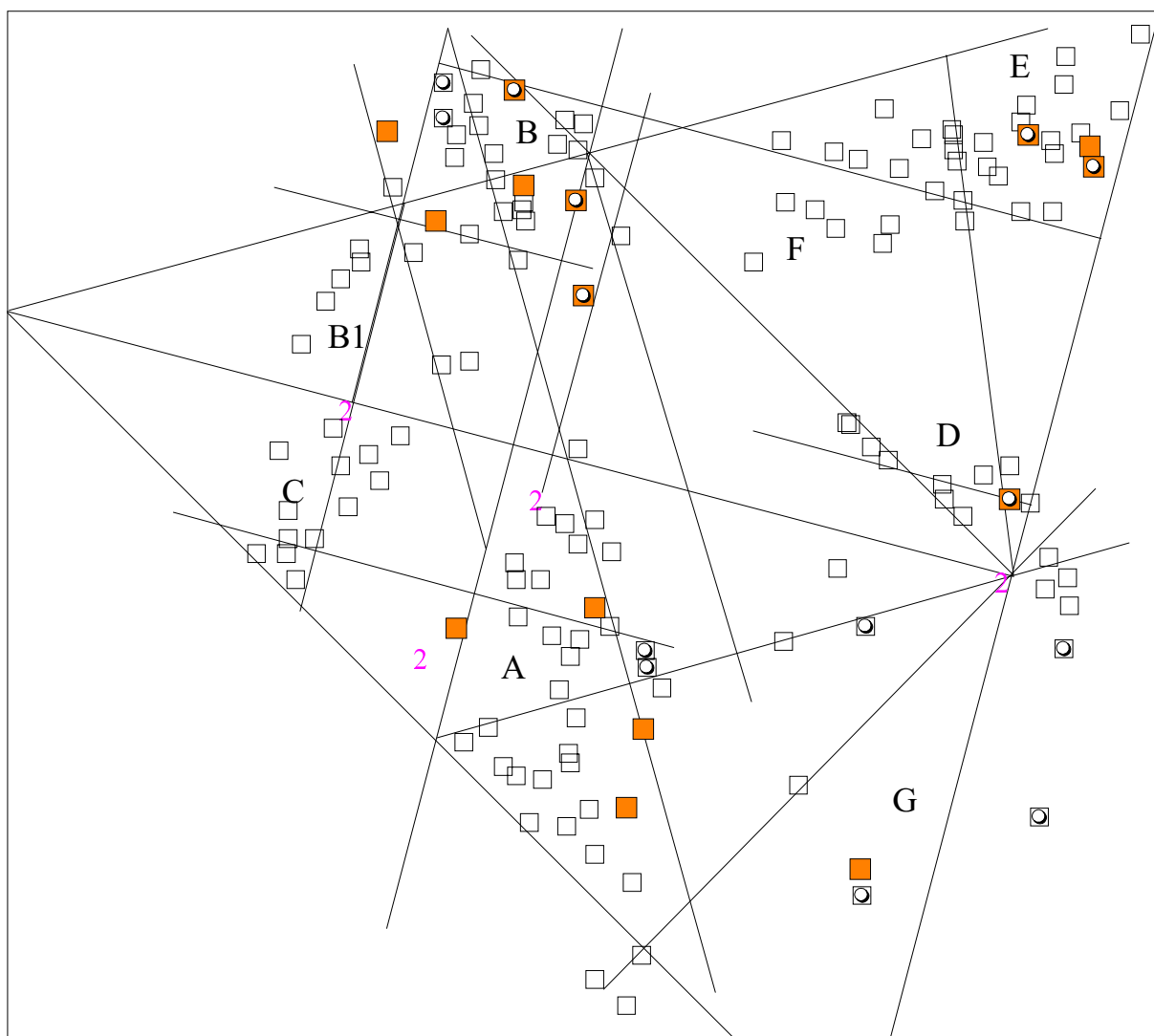
9.3.10.1. Rumene, rdeče in sivobeje jagode

Romb – sivobeje jagode, puščica – rumene jagode, pika – rdeče jagode.

Vse ženske z jagodami jih imajo v rdeči, rumeni ali sivobeli barvi, najraje v vseh. Razmeroma najbolj pogosta je ta trojna kombinacija v skupni B in južnem delu skupine A, kar bi morda nakazovalo, da je še mogoče ločiti med bolj in manj prestižnimi sestoji.

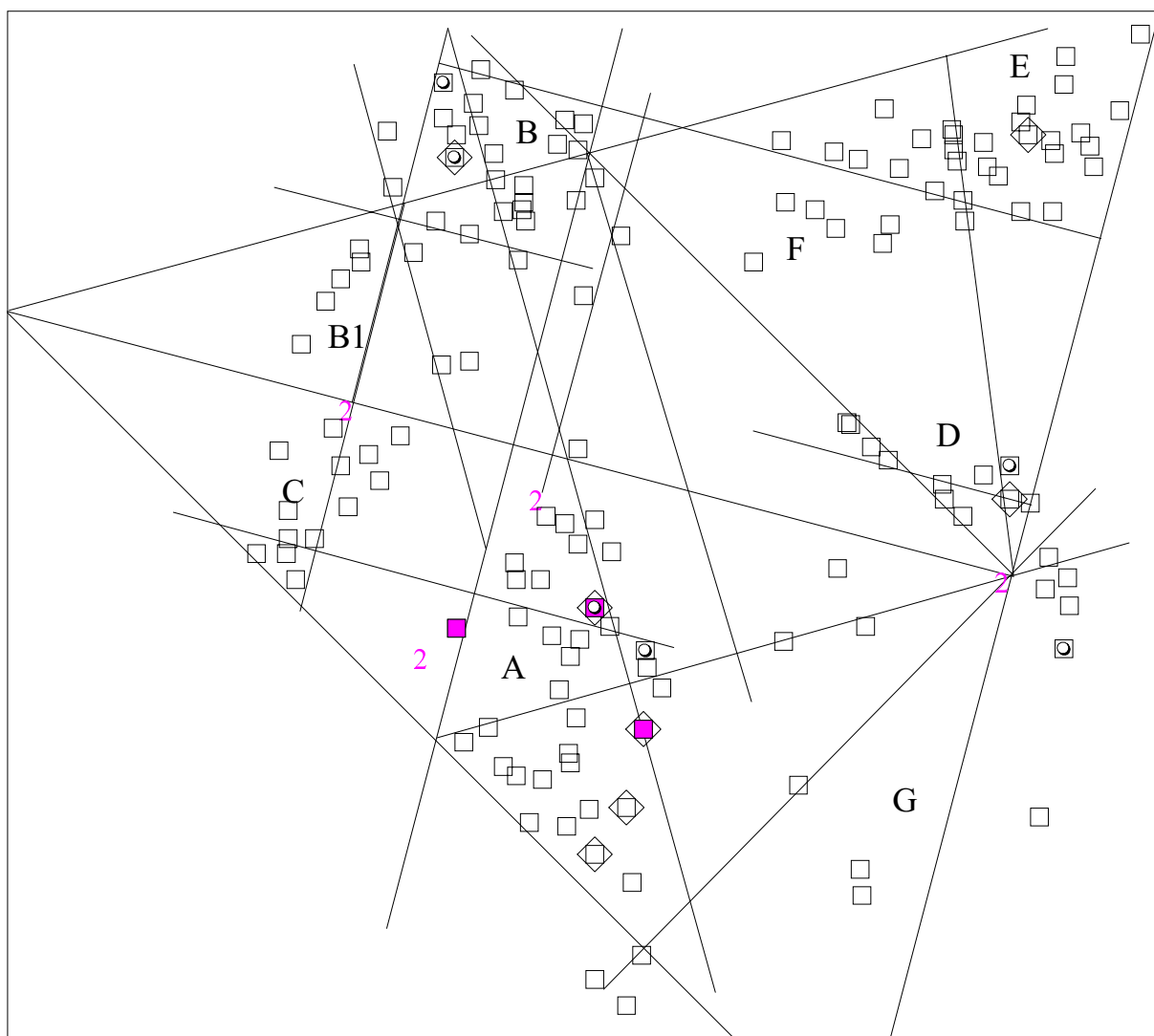
9.3.10.2. Zelene in oranžne jagode

Siv kvadrat – oranžne jagode, bela pika – zelene jagode.

Pogoste so tudi zelene in oranžne jagode. Njihova uporaba je bila v precejšnji meri izključujoča, kar še zlasti velja za skupini A in G. Nobena ženska starosti senilis nima oranžnih jagod, a to je lahko tudi naključje, ker je takih oseb v tem obdobju zelo malo prepoznanih. Pač pa ima oranžne jagode otroški grob 687, kar je v nasprotju z opažanjem, da jih v prejšnjem obdobju otroci niso imeli. Če je tako staro pravilo res obstajalo, so ga sedaj zanemarili.

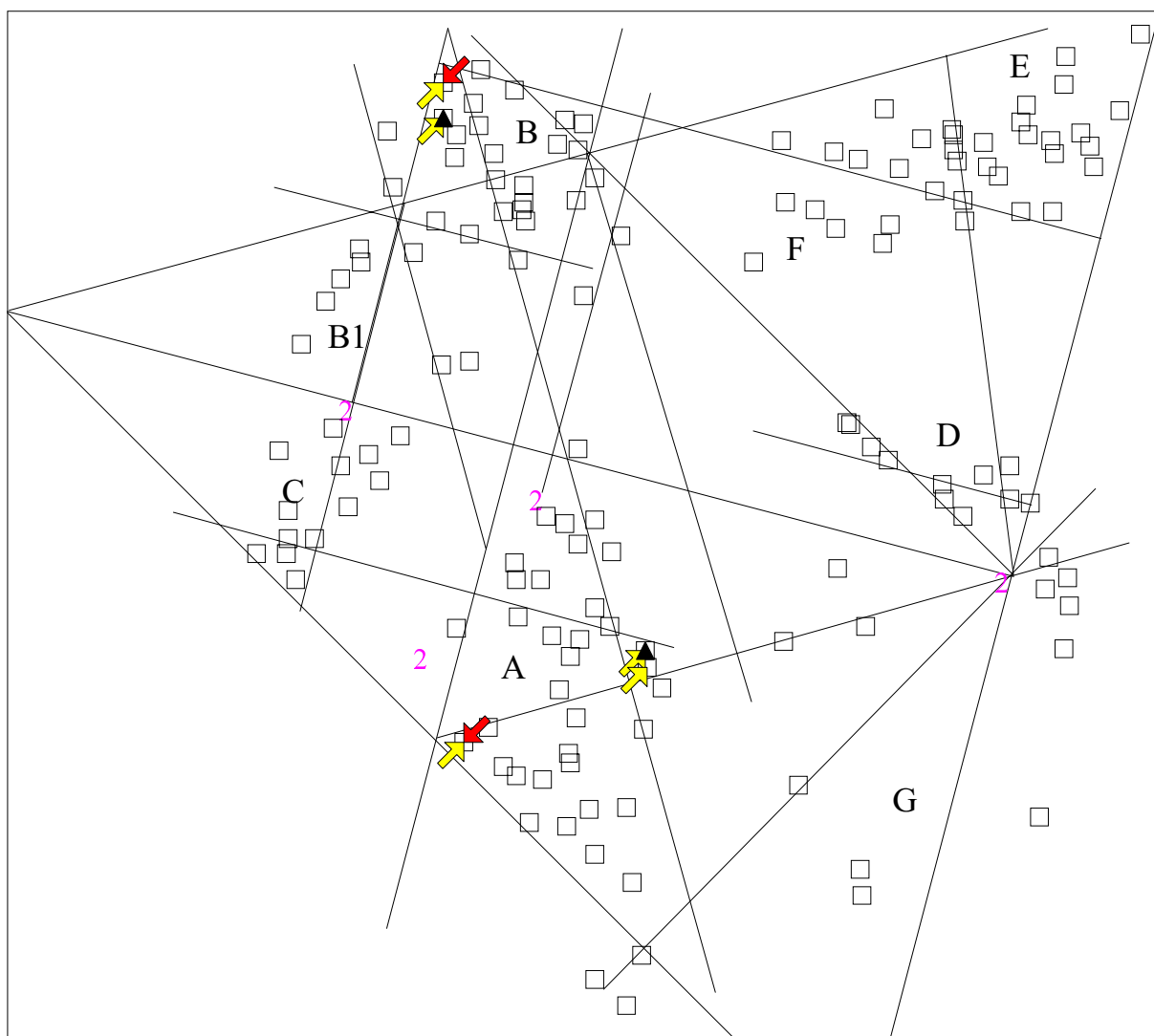
9.3.10.3. Modre jagode, poliedrične, iz ametista

Romb – poliedrične jagode, siv kvadrat – ametist, bela pika – modre jagode.

Bolj redke so jagode modre barve, poliedrične oblike in iz ametista. Slednje se pojavijo okoli 625 in so samo v skupini A. Tudi večina poliedričnih je v skupini A, drugod so le v posamičnih grobovih. Ni jih v grobovih otrok in stark. Prvo se ujema z opažanjem iz prejšnjega obdobja. Ker pa je arheološko določljivih deklic in stark v tretjem obdobju tudi sicer zelo malo, je njihova odsotnost pri poliedričnih jagodah lahko tudi naključna. Modre so po dvakrat v skupinah A, B in D. V skupini D enkrat v grobu (1279) ženske, ki je umrla v starosti senilis. Tu torej starejše pravilo, da starke nimajo modrih jagod, ni veljalo, kar kaže na razkroj starih navad.

9.3.10.4. Jagode z osmičastim okrasom, pikami, valovnico

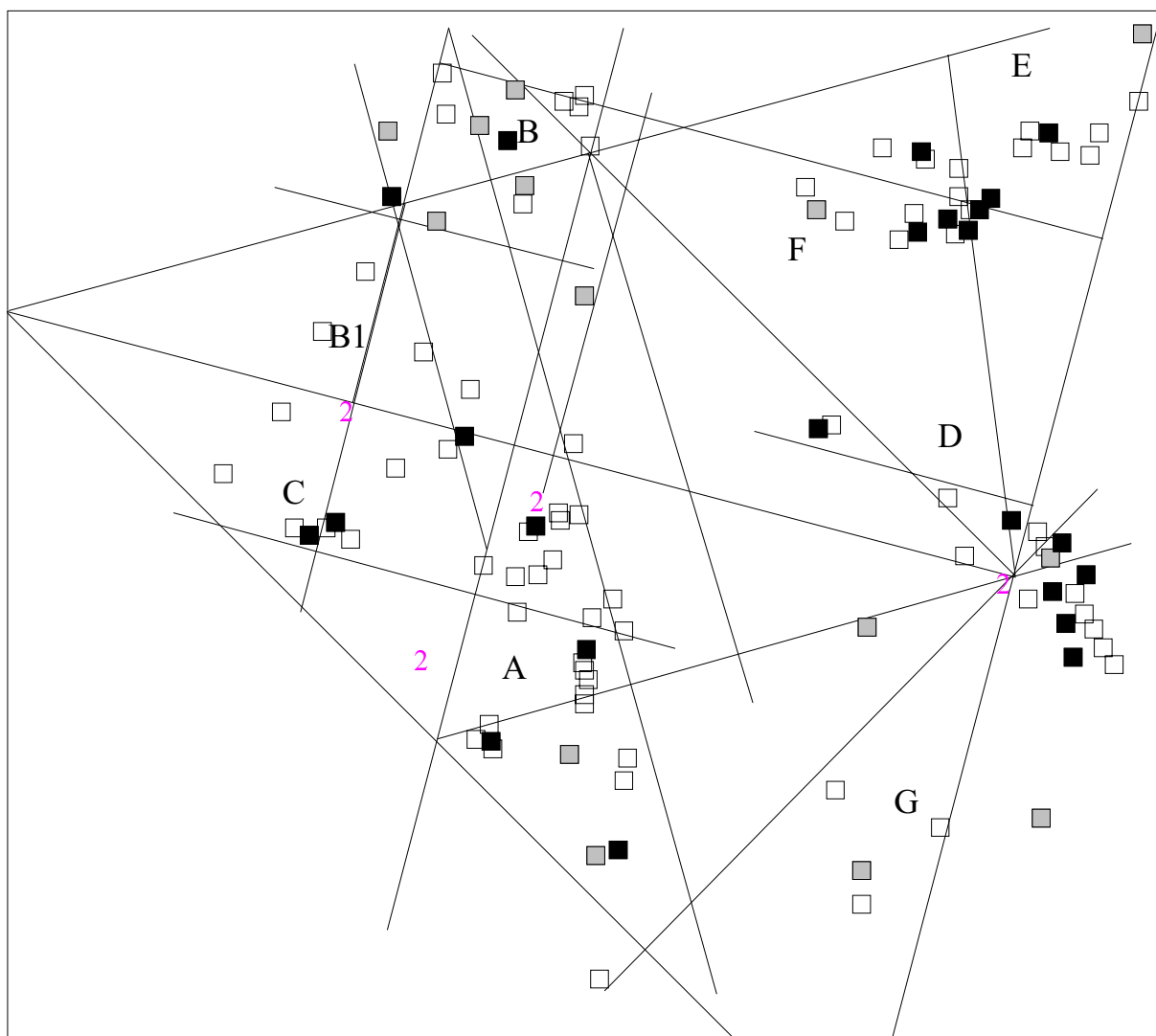

Trikot – valovnica, svetla puščica – osmičast okras, temna puščica – pika.

Imenitnih uvoženih pisanih jagod ni več. A tudi manj imenitnih jagod, ki so bile okrašene z valovnicami, osmičastim okrasom in pikami, ni veliko. So le v 5 grobovih v skupinah A in B, ki ležijo na metrično poudarjenih mestih, predvsem ob črti, ki ji sledijo tudi odlični vojščaki skupine B. Tako lahko tu najverjetneje vidimo šibak odblesk ženske elite. Zanimivo je, da sta si pri ženskah skupini A in B še vedno enakovredni in da še vedno izstopata. Pomanjkanje elitnih grobov pri moških, posebej v skupini A se tako kaže bolj kot posledica spremenjenih pogrebnih navad, kot pa morebitna odselitev elite iz kraja.

9.4. Četrto obdobje - 640/650 do 690

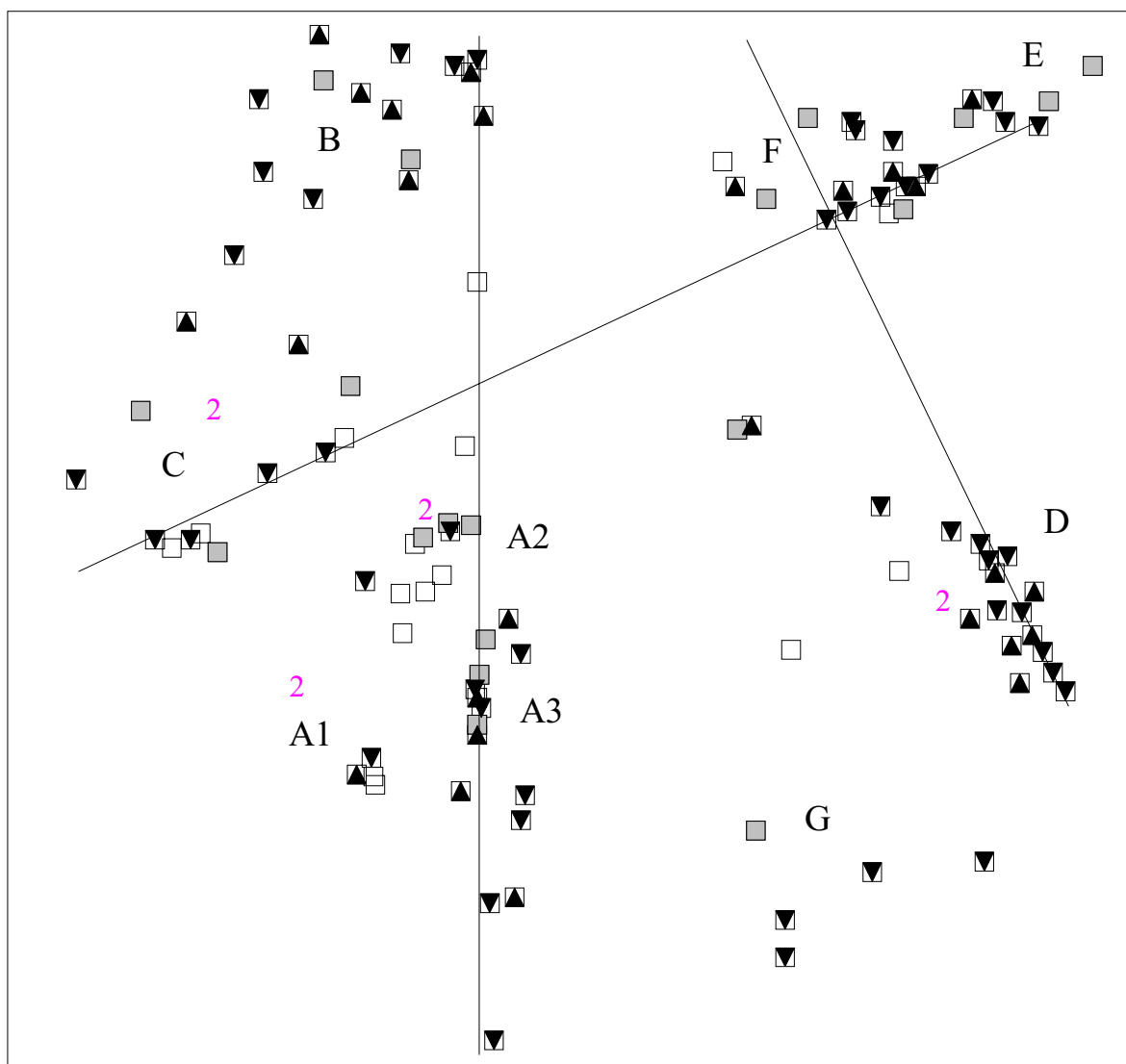
9.4.1. Čas

Siv kvadrat – grobovi, ki so nastali pred 660, črn – grobovi, ki so nastali po 660.

Tudi grobovi zadnjega obdobja so zajeti tako, da se delno prekrivajo z grobovi prejšnjega obdobja. Ti so na sliki tudi označeni. Ker je kar precej grobov mogoče časovno opredeliti le široko v čas od 640 do 690 in jih nisem želel izpustiti, sem za zadnje obdobje upošteval grobove, ki so zanesljivo nastali od okoli 640 dalje. Hkrati sem izpustil tiste, ki tudi niso mlajši od okoli 640. S tretjim obdobjem se torej prekrivajo samo grobovi, ki so nastali okoli 640/650 in okoli 650. Najmlajši grobovi so strnjeni predvsem v dve skupini na vzhodu grobišča. Stara metrična mreža se ne ujema več z novimi skupinami.

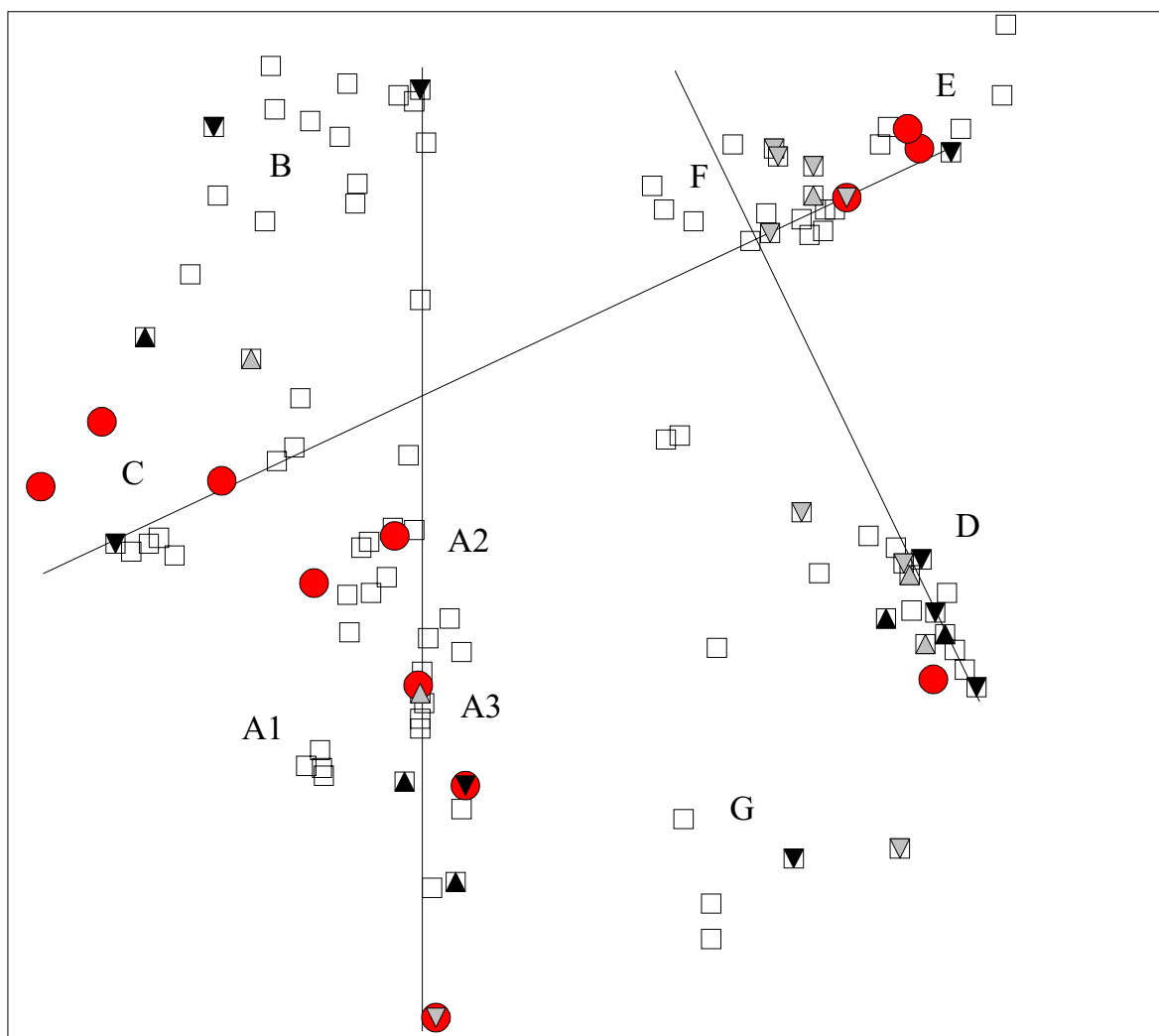
9.4.2. Spoli

Siv kvadrat – otroci, viseč trikot – ženske, pokončen trikot – moški.

Opazno je izrazito prevladovanje ženskih grobov in pomanjkanje moških. V določeni meri je to posledica slabše arheološke določljivosti moških v to zadnje obdobje. Kljub vsemu pa je razlika s prejšnjim obdobjem tolikšna, da mora biti tudi globlji vzrok. Na področju skupine D ni otroških grobov, kar je lahko tudi posledica tega, da je bila raziskana le deloma. Obrisi nekdanjih skupin so močno spremenjeni. Opazno je kopičenje grobov na vzhodnem delu. Prav tako je očitna težnja, da bi pokopavali v strnjениh skupinah in vrstah. Skupine so majhne in vztrajajo na istih mestih.

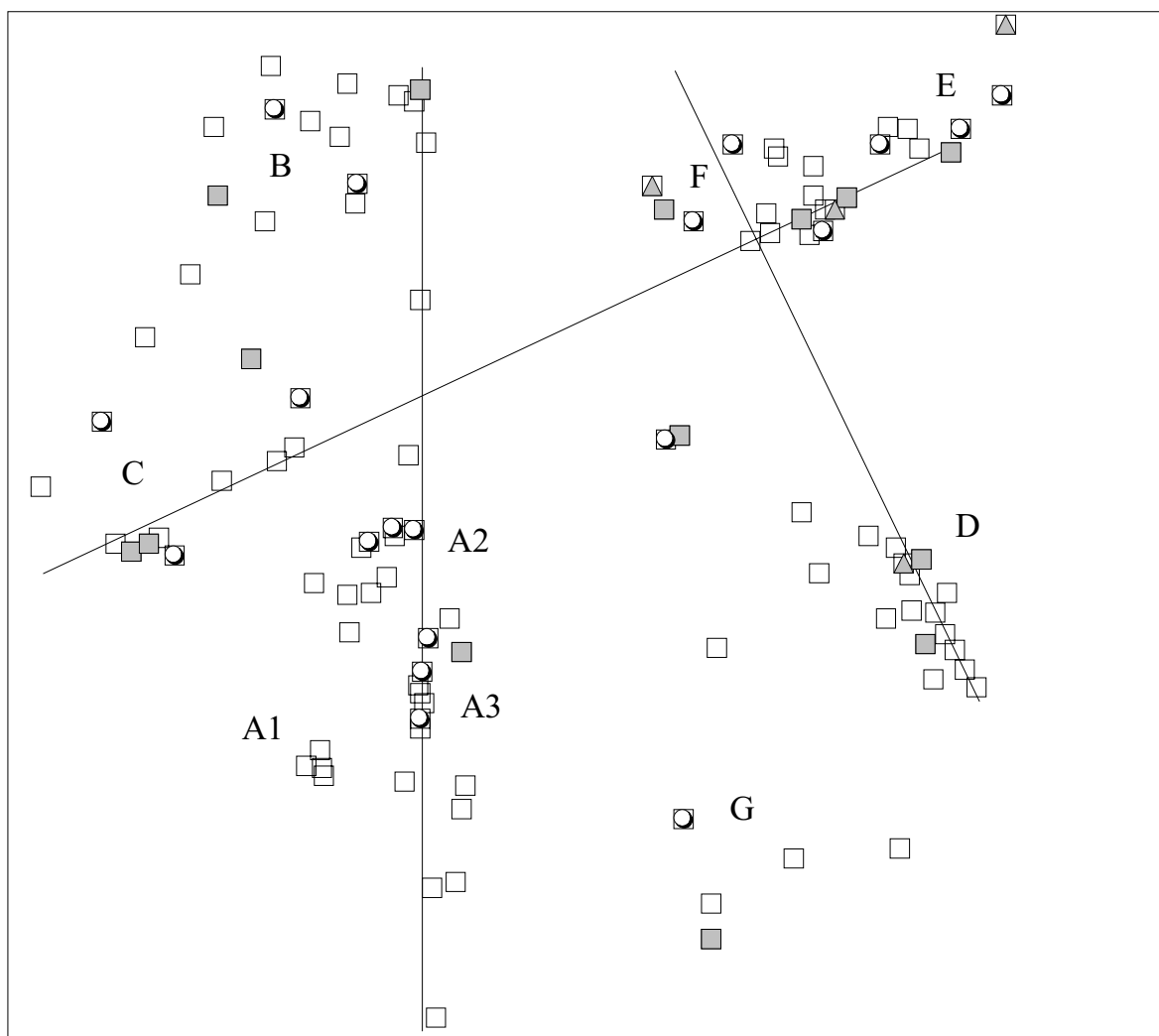
9.4.3. Velikosti, visok hrbet nosu

Krog – visok hrbet nosu, siv pokončen trikot – moški manjši od 168 cm, siv viseč trikot – ženske manjše od 158 cm, črn pokončen trikot – moški večji od 173 cm, črn viseč trikot – ženske večje od 164 cm.

Osebe z visokim hrbtom nosu, ki so bile prej neznačilno razpršene so sedaj predvsem v skupinah A in C ter jih ni v B in G. Največ majhnih je v skupini F, kjer so bile take osebe tudi prej. Bile pa so tudi drugod, kjer jih sedaj skoraj ni več, kot npr. v A, B in C. So te tri izgubile populacijo malih, ki so ji pripadali tudi bojavniki skupine B? Nova je vrsta velikih skupine D, ki ležijo tam, kjer so bili prej majhni. Tu bi šlo lahko za nove doseljence. Ker so vsi, razen ene ženske starosti matusus umrli razmeroma mladi v starosti adultus, bi spadal njihov morebitni prihod približno v čas okoli 630/640.

9.4.4. Mladi, stari

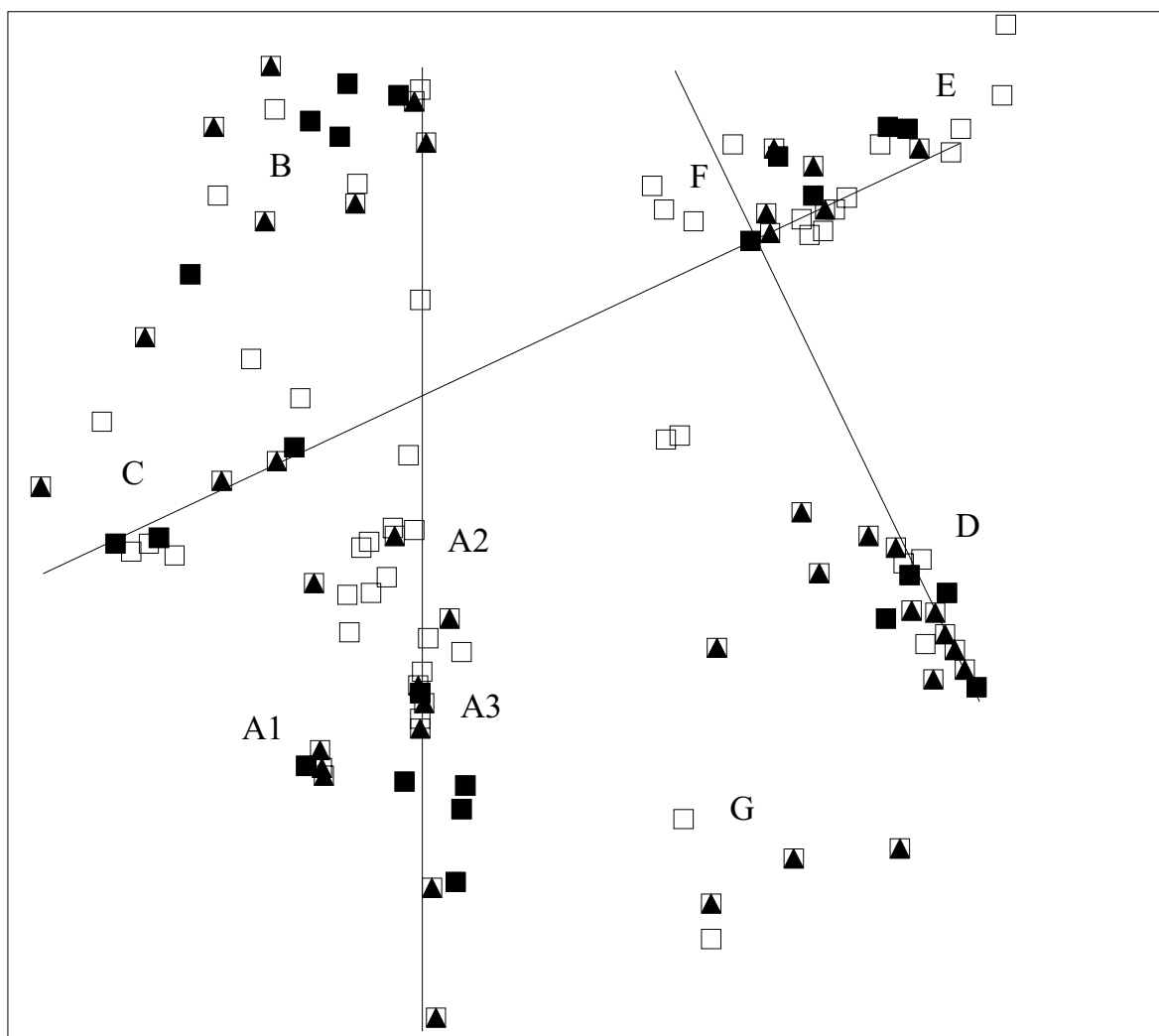

Bela pika – otroci, siv trikot – osebe starosti juvenis, siv kvadrat – osebe starosti senilis.

Grupiranje pokojnikov po starosti se nadaljuje tudi v tej zadnji dobi. Tako se skupini A2 in A3 kažeta kot predvsem otroški. Obe sta nastali šele od 660 dalje. V istem času je nastalo vsaj 8 od 14 grobov senilnih oseb. Povečanje števila pripadnikov obeh starostnih skupin na koncu uporabe grobišča je lahko posledica lažje ožje časovne določljivosti zadnjih grobov s pomočjo njihove stratigrafske lege.

9.4.5. Adultni in maturi

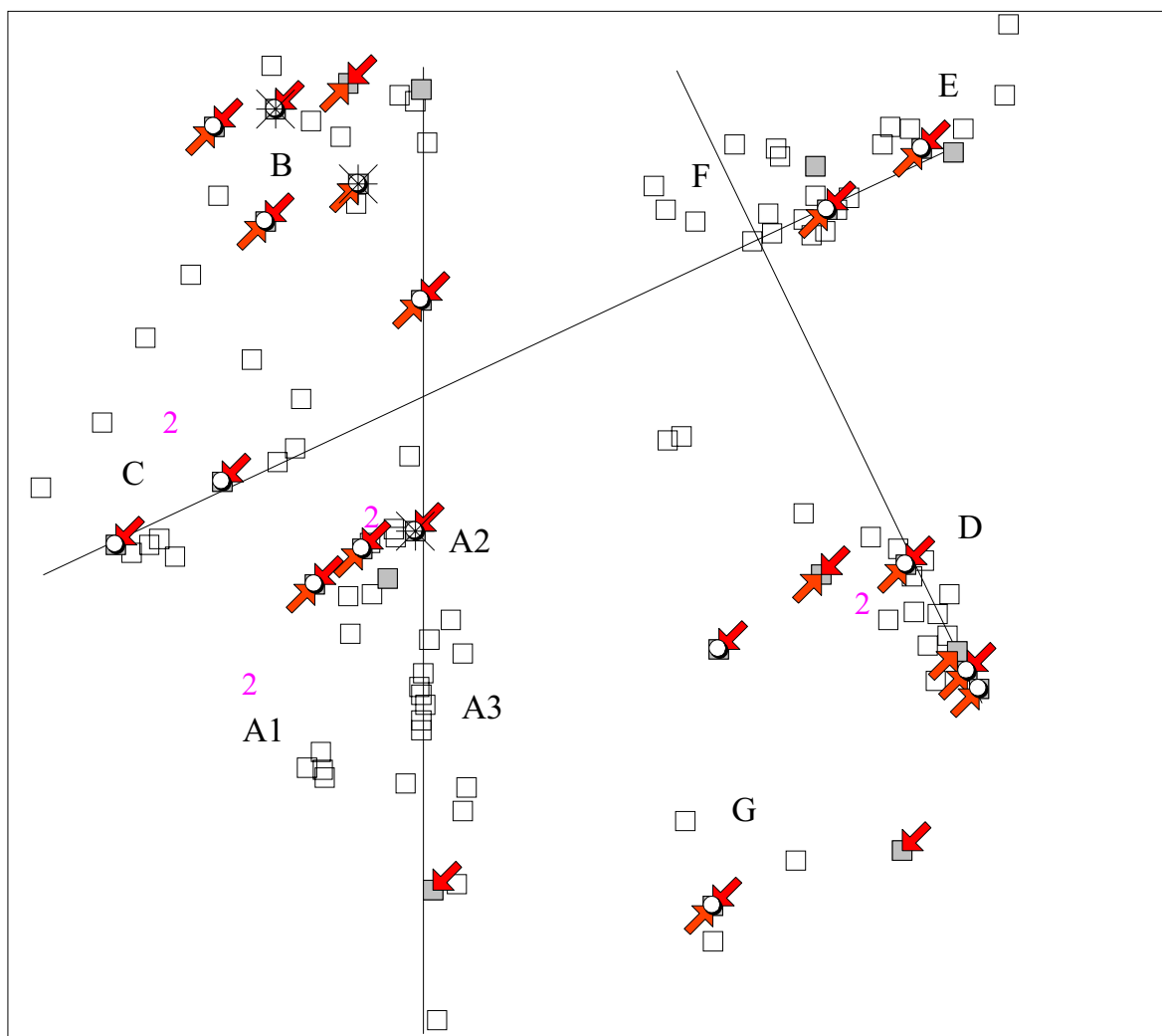

Trikot – adultus, črn kvadrat – maturus.

Splošno najbolj strnjene skupine tvorijo grobovi oseb starosti maturus. Pri tem se navezujejo na prostor takih pokojnikov prejšnjega obdobja. Podobno je pri grobovih adultnih oseb. Novost je sklenjena vrsta adultnih v skupini D. Skupine grobov, ki so ločeni po starosti pokojnih, si je mogoče razložiti tako, da gre za posredno vzročnost: da je vsako življenjsko obdobje prineslo drugačen status, drugačen status pa je pomenil drugačen predel pokopališča.

9.4.6. Jagode

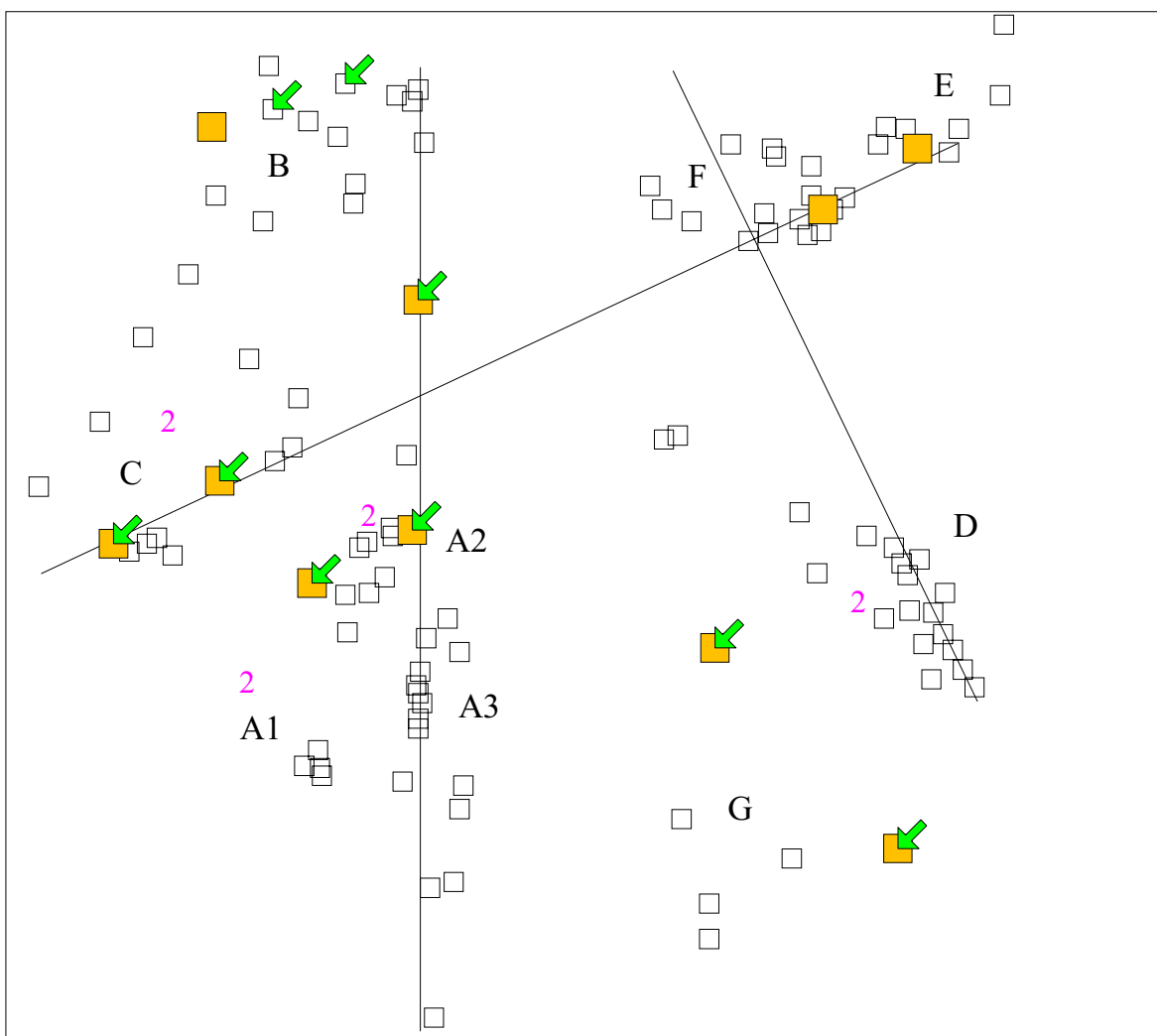
9.4.6.1. Bele, rdeče, oranžne

Siv kvadrat – jagode, bela pika – bele jagode, puščica v desno – oranžne jagode, puščica v levo – rdeče jagode, dvojni križ – otrok.

Čeprav so jagode najbolj pogost predmet zadnje dobe, jih številne ženske v grobu že nimajo več. Tako so jagode pogostejše le še v skupinah B in D, v skupini A le v bližini goveje lobanje, drugod so posamične. To je še posebej vpadljivo pri skupini F, ki ima precej ženskih grobov. Najbolj pogosta in splošna je kombinacija belih, rdečih in oranžnih jagod. Samo tri deklice imajo jagode, dve v skupini B in ena blizu goveje lobanje v skupini A.

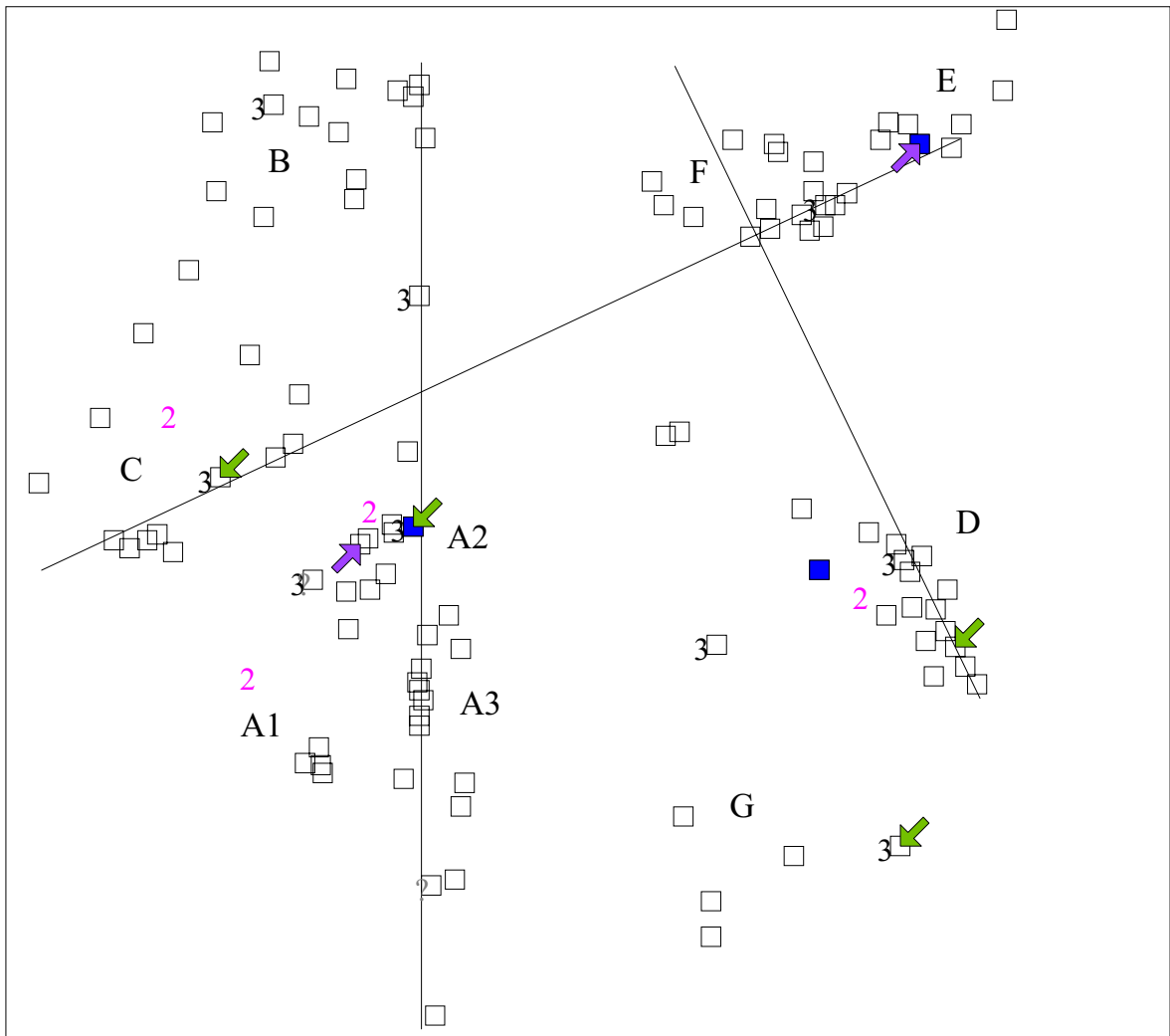
9.4.6.2. Rumene in zelene jagode

Kvadrat – rumene jagode, puščica – zelene jagode.

Manj pogoste so rumene in zelene jagode. Obojih ni v skupini D, kar tamkajšnje ženske kaže kot posebno skupino in potrjuje analizo velikosti oseb. Zelenih ni tudi v E in F.

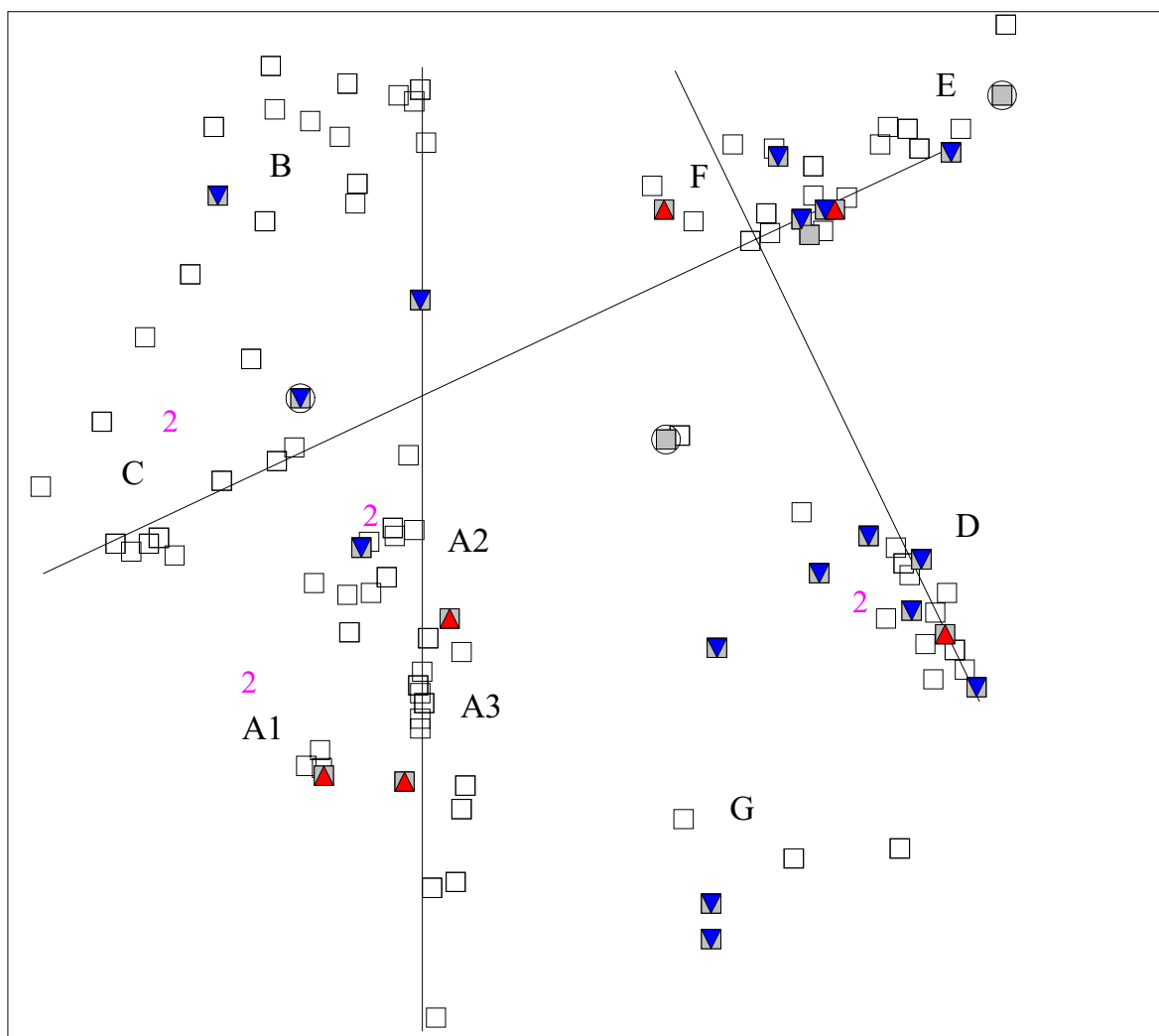
9.4.6.3. Ametist, modre, podolgovate, pisane, poliedrične jagode

Kvadrat – modre jagode, polieder – poliedrične, oval – ovalne, puščica v desno – ametist, puščica v levo – pisane jagode.

Jagode izstopajočih oblik, barv in snovi so redke. Edina večja zgoščitev je v bližini goveje lobanje oziroma križišča smeri neba.

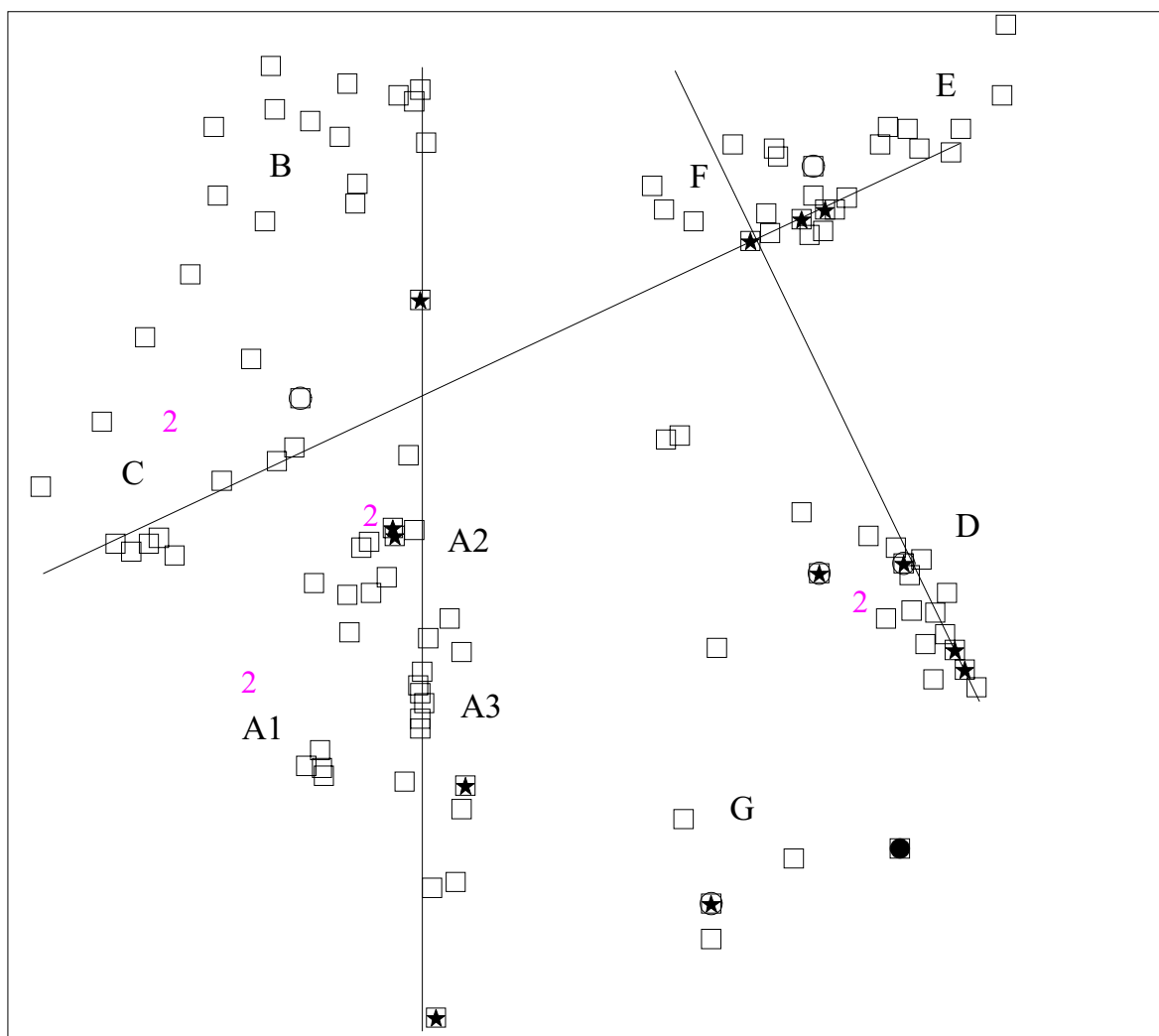
9.4.7. Noži

Kvadrat – nož, trikot navzdol – ženska z nožem, trikot navzgor – moški z nožem, krog – otrok z nožem.

Noži so sedaj mnogo redkejši kot prej. Jih pa imajo osebe obeh spolov in vseh starosti. Kopičijo se v skupinah F in D. Za slednjo je to nepričakovano, saj je imela v prejšnjem obdobju podpovprečno gostoto nožev. Nenadno povečanje števila nožev na prostoru skupine D bi si lahko razlagali kot nenadno spremembo v navadah, ki je najverjetneje posledica priselitve novih ljudi, kar kažejo tudi velikosti pokojnih in sestoji ogrlic. Morda se je podobno zgodilo na področju skupine F. V tej luči verjetno ni naključje, da nihče od 25 pokojnih z noži nima visokega hrbtna nosu.

9.4.8. Uhani, zapestnice, zaponka

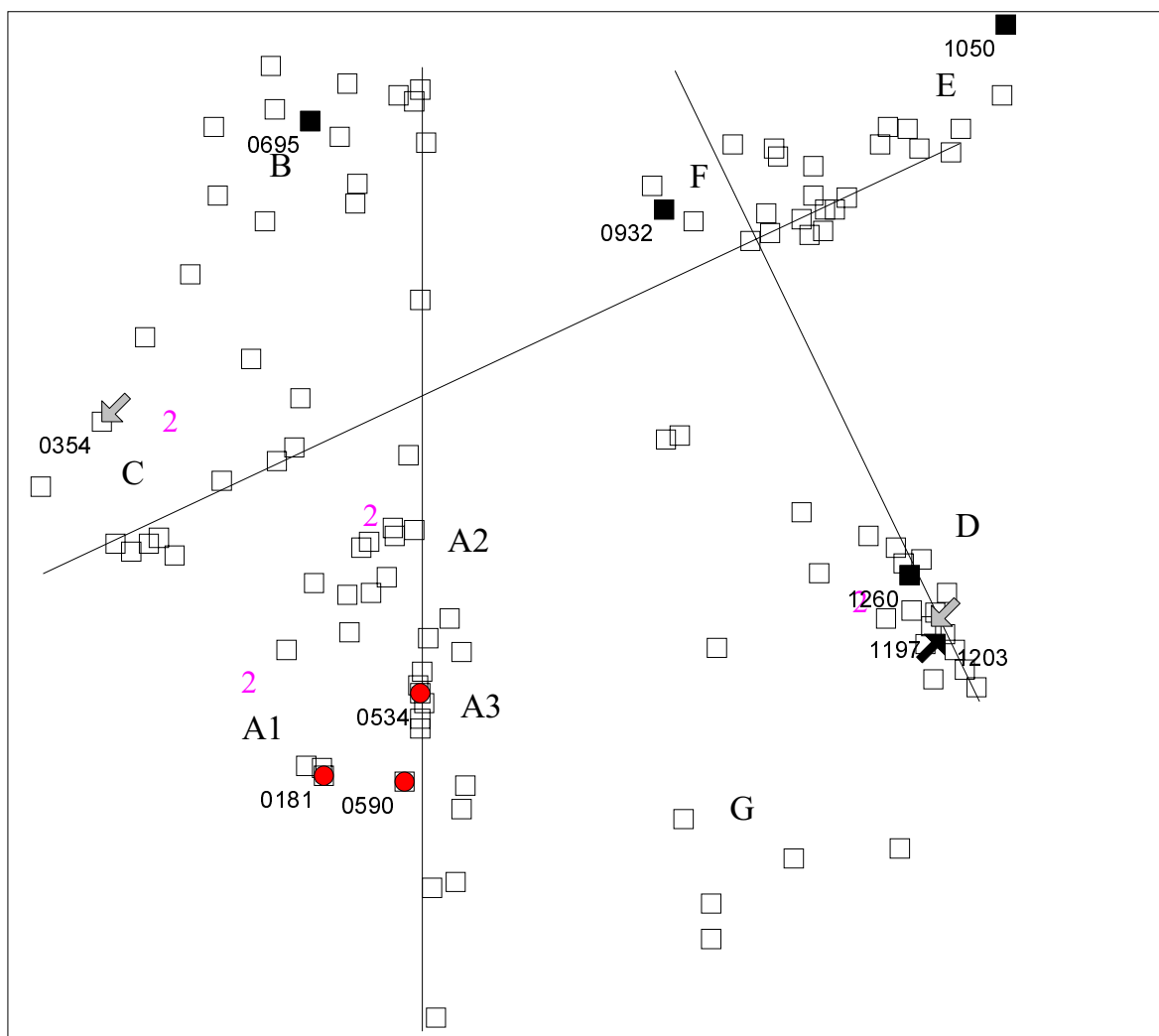

Pika – zaponka, krog – zapestnica, zvezda – uhan.

Najbolj pogost ženski nakit, če ne upoštevamo ogrlic, postanejo uhani. So različnih oblik. Grobovi, v katerih ležijo, so večinoma razporejeni ob metričnih črtah, tudi prostor goveje lobanje jih je privlačil. Imajo jih osebe vseh starosti. Urejena razporeditev kaže, da gre za simbol. Primerjava s sliko velikosti pokojnic pa pove, da je bil še zlasti priljubljen pri majhnih ženskah. Razen ene, uhanov nima nobena velika ženska. Uhani v grobu so torej del navade (morda tudi mode), ki so jo prinesle ženske s seboj. Prišle pa so z različnih območij. Vse tri ženske z visokim hrbtom nosu in uhani so na področju skupine A. To govori za nadaljnji obstoj domačink v tej skupini.

Redek pridatek so zapestnice, trikrat skupaj z uhani, od tega dvakrat v skupini D, kar to skupino ponovno razlikuje od drugih. Osamljeno leži edini grob (1336), ki še ima okrasno zaponko. Nastal je okoli 650, zanesljivo mlajših zaponk ni.

9.4.9. Saksi, sulica, puščice, uniforma

Kvadrat – saks, črna puščica – sulica, siva puščica – puščica, pika - uniforma.

Orožje in uniforma v grobovih postaneta redkost. Vsi štirje možje s saksi imajo tudi uniformo (mnogodelne pasne sestoje). Pokopani so posamično, vsak v svoji skupini. Nihče od njih ne pripada starostni skupini adultus. 1050 je juvenis, 695 in 1260 sta maturus in 932 senilis. Vsi so bili pokopani v času okoli 640/650. Zato bi lahko celo v celoti pripadali tudi množični vojaški populaciji prejšnjega obdobja. Njeno pokopavanje preneha okoli 640. Vzrok je moral biti globok in upravne narave. Če so naštetih grobovih nastali po tem prelomu, je vsaj za tri stare(jše) možje mogoče domnevati, da gre za preostale neaktivne veterane.

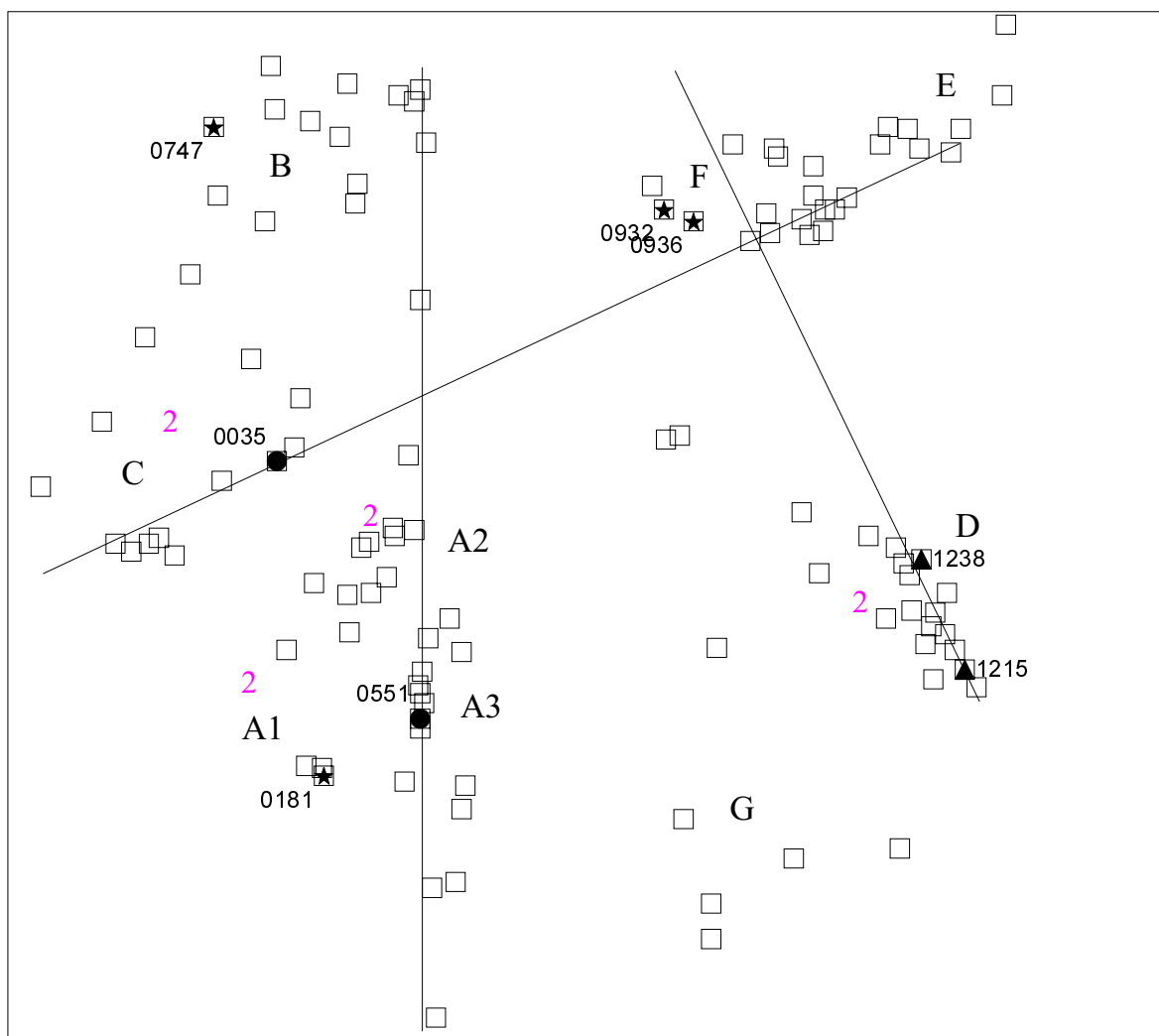
Vpadljivo je, da na področju skupine A orožja ni. Morda je bilo v grobu 181, ki ima ohranjene dele uniforme in je bil zelo verjetno oropan (Sage 1984, 65). Na posebni položaj pokojnika namiguje tudi železna zapestnica, ki jo je nosil. Mož, ki je umrl v starosti 30 – 40 let (adultus +), je bil pokopan najverjetneje v obdobju od 640 do 660. Tudi on lahko še pripada vojaški populaciji prejšnje dobe. Mlajša pa sta grobova mož starosti maturus, ki sta nastala okoli 650 (gr. 590) in 650/660 (gr. 534). Oba imata dele uniforme (mnogodelno pasno okovje), vendar sta brez orožja. Ta dva bi lahko bila prava veterana. A ker nimata orožja, bi lahko bila tudi nižja uslužbenca. Pokopana sta ob metrični črti, 534 med otroci, kar prav tako govori za njegov nižji položaj. Prestižnih moških skupine A ni. Vzroki so lahko vsaj štirje: pokopani so ob cerkvi na uničenem delu grobišča, pokopani so na cerkvenem pokopališču v bližini, so se odselili, bili so družbeno degradirani.

Ljudje, ki so smeli uporabljati prestižni prostor ob goveji lobanji so ostali do konca, kar govori proti odselitvi. Opazna pa je okolnost, da so to samo otroci in ena ženska. Kolikor so bili kristjani, so pripadali tistim, ki (morebitne) cerkve kot orientirja niso upoštevali. Tako se zdi najbolj verjetna druga možnost.

Edini simbol višjega družbenega ranga ima adultni moški v grobu 1203. A tega so pokopali brez uniforme in v času okoli 650/660. Pripada vrsti prišlekov ob novi metrični črti. Pripada novim naseljencem, ki pridejo z novimi navadami, niso uniformirani uslužbenci in ne upoštevajo starih metričnih pravil. Grob starca s puščico (1197) bi lahko predstavljal moškemu 1203 bližnjega sorodnika ali priseljenskega tovariša. Puščici ima v grobu tudi otrok 354, ki so ga pokopali v zadnjih desetletjih grobišča. Njegova osamljena obrobna lega bolj nakazuje otroka priseljencev kot staroselcev.

9.4.10. Glavnik, posoda, kurje kosti

Pika – posoda, trikot – kurje kosti, zvezda – glavnik.

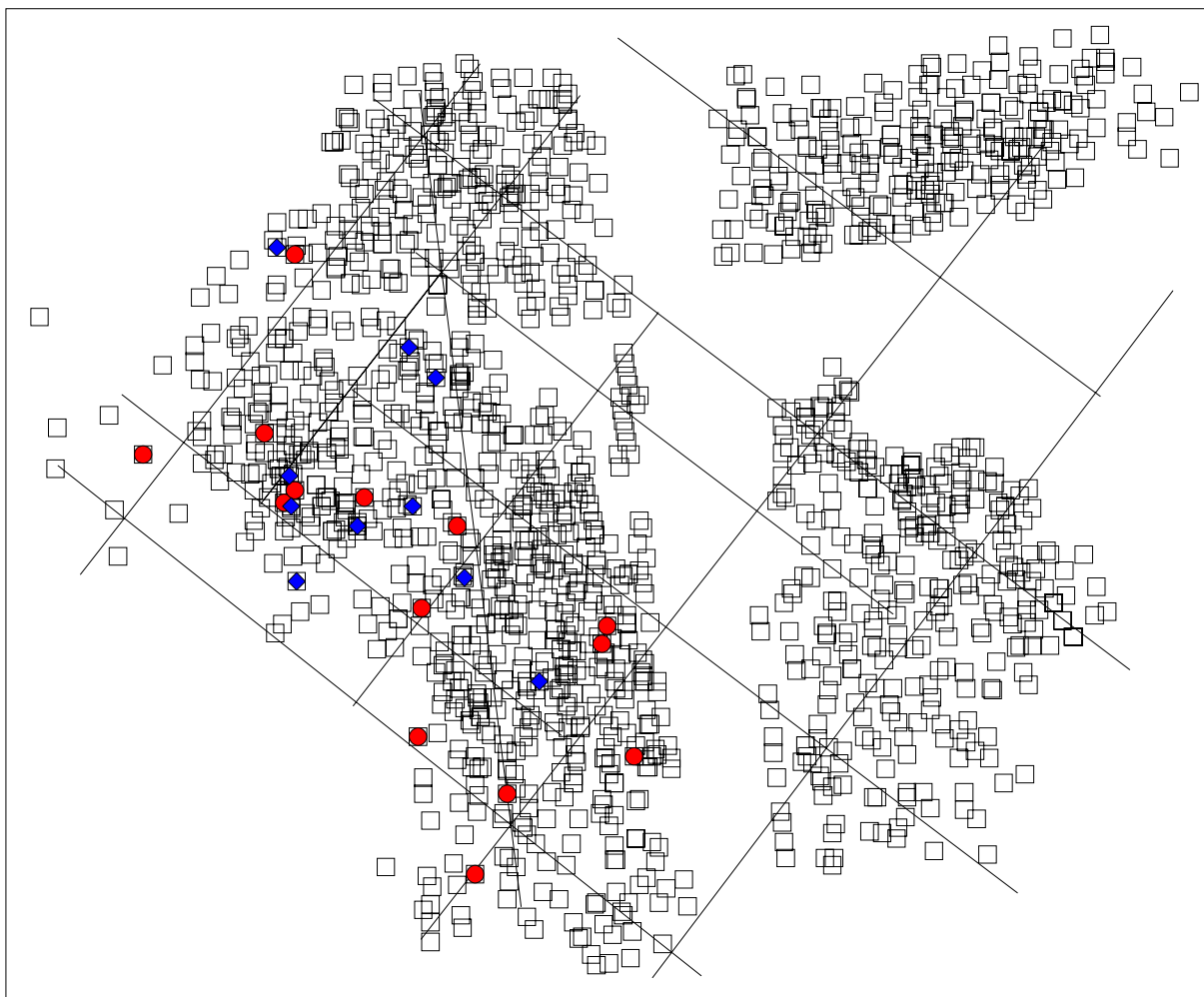
Glavniki so tam, kjer so bili že prej. A so le še spomin na stare čase. Zanesljivo mlajši od 650 ni nobeden. Kurje kosti kot pridatek so samo v skupini D in jo tudi tako potrjujejo kot skupino prišlekov. Dva grobova vsebujeta preprosti, povsem prostoročno izdelani posodici. Grob 35 je ženski, 551 pa otroški. Tudi v teh dveh primerih gre najverjetneje za znake priseljenih žena.

10. ČASOVNO OŽJE NEDOLOČLJIVE SKUPINE

Ugotovitve antropologov

Hermann Helmuth je po opravljeni analizi metričnih lastnosti okostij prišel do zaključka, da so altenerdinški moški in ženske raznoliki in pripadajo skupinam različnih ljudstev. Pri tem se mu zdi možno govoriti o sicer neenotni vendar večinoma »bajuvarski« skupini moških, ki si je jemala žene izven svoje naselbine, je bila torej eksogamna. Dodatno pa so v domačo populacijo vstopali tudi moški od zunaj in tako prispevali k vsesplošni raznolikosti (Helmuth 1996, 36).

10.1. Prelambdoidna depresija, prognatija

Krog - prelambdoidna depresija, romb – prognatija, prva metrična mreža.

Prognatija kot dedna značilnost se pojavlja pri pokojnih obeh spolov, vseh starosti in ves čas. Pomembno je, da tudi ves čas na istem prostoru, predvsem »prve hiše«. To kaže na kontinuiteto vsaj dela populacije, njeno povezanost z istim predelom pokopališča, na njeno ožjo sorodstveno povezanost ter hkrati na majhno ali celo nikakršno stopnjo mešanja z drugimi populacijskimi skupinami grobišča.

Isto lahko povemo tudi o osebah s prelambdoidno depresijo. Pri teh je dodatno opazno zgolj to, da jih od okoli 600 dalje ni več. Je ta dedna značilnost preprosto izginila, ker je bila podrejena, ali pa se je del prebivalstva odselil? Bodoče antropološke raziskave bodo očitno lahko mnogo povedale o zgodovini posameznih populacijskih skupin najdišča.

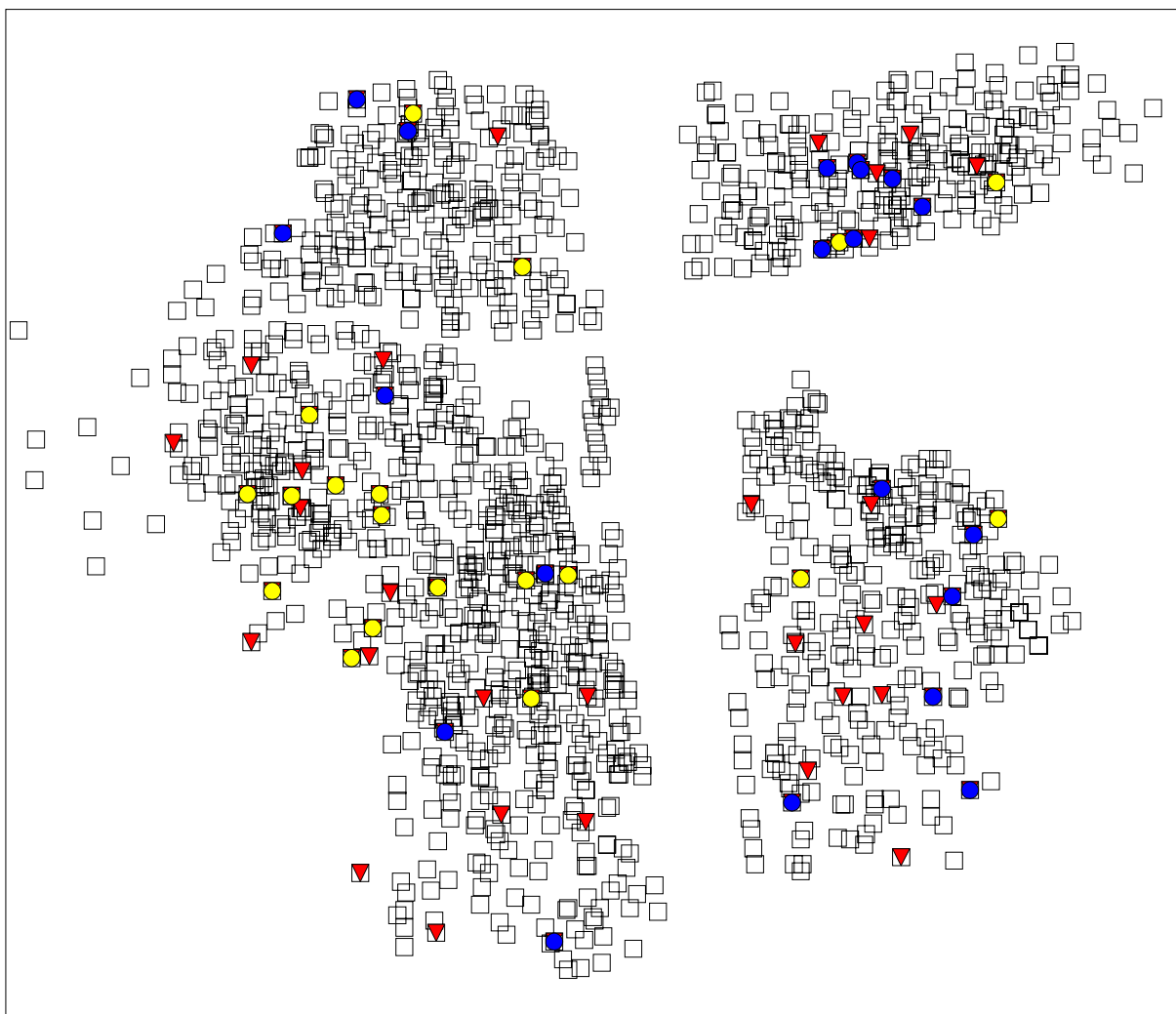
10.2. VELIKOST POKOJNIH

Individualne mere pokojnih so povzete po Sagejevem katalogu. Vedno je upoštevana najmanjša možna velikost. Tak izbor seveda vpliva na povprečja absolutnih velikosti, ker pa nas zanimajo relativne razlike, je naš postopek za tak namen povsem zadovoljiv. Ker so ženske manjše od moških je potrebno obravnavati oba spola ločeno. Za 617 pokojnikov poznamo podatke o spolu in velikosti (330 moških in 287 žensk). Pozneje sem iz obravnave izločil še majhne osebe obeh spolov, ki so umrle v juvenilni starosti, da bi dobili bolj stvarno sliko majhnih odraslih. Pokojniki, katerih spol je nezanesljiv, nimajo večjega vpliva na

podobe razprostranjenosti. Najbolj izrazite slike razprostranjenosti dobimo, če osebe razdelimo na tri velikostne razrede: majhne, srednje in velike.

Skupine majhnih in velikih se v prostoru, delno pa tudi v času tako pomembno ločijo, da je mogoče postaviti trditev, da gre za populacije različnega izvora. Ker se pomembno razlikujejo tudi moške in ženske skupine, je verjetna misel, da je v določeni meri različen tudi njihov izvor. To pa bi pričalo v prid eksogamne skupnosti ljudi, ki so pokopani na grobišču.

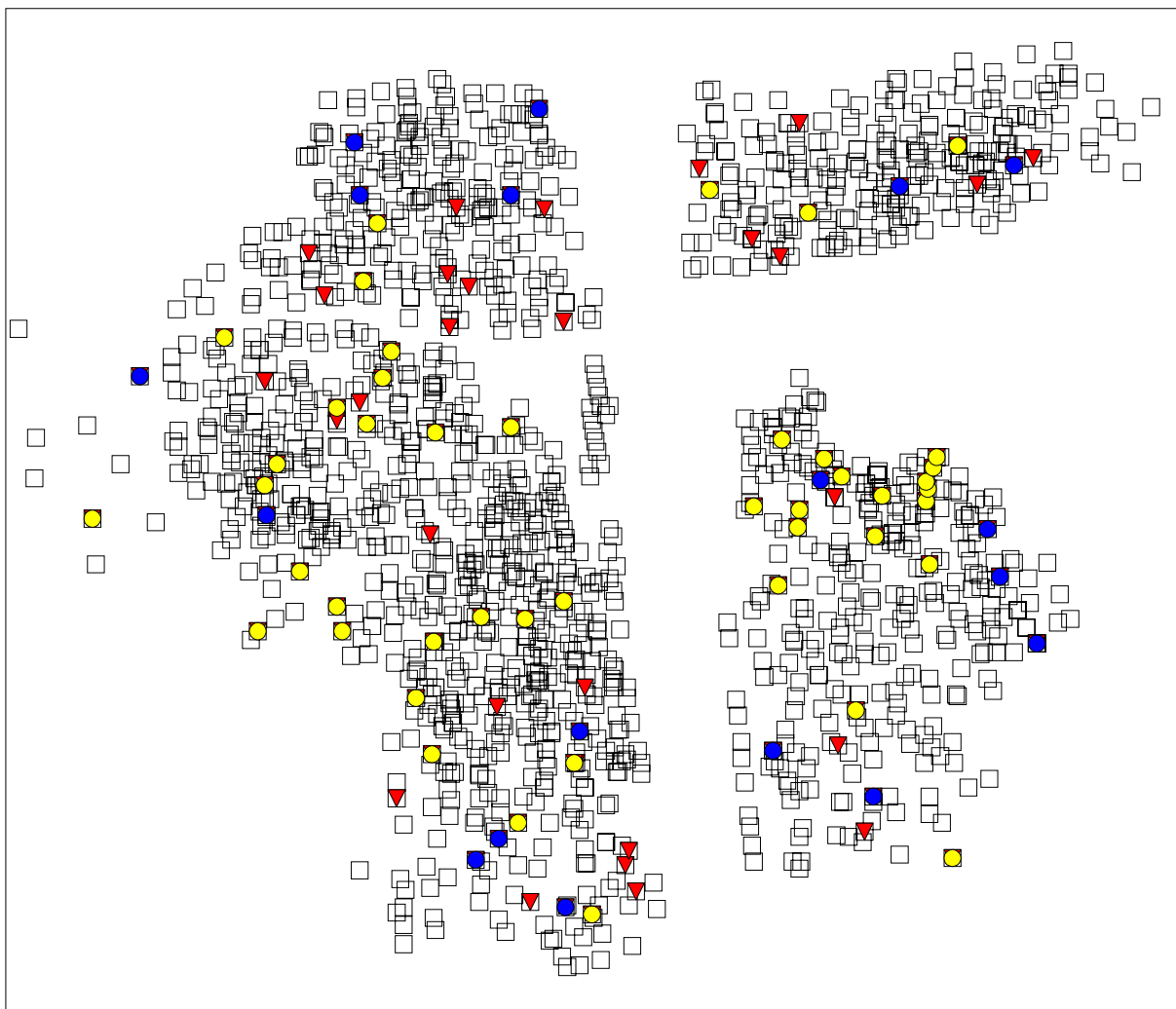
10.2.1. Majhne ženske

Ženske manjše od 158 cm. Svetla pika – pred letom 600, temna pika – od 600 dalje, trikot – časovno neopredeljene.

Da so skoraj vse majhne ženske iz začetnega obdobja pokopavanja na jugozahodnem delu grobišča, je v skladu z njegovo rastjo. Ni pa v skladu z njo izsledek, da na tem istem področju skoraj ni majhnih žensk v 7. st. Tedaj so predvsem na severnem in vzhodnem robu grobišča, ko nastaneta strnjena skupina na severovzhodu, v večjem delu celo šele od 650 dalje. Najverjetneje zaradi poznega časa, je na tem predelu tudi delež majhnih žensk brez pridatkov neobičajno visok. Od 14 jih je kar 8 brez pridatkov. Različna razprostranjenost v prostoru in času govori za to, da zgodnejše majhne ženske pripadajo drugi populaciji kot poznejše.

10.2.2. Velike ženske

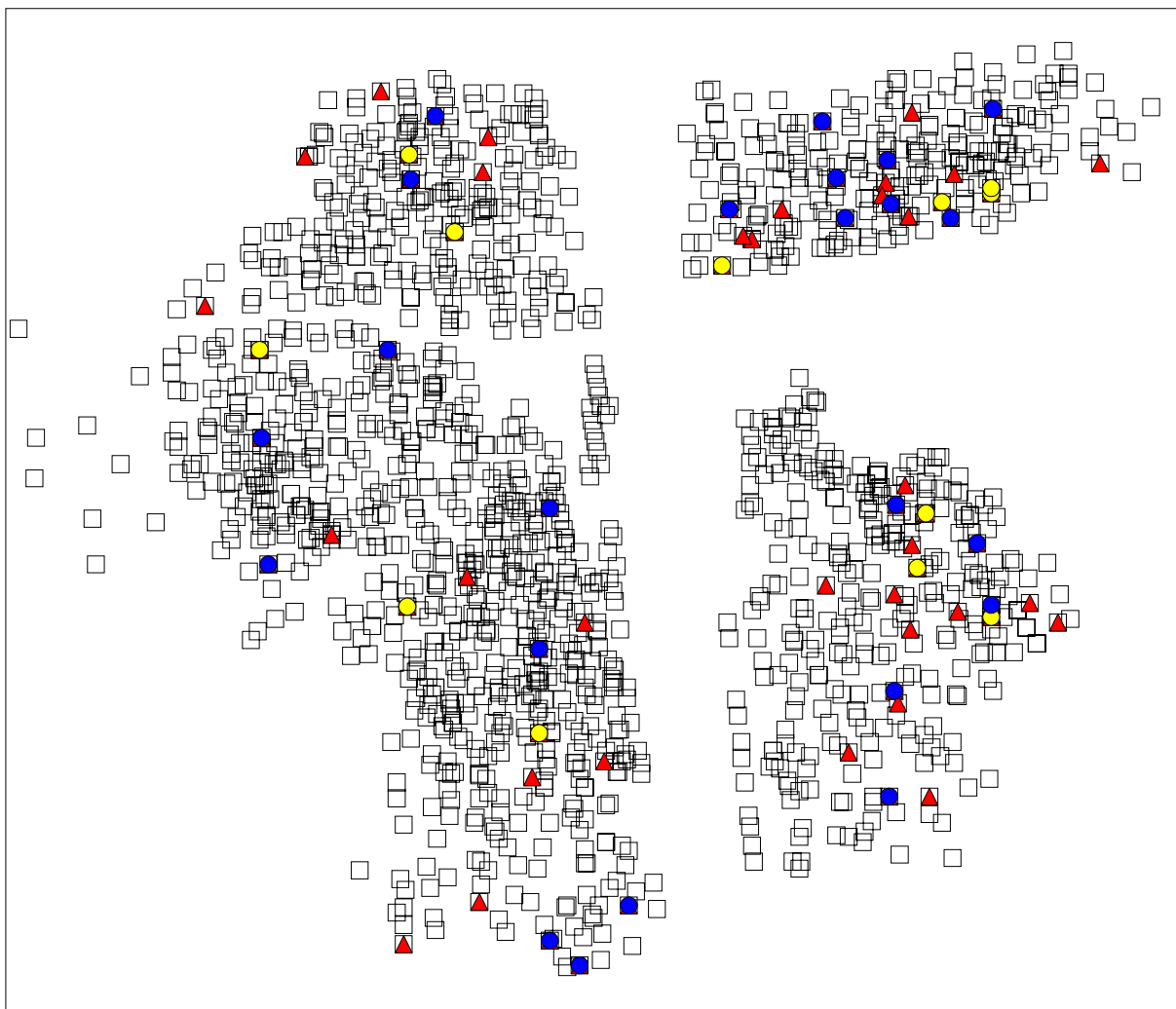

Ženske večje od 164 cm. Svetla pika – pred letom 600, temna pika – od 600 dalje, trikot – časovno neopredeljene.

Spet drugačno zgodbo pripovedujejo velike ženske. Pred koncem 6. st. zavzemajo osrednji del grobišča, pozneje pa so zgolj na njegovem obrobju, še zlasti na južnem in vzhodnem, kjer ležijo v področju grobov s kurjimi okostji. Tako tudi velike ženske 7. st. verjetneje pripadajo doseljenkam kot staroselkam. Zelo vpadljiva je strnjena vrsta grobov velikih žensk, ki nastane sredi vzhodnega dela v celoti v času okrog 560/570. Vse te pokojnice so umrle v starosti adultus, torej razmeroma mlade. Tudi analiza grobnih pridatkov kaže, da gre za strnjeno skupino. Ta opažanja kažejo na organiziran prihod enotne populacije okrog 550.

V celoti skupine velikih in majhnih žensk govorijo o tem, da je bila ženska populacija od vsega začetka neenotna, da so se »prvoselke« v enem ali dveh pokolenjih poenotile, da je sredi 6. st. prišlo do doselitve velikih žensk, od konca 6. st. dalje pa do doseljevanja majhnih in velikih žensk različnega izvora.

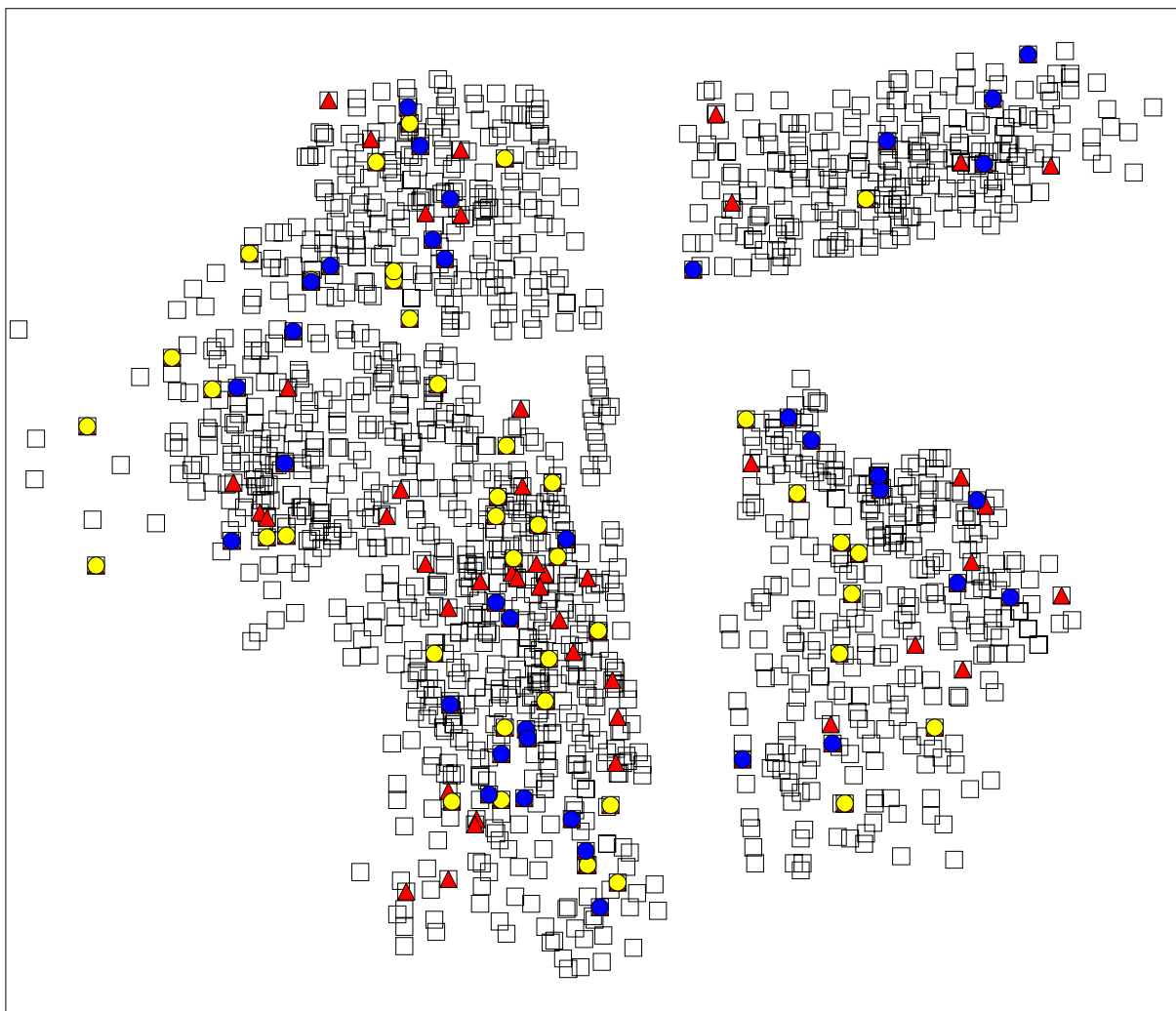
10.2.3. Majhni moški

Moški manjši od 168 cm. Svetla pika – pred letom 600, temna pika – od 600 dalje, trikot – časovno neopredeljene.

Majhnih moških je v začetnem obdobju le malo. Od okoli 600 dalje se začnejo gostiti njihovi grobovi, predvsem na severovzhodu grobišča.

10.2.4. Veliki moški

Moški večji od 173 cm. Svetla pika – pred letom 600, temna pika – od 600 dalje, trikot – časovno neopredeljene.

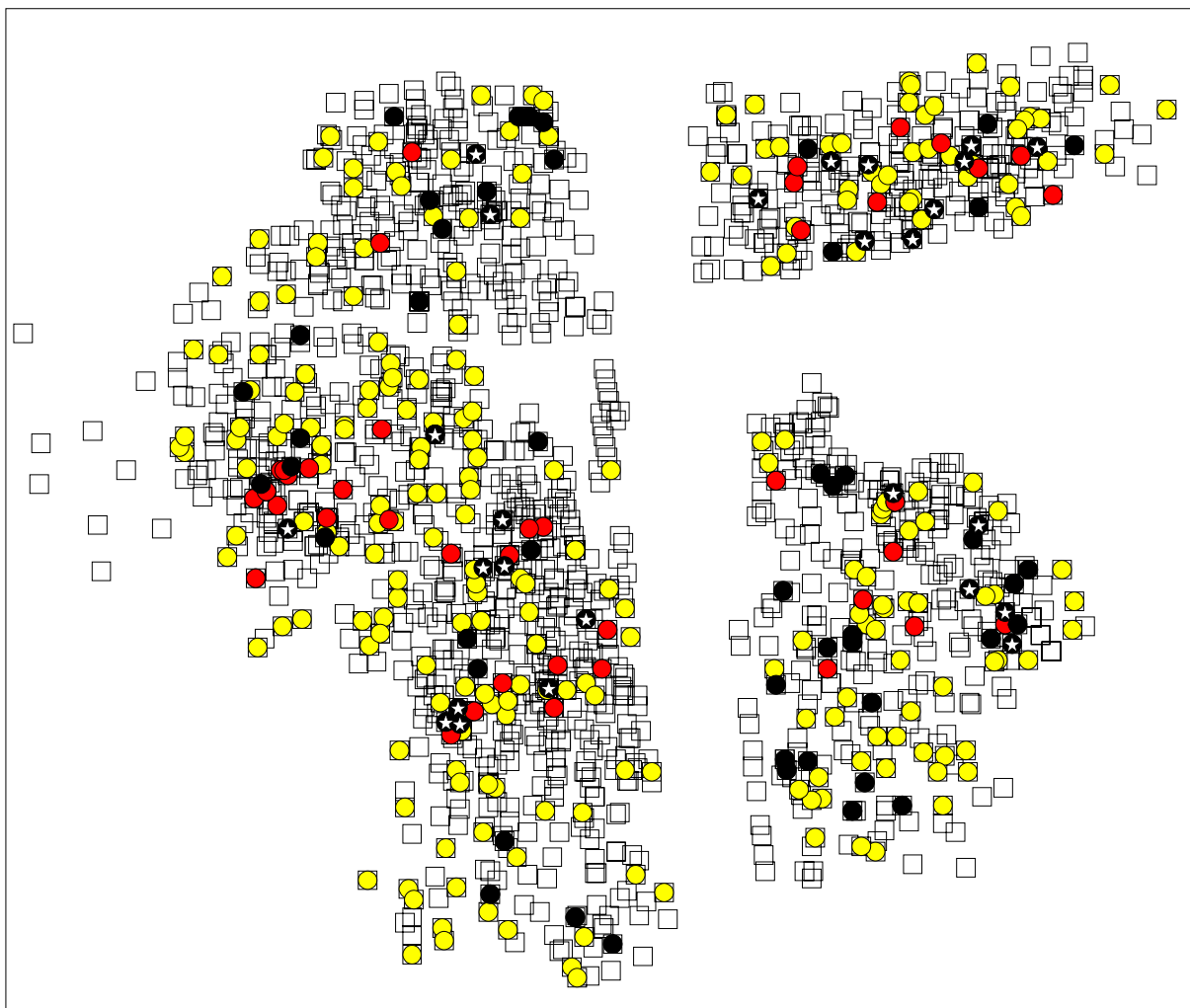
Veliki moški so razporejeni tudi v nekaj strnjjenih skupin, ki pa se med seboj časovno ločijo. Na splošno so številni na zahodni polovici grobišča skozi ves čas. Na vzhodni polovici jih je manj. Na severovzhodu se pojavijo šele v 7. st., kjer dopolnijo področje velikih žensk. – Veliki moški so torej prevladujoča populacija od začetka dalje, od okoli 600 pa se doseljujejo novi majhni in ločeno novi veliki moški.

Če združimo pogled na vse skupine, bi bil razvoj lahko takle; sprva bolj enotna moška in bolj raznolika ženska populacija, ki se sčasoma poenoti. Zahodni del grobišča je staroselski, vzhodni, še zlasti severovzhodni je namenjen doseljencem. Sredi 6. st. se doseli skupina velikih žensk. Ker je grobišče tam poškodovano, ne vemo, kakšnim moškim pripadajo. Od konca 6. st. se priseljujejo majhni moški z majhnimi ženami in veliki moški z velikimi ženami. Obe populaciji dobita posebna sosednja prostora na severovzhodu grobišča.

10.3. BREZ PRIDATKOV

Kot brez pridatkov sem upošteval samo tiste grobove, kjer odsotnost pridatkov ni možna posledica drugotnih posegov: rop, prekop, delno uničenje v novejših dobah. Časovno sem jih določil s pomočjo njihove stratigrafske lege, nekaj pa tudi po njihovi usmeritvi:

izrazito severni grobovi so večinoma iz 7. st. V celoti se usmeritev grobov brez pridakov sicer skoraj ne loči od povprečja vsega grobišča.

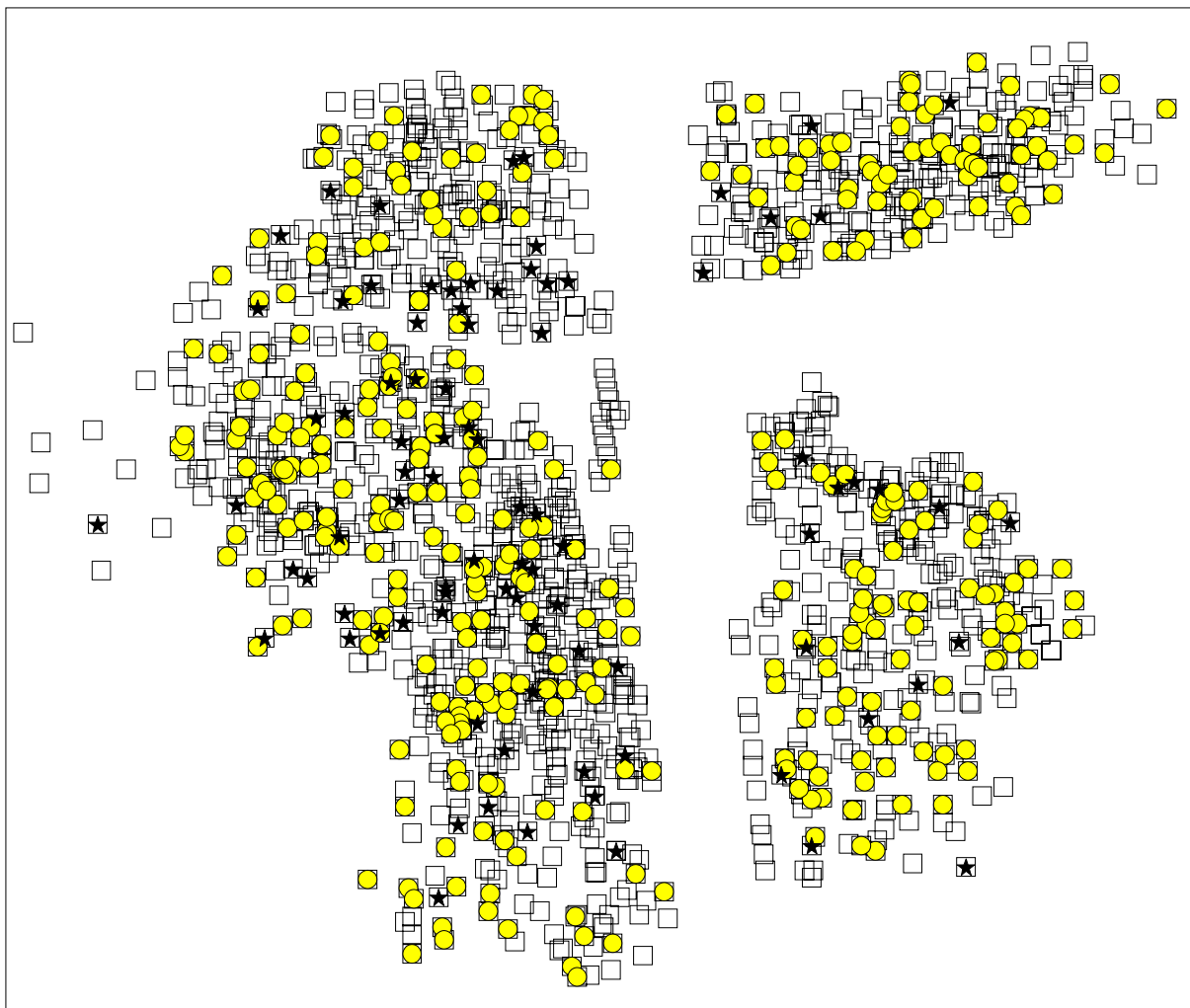

Svetel krog – grob brez pridakov, časovno neopredeljen; temen krog – grob brez pridakov pred okoli 600; črn krog – grob brez pridakov od okoli 600 dalje; bela zvezdica – grob brez pridakov od okoli 650 dalje

Zanesljivo brez pridakov je slaba četrтина vseh grobov (23,5%). Moški in ženske so v tej skupini enakomerno zastopani, rahlo prevladujejo moški – 97 nad ženskami - 90. Od splošne podobe odstopata dve starostni skupini: otroci in adultni. Prvih je kar 34,5 % vseh brez grobov (sicer le 24 % vseh), drugih pa je le 27,6 % vseh brez grobov (sicer 36,9 % vseh). To opažanje kaže določeno socialno pogojenost dajanja ali nedajanja pridakov in namiguje, da so imeli otroci manj pomemben družbeni položaj. Obratno bi potem morali trditi, da je bil položaj adultnih oseb v nečem večvreden od povprečja, kar bomo preverjali še v naslednjih korakih.

Razporeditev ožje datiranih grobov brez pridakov skozi čas kaže, da so taki grobovi obstajali ves čas, da pa se njihovo število od sredine 7. st. dalje pomembno poveča. Samo kartiranje kaže več izrazitih skupin grobov brez pridakov. Gledano skozi čas kažejo te skupine nekako družinsko tradicijo, izjema je jugovzhodni del grobišča, kjer nastajajo le v krajšem časovnem obdobju. Skupine, ki so samo deloma ohranjene večkrat kažejo izkrivljena razmerja med moškimi in ženskami, zdaj prevladujejo eni zdaj druge. Pri celotnih skupinah je razmerje med spoloma uravnoteženo. Izjema je najbolj zahodna skupina grobov, kjer izrazito prevladujejo ženski in otroški grobovi.

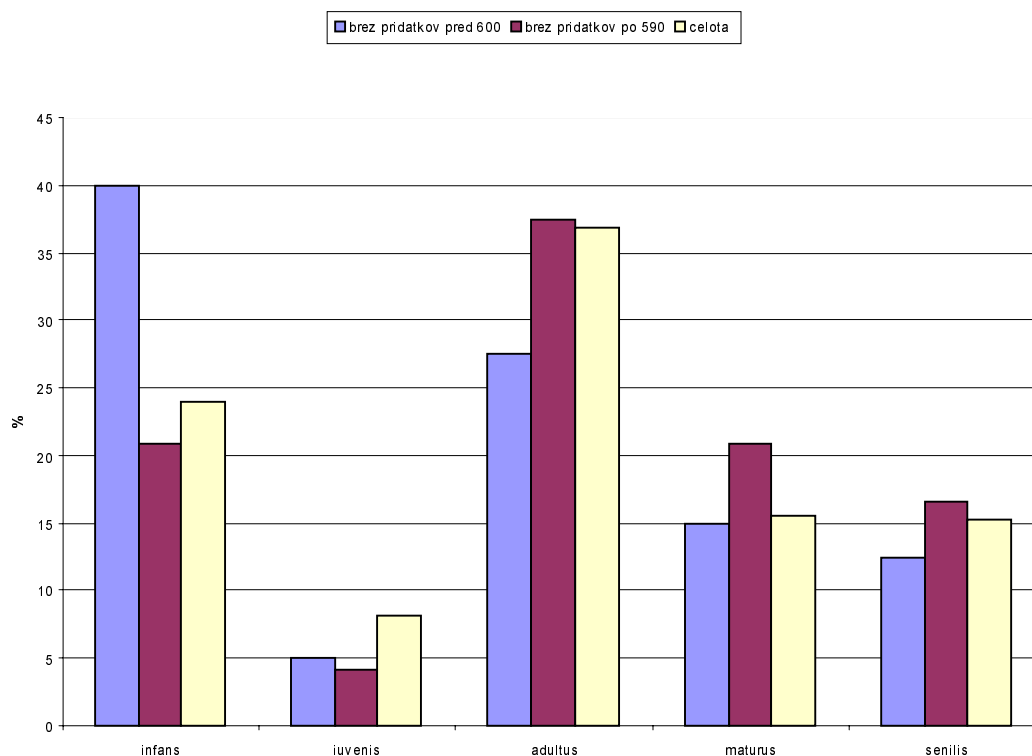
10.3.1. Brez pridakov in z zlatom

Svetel krog – grob brez pridakov, zvezdica – grob z zlatom.

Domnevo o socialni pogojenosti grobov brez pridakov sem preveril v kombinaciji z grobovi, ki vsebujejo zlato. Slika kaže, da se oboji v določeni meri resnično izključujejo, a obstaja tudi področje, zlasti v osrednjem delu, kjer se pomembno prepletajo. Ta okolnost po eni strani potrjuje, da je na pridajanje predmetov vplival družbeni položaj pokojnika, vendar da obstaja vsaj še en pomemben vzrok, ki pa je bil sicer prav tako lahko povezan z družinsko tradicijo. Možnost, ali gre za religijo, bodo preverili naslednji koraki.

Starostne skupine pokojnikov brez pridatkov skozi čas in v odnosu do skupin vseh pokojnikov.

Bolj določno podobo pokaže opazovanje spreminjanja razmerij med starostnimi skupinami grobov brez pridatkov skozi čas. Zaradi njihove slabše časovne opredeljenosti je bilo potrebno vzeti precej širok časovni izsek. Kljub temu je število upoštevanih grobov že tako majhno, da zlasti pri manjših skupinah prihaja do večjih nihanj, ki pa so predvsem posledica premajhnega vzorca in zato ne morejo biti vir interpretacije. Starejši časovni izsek zajema dobo pred 600. Odstopanja od celote v starostnih skupinah otrok (kar 40 % vseh te dobe) in adultus (le 27,5 % vseh te dobe) so še bolj izrazita. Obratno pa so manj izrazita v dobi po 590. Delež otrok pade na 28,8 % vseh te dobe, število adultnih pokojnikov pa se poveča na 37,5 % vseh te dobe. Odstopanja od celote so torej značilna za starejše obdobje pokopavanja, v 7. st. pa razlike s celoto izginjajo. To bi kazalo, da je prvotni socialni vzrok prenehal delovati, učinkoval pa je religiozni. Oziroma, če je bil tudi socialni vzrok zgolj posledica določenih religioznih predstav, je prišlo do religioznih sprememb. Kdaj je prišlo do tega preloma, je natančneje težko odgovoriti. Vendar ga nakazuje tudi razmerje med moškimi in ženskimi grobovi: pred 600 je 15 moških in le 7 žensk, po 590 pa je povsem izenačeno. V začetnem obdobju je bilo brez pridatkov torej pomembneje več moških kot žensk, kar tudi pojasnjuje zakaj imamo tedaj razmeroma malo dobro časovno opredeljenih moških grobov.

10.4. Skrčenci, pokopi proti zahodu, oropani grobovi

Siv kvadrat – oropani grobovi; zvezda – zahodni grobovi; križ – skrčenci.

Vsaj deloma skrčeni pokojniki so štirje, dveh se ne da datirati (786, 1326), ostala sta iz 7. stoletja. Razporeditev po spolu in starosti se zdi naključna: en otrok, trije odrasli (en moški, dve ženski). Lega na robju govori, da gre za pogrebni običaj, ki se tedaj v Altenerdingu pojavi nanovo, zelo verjetno z novimi priseljenci.

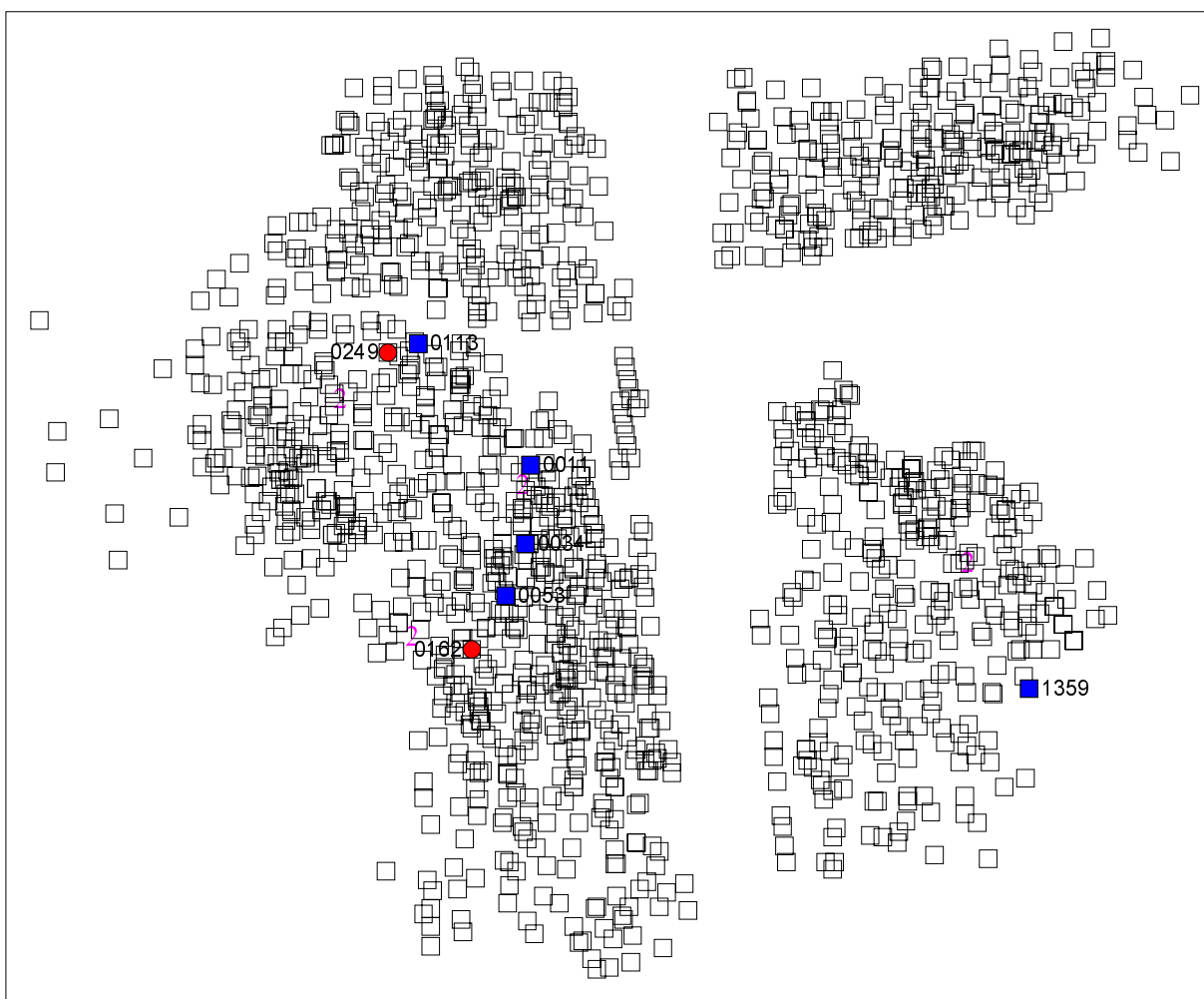
Nasprotno kažejo zahodni grobovi več načrtnosti. Tvorijo več skupin, največja in najbolj izrazita je sredi zahodnega dela grobišča. Pomembna značilnost je, da gre za ženske grobove. Edina izjema je grob 722 brez pridakov, ki bi bil lahko moški. Ker pa gre za osebo, ki je umrla v mladosti (*iuvenis*), ko so spolne razlike še manj izrazite, bi bilo možno dopustiti tudi drugačno opredelitev. Žal podatki o stopnji seksualizacije okostij niso objavljeni. Obstaja izrazita delitev na grobove mladih in starih. Od 15 oseb sta le dve imrli v starosti *maturus* in *adultus*, kar 8 pa v starosti *infans* ali *iuvenis* ter 5 v starosti *senilis*. Starostno protistavnost lahko slutimo tudi v prostorski razporeditvi, če hkrati upoštevamo tudi časovno globino. Tako sta iz obdobja do začetka 6. st. grobova stark 224 in 321, na drugi strani pa dekliški grob 32 in morda tudi časovno neopredeljeni 9. Skupina treh dekliških grobov na severu iz druge polovice 6. st. ima morda protistavo v časovno neopredeljenem grobu starke 927. V 7. st. si stojita nasproti grobova 1030 (deklica) in 995 (starka).

Oropani grobovi so v tedanjih časih običajno posledica pridobitne dejavnosti roparjev grobov. Točno število oropanih grobov v Altenerdingu je težko ugotoviti zaradi številnih prekopov, vkopov in živali, ki so trgale trupla. Tako se bom omejil zgolj na tiste grobove, kjer je »roparski« poseg zanesljivo prepoznal že Sage. Takih grobov je le 12, kar je izjemno nizko število za tako veliko grobišče ter za čas in prostor, kjer je bilo ropanje grobov bolj pravilo

kot izjema. Zdi se, da je bilo pokopališče na nek način varovano. Še bolj nenavadna je razporeditev »oropanih« grobov. Kar štirikrat so v tesnih parih. Trikrat gre za par moškega in ženske, ki sta okvirno iz istega obdobja: 89 in 113 ter 940 in 978 iz 6. st., 178 in 181 iz 7. st. Četrty par 997, 999 je po antropoloških podatkih prav tako nasprotispolen, po pridatkih pa je grob 999 moški, 997 pa verjetneje ženski. Pridatki pri obeh grobovih kažejo ravno obratno kot antropološka opredelitev okostij. Gre za simbolična dvospolnika, ali za napačno antropološko opredelitev? Morda ni naključje, da je imel moški v grobu 181 tudi železno zapestnico. Med grobovoma 997, 999 je približno polstoletna razlika: 997 je iz druge polovice 6. st., 999 iz prve polovice 7. st. Z vsem tem pa še ni konec pravilnosti vzorca. Opazen je pravilen razmak med njimi. Njegova dolžina je enaka razdalji med kultnima točkama 2 (goveja lobanja) in 3 (grob 144). V tej razdalji so grobovi: 178/181 in 34, 34 in 89, 244 in 113, 355 in 89, 940/978 in 997/999. Dvakratnik razdalje pa je med 89/113 in 940/978. Grob 1234 ni natančno v mnogokratniku razdalje, a stoji tik ob kulturni točki 4. S tem se posegi v grobove kažejo kot kulturni. V kombinaciji z zahodnimi grobovi pa je vpadljiva njihova soseščina, ki je vidna kar v šestih primerih: 355 ob 349/353, 244 ob 224, 34 ob 76/503, 89/113 ob 32, 940/978 ob 927 ter 997/999 ob 995. Ni nemogoče, da sta v povezavi celo skupinici zahodnih dekliških grobov na severu in »oropani« par 178/181 na jugu, čeprav je med njihovim nastankom minilo nekaj desetletij. Obe namreč ležita na navpični prečnici »hiše«. S tem se morda nakazujejo nekaka jedra skupin v posameznih obdobjih. Verjetno je, da so bili posegi v grobove javni. Možna vzroka sta najmanj dva. Eden bi bil lahko jemanje predmetov s posebnimi močmi in njihovo ponovno vključevanje v svet živih, drugi morda simbolno oživljanje ali ubijanje.

Z nekaj primerjalnega arheološkega in etnološkega gradiva je mogoče nakazati bolj določne rešitve. Litvansko grobišče Kalniškių iz poznega 5. in zgodnjega 6. st. pripada mejnemu podočju starodavnih baltskih plemen Aukštaičev in Žemaičev. Je biritualno, a 93,5 % grobov je okostnih, kar omogoča tudi razločevanje spola. Med pomembnimi ritualnimi prviniami je tudi okolnost, da je bila usmeritev pokojnika odvisna od njegovega spola. Skoraj vsi moški so usmerjeni proti vzhodu z odstopanji proti severu in jugu, skoraj vse ženske pa gledajo proti zahodu z odstopanji proti severu in jugu (Kazakevičius 1999, tabela 4). Povezovanje med prostorsko simboliko in spolom pokojnih si bomo podrobneje ogledali na drugem mestu (Prva doba). Tu nam je litvanski primer pojasnilo, zakaj so vsi zahodni grobovi Altenerdinga ženski. Vendar ne velja tudi obratno, niso vsi ženski grobovi Altenerdinga obrnjeni proti zahodu. Gre torej za zelo majhen in izjemen del ženske populacije. Ta del je posebni status, zaradi katerega so opravili zahodni pokop, dobil že v otroški dobi, bil mu je morda celo že prirojen. Izrazita prevlada stark in deklic nakazuje, da v tej skupini ni bilo poročenih žena, ali pa le zelo malo. Kajti samo starka v grobu 224 ima dve ločni zaponki, kar bi jo kazalo kot poročeno (glej v nadaljevanju). S tem so se pripadnice skupine tudi izognile smrtnosti rodne dobe. V čem je bila posebnost njihovega statusa? To lahko iščemo v povezavi z obratnostjo njihovega pokopa. In tu nam pomaga etnološko gradivo. Nikita Tolstoj je s slovanskim gradivom, pri čemer pa opozarja na indoevropske prvine, pokazal, da kakršnokoli obračanje pokojnikov in z njimi povezanih predmetov preprečuje mrtvim, da bi se vrnili v svet živih in jim hkrati lajša pot v svet mrtvih. Pri tem je bil za umrle čarovnike, kot ljudi, ki so se rodili s posebno močjo, potreben še poseben obred. Ti so namreč trajno obrnjeni, a nevidno. Zato so z njimi ravnali obratno kot z navdnimi pokojniki (Tolstoj 1990). Ženske v zahodnih grobovih se tako kažejo kot osebe z magično močjo-svečenice, vsaj nekatere morda celo kot svete device. Soseščina z »oropanimi« grobovi, pri katerih je vkop premetal kosti in predmete, nakazuje slednje pokojnike za podobne. Potrebovali so poseg za odhod v svet mrtvih. Tudi morebitno zamenjevanje moških in ženskih pridatkov, bi lahko sodilo v sklop simbolnega obračanja.

10.5. Kosir, palica

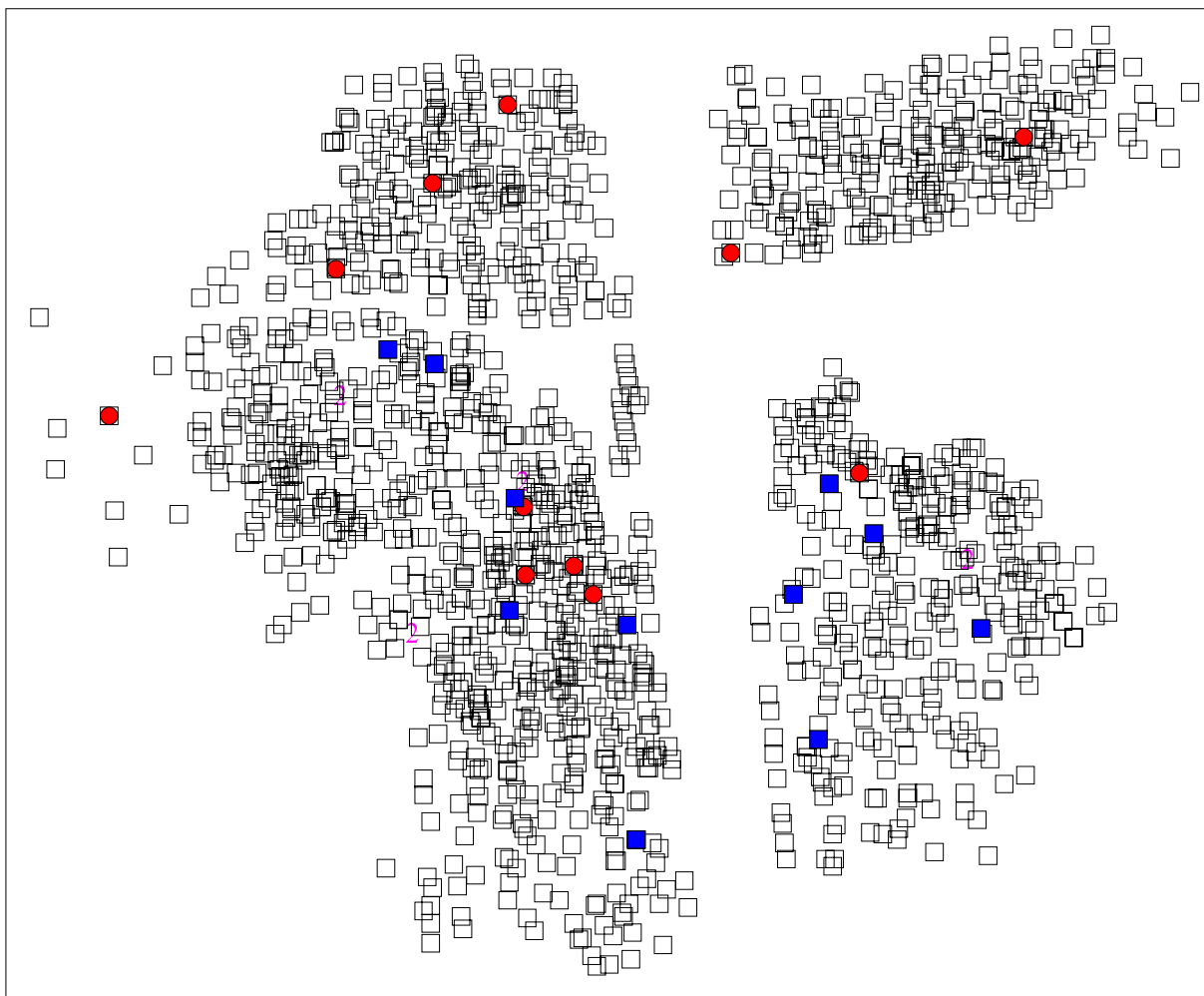

Pika – kosir, kvadrat – palica.

K predmetom, ki imajo najverjetneje posebno simboliko, lahko prištejemo tudi kosirja, ki sta prišla v grob do leta 520. 162 je otroški grob, 249 pa grob odraslega moškega. Oba grobova sta v bližini kulturne točke.

Nekoliko mlajši so trakasti obročki, ki bi lahko bili okovi konic palic. Samo v grobu 53 je bil obroček del vsebine torbice, hkrati je to edini moški grob. Vse prave palice so bile v ženskih grobovih. Dva od njih sta bila (kulturno?) orošana: 34, 113. Tudi grobovi s palicami so blizu kulturnih točk in se kopičijo blizu goveje lobanje.

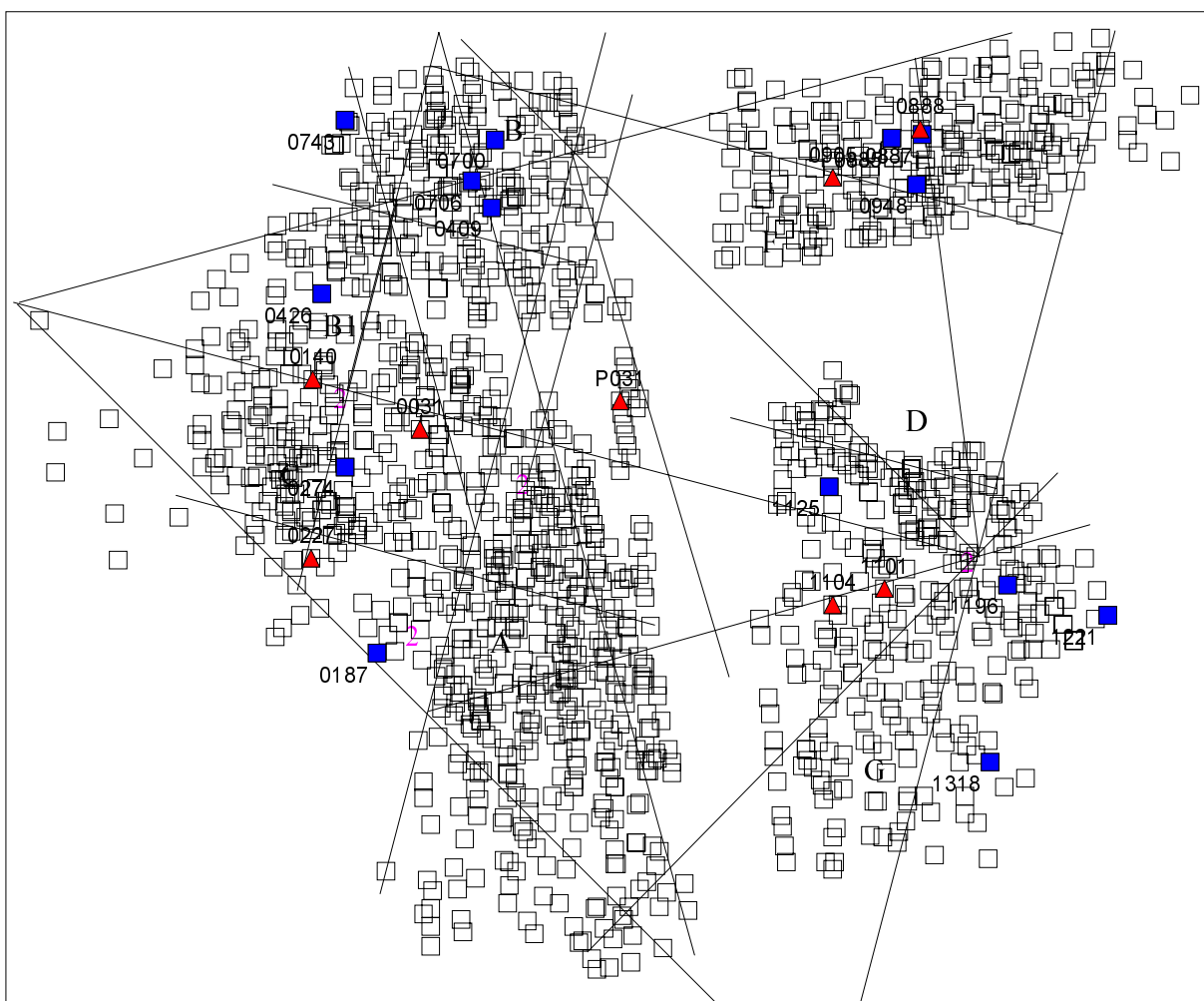
10.6. Rimski novci in drugi rimskodobni predmeti

Pika – rimski novec, kvadrat – drugi rimskodobni predmeti.

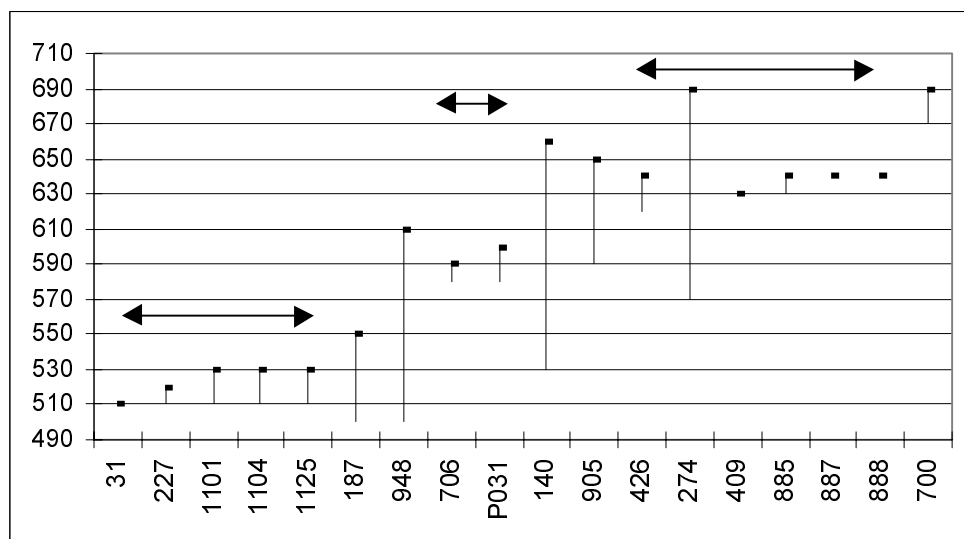
Antični predmeti so v grobovih tu in tam ves čas trajanja grobišča pri pokojnih obeh spolov in vseh starosti. Očitno pa je kopičenje na prostoru prestižne skupine A in s tem večji pomen tovrstnih predmetov.

10.7. Poškodbe

Trikot – osebe ki so umrle zaradi udarca po glavi; kvadrat – osebe, ki imajo poškodbo od udarca; metrična mreža in oznake skupin 7. st.

Upošteval sem osebe, ki imajo poškodbe praviloma na glavi in bi ta poškodba lahko bila posledica udarca z orožjem. Sledovi ostrih predmetov so pri pokojnikih v grobovih 888, 905, 1104, P031, 409, 706, 1125. Prvi štirje so zaradi teh udarcev umrli, zadnji trije imajo rane zaceljene. Vseh sedem so moški, ki so umrli v starosti adultus. Očitno je bilo to tisto življenjsko obdobje, ko so bili moški vojaško najbolj aktivni. Zaradi udarca sta umrla še moška 140 in 1101 ter ženski 31 in 227. Vsi ostali imajo bolj ali manj zaceljene poškodbe glave, le 887 ključnice. V tej skupini so samo še tri ženske: 187, 274 in 1196. Največja gostota tovrstnih grobov je na severnem delu grobišča, kjer pripadajo bojvniški vrsti skupine B in bojvniški vrsti med skupinama E in F.

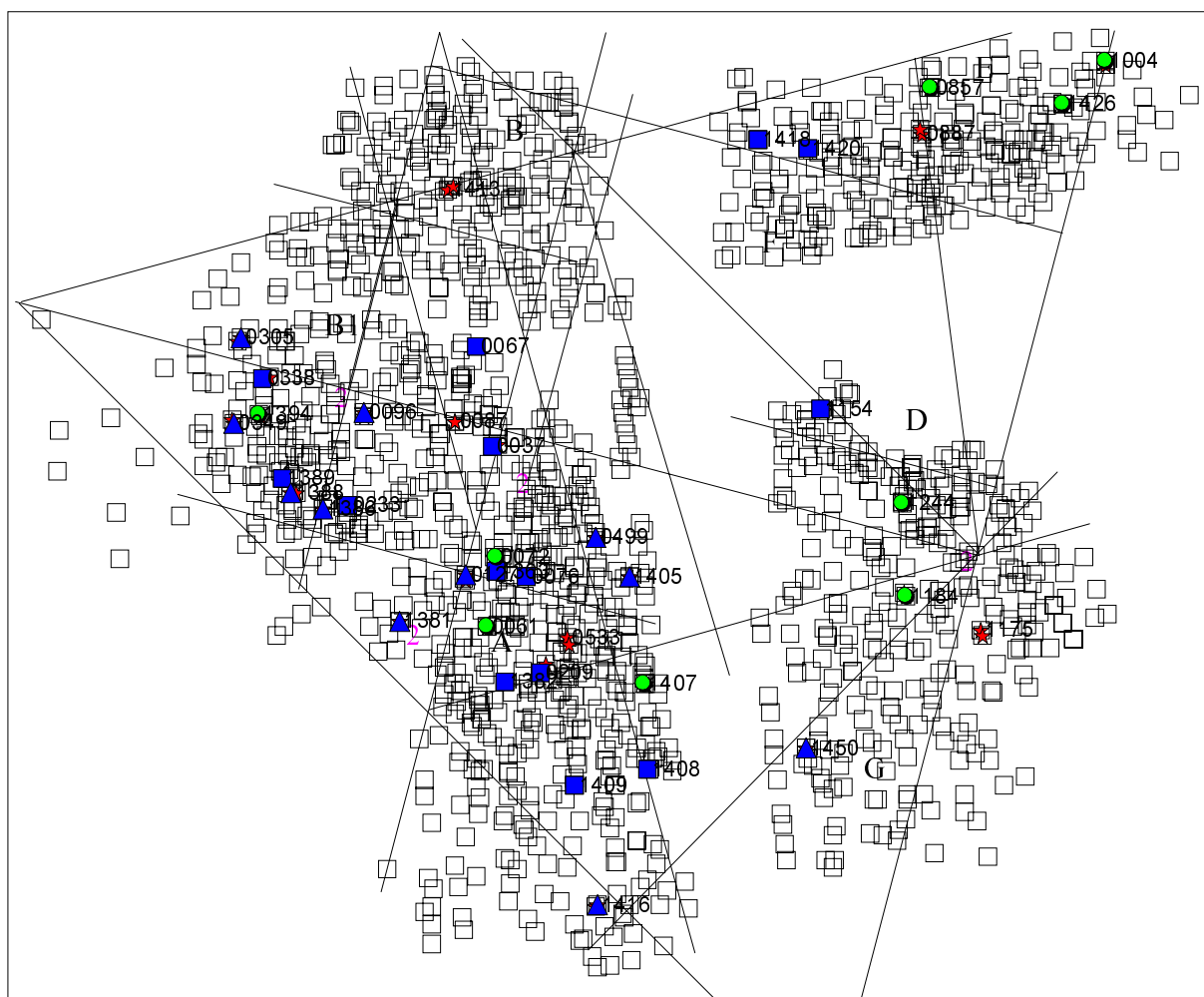
Datacijski razponi grobov pokojnih s poškodbami in njihova časovna razvrstitev.

Če razvrstimo poškodbe skozi čas, postane očitno, da so se dogajale predvsem v treh obdobjih. Prvo določajo grobovi 31, 227, 1101 in 1125 v čas od okoli 510 do okoli 530 z verjetnim težiščem v prvi polovici tega obdobja. Morda smemo tej skupini prišteti tudi grob 187. Potem jo sestavljajo tri ženske (31, 227, 187) in trije moški (1101, 1104, 1125). Če so vse poškodbe nastale istočasno, kar ni nujno, je pa možno, potem je šlo za vojaški poseg, ki je prišel do Altenerdinga in prizadel tudi civilno prebivalstvo – ženske. Pomenljivo je, da je samo en ženski grob z ozdravljeno poškodbo glave zanesljivo mlajši – 274. Peti ženski grob 1196 je trenutno časovno neopredeljiv.

Naslednji val poškodb določata moška grobova 706 in P31 v obdobje od okoli 580 do okoli 600. V tretjem valu je nastalo vsaj pet moških grobov: 426, 409, 885, 887, 888. Zadnja dva sta bila pokopana v skupno krsto, v vrsto mladih vojščakov. Verjetnost, da je tretja skupina posledica enkratnega, a zelo velikega spopada, je velika. Zgodil se je med okoli 630 in okoli 640. Vsi naštetni možje so umrli v starosti adultus, le za pokojnika iz groba P31 starost ni poznana. Ker v teh dveh obdobjih poškodb ni nobenega zanesljivega ženskega groba, je mogoč sklep, da so možje rane dobili na vojnih pohodih izven domačega kraja.

Ali moški grob 700 iz obdobja okoli 670/690 s 6 X 4 cm veliko poškodbo glave, ki jo je preživel, pomeni znak vojaškega spopada ali ne, je povsem odprto vprašanje. Vsekakor pa v tem času ni nastal v Altenerdingu noben poznani grob, v katerega bi shranili pokojnika, ki bi umrl zaradi udarca z orožjem.

10.8. Dvojni grobovi

Zvezda – dvojni grob, pika – otrok in otrok, kvadrat – moški in otrok, trikot – ženska in otrok; metrična mreža ter skupine konca 6. st. in 7. stoletja.

Kot dvojne grobove sem upošteval tiste, za katere to vsaj z določeno verjetnostjo domneva Walter Sage v svojem katalogu. Gre za grobove, ki so nedvomno dvojni, kar dokazuje pokop v skupni krsti (887/888, 1004/1005, 1184/1185), a tudi za take, kjer je bilo v grobu poleg okostja odrasle osebe tudi nekaj otroških zob (npr. 87/1372). Zlasti pri slednjih ni mogoče izključiti možnosti, da so prišli otroški ostanki v grob drugotno: iz starejšega groba, poznejši vkop. Ne gre pa zanemariti tudi verjetnosti, da je odrasli dobil v grob otroške zobe kot simbolni pridelek. Kljub navedenim pomislekom, sem se odločil, da tudi take grobove obravnavam kot dvojne. Rezultat odločitev po mojem mnenju opravičuje.

Dvojni grobovi se zelo opazno kopičijo na področju skupin A in C ter so v precejšnji meri usklajeni z metrično mrežo konca 6. st. in 7. stoletja. Še bolj izrazita je njihova razporeditev skozi čas. Do okoli 520 nastanejo samo trije (76/1371, 189/1389, 206/1382). Potem jih ni do okoli 570, ko se ponovno pojavijo, največ jih je v obdobju od okoli 590 do okoli 630 in nato vedno manj do konca pokopavanja na grobišču. Že tako zgoščeni razprostranjenosti v prostoru in času kažeta, da so bili vzroki lahko kulturni, da gre verjetno za običaj s simbolnim pomenom.

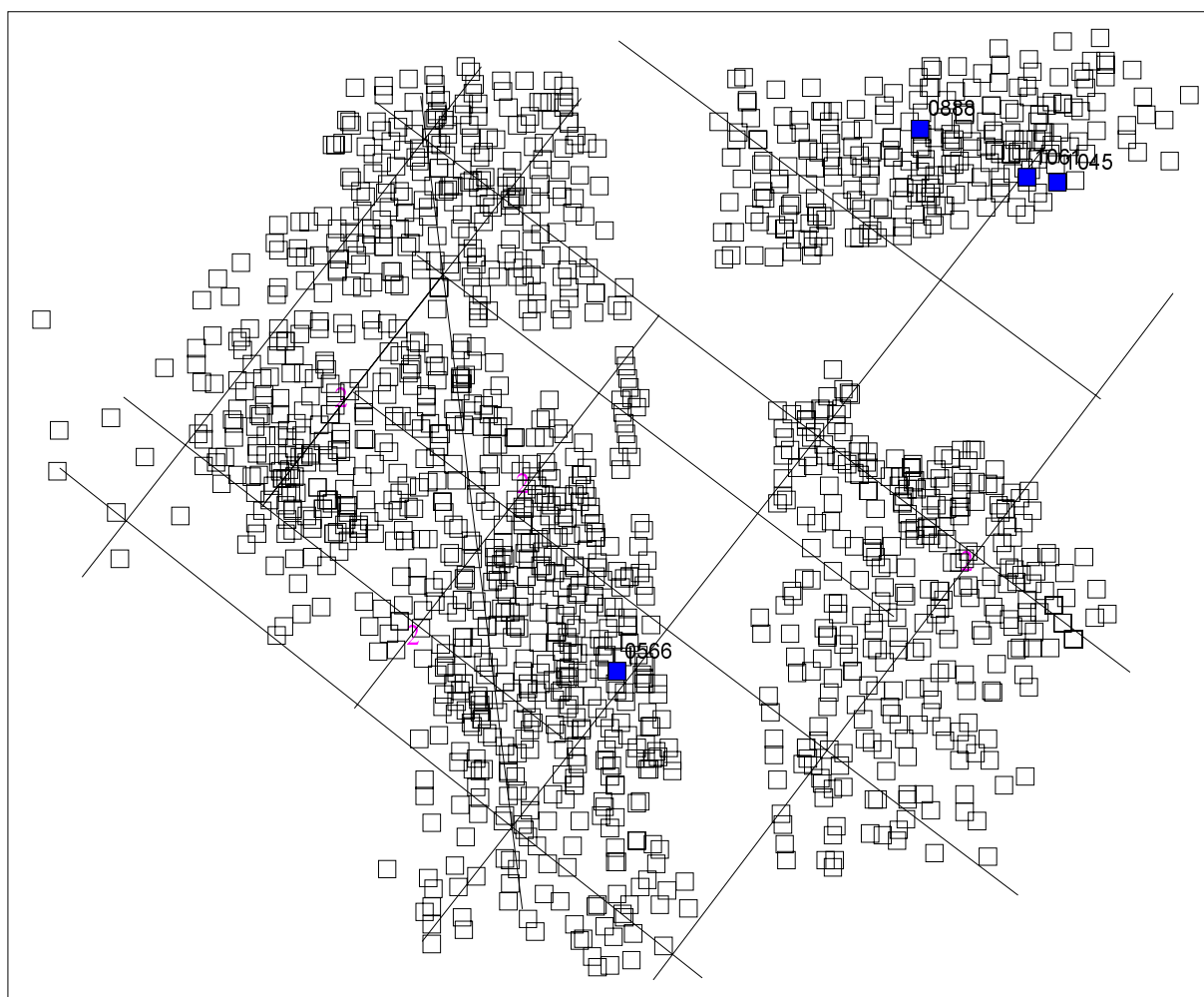
Za dvojni pokop je bila pogoj seveda dvojna, približno istočasna smrt. Vzrokov zanjo je bilo lahko več: bolezen, lakota, vojna, nesreča, religija. Vedno je bil na voljo vsaj eden. Drugi pogoj pa je bila volja položiti pokojnika v skupni grob. Ta volja je očitno nihala, kar kaže polstoletna odsotnost dvojnih grobov, premogel pa jo je samo del prebivalstva

Altenerdinga. Da je bila vzrok smrti vojna, smo že ugotovili za moška iz groba 887/888. Na bolezen, lakoto, nesrečo lahko ugibamo pri grobovih moža in žene, ki sta ostala združena tudi po smrti (533/534, 1175/1176). Verjetno je podobno s pokopi dveh otrok.

Je bilo tako tudi pri pokopih odraslih in otrok? Tu zadevo zaplete že preprosto opažanje, da od 39 dvojnih grobov kar 26 vsebuje odraslega in otroka. To ne more biti posledica zgolj naravnega izbora. Predpostavka, da gre za ženske, ki so umrle skupaj z otrokom v porodni postelji, je smiselna, a lahko drži največ za 4 primere: 305/1390, 268/1388, 515/1405, 814/1416. V vseh ostalih so v paru z otrokom moški, ženske izven rodne dobe, ali pa so otroci že večji. Pri tem je razmerje med moškimi in ženskami z otroci 14 proti 11 v korist prvih. Nadalje je opazno, da so vse ženske z otrokom pokopane zgolj na področju skupin A in C. So se bolezni, nesreče, lakote dogajale samo njim, ženskam drugih skupin pa ne? Neverjetno. Gre očitno za običaj, ki ga je gojil ta del prebivalcev. Vsaj za zelo dobro ohranjeno okostje starejšega moškega, ki je ležalo v izjemno bogato opremljenem dekliškem grobu 76, je mogoče s precejšnjo verjetnostjo sklepati, da gre za pridatek deklici. Najverjetneje kot statusni simbol njene pripadnosti družbeni plasti, ki je premogla tudi sužnje. Da bi šlo za naključni prekop, v tem primeru ni misliti, saj je grob 76 nastal že do okoli 500 in pripada prvim grobovom. Po drugi strani grob poveljnika s škarjami in otrokom govori tudi za obratno možnost. Da je bil tudi otrok lahko dokaz visokega družbenega položaja odraslega. Spet tretja je možnost, da sta v istem grobu osebi, ki sta obe enakega položaja. Pri materi in hčeri 127/128 je bil ta nedvomno visok. Iz povedanega sledi sklep, da je bil za del prebivalcev dvojni pokop tudi - in v nekaterih primerih celo izrazito - znak družbenega prestiža. Nedvoumnih znakov, da so si pomagali s človeškimi žrtvami ni, je pa očitno, da so izrabili priložnosti, ki jih je prineslo življenje.

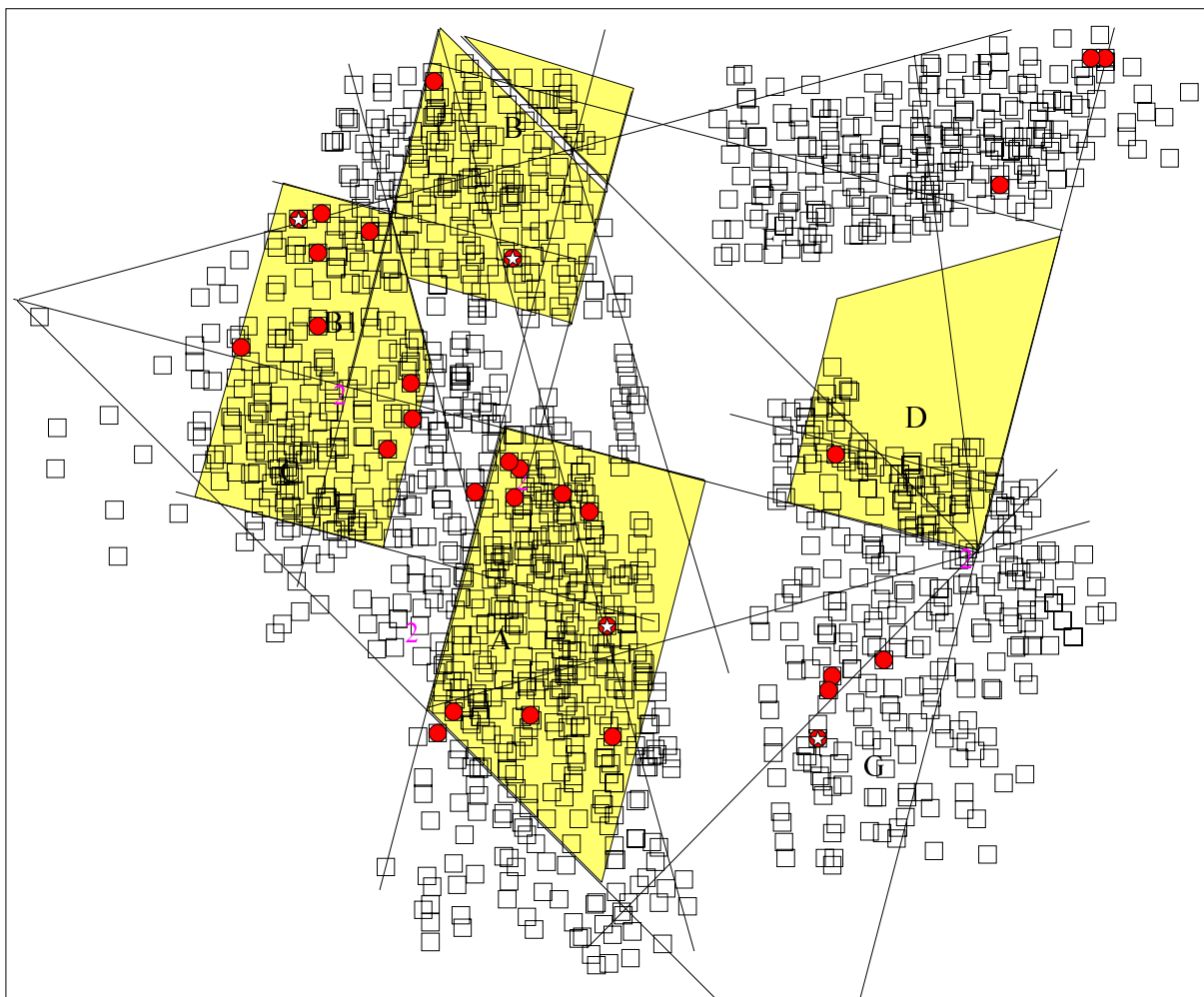
10.9. Brusi

Brusi in prva metrična mreža.

V treh grobovih (566, 1045, 1061) so bili brusi, odlomek na eni strani zglajenega kamna je bil tudi v grobu 888. V vseh štirih grobovih so bili pokopani odrasli moški. Grob 566 ima tudi ostrogo, 1061 ima škarje, kar kaže, da sta pripadala višjemu sloju. Mož 888 je padel v boju. Mož 1045 pa ima v grobu tudi neopredeljivo drobno orodje. Trije grobovi so blizu skupaj, a tudi oddaljeni 566 leži ob metrični črti, ki ga spaja z grobom 1061. Časovno je zelo verjetno, da vsak grob pripada svojemu pokolenju. 1061 prvi polovici 6. st., 1045 koncu 6. st., 888 drugi četrtini 7. st., 566 je nastal konec 5. ali v 6. stoletju. Brus v grobu se tako dozdeva kot statusni simbol moškega, ki je imel v Altenerdingu posebno (dedno?) zadolžitev.

10.10. Jagode s pikami

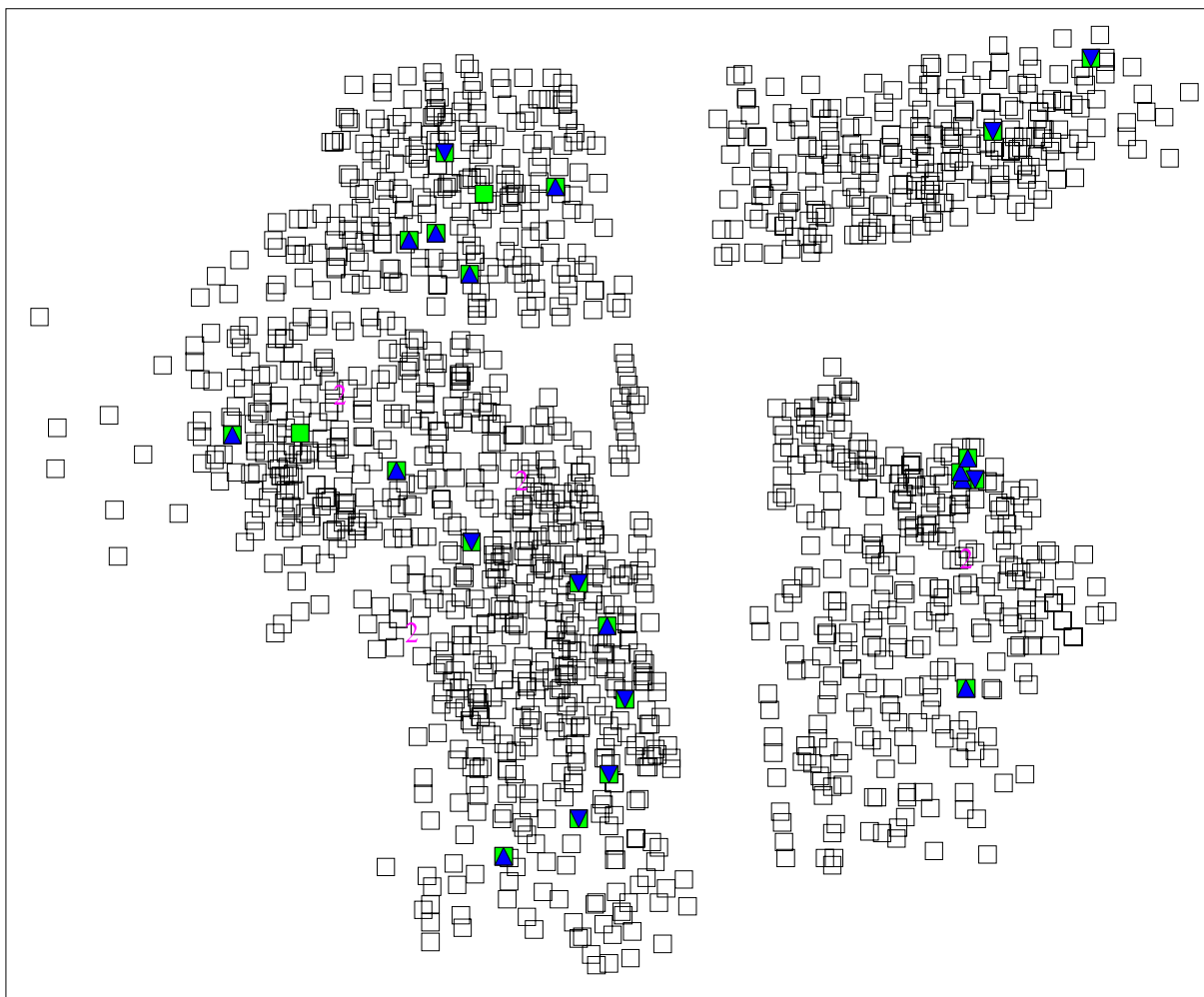

Jagode s pikami in metrična mreža ter skupine 7. st., zvezda – 570/600.

Strnjene skupine tvorijo ženski grobovi, ki imajo steklene jagode okrašene s pikami. Ni jih v skupini F in so samo posamično v skupinah B ter D. Med 27 osebami, za katere je znana življenjska starost, ni niti ene starostne skupine senilis ter le ena starosti matusus. Jih je pa kar 10 starosti infans in 6 iuvenis. Pike so torej krasile jagode deklic in mlajših žensk, nikoli stark. Najstarejši štirje grobovi nastanejo med 570 in 600, nobeden ni otroški, ležijo pa ob metričnih črtah. Velika večina grobov je nastala med okoli 600 in okoli 630, posamični tudi pozneje. Značilna je največja gostota ob goveji lobanji.

Tako kaže, da imajo tudi jagode s pikami svoj simbolni pomen, ki pa so ga uporabljale samo nekatere (sorodstveno povezane?) skupine žensk.

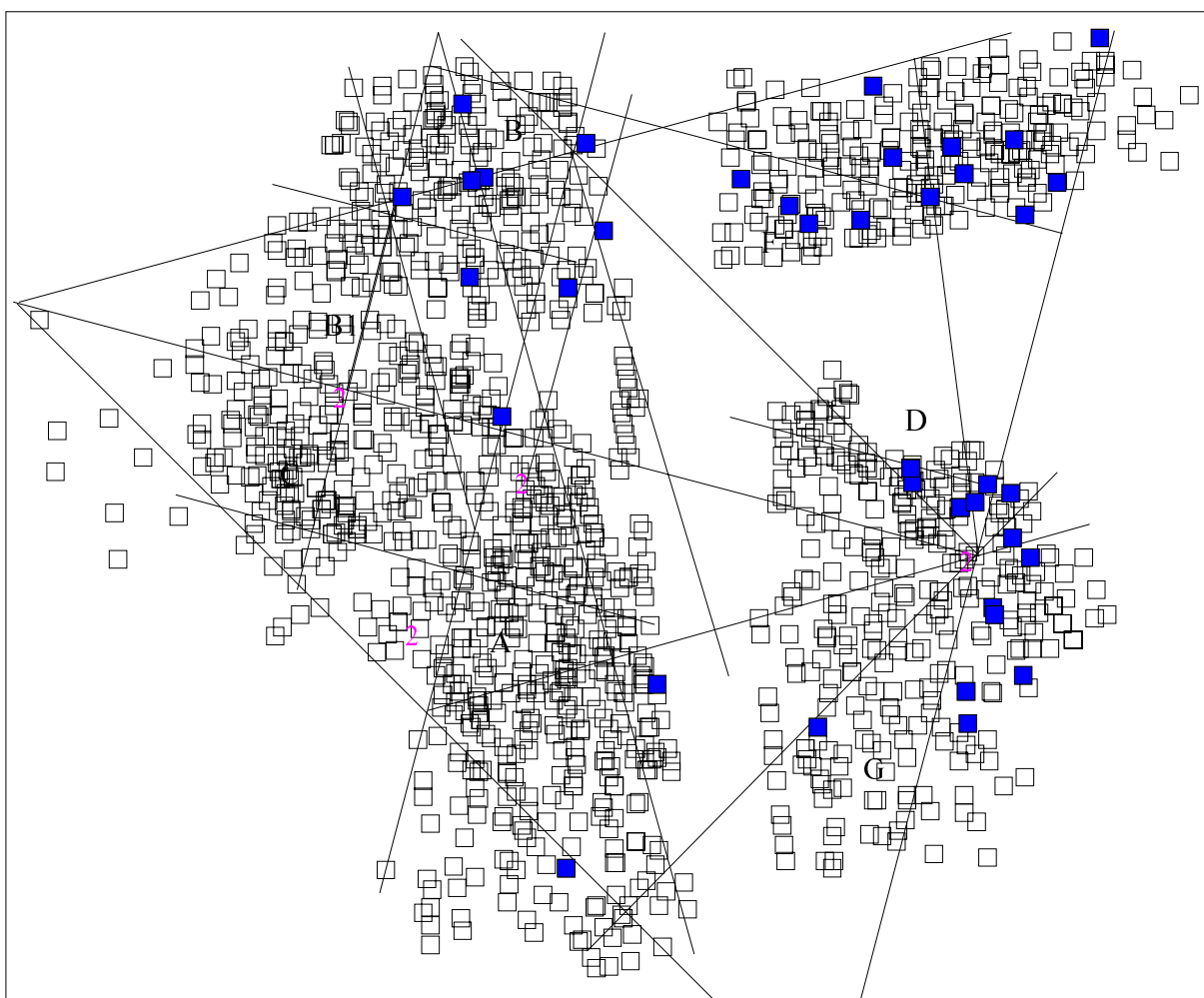
10.11. Poliedrične jagode

Poliedrične jagode, pokončni trikot – od 550 do 600, viseči trikot – od 620 dalje.

Vsaj navidezno urejenost kažejo tudi poliedrične jagode. Poleg skupin na severozahodnem delu grobišča in druge na vzhodnem delu je zanimiva razporeditev v loku na jugozahodu. Zlasti za vzhodno skupino je zelo verjetno, da gre za ženske iste družine. Razporeditve v loku trenutno še ni mogoče razložiti. Poliedrične jagode se v grobovih pojavijo okoli 550 in so v uporabi najmanj stoletje. Zanimivo je, da jih ni v grobovih iz večine prve četrtine 7. stoletja. Jih takrat in že nekaj prej ni bilo mogoče kupiti? Od 23 grobov s poliedričnimi jagodami ni nobenega otroškega groba. Očitno so jih smele nositi samo odrasle ženske.

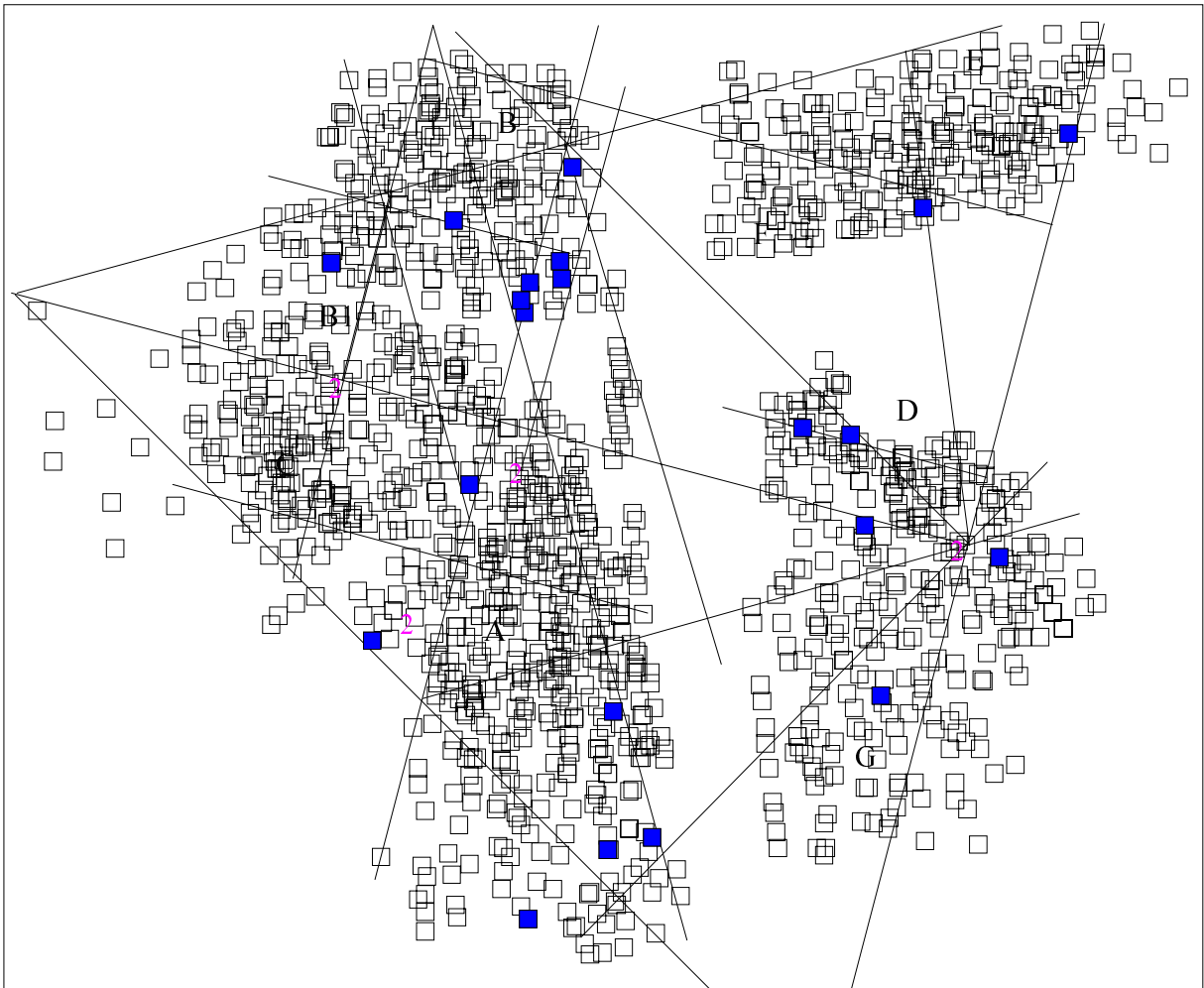
10.12. Trakasta nasadišča nožev in saksov

Trakasta nasadišča nožev in saksov; metrična mreža in skupine 7. stoletja.

Trakasta nasadišča nožev in saksov so bila v uporabi ves čas. Vendar v večini prve polovice 7. st. samo v grobovih odraslih moških. Sicer so še sedemkrat v ženskem grobu in enkrat samkrat v otroškem. Proti pričakovanju pa ležijo grobovi s tako oblikovanimi noži in saksi samo na severovzhodni polovici grobišča. Gre bolj ali manj za predel, kjer ni kanalov za odtok krvi. Samo v dveh grobovih (691, 705) bojvniške vrste skupine B sta saksa s trakastim nasadiščem in kanalom za odtok krvi. Glede na to, da na »staroselskem« delu tako opisane oblike skorajda ni, je možna razlaga, da gre za izdelek, ki ga v Altenerdingu ali okolici niso proizvajali. Potem bi bil mogoč sklep, da so noži in saksi s trakastimi nasadišči v grobovih tistih priseljencev, ki so prihajali s področja, kjer so take sakse in nože izdelovali.

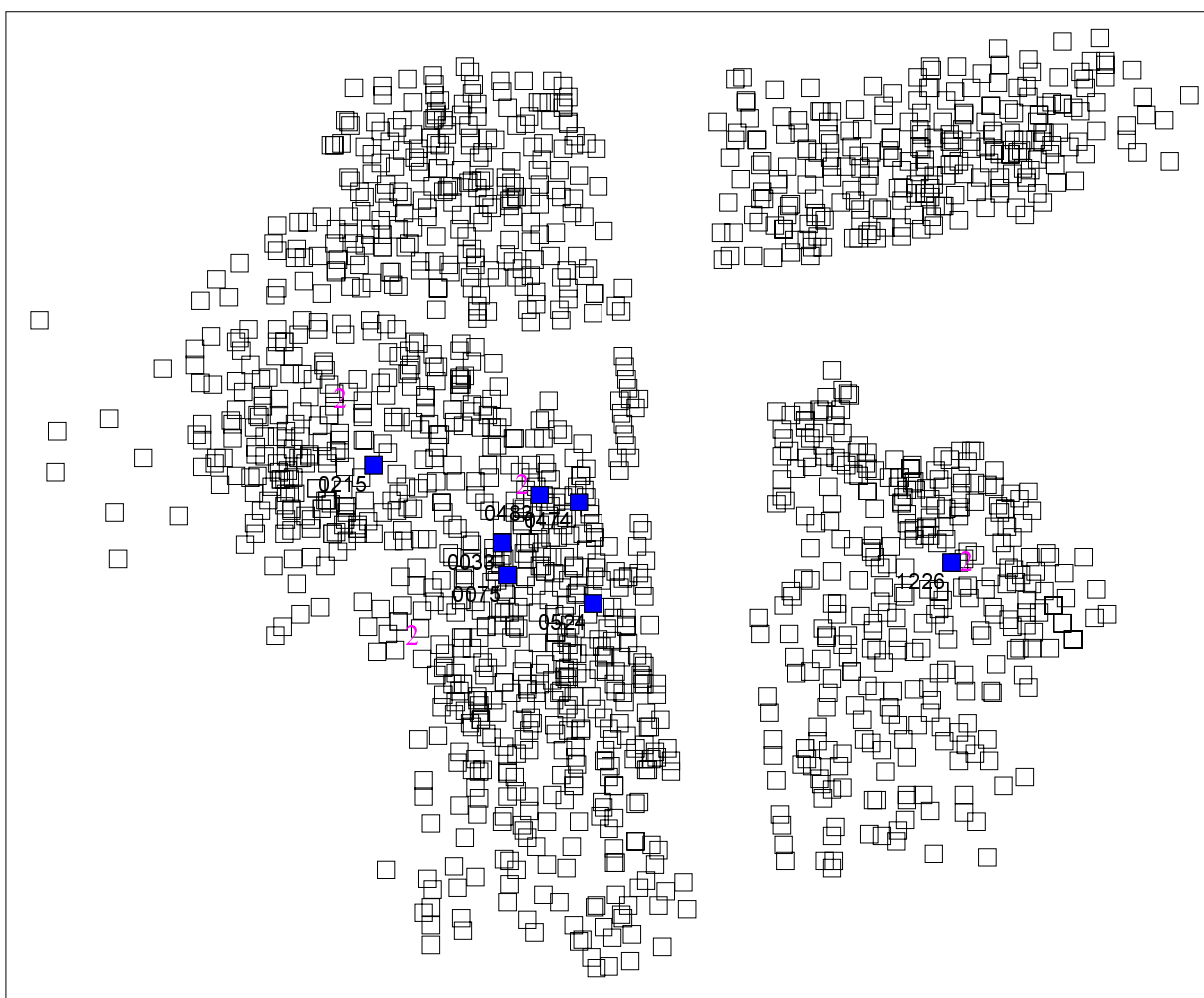
10.13. Noži s konico bliže hrbtu

Noži, ki imajo konico bliže hrbtu; metrična mreža in skupine 7. stoletja.

Noži, ki imajo konico bliže hrbtu niso pogosti, a se pojavljajo v 6. in 7. stoletju, po 650 jih ni več. Vedno so v grobovih odraslih, tako moških kot žensk. Čeprav so precej raztreseni pa večinoma ležijo ob metričnih črtah. Na področju skupine B tvorijo strnjeno gručo. So tam družinska značilnost?

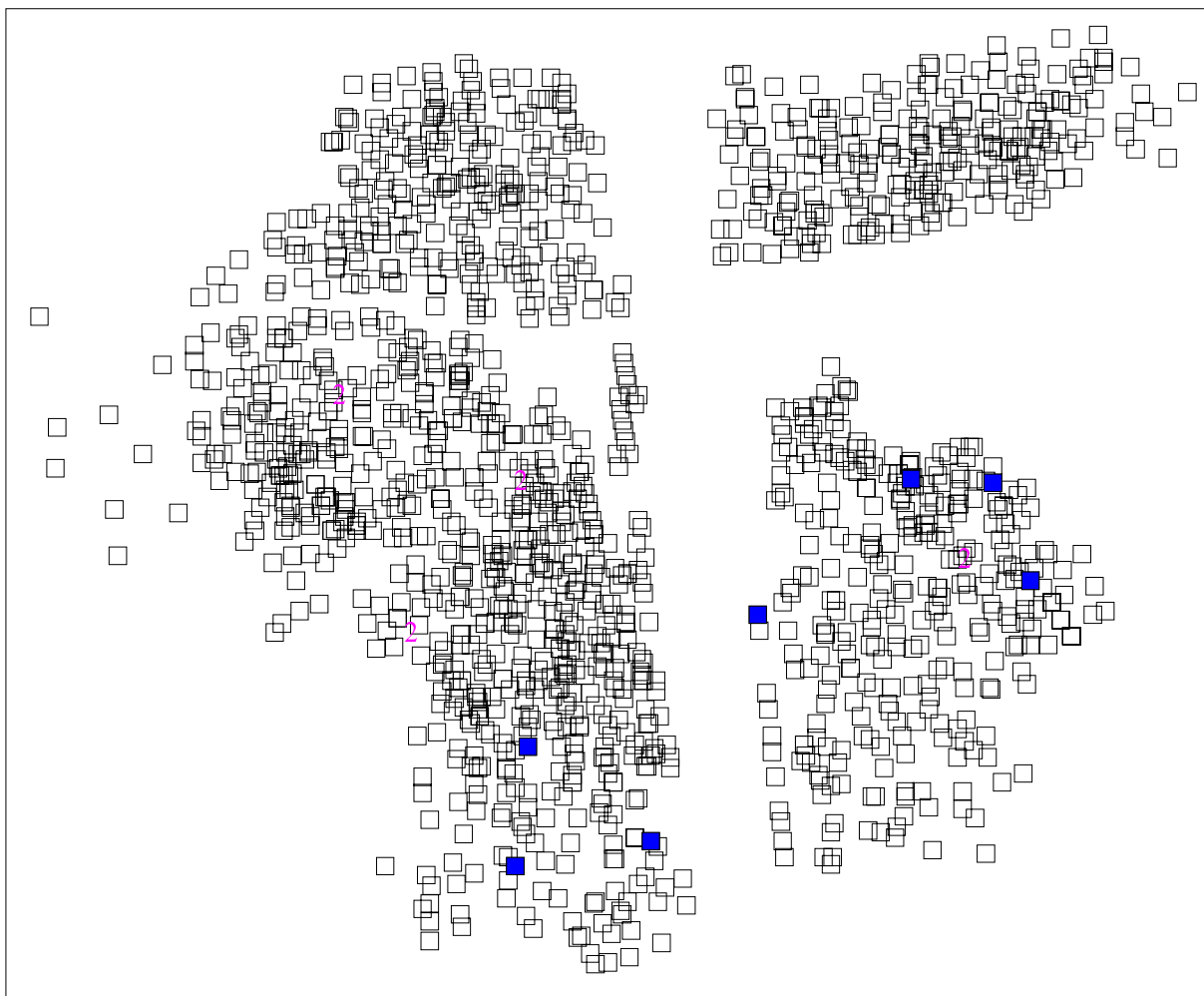
10.14. Eksotične puščične osti

Eksotične puščične osti.

K eksotičnim puščičnim ostem prištevam take, ki se pojavljajo samo enkrat ali dvakrat in niso v oblikovni povezavi z ostalimi puščičami grobišča. Tista iz groba 483 je bila vsebina torbice, poleg tega pa je tako nerodna, da verjetno nikoli ni bila v uporabi. Nedvomno pa nista bila nikoli v uporabi surovca za puščični osti iz otroškega groba 524. Če upoštevamo še prestižno bližino kulturnih točk, potem so eksotične puščične osti očiten znak visokega družbenega položaja. Zato tudi kopičenje na področju skupine A ne preseneča. časovno so iz prve polovice 7. st. razen tiste v grobu 1226, ki je stoletje starejša.

10.15. Trnaste puščične osti

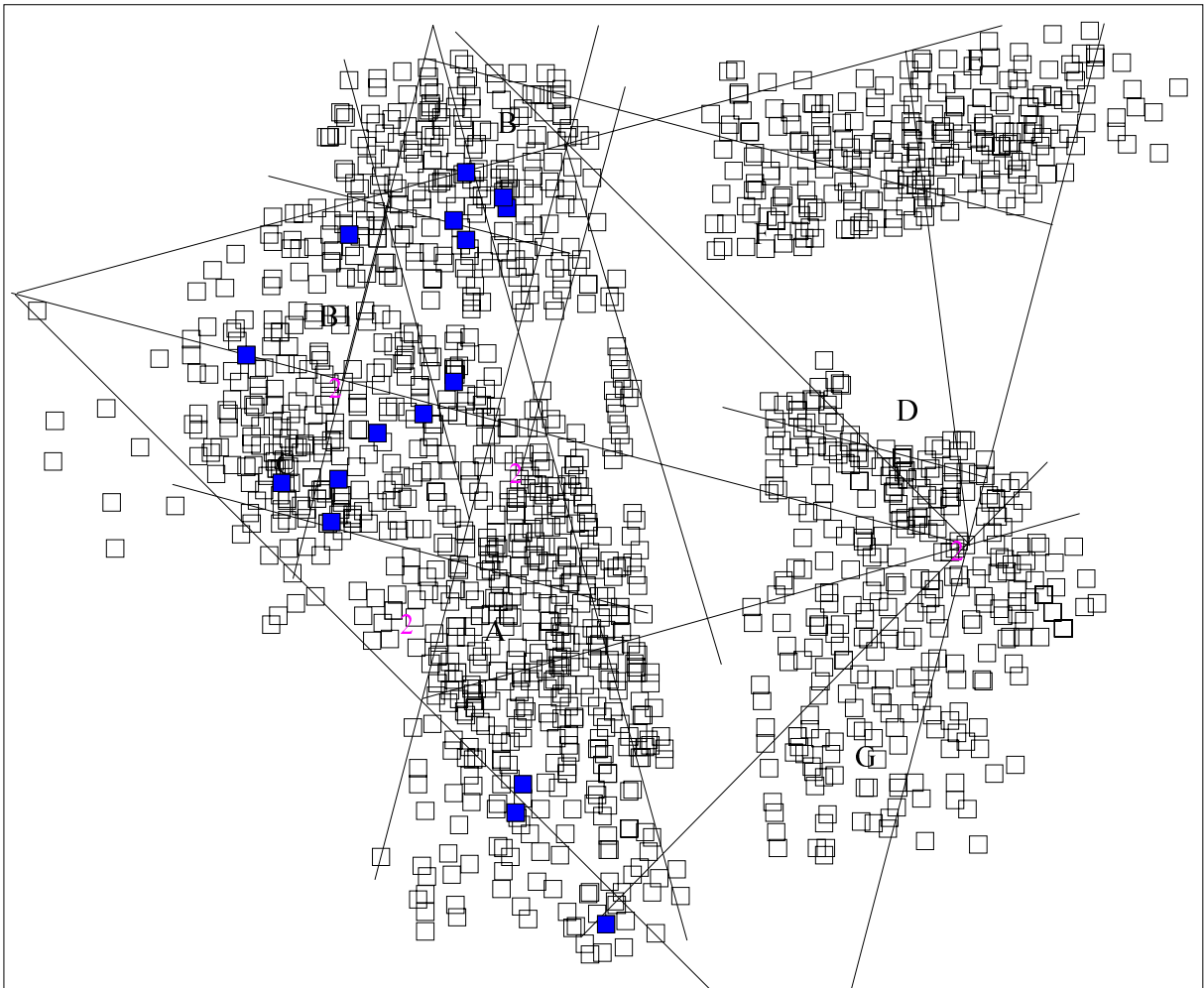

Trnaste puščične osti.

Trnaste puščične osti imajo kvadraten prerez. Pojavljajo se od okoli 590 dalje in to samo raztreseno na jugovzhodnem delu grobišča. Zato gre zelo verjetno za predmet, ki so ga s seboj prinašali priseljenci.

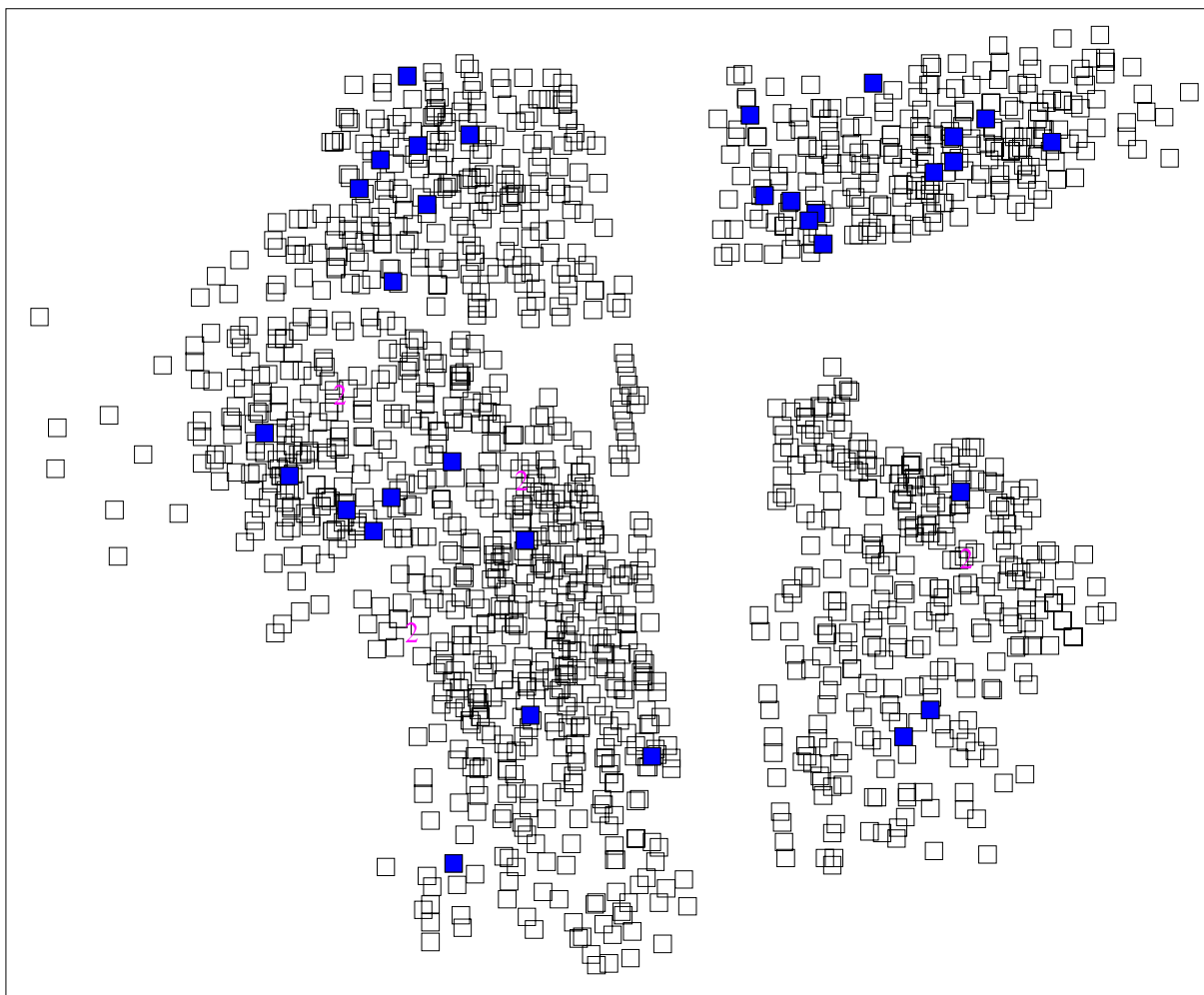
10.16. Kvadratni okovi trodelnih pasnih sestojev

Kvadratni okovi trodelnih pasnih sestojev; metrična mreža in skupine 7. st.

Vsi so v grobovih odraslih mož. Kvadratni okovi se pojavljajo v grobovih od okoli 580 do okoli 650. Vendar so razprostranjeni zgolj na zahodni polovici grobišča in predvsem v skupinah B in C. V slednjih dveh precej strnjeno. Gre za značilno opravo ene bojovniške skupine, ki je želela biti vidno različna od drugih?

10.17. Dvoredni glavniki

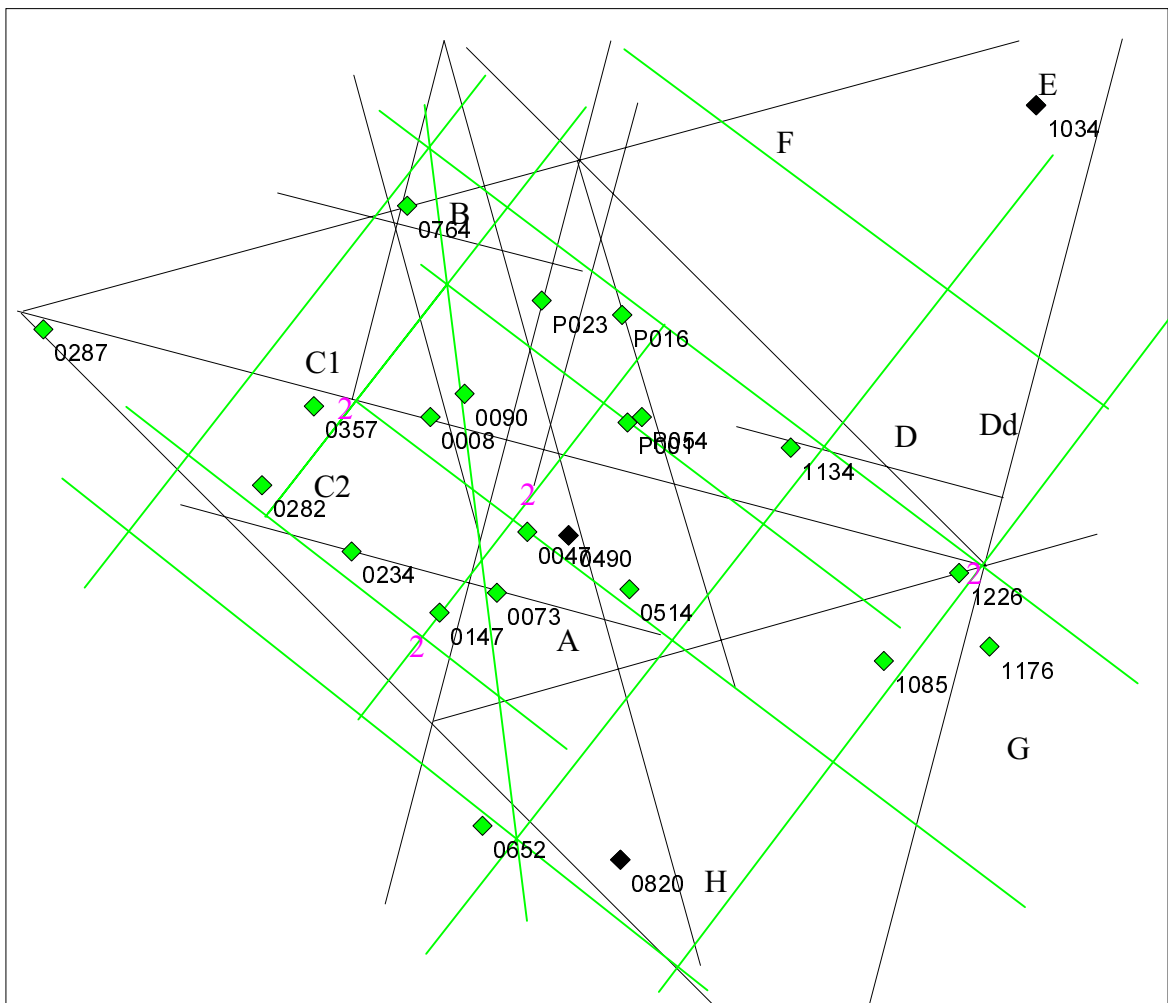

Dvoredni glavniki.

Dvoredni glavniki se pojavljajo v grobovih oseb obeh spolov in vseh starosti, z manjšimi prekinitvami ves čas trajanja grobišča. Pričakovali bi njihovo enakomerno razporejenost, a ni taka. Tvorijo več strnjenih skupin. Pričajo te o posameznih družinskih tradicijah?

10.18. Žebliji

Posamični žebliji so bili v 23 grobovih. V veliki večini so iz 6. st. in ležijo večinoma v osrednjem delu grobišča. Gre za moške grobove, edina izjema je ženski grob 148. A tudi vanj je žebelj prišel najverjetneje drugotno iz starejšega moškega groba 147. Praviloma so v grobovih posamično, v grobovih 90 in 234 sta bila po dva, v grobu 514 pa trije. Kot pri večini posamičnih žebeljev je tudi pri teh skupinskih žeblijih očitno, da gre za vsebino torbice. Za noben žebelj ni mogoče domnevati, da bi pripadal krsti ali leseni skrinjici. Gre za krščanski simbol, posnemanje žebeljev Kristusovega križa? Gregor iz Toursa v 6. st. poroča o Kristusovem žblju v čeladni kroni Konstantinovega kipa ter o dveh Kristusovih žeblijih na brzdi cesarjevega konja, prav tako od časa cesarja Konstantina dalje (Weidemann 1982b, 252). Kot je pokazal David Dungworth je žebelj zelo močan simbol, tako v krščanstvu kot tudi v drugih verovanjih. Kot zaščito pred poplavami in boleznimi so *clavus annalis* zabijali v tempeljski zid že v antičnem Rimu v 4. st. pr. n. št. (Dungworth 1998).

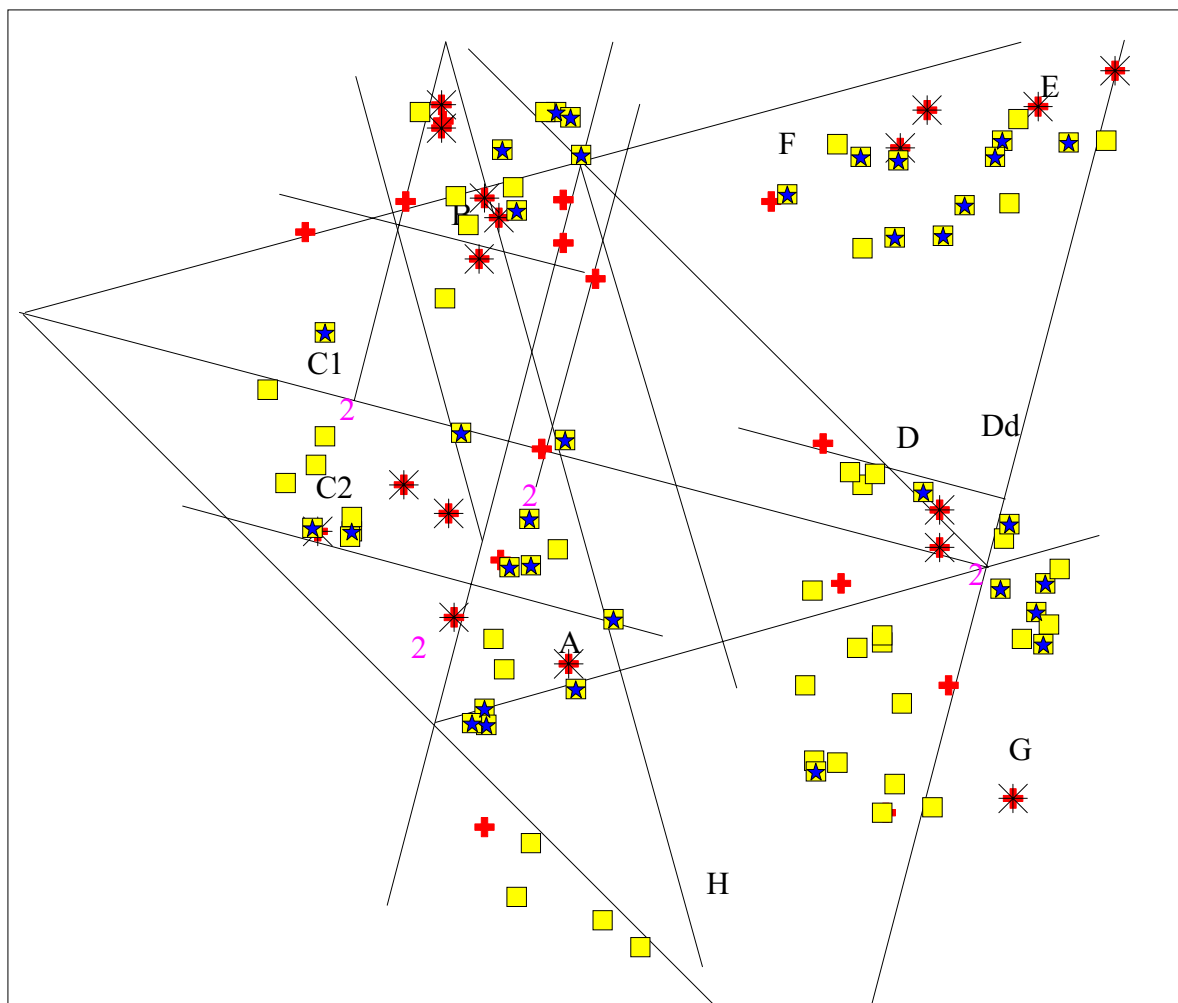
Prva metrična mreža in mreža metričnega trikotnika; svetli rombi – žebli, črni rombi – žebli 7. st.

Če jih umestimo v metrične mreže in soočimo z drugimi možnimi krščanskimi strukturami, je mogoče o njih narediti še nekaj opažanj. Pred 520 sta nastala grobova 652 in P016. Prvi metrični mreži se prilegata grobova P001 in P054, ki sicer časovno nista opredeljena. Tudi če morda ne pripadata prav najstarejšim grobovom, bi bilo logično, da ima žebelj kot izključno moški pridelek tedaj težišče severovzhodno od goveje lobanje na (večinoma uničenem) moškem predelu. Tu pa smo že v bližini prostora poznejše domnevne cerkve.

Velik del jasno metrično razporejenih žebeljev leži v skladu z mrežo metričnega trikotnika. Časovno pripadajo drugi in tretji tretjini 6. stoletja. Metrično zelo pomembni mesti zavzemata grobova 287 in 764. Zanimivo pa je, da tudi stara metrična mreža še ni bila pozabljena, morda niti še ne opuščena. Tudi z njo so še ujemanja (npr. grob 90). A najbolj opazno je, da se skušajo grobovi z žebli predvsem držati metričnega kvadrata prve mreže, ki mu je središče goveja lobanja, torej prestižnega prostora. Samo tri žeblje je mogoče zanesljivo postaviti v začetek 7. st., v čas okrog 610 in 620. To navado so potem očitno dokončno opustili. Pripadnost krščanstvu je bilo pač mogoče izraziti tudi drugače.

Opisana skupina smeri grobov 86° - 88° se kaže tudi kot krščanska, ki je vzhodni usmeritvi dajala prednost pred usmeritvijo po (domnevni) cerkvi. Morda gre za isto, ki je za svoj simbol uporabljala tudi žeblje. Ujemanje med obema je namreč nad pričakovanji. Ujemata se precej dobro prostorsko, sta si časovno sosledni. 16,3% grobov z določljivo smerjo pripada smeri 86° - 88° , kar bi pri 19 grobovih z žebli pomenilo 3 grobove. Dejansko jih je 5 (v razponu 84° - 90° pa že 9) iz druge polovice 6. in začetka 7. st., kar 4 pripadajo skupini A, ki se tudi tako kaže kot najbolj trdno jedro opisane skupine.

10.19. Križi, grobovi brez pridakov

Križec – upodobitve križa, dvojni križ – upodobitve križa v 7. st., kvadrat – grobovi brez pridakov v 7. st., zvezda – grobovi brez pridakov od 640 dalje.

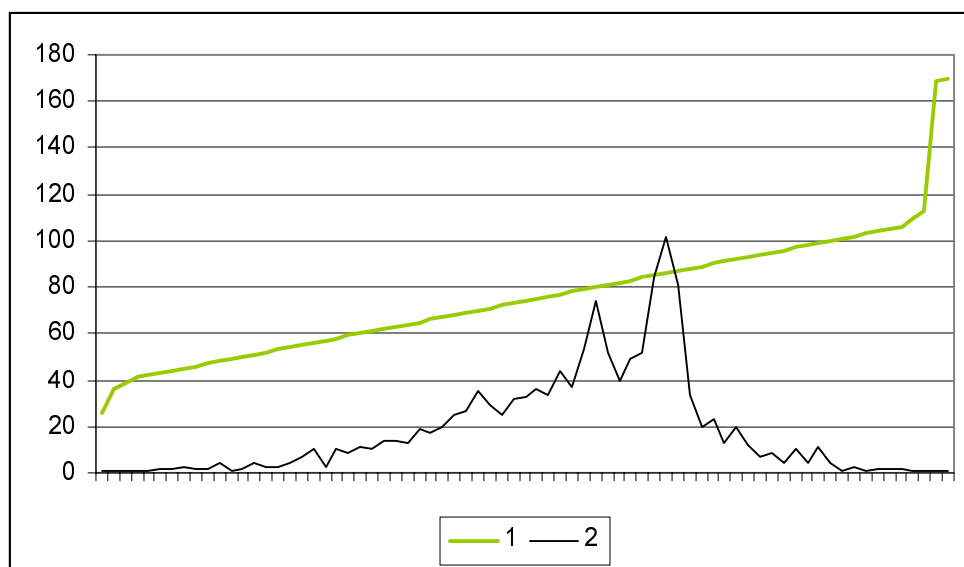
Čeprav je nesporno, da je križ kot simbol mnogo starejši od krščanstva, se je obrestovalo kartiranje vseh likovnih izvedb križa: obeski, kot vrezan ali tauširan okras na različnih predmetih od nakita do glavnikov. Upoštevana je tudi pasna spona z grifonom iz groba 245, ki je bil v tedanjem času uveljavljen krščanski simbol (Werner 1977, 282). Pri tem je seveda povsem negotovo, ali je lastnici oziroma lastniku križ pomenil krščanski simbol. Kljub vsem tem zadržkom je bilo mogoče ustvariti zgovorno sliko. Do 550 imamo križ le dvakrat na pinceti (652, 1323) in enkrat na glavniku (1108). Precej pa se različne izvedbe namnožijo v drugi polovici 6. st. Metrično so usklajene z mrežo trikotnika in zgoščene v delu skupine B. Vsi primeri razen dveh (21, 383) so izven kvadrata prve metrične mreže z govejo glavo v središču. Oba pripadata družbeni eliti. Križi torej zavzemajo drug prostor kot žebliji, začenjajo pozneje in so metrično drugače razporejeni. Razlika je tudi v tem, da imajo križe osebe obeh spolov. Križe so torej uporabljali ljudje, ki so govorili drugačen simbolni jezik. Tu se nakazuje podoba vzporedne, drugače urejene krščanske skupnosti. Šele v 7. st. so križi pogosti na prostoru metričnega kvadrata z govejo lobanjo. V skupini B tvorijo kar vzporedno vrsto vrsti moške bojevnike elite. Križi so v uporabi še okoli 650, v grobovih, ki so zanesljivo mlajši, jih ni.

Zanimiv je njihov prostorski odnos do mladih grobov brez pridakov. Slednji so bili sprva grobovi najnižjega družbenega sloja. Ker pa je skozi čas opaziti naraščajoče opuščanje arheološko vidnih predmetov v grobove, je precejšnja verjetnost, da dobršen del najmlajših

grobov brez pridatkov pomeni tudi že krščanske grobove. Opazno je, da se najmlajši grobovi brez pridatkov najbolj kopičijo na severovzhodu, kjer je mogoče domnevati cerkev.

10.20. Smeri pokopa

Že objavljeni načrta grobišča kaže načrtnost tega vidika pokopa, saj so vidne medsebojno različne skupine enako usmerjenih grobov. Smeri grobov sem meril po načrtu grobišča, ki je že močno shematiziran. Natančnost odčitka je bila mogoča na 1°, pri čemer je treba upoštevati, da bila dejanska usmeritev lahko tudi drugačna. Poleg tega grobna jama ni vedno vidna in se je treba usmerjati po okostju, to pa gotovo ni bilo položeno vedno v isti osi kot je bil izkopan grob. Možno napako ocenjujem na 3° do 5°, ker pa je možnost odstopanja enaka v eno ali drugo smer, bi se morala napaka v povprečnih vrednostih izničiti. Grobovi so imeli 72 različnih smeri merjeno z 1°-skalo.

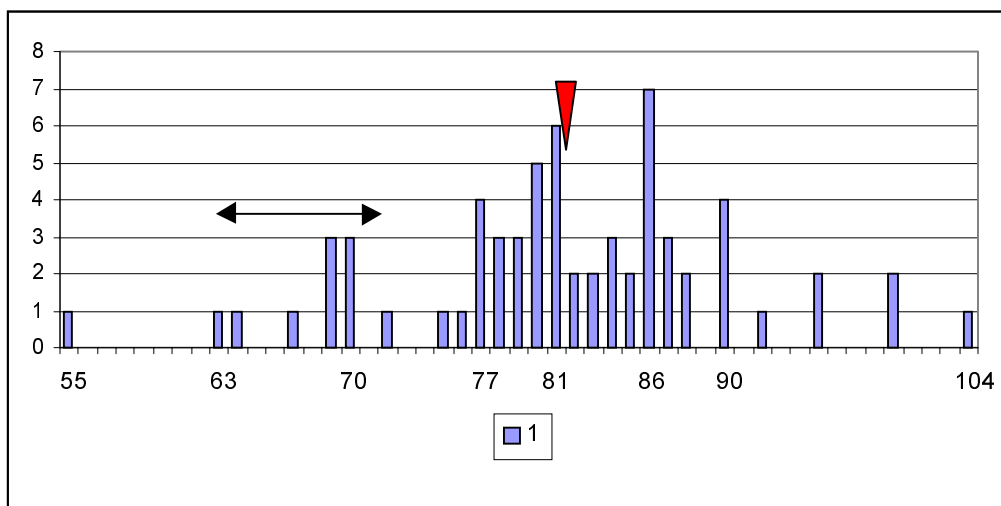

Smeri grobov. 1 – odklon groba od severa v stopinjah, 2 – število grobov posameznega odklona.

Grafikon, ki zajema vse grobove neodvisno od časa, kaže, da skoraj vsi grobovi ležijo v razponu od 53° do 101°. Najvišji vrh (102 grobova) je pri odklonu 86°, drugi izraziti vrh (74 grobov) je pri odklonu 80°, tretji manj izraziti (35 grobov) pa pri odklonu 70°. Že ta podoba kaže, da bi skoraj vsi pokojniki umrli zgolj v pomladano-poletnih mesecih, če bi bili usmerjeni proti sončnemu vzhodu v času smrti. To pa je nemogoče. Po drugi strani vrhovi kažejo na obstoj metričnih dominant. Primerjava z metričnimi mrežami se zato kar vsiljuje.

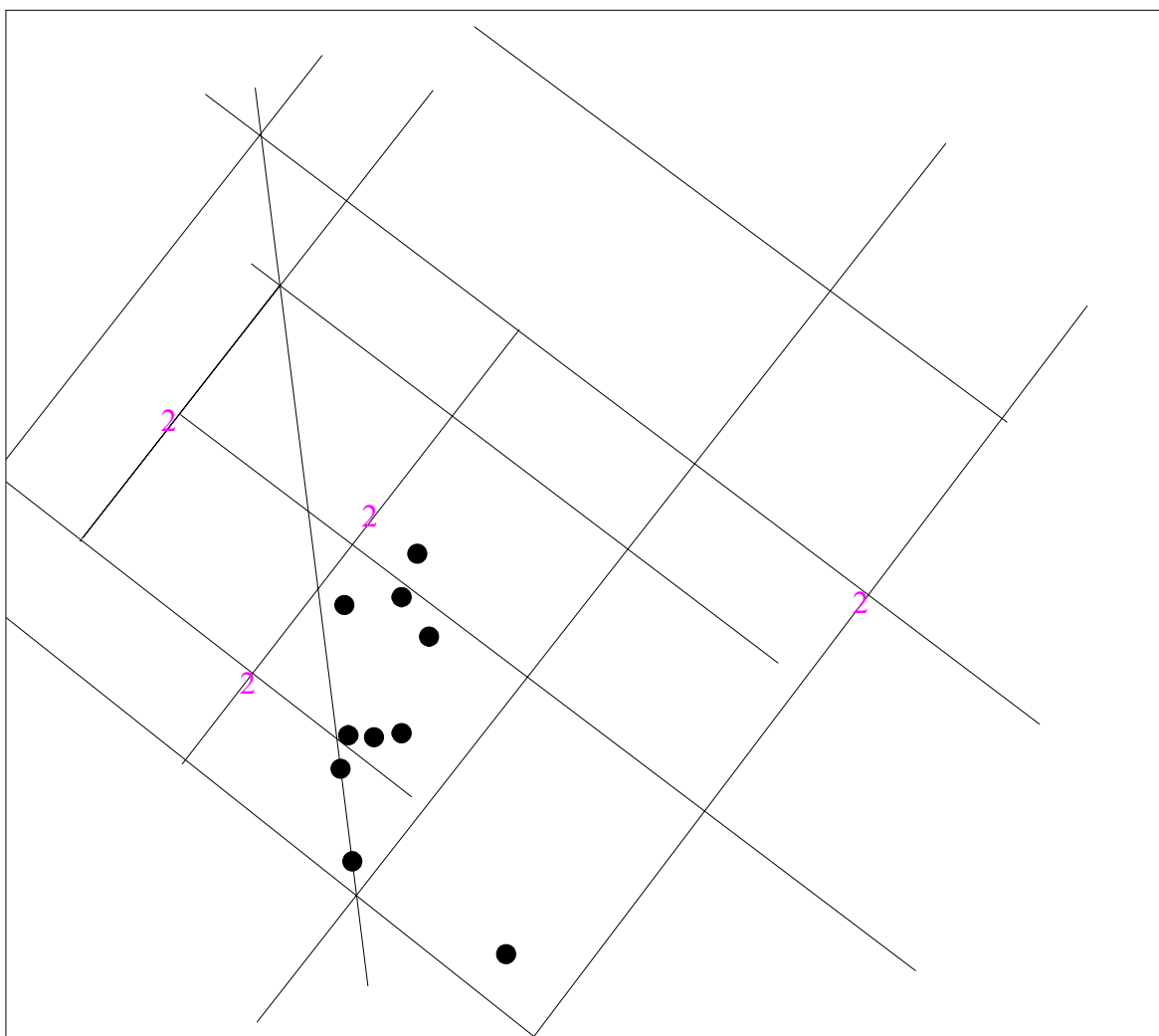
Povprečen odklon od severa 1309 upoštevanih grobov je 78,7°. Ta vrednost je blizu odklonu smeri, ki jo določata kulturni točki 3 in 4, in ki znaša 82°. Če upoštevamo zgolj grobove, ki so zanesljivo nastali pred 600, in takih je 319, je njihov povprečni odklon 81,8°, kar se ob upoštevanju minimalne napake povsem ujema s smerjo kulturnih točk 3 in 4. Ta je bila očitno tisto mersko izhodišče, ki je narekovalo usmeritev grobne jame. Vsaj neposredno torej grobovi niso usmerjeni proti soncu. Nadalje je očitno, da je skupinski diagram za najdišče, ki je šlo skozi proces sprememb, lahko zavajajoč, ker ne upošteva dejavnika časa.

10.20.1. Smeri skozi čas

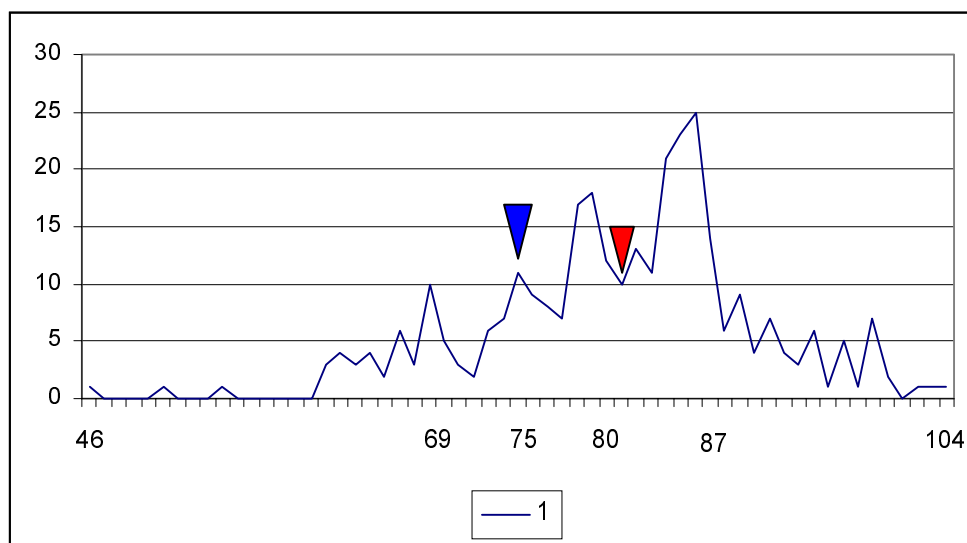
I – število grobov posameznega odklona od severa pred 520, trikot označuje metrično dominantno pri 82°.

Smeri 66 grobov pred 520 tvorijo gručo okoli metrične smeri 82°. Nakazuje se tudi skupinica 10 grobov, ki so bolj severni v razponu od 63° do 72°. Čeprav je majhna pa ni naključna.

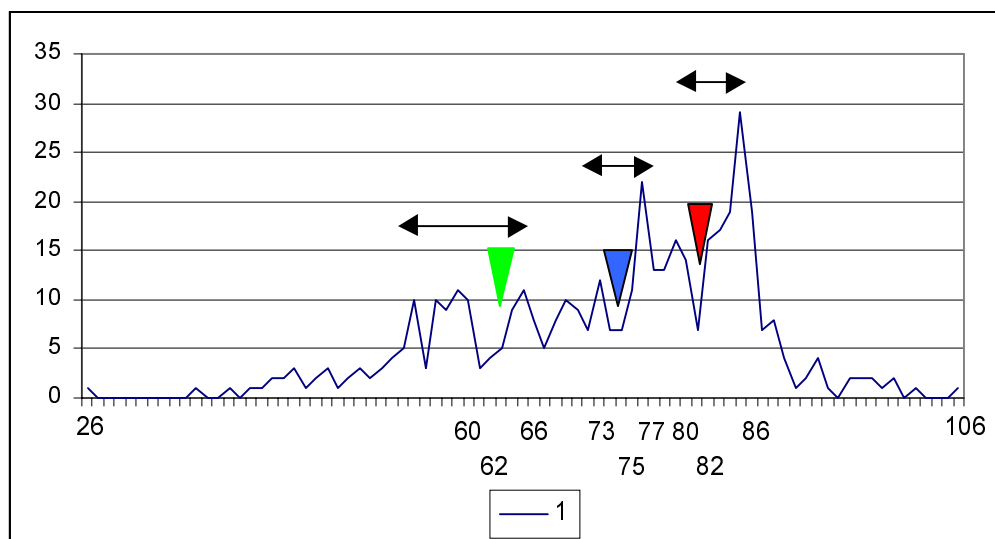
Metrična mreža prve dobe, kultne točke, pike – grobovi pred 520 z odklonom od 63° do 72°.

Vsi grobovi skupinice pripadajo zgolj osebam obeh spolov starosti infans in adultus. Pri tem ležijo precej strnjeno na predelu, ki je bil prvenstveno namenjen otrokom in odraslim nižjih družbenih slojev.

Grobovi pred 600. Črta 1 - odkloni od severa, os x - odklon od severa, os y - število grobov posameznega odklona, trikotnika označujeta metrični dominantni pri 75° in 82°.

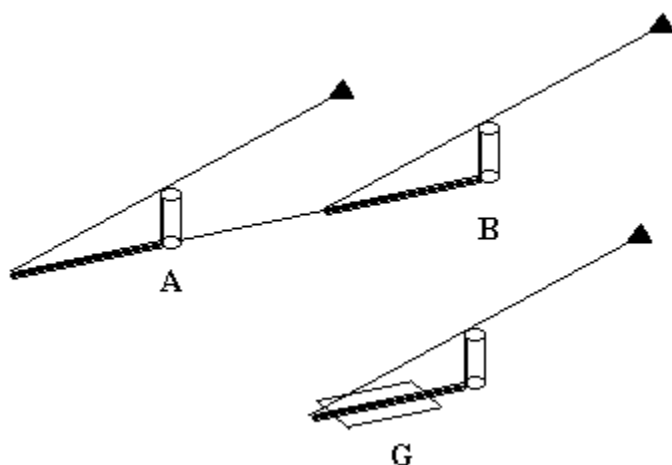
V primerjavo z grafikonom smeri vseh grobov, ki ima tri vrhove, je grafikon smeri 318 grobov iz časa pred okoli 600 drugačen. Njegov razpon je od 46° do 104°. Ima štiri vrhove pri: 69°, 75°, 80° in 87°. Druga smer se ujema s smerjo severne stranice metričnega trikotnika. Metrična smer 82°, ki jo določata kulturni točki 3 in 4 pa leži v dolini med zadnjima vrhovoma. Tu je vtis, kot da gre za nekako slepo pego oziroma brezvetrje v središču orkanskega vrtinca.

Grobovi od 600 dalje. Črta 1 - odkloni od severa, os x - odklon od severa, os y - število grobov posameznega odklona, trikotniki označujejo metrične dominante pri 62-65°, 75° in 82°, dvojne puščice označujejo razpon posameznih dominantnih usmeritev.

V času od okoli 600 dalje ima ugotovljivo smer 430 grobov. Poleg starih dveh, se pojavi nova dominantna smer, ki ji vrsti grobov v D in F iz sredine 7. st. določata približno smer 65°. Očitno je, da vse tri dominante ležijo v dolinah med dvema vrhovoma. To opažanje je v skladu s pričakovanjem, da je povsem pravo smer težje dokumentirati kot pa tako, ki

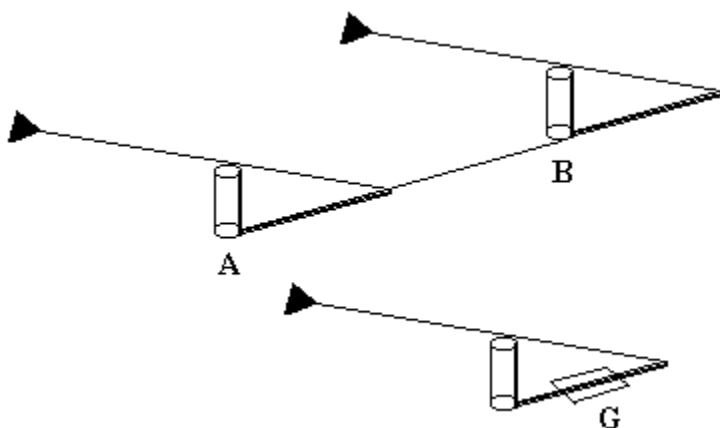
malenkostno odstopa. Pogostejši odstop proti jugu bi govoril za to, da so si pomagali s premičnim pomagalom, ki se je pomikalo v smeri urinega kazalca. Pri tem nam je misliti na gibanje sonca in senc. Tehnična rešitev je lahko zelo preprosta.

A in **B** sta stebra, ki dolgotrajno označujeta metrično smer **A – B**. **G** je tloris groba, puščica je smer sončnih žarkov.

Izkoristimo okolnost, ki so jo ljudje uporabili pri izdelavi sončne ure, da pada senca vsak dan ob isti uri v isto smer, neodvisno od višine sonca, ki spreminja zgolj dolžino sence. Poleg tega zaradi oddaljenosti zemlje od sonca premeti v istem trenutku mečejo navidezno vzporedne sence. Če želimo izkopati grobno jamo, ki bo vzporedna smeri **A – B**, moramo zapičiti v zemljo palico in počakati, da sta senci kolov **A** in **B** na isti premici. V tem trenutku je tudi senca palice vzporedna tej premici. Tako smo dobili os groba. Če se pri zakoličenju tlorisa groba nekoliko zamudimo, se je sonce medtem pomaknilo naprej, s tem senca in posledično tudi os groba. To bi bil lahko en možni vzrok večjemu številu odklonov proti jugu. Drugega si bomo ogledali nekoliko pozneje.

Videli smo že, da trenutek sončnega vzhoda neposredno ni bil pomemben. V poletnih mesecih je zaradi daljše navidezne krožnice sonca na nebu tudi izbor smeri večji, obratno je pozimi mnogo manjši. Predvsem smeri, ki so odklonjene od vzhoda proti severu, je mogoče določati le popoldan.

A in **B** sta stebra, ki dolgotrajno označujeta metrično smer **A – B**. **G** je tloris groba, puščica je smer sončnih žarkov popoldan.

Razlika med popoldanskim in dopoldanskim določanjem smeri groba je samo v tem, da v prvem primeru zapičimo palico zahodno od bodočega groba, v drugem pa vzhodno od njega.

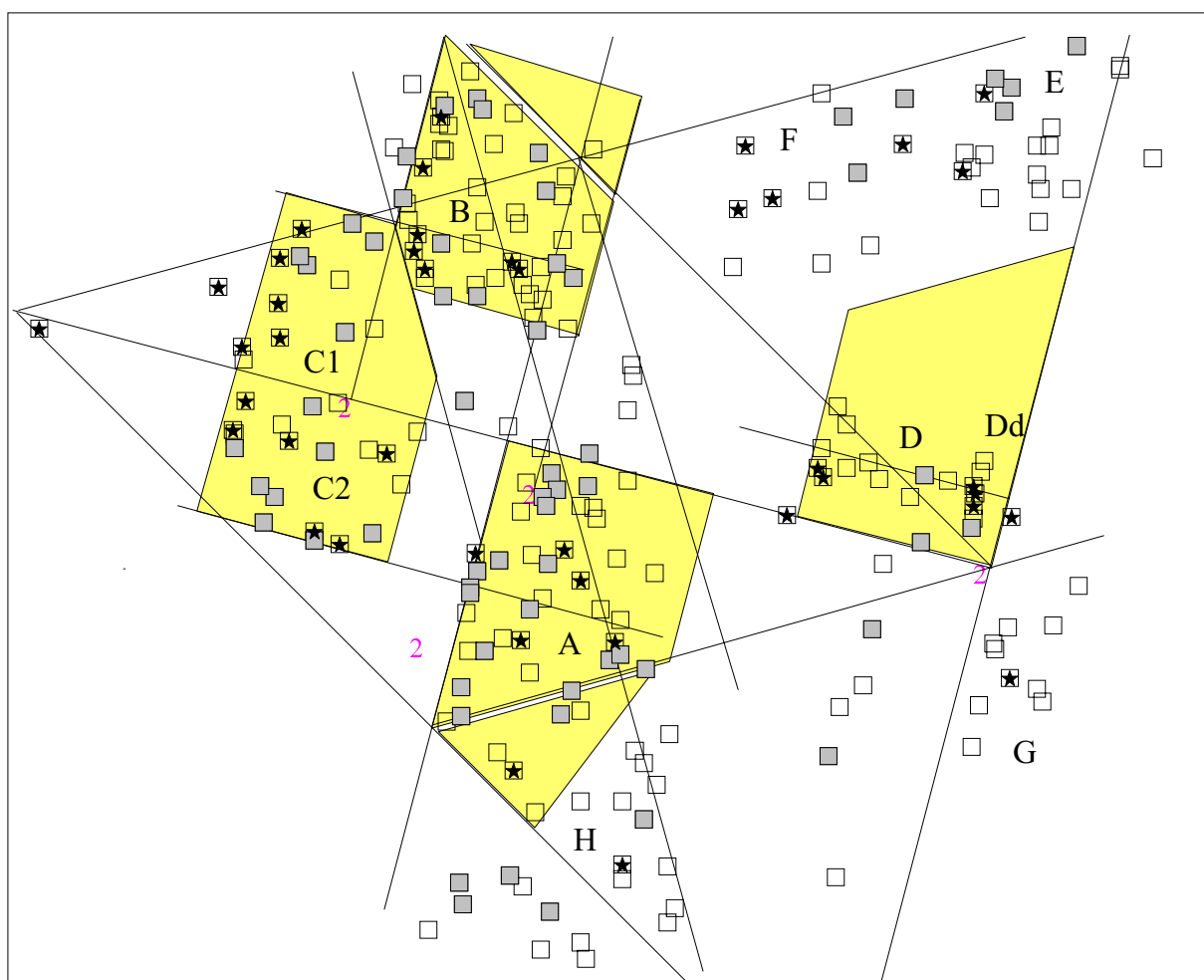

V zimskih mesecih ne moremo neposredno določiti smeri, ki ležijo blizu smeri zahod – vzhod, ker sonce vzhaja in zahaja mnogo južneje. Takrat si je treba pomagati z bolj južno pomožno smerjo. Smer groba potem tvori skupaj z njo kot npr. 90° , 45° , $22,5^\circ$. Te je mogoče določiti povsem preprosto s pomočjo dveh količkov in vrvice, na enak način kot te kote napravimo na listu papirja s šestilom. Kot bomo videli v poglavju o metričnih mrežah (8.1.), so vse našteje kote v Altenerdingu tudi napravili in uporabili. Najdemo jih skupaj z jamami za kole tudi v metrično izredno dognanem grobišču zgodnje kijevske kulture (okoli 200 do srede 3. st.) Prioskol'skoe 2 med Dneprom in Donom (Pleterski 1996, Slika 10).

Tudi oblačno vreme onemogoča določanje smeri s pomočjo senc. Takrat so si morali pomagati na drugačne načine. Če so grob izkopali zgolj po občutku, je bila možnost napake seveda večja.

Če so smeri res določali s pomočjo sonca in senc potem si lahko pojasnimo tudi zelo širok razpon usmeritev okoli orientirja 62° do 65° . V tem primeru ni šlo zgolj za dva kola, ki zelo ostro določata smer, ampak za širšo stavbo, pri kateri napušč meče senco na steno, ki morda ni povsem ravna in gladka, kar vse otežkoča natančnost odčitka.

10.20.2. Glavna smer in južneje

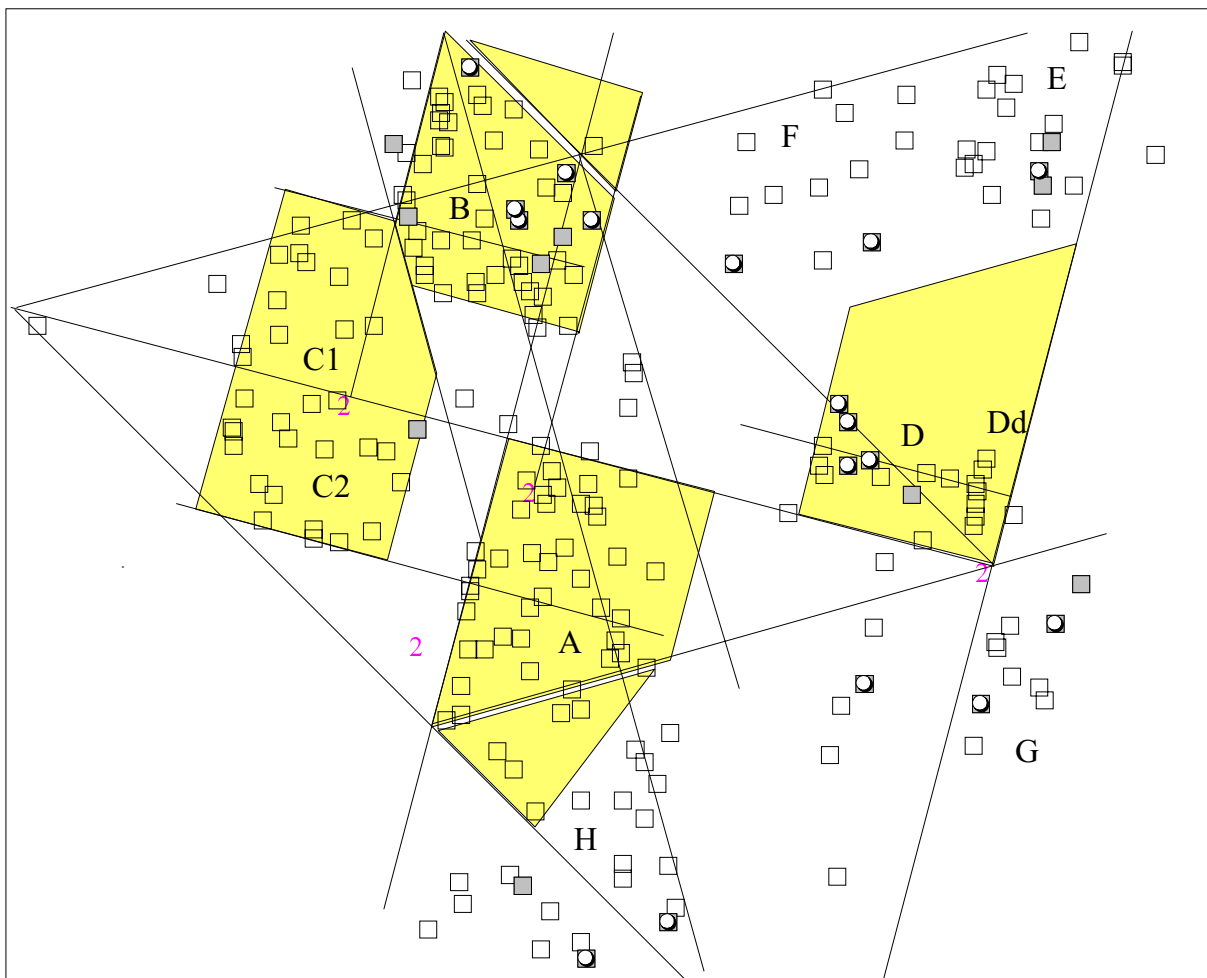

Zvezda – grobovi z odklonom od severa 80° - 84° , raster – grobovi z odklonom več kot 85° .

V drugem obdobju se začenja prvotna usmeritev izgubljati. Od 41 grobov z odklonom od severa 80° - 84° jih je samo 9 od 600 dalje in od teh 9 jih je kar 6 v skupini C, ki tudi sicer kaže največjo koncentracijo grobov prvotne smeri. Takih grobov na jugu grobišča skorajda ni, enako ne v južnem delu skupin E in F, v severovzhodni polovici skupine B in srednjem delu skupine D, zelo redki so tudi v skupini A. Zanimivo je, da so vsi tako usmerjeni grobovi v skupini C1 ženski, tudi v skupinah E in F sta skupinici po trije moški in tri ženske. Številni so

grobovi, kjer je jama usmerjena bolj proti jugu, torej proti idealnemu geografskemu vzhodu. Ti grobovi dopolnjujejo prostore prejšnje skupine in so izrazito nakopičeni ob goveji lobanji, pa tudi sicer prevladujejo v skupini A. Zanimivo je, da je najbolj južna smer 104° (grob 768), kar ne presega smeri, ki jo določata kultni točki 1 in 4 (tudi višina trikotnika), in ki znaša $104,5^\circ$. Tako se zdi, da tudi južnejša smer ni naključna.

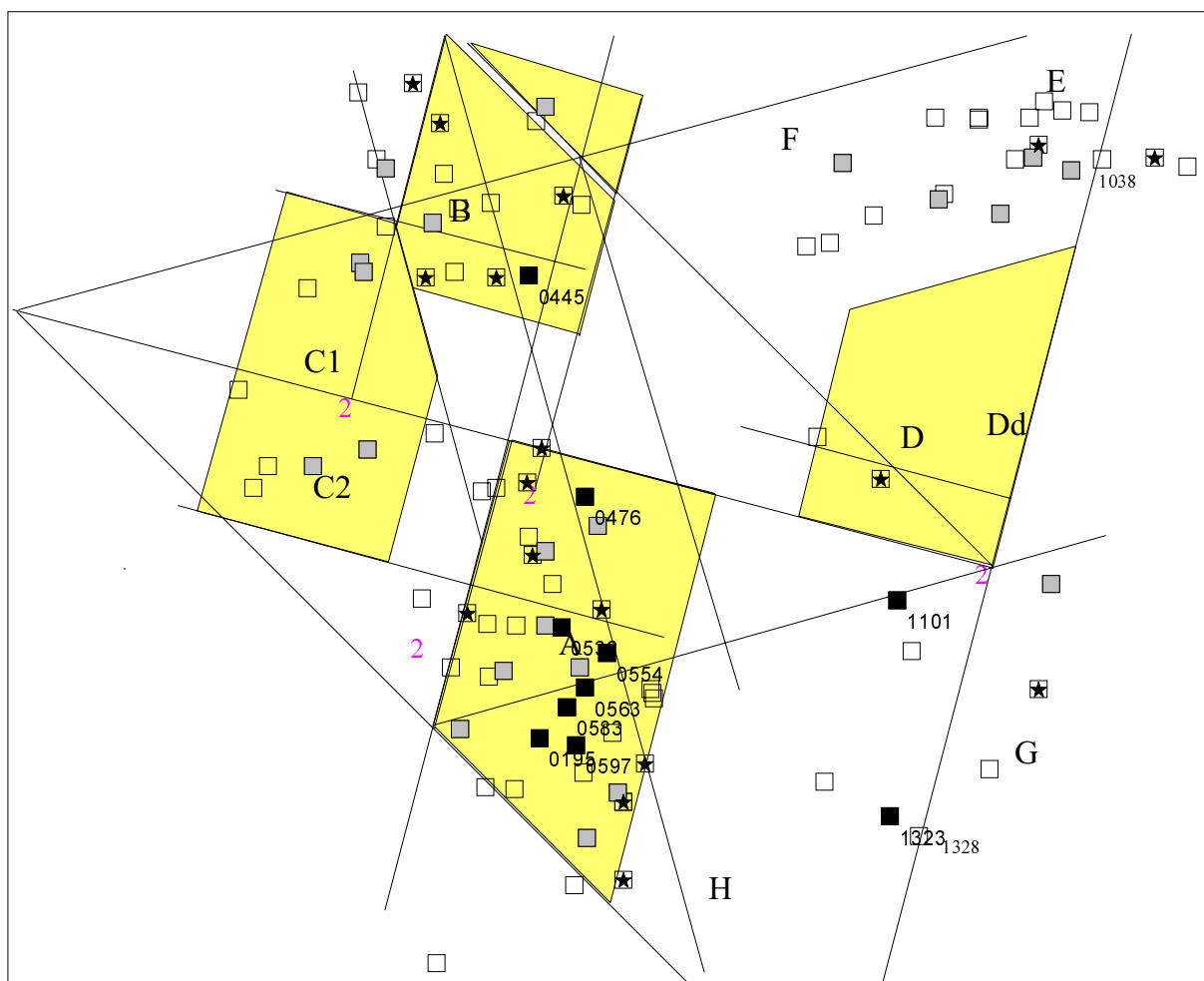
10.20.3. »Severni« grobovi

Raster – grobovi odklonjeni od severa 65° in manj, krog – grobovi odklonjeni od severa 61° in manj.

Še bolj zgovorno podoba da nasprotni pol: grobovi ki so najbolj odklonjeni proti severu. Še posebej značilni so za severovzhodni del skupine B, za zahodni del skupine D ter južni del skupin E in F. Vpadljiva je odsotnost v skupinah A in C. Od 17 grobov sta samo dva zanesljivo pred 600. Gre torej za pojav, ki je šele okoli 600 postal množičen a še vedno ne splošen. Milejši kriterij to podoba le dopolnjuje. Če bi bil premik proti severu zgolj posledica propada starih orientirjev, bi morali biti taki grobovi razporejeni enakomerno, a niso. Zato je verjetneši vzrok pojav novega orientirja, ki pa ga je upošteval le del prebivalstva. Gre za prvo cerkev?

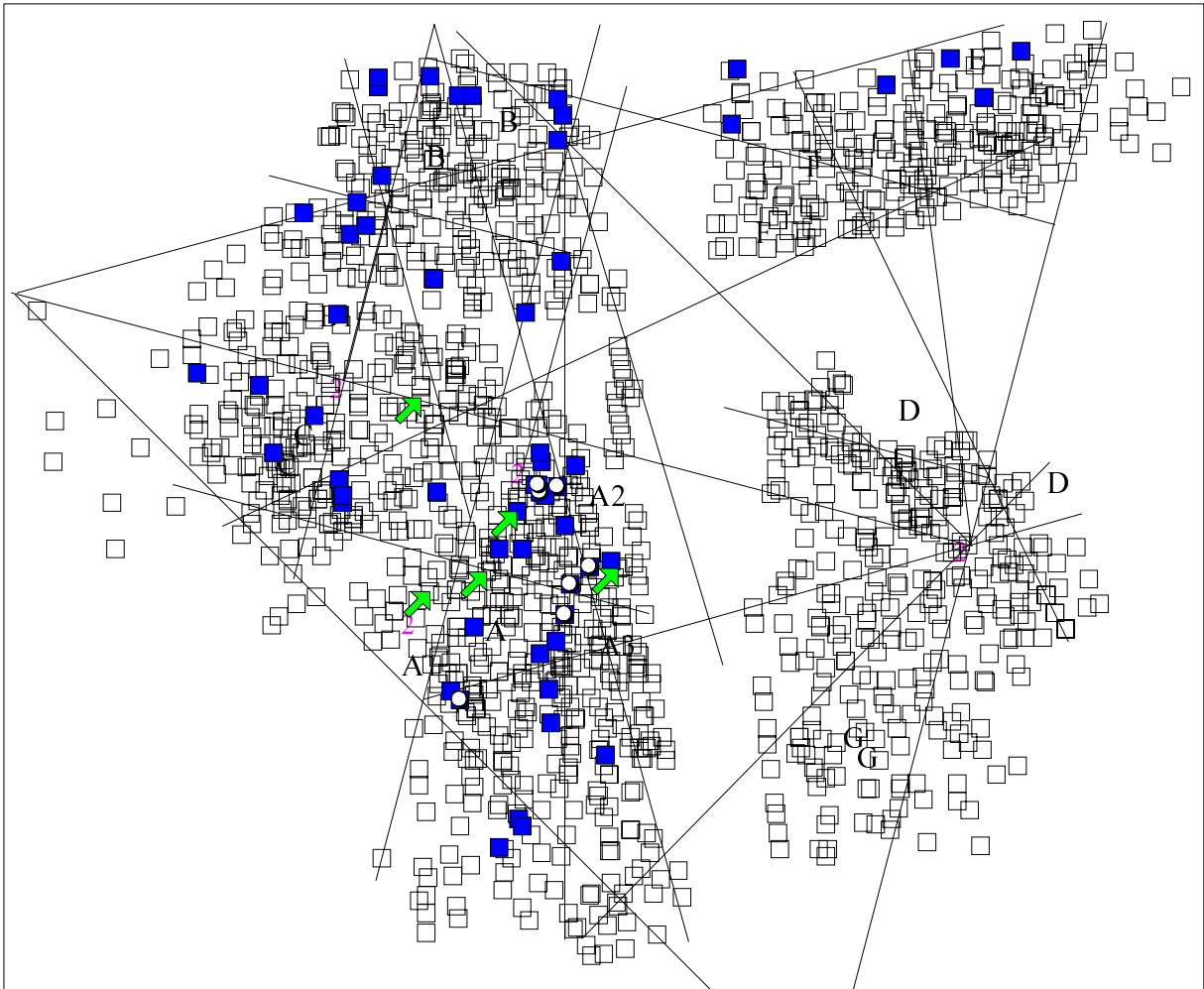
10.20.4. Smer trikota

Grobovi, ki so odklonjeni od 74° do 76° od severa. Črn kvadrat – do 550, zvezda – od 550 do 610, siv kvadrat – po 610, prazen kvadrat – časovno ožje nedoločljivi.

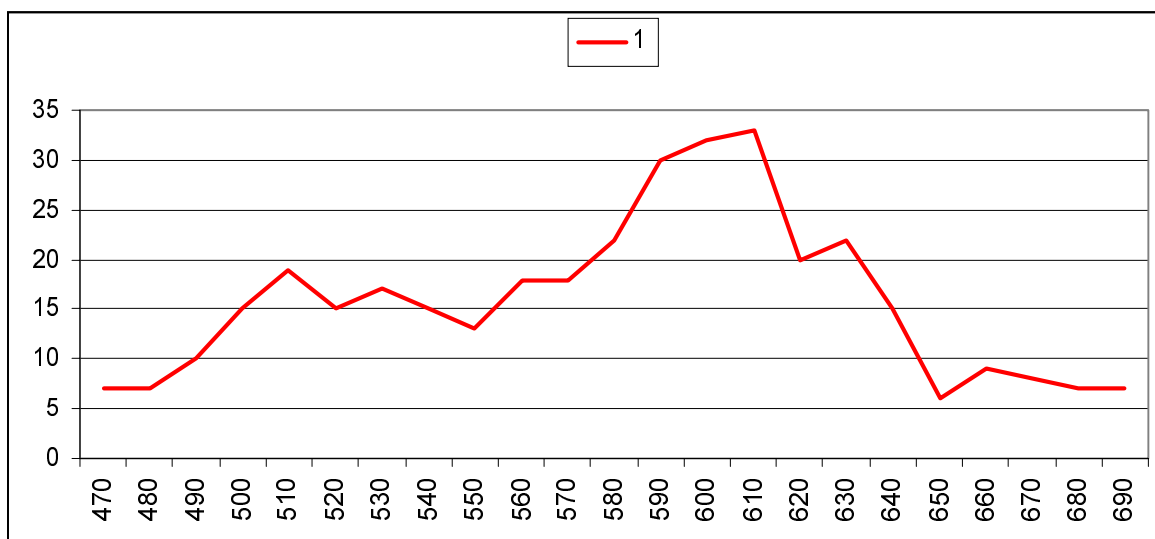
Zanimiv odgovor da vprašanje, ali je tudi postavitve metričnega trikotnika vplivala na usmeritev grobov. Pri tem bi prišle v poštev smeri stranic in višin, torej pravokotnic na stranice. Glede na razpon skoraj vseh grobov med 53° in 101° pride v poštev le severna stranica trikotnika, ki je odklonjena od severa za 75° . Ta vrednost pa je tudi blizu vrhu pri 70° na skupnem grafikonu. Če kartiramo grobove s smerjo 74° do 76° in upoštevamo tudi dejavnik časa, dobimo nekaj zgovornih skupin. Zelo močna je na področju A in E, le posamični pa so taki grobovi v D, G in H. Grobovi, ki so nastali do 550 tvorijo strnjeno skupino na področju A. Grobovi 445, 476, 554 ležijo ob pravokotnici na metrično stranico trikotnika, grobova 563 in 1101 na njeni vzporednici. Grob 1323 je blizu vzhodne stranice trikotnika, časovno nedoločena grobova 1328 in 1038 pa na njej. Že to kaže, da je smer grobov 75° odvisna od metričnega trikotnika. To opažanje še krepijo grobovi iz obdobja 550 – 610, ki so razen štirih izjem vsi v razmeroma ozkem pasu, ki je pravokoten na severno metrično stranico trikotnika. Nadalje je s to stranico vzporedna skupina grobov na področju E in F. Vse to je videti namensko. S tem pa dobimo tudi oporišče za datacijo nastanka metričnega trikotnika. Grobovi, ki so usmerjeni po njem, so začeli nastajati od okoli 520 dalje. Hkrati je zanimivo, da grobovi 195, 583, 563, 554 tvorijo vrsto, ki je še usmerjena v skladu s prvo metrično mrežo. Tu bi imeli tako primer spajanja starega in novega, tako kot so tudi pri postavljanju metričnega trikotnika upoštevali starejša metrična izhodišča.

10.20.5. Najbolj pogosta smer

Temen kvadrat – smer groba je od 86° do 88° , grob je nastal zanesljivo od okoli 590 dalje; bela pika – tako usmerjen grob, ki je zanesljivo nastal od okoli 660 dalje; puščica – žebelj v grobu s prikazano usmeritvijo; metrične smeri 7. stoletja.

Najbolj pogosti so grobovi s smerjo 86° - 88° . To je zelo blizu smeri sončnega zahoda v času enakonočja, ki ga v zgodnjem srednjem veku niti niso znali natančno izračunati (prim.: Stevens 1999, 680). Tako smer imajo grobovi pokojnikov vseh starosti in obeh spolov. Skoraj ves čas. Pri analizi te skupine je zaradi njenega zelo ozkega razpona treba še bolj kot pri drugih upoštevati, da je pripadnost nekaterih njenih grobov lahko tudi naključna, posledica napačnega odčitka smeri. Zato se lahko opremo le na glavne obrise.

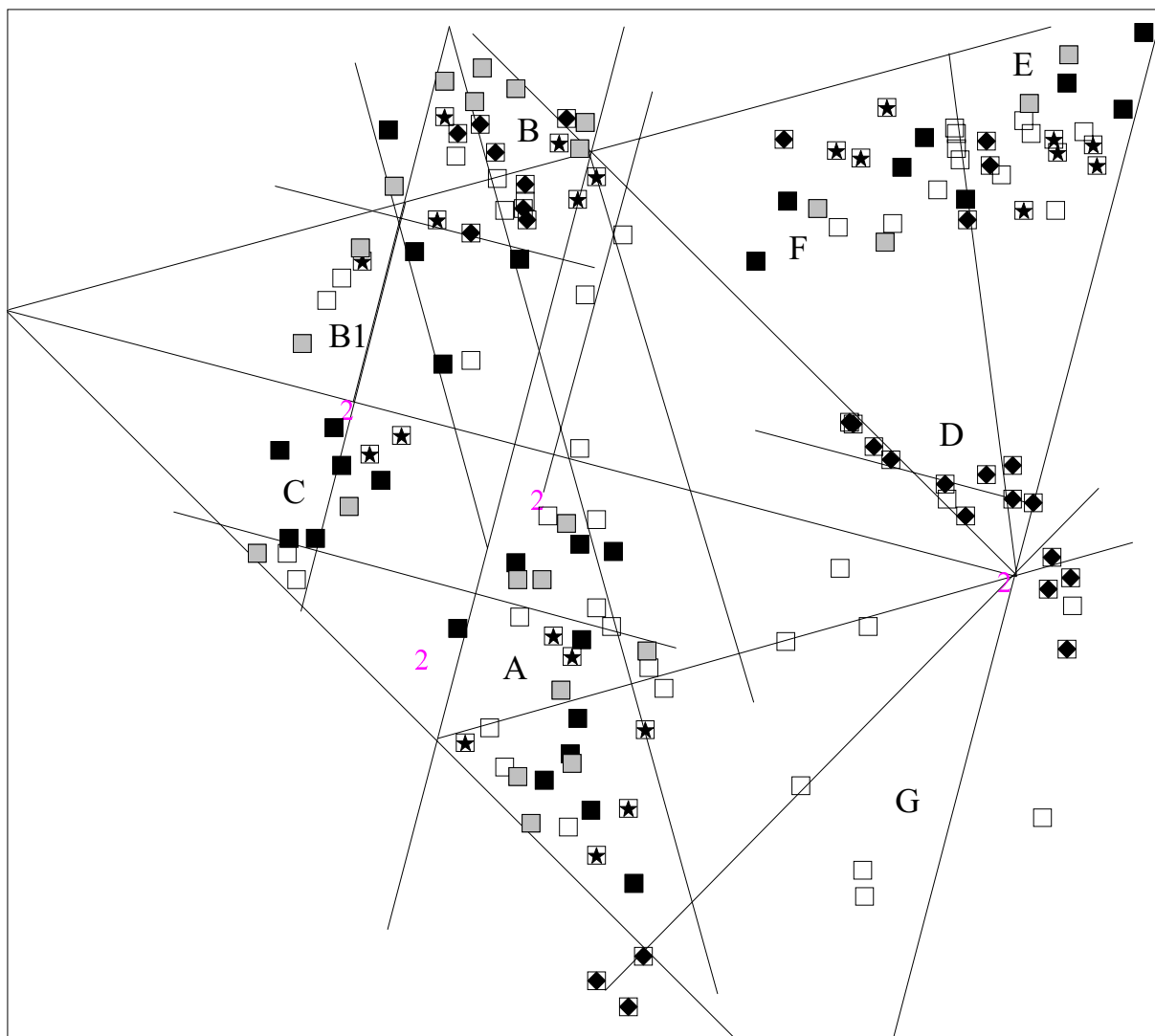

Možno število grobov smeri 86° do 88° po posameznih desetletjih. Upoštevanih je samo 106 grobov, ki so datirani vsaj na 50 let natančno.

Krivulja tabele je popravljena po načelih, ki so predstavljena v poglavju o prebivalstvenem razvoju (11.). Dokaj se ujema s krivuljama otrok in starejših moških, torej v določeni meri odraža prebivalstveno gibanje. Vsekakor pa nima globoke doline med 520 in 540. Zanimiva je sestava celotne skupine (216 grobov) te smeri po spolu in starosti. Prevladujejo ženske (81) nad moškimi (66), delež otrok je zelo majhen (32), ostalo so nedoločljivi. Že to kaže, da je smer imela nek prestižni pomen. Samo 3 otroke je mogoče zanesljivo postaviti v 6. st. - od teh zanesljivo 2 pred 520, večina je mlajša. V 5. in 6. st. tako torej pokopavajo predvsem odrasle. Po 640 je stanje drugačno. Zanesljivo mlajših je 7 grobov od teh so kar 4 otroški in nobenega, ki bi pripadal osebi starosti senilis. Strm padec krivulje po 630 torej pogojuje sprememba pogrebnih navad. Kar 34 moških je umrlo v starosti adultus, 17 v starosti maturus in 12 v starosti senilis. Zanimiva je nadpovprečno število 51,5% adultnih (povprečje celote je 44,2%), ki pa ima lahko različne vzroke. Še bolj neobičajna je slika pri ženskah. Tu je visoka smrtnost v adultni dobi (46) sicer pričakovana, nenavadno pa je, da je samo 5 žensk starosti maturus in kar 22 starosti senilis, kar je nadpovprečnih 27,1% pri povprečju celote 22,9%. Samo dve od slednjih sta bili zanesljivo pokopani v 7. st. Tega si brez statusne simbolike smeri 86° do 88° ne moremo razložiti. Tovrstni grobovi so precej urejeno razporejeni, največ jih je v skupini A, še zlasti ob goveji lobanji. Na večini vzhodnega dela grobišča pa jih sploh ni!

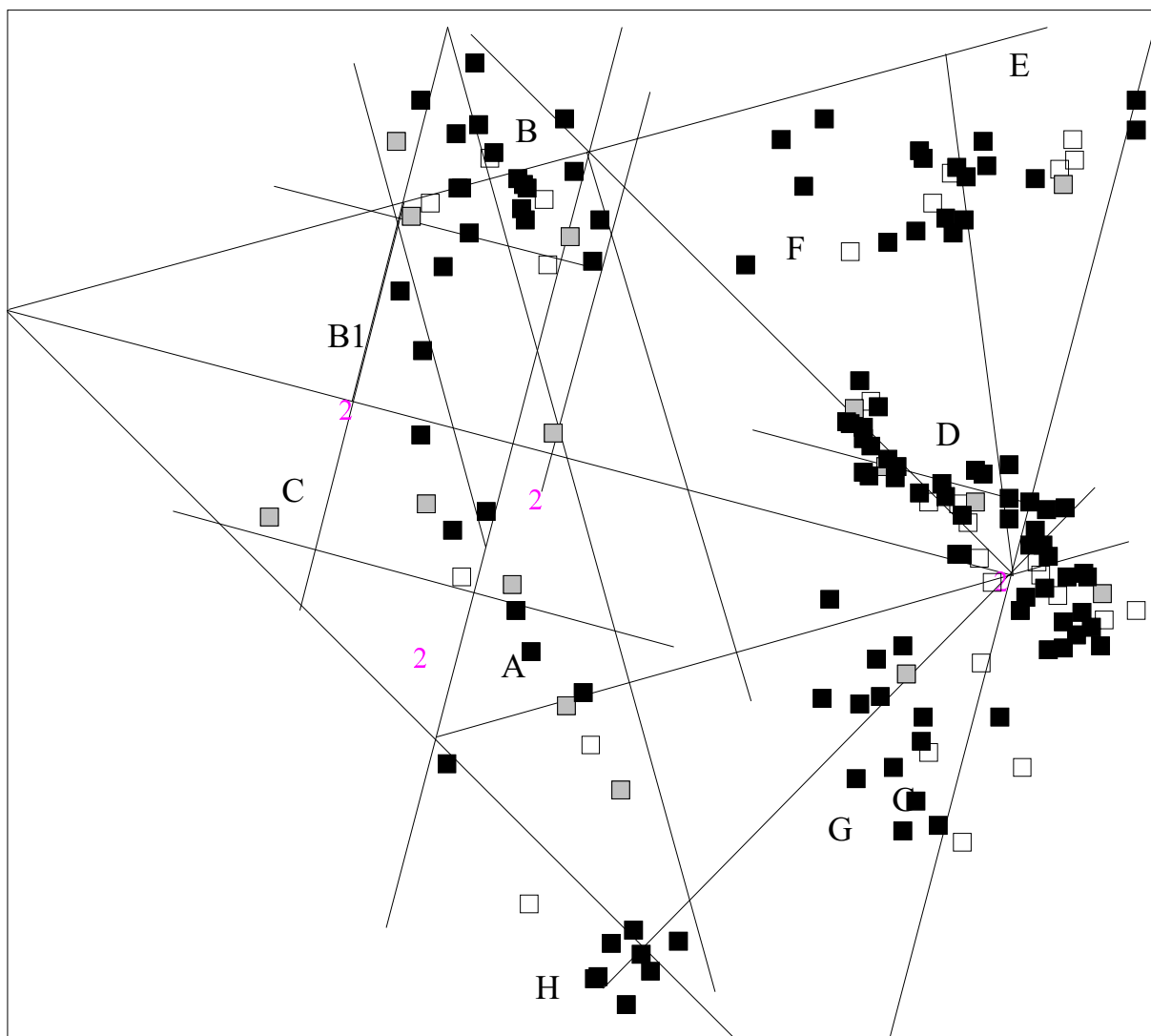
Nadaljnje navzkrižno preverjanje podatkov, da še nekaj zanimivih opažanj. Zanesljivo pred 520 ni nastal noben grob pokojnice ali pokojnika starosti senilis, od vseh grobov te smeri pa zanesljivo samo 11, od teh 4 ženske. Bolj številčno se pojavijo tako usmerjeni grobovi po 510. Od takrat dalje gre torej za smer, ki ima svoj simbolni pomen. Že pri analizi prve dobe pokopavanja se je nož izkazal kot simbol pravnega statusa ženske. V celoti ima nože 20,2% žensk, med 520 in 640, ko je glavna doba obravnavane smeri, celo malenkost več – 21,9%. Pri ženskah te smeri je delež nožev le 14,8%, kar je bistveno manj od pričakovanega števila. Možna razlaga bi bila, da gre torej večinoma za ženske, ki niso imele statusa gospodinje in so tudi sicer umrle brez pravne zaščite svojih družin, zato je zanje poskrbela višja družbena sila. Tu je misliti bodisi na civilno državno oblast, še verjetneje pa na karitativno dejavnost cerkve. Slednja se je po pričevanjih Gregorja iz Toursa tedaj obnašala kot samostojna veja oblasti - sicer kralju pretežno lojalna, ki je blažila posledice kuge in lakote, skrbela za gospodarstvo, bolne, revne in stare (prim.: Weidemann 1982a, 126 ss).

10.20.6. Smeri v tretjem obdobju

Črn kvadrat – odklon od severa 80° do 84° , siv kvadrat – odklon več kot 85° , romb – odklon manjši od 66° , zvezda – odkloni od 73° do 77° .

Usmeritev grobov v tretjem obdobju je še vedno nenaključna. Najbolj urejeno so razporejeni »sevni« grobovi z odklonom manjšim od 66° . Taki so sokraj vsi grobovi skupine D ter osrednji del skupine B in vsi trije grobovi na jugu, ki jih s skupino D spaja metrična črta. S tem se ponovno kaže skupni metrični koncept grobov s to usmeritvijo, skupina D pa kot verjetno idejno izhodišče. V tej skupini sta samo 2 ženski in 2 deklici. Tudi »južni« grobovi z odklonom nad 85° so tam, kjer so bili že v prejšnjem obdobju in jih ni na jugovzhodnem delu pokopališča. Enako velja za grobove odklonjene od 80° do 84° . Tudi v tej skupini so samo 3 ženske, ni otrok in le ena oseba v starosti senilis. Najbolj normalno spolno sestavo imajo grobovi z odklonom od 73° do 77° , a tudi tu ni otrok. Najbolj strnjeni so v skupinah B in E. Najbolj mešane so skupine B, E, F, povsem enotna pa D.

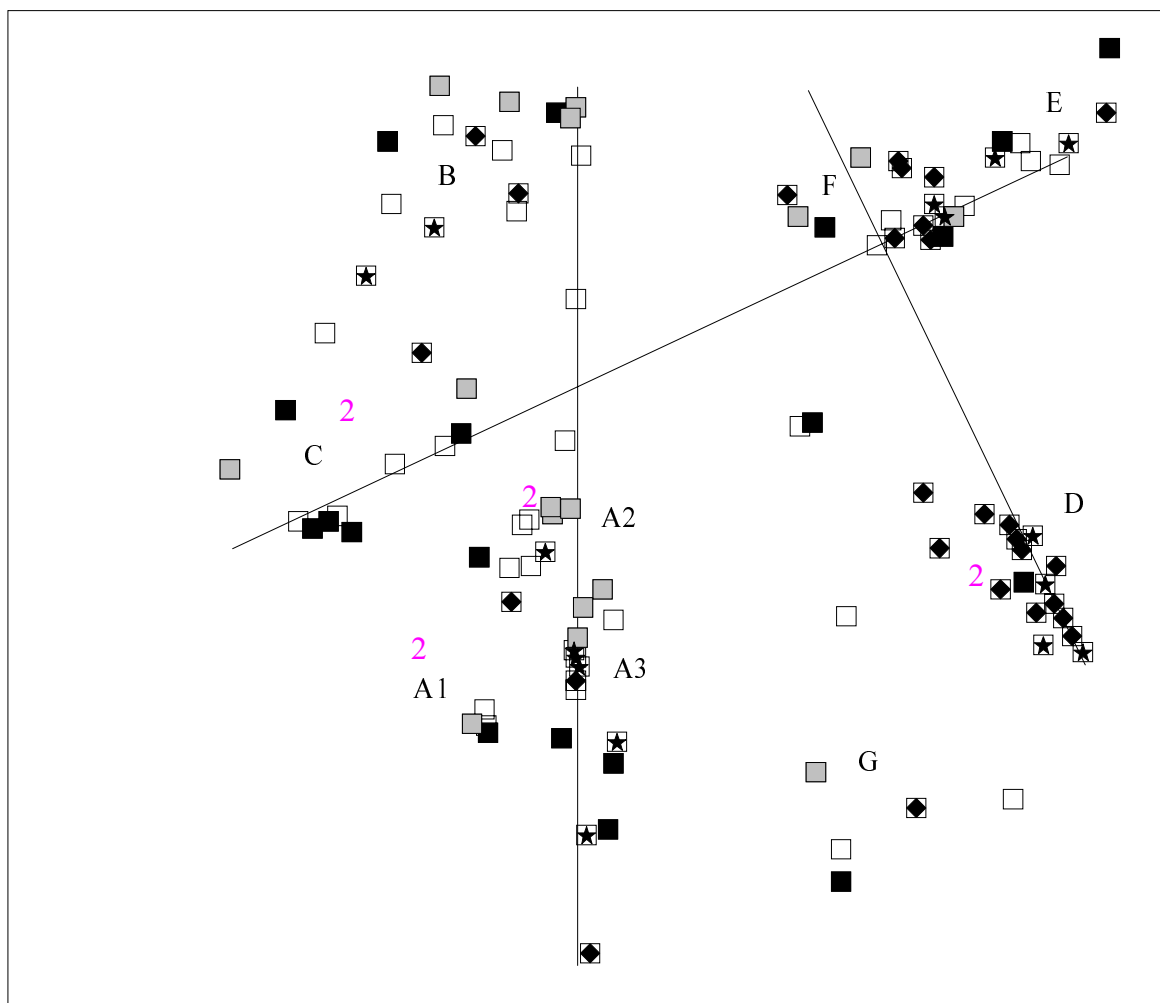

Grobovi z odklonom 65° in manj od severa. Sivo – pred okoli 600, črno – od okoli 600 dalje.

Prav severni grobovi dajejo vpogled tudi v sicer nevidno. Največja koncentracija jih je v skupini D, precej tudi v skupini B in južnem ter vmesnem delu skupin E in F. Vidni pa postaneta tudi skupini G in H, kjer sicer prevladujejo grobovi brez pridakov. Ni nemogoče, da gre tu le za eno skupino, ki jo uničeni vmesni pas zgolj navidezno deli na dvoje. Zelo izrazit je prehod med D in G. Tovrstnih grobov pred okoli 600 je le za vzorec. Gre torej za mlado in močno simbolno usmeritev s težiščem v severnem, uničenem delu skupine D.

10.20.7. Smeri v zadnjem obdobju

Da so zavestno skušali usmerjati grobove tudi proti geografskemu vzhodu, kaže okolnost, da so najmlajši tovrstni grobovi bolj ali manj ob metrični črti sever-jug. Tako črto je s smerjo najkrajše sončeve sence namreč mnogo preprosteje določiti kot pa po soncu poiskati geografski vzhod. In če poznamo smer sever – jug, je smer zahod – vzhod preprosta pravokotnica. Obstaja torej velika verjetnost, da opisane skupine ljudi namenoma niso pokopali v skladu s staro smerjo 82° . Je pa tak način pokopa zajel samo del prebivalcev Altenerdinga. Ob koncu 6. in v 7. st. predvsem tiste, ki so pripadali vojaškemu in upravnemu delu naselja. Med 630 in 650 obravnavana smer sicer začasno zamre vendar že okrog 660 dokončno prevlada.

640/650 – 690. Črn kvadrat – odklon od severa 80° do 84° , siv kvadrat – odklon več kot 85° , romb – odklon manjši od 66° , zvezda – odkloni od 73° do 77° .

Pri odklonih grobov od severa se kaže precejšnje nadaljevanje iz prejšnje dobe. Skupine vzhodnih grobov na področju A in B so približno tam, kjer so bili taki grobovi že prej. Enako je s smerjo 80° do 84° , ki je bila prej najbolj izrazita v skupini C in tudi sedaj je tam najbolj strnjena skupinica. Nova je vrsta grobov v skupini A3, ki so usmerjeni od 73° do 77° . V skupini D se nadaljuje pokopavanje s smerjo proti severovzhodu. Novo je samo, da je takih grobov sedaj veliko tudi severneje na področju F. V tem obdobju dobimo tudi namig čemu tako severno odklonjeni grobovi. Meja njihove skupine 65° , ki smo jo iskustveno ugotovili že prej, se ujema s smerjo vrste grobov v skupini F in jo potrjuje pravokotnica nanjo, ki jo tvori vrsta v skupini D. Ti dve vrsti sta potrebovali nov orientir, ki je stal najverjetneje nekje med skupinama D in F. Ker se nova smer 65° pojavi množično že okoli 600, je tedaj moral nastati tudi orientir. A tedaj so bili še močni tudi stari metrični sistemi. Skupinske ureditve so jim še vedno sledile. Šele okoli 650/660 novi orientir toliko prevlada, da narekuje smer dvema vrstama grobov. Glede na pozni čas je najverjetneje misliti na cerkveno stavbo. To bi seveda razložilo odkod nenadno zanihanje starih smeri in ureditev.

11. POPULACIJSKI RAZVOJ

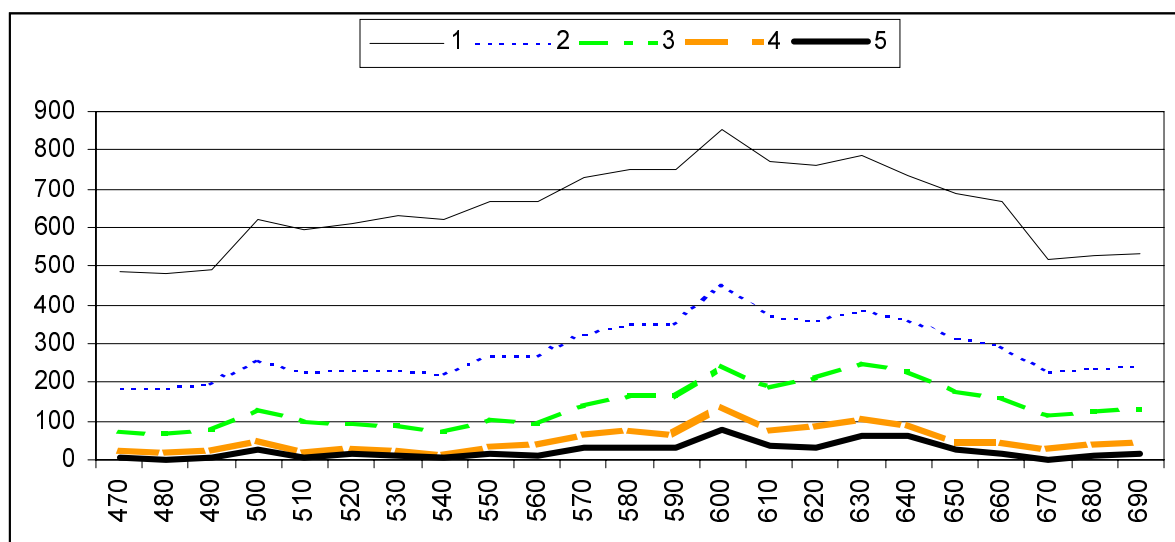
Kakšno je bilo dejansko število novonastalih grobov v posameznem obdobju, seveda ne vemo. Grobišče ni bilo raziskano v celoti, del grobov je bil uničen, vsakega groba ne moremo natančno datirati. Možna rešitev je opazovanje širokih časovnih izsekov in njihova medsebojna primerjava. Vendar 363 grobov, ki so datirani v manj kot dvajsetletni časovni razpon, izziva k podrobnejši členitvi. Zato sem se odločil za opazovanje potencialnega števila

grobov na vsakih deset let. Kaj je *potencialno število grobov nekega obdobja* je razvidno iz naslednje vzorčne tabele:

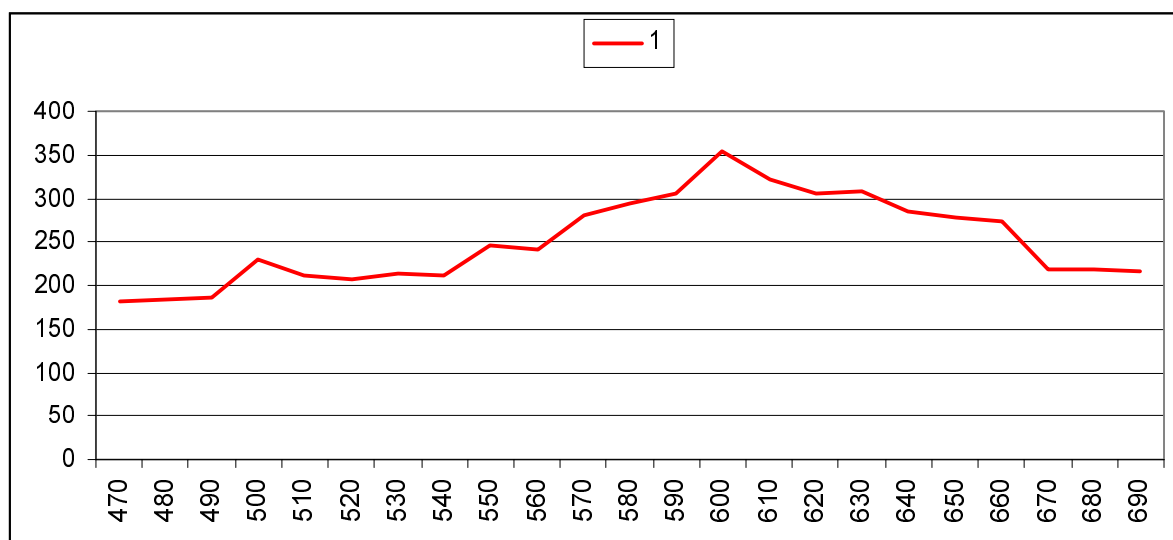
		G 1				
	G 2					
G 3						
	G 4			G 5		
	G 6			G 7		
G 8				G 9		
I	II	III	IV	V	VI	VII
2	4	4	2	4	2	1

Predstavljen je izmišljen primer, kjer imamo v desetletjih od I do VII 9 grobov: G1 – G9. Grobovi 6,7,8,9 so datirani natančno v po eno desetletje, grob 4 v dve, grobovi 2,3,5 v po tri in grob 1 v štiri desetletja. Potencialno število grobov posameznega desetletja je seštevek grobov, ki v to desetletje s svojo datacijo segajo. V desetletju I sta taka 2 grobova, v II 4, v III 4, v IV 2, v V 4, v VI 2 in v desetletju VII samo 1 grob. Tu smo navedli največje možno število. Lahko pa se odločimo za ožji izbor in upoštevamo npr. samo grobove, ki so datirani na manj kot tri desetletja natančno, torej na eno ali dve. V tem primeru je potencialno število grobov manjše: v desetletji I 1 grob, v II 2, v III 1 in v desetletju V 2 grobova. Desetletja IV, VI in VII pa celo ostanejo brez potencialnih grobov.

1 – največje potencialno število grobov v posameznem časovnem obdobju; 2 – potencialno število grobov datiranih v časovni razpon 150 let; 3 - potencialno število grobov datiranih v časovni razpon 80 let; 4 - potencialno število grobov datiranih v časovni razpon 30 let; 5 - potencialno število grobov datiranih v časovni razpon 10 let.

Da bi preveril, kako na rezultat vpliva različno natančna časovna opredeljenost grobov sem se odločil za več poizkusov, ki so upoštevali različne časovne razpore grobov: od zelo majhnega 10 let (krivulja 5) do vseh možnih grobov pri razponu 220 let. Rezultat kaže, da osnovna oblika krivulje ostaja ves čas zelo podobna, ne glede na to, kako časovno občutljive grobove smo zajeli. Zelo opazno posledico pa ima predvsem upoštevanje grobov, ki so datirani na 190 let natančno. To so tisti z grobom nad, ali pod seboj. Zato se morajo za 30 let umakniti robu grafikona, ki ima tako pri krivulji 1 nizka 30-letna krajca. Če temu prištejemo še dejstvo, da je tudi sicer arheološka vidnost začetka in konca grobišča slaba, potem nas stopnici pri 500 in 660 ne smeta presenečati. Zato se zdita bolj posledica datacijskih nezmožnosti kot pa odraz dejanskih populacijskih sprememb.

I – potencialno število grobov datiranih v časovni razpon od 40 do 150 let.

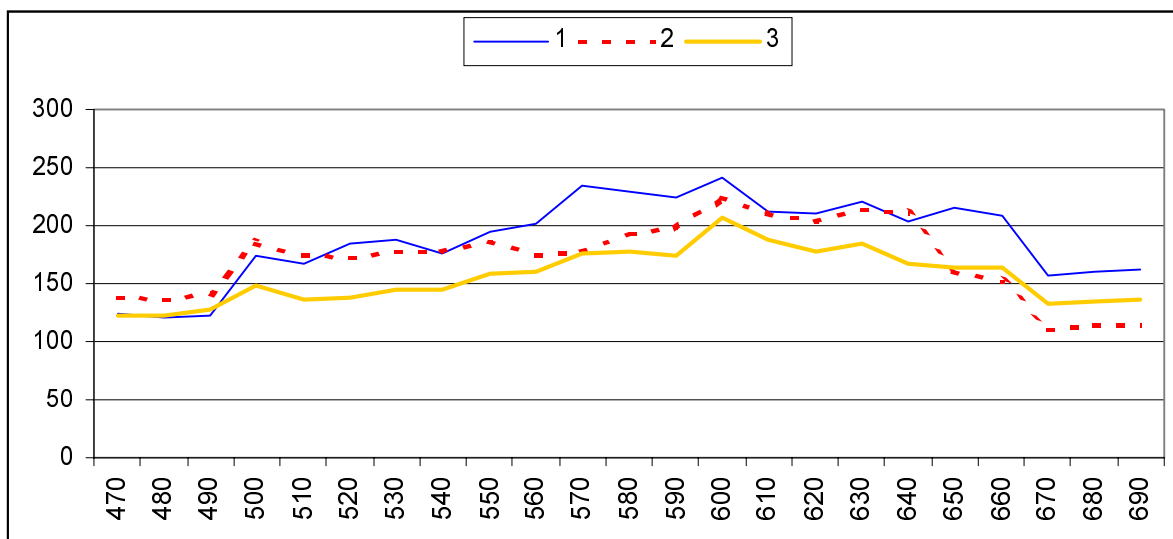
Možen razlog, da se oblika krivulje ponavlja, bi bil lahko v tem, da so poleg širše časovno opredeljivih grobov vedno tudi ožje opredeljivi. Da torej slednji predstavljajo nekako jedro, ki ga slabše datirani grobovi samo še enakomerno prekrivajo. Zgornji grafikon, ki pa je sestavljen le iz srednje časovno opredeljivih grobov in kaže skoraj enako obliko, zanika navedeni razlog. Vsaj v grobem krivulja torej odraža dejansko stanje na raziskanem delu grobišča. Lahko torej prikazane krivulje razumemo kot podobo populacijskega razvoja? Ker vemo, da imamo opraviti z defektnim vzorcem, je previdnost na mestu.

Komaj opazna razlika med absolutnim potekom krivulje 4 in 5 v časovnem razponu od 510 do 540 kaže zelo slabo časovno določljivost tedanjih grobov, kar se ujema z grafikoni pojavljanja časovno občutljivih lastnosti predmetov. Šele krivulje z mnogo večjo časovno toleranco se na tem mestu odlepijo od dna. Dolina od 510 do 540 je tako lahko tudi posledica arheološke »nevidnosti« tedanjih grobov. Po tem kriteriju so slabo vidni tudi grobovi od 470 do 490 in v času okoli 650. Obratno so zelo vidni grobovi od 570 do 640. Tako lahko sklepamo, da je prvi vrh pri okoli 500, ki sledi slabi vidljivosti in predhodi še slabši, predvsem interpretativne narave. Že če bi gradivo, ki smo ga postavili k 500, raztegnili na 490 do 510, bi bil vrh mnogo manj izrazit. Obratno pa je vrh pri okoli 600 sredi obdobja dobre vidljivosti, zato verjetno odraža dejansko povečanje pokopov v tem času.

Ker smo grobove datirali v veliki meri s pomočjo pridanih predmetov, smo torej odvisni od hitrosti njihovih sprememb skozi čas. Nevidno obdobje je tako posredna posledica zastoja pri uvajanju sprememb. Njegov vzrok je moral biti splošen, kajti do pomanjkanja novosti, ob siceršnjih živahnih stikih Altenerdinga z okolico, sicer ne bi prišlo.

V celoti je torej treba biti pri populacijskem vrednotenju krivulj bolj pozoren na prelome in njihove kontekste kot pa na absolutno višino. Nadalje ne gre pozabiti, da so doslej predstavljene krivulje samo preprost seštevek vseh grobov, ne glede na spol in starost pokojnih.

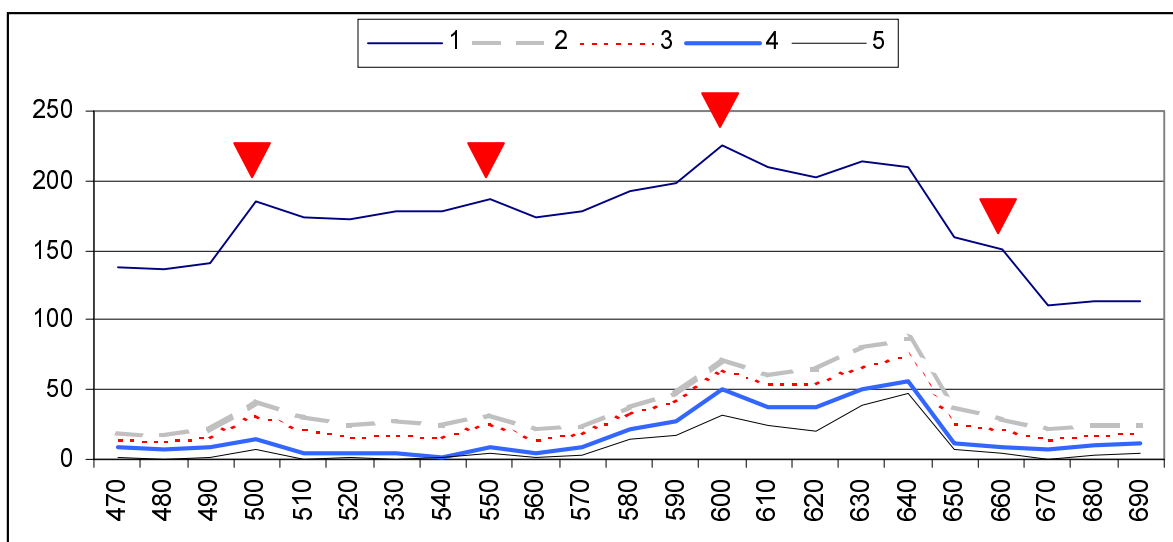
11.1. Ženske, otroci, moški

1 – ženski grobovi, 2 – moški grobovi, 3 – otroški grobovi.

Pri otroških grobovih so združene starostne skupine infans I in infans II ter novorojenčki. Gibanje ženske in otroške krivulje je usklajeno, precej samosvoja pa je moška. Do 500 nekoliko presega žensko, je nato razmeroma usklajena z njo do okoli 550, ko moška krivulja še naprej stagnira do 570. Nato se tudi moška krivulja dvigne, a število žensk presega moške vse do 610. Krivulji sta nato usklajeni do 640, ko moška strmo pade in je nato ves čas opazno pod žensko, prvič celo pod otroško. Vse tri krivulje imajo vrh pri okoli 600. Že prej smo videli, da je treba krivulje kritično preveriti in izločiti nepravilne informacije, tiste ki smo jih sami ustvarili. Zato bomo naprej razčlenjevali vsako krivuljo posebej.

11.2. Moški grobovi

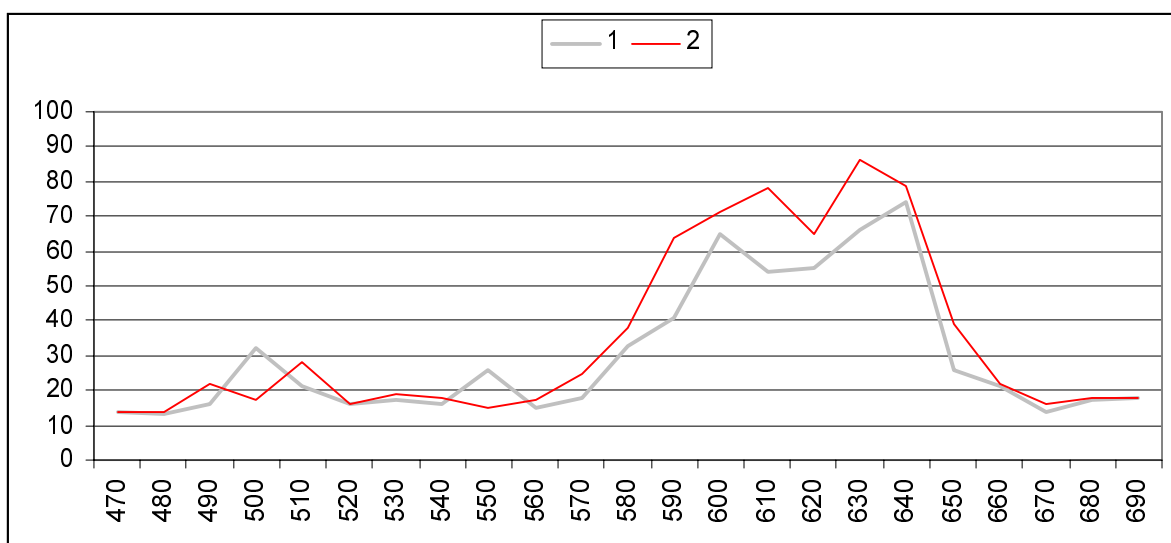
1 – potencialno število moških grobov datiranih v časovni razpon do 220 let; 2 - potencialno število moških grobov datiranih v časovni razpon do 70 let; 3 - potencialno število moških grobov datiranih v časovni razpon do 50 let; 4 - potencialno število moških grobov datiranih v časovni razpon do 30 let; 5 - potencialno število moških grobov datiranih v časovni razpon do 10 let. Trikotniki označujejo vrhove, ki so posledica interpretativne metode.

Razmak med krivuljama 4 in 5 kaže časovno opredeljenost moških grobov. Najslabša je med 510 in 570, ter med 650 in 660, najboljša pa med 580 in 640. Čeprav so moški grobovi med 670 in 690 skoraj brez pridakov, jim časovno določljivost povečuje stratigrafska lega. Zato

tudi upoštevanje 50-letnega časovnega razpona (krivulja 3) najmanj doprinese k prvim in zadnjim tridesetim letom pokopavanja na grobišču. Nadaljnje povečevanje časovnega razpona oblike krivulje ne spremeni (krivulja 2). Opazni so trije vrhovi pri 500, 550, 600 in še eden pri 640. Do krivulje (1) največje tolerance, vsi 4 vrhovi ostanejo, tisti pri 600 prehitijo tistega pri 640, nanovo se pojavi grbina pri 660. Slednja je tako povsem očitno posledica časovne določitve sicer neopredeljivih grobov s stratigrafskim zamikom 30 let. Iz istega razloga je postal štrleč tudi vrh pri 500. Zato so bolj verodostojne krivulje manjših časovnih razponov.

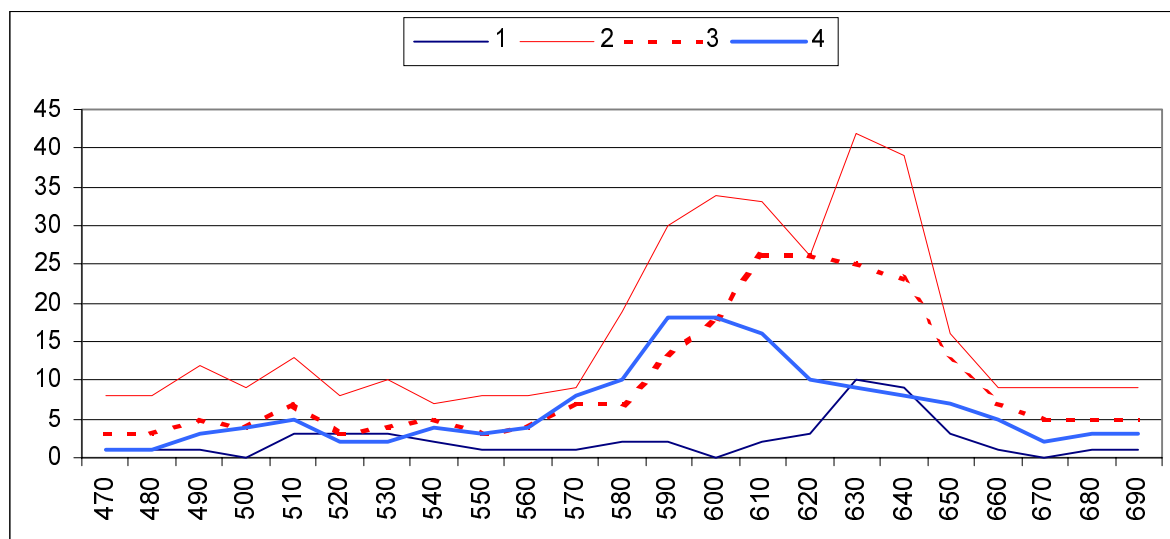
Nadalje vzbuja pozornost, da prav pri 50-letnem razponu močnejše izstopita vrhova pri 500 in 550. Če jima dodamo še vrh pri 600 je ustaljeni 50-letni ritem vpaddljiv. Tudi tega lahko razložimo z interpretativnimi razlogi. Če imamo grob, ki je datiran v zadnjo tretjino 5. st., drugega iz prve polovice 6. st., tretjega iz druge polovice 6. st. in četrtega iz 7. st., potem smo njihovo datacijo zapisali: 470-500, 500-550, 550-600, 600-690. Vsi štirje imajo torej obdobja, kjer se navidezno stikajo, pri 500, 550, 600. Zakaj potem ni vrha pri 650? Moške grobove 7. st., ki imajo pridanke, je mogoče časovno precej natančno opredeliti, tiste brez pridakov stratigrafsko, sicer pa sploh ne. Shematična datacija v prvo ali drugo plovico stoletja ni potrebna. Vrh pri 640 je torej realen, prav tako je realen strm padec proti 650.

Na podlagi navedenih spoznanj lahko tvegamo določene popravke. Vse datacijske razpore z vrednostjo 0 bomo raztegnili na sosednji letnici: npr. 500 na 490-510. Vse polstoletne datacije bomo skrčili: npr. 500-550 na 510-540. Datacije v zadnjo tretjino 5. st. bomo enako skrčili na 470 – 490. Postopek bomo izvedli na skupini grobov z datacijskim razponom do 50 let, ker je časovno še dovolj občutljiva in hkrati kaže vse glavne obrise krivulj.

Potencialno število moških grobov datiranih z do 50-letno natančnostjo. 1 – nekorigirana krivulja, 2 – korigirana krivulja.

Popravki, ki smo jih izvedli, so izničili vrhove pri 500, 550, 600. Predpostavka, da so bili zgolj posledica načina informacijskega zapisa, je bila pravilna. Ponovno se lahko vprašamo, kako na novo krivuljo vpliva časovna opredeljivost grobov. Mar ne bi mogli z nerazporejenimi grobovi zapolniti dolin? Že prej predstavljeni grafikon grobov s srednjo časovno določljivostjo predstavljeno možnost zanika. Kaže namreč, da so tudi slabše časovno določljivi grobovi vsaj v grobem razporejeni skozi čas podobno kot boljše časovno določljivi. Zato imamo popravljeno krivuljo lahko za odraz realnih sprememb in gibanj. V nadaljevanju si bomo ogledali starostno strukturo moških, ki krivuljo sestavljajo.

Potencialno število moških datiranih s 50-letno natančnostjo. 1 –juvenis, 2 – adultus, 3 – maturus, 4 - senilis

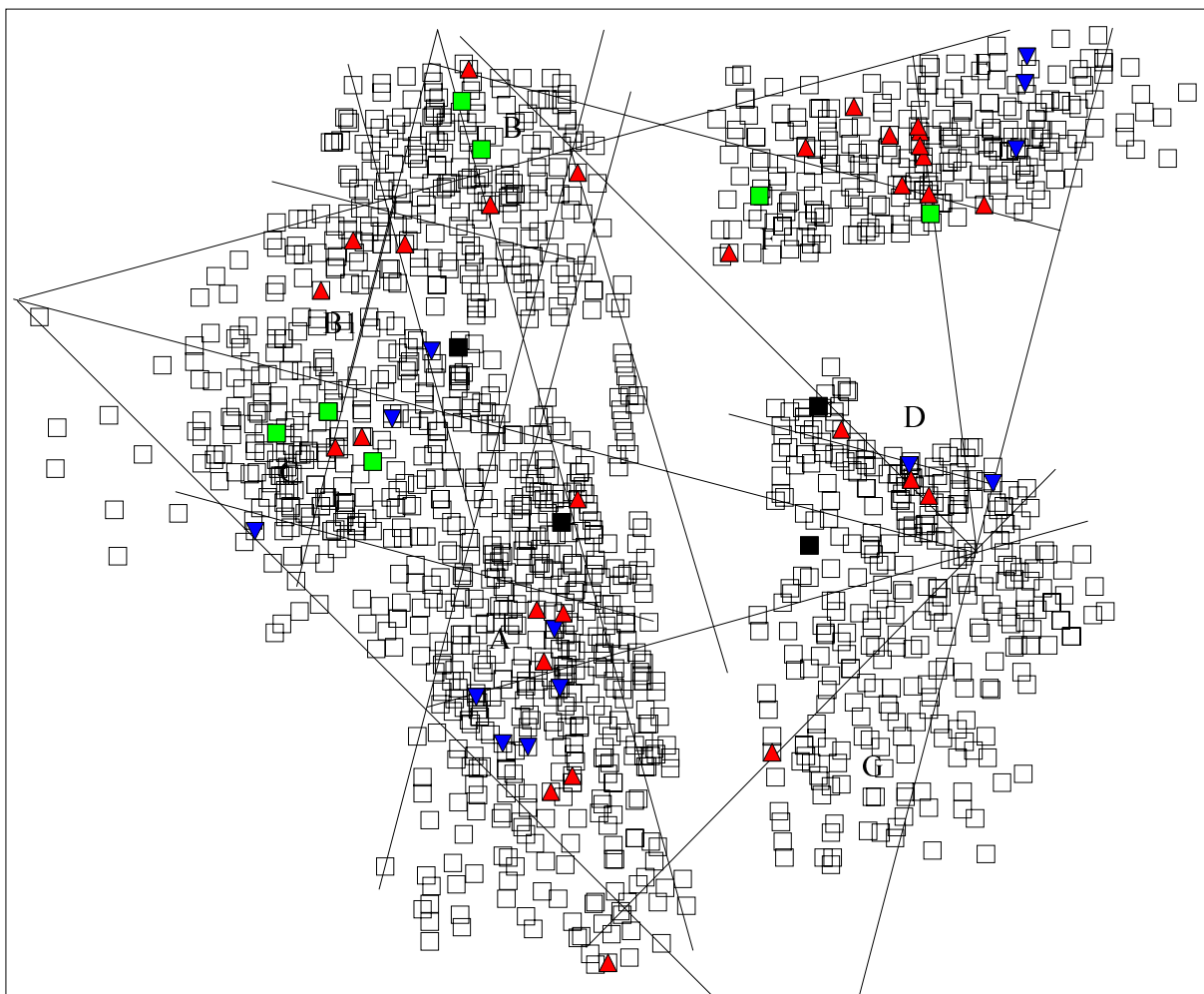
Krivulje posamičnih starostnih skupin so sprva razmeroma usklajene, velike razlike so v obdobju od 570 do 660. Od 470 do 510 je slutiti rahlo rast, ki ji sledi padec proti 520. Kot je pokazal grafikon poškodb, si padec lahko razložimo z vojaškim posegom, ki je prizadel prebivalstvo Altenerdinga. Sledi obdobje stagnacije, ko se dvigneta krivulji skupin maturus in senilis ob skoraj nespremenjenem številu skupine adultus. To si lahko razložimo s tem, da so se predhodno odseljevali mladi aktivni moški, starejši pa so ostajali doma in do konca stoletja umrli.

Že 580 smrtnost adultnih moških zelo strmo poskoči in narašča do 600. V približno dvajsetletnem zamiku ji sledi krivulja maturih, ki doseže vrh pri 610. To govori za hkratno priselitev velike skupine mladih moških pred okoli 580. V prejšnjih poglavjih smo videli, da gre za uniformirane oborožence, ki so živeli zelo nevarno. Najbolj smiselna razlaga bi bila, da je v Altenerdingu kmalu po 570 nastal vojaški tabor. Prvi adultni vrh pri 600 se ujema z drugim obdobjem ran z orožjem in kaže na obdobje vojaške aktivnosti.

Vendar je glavni vrh adultnih grobov v času od 630 do 640, morda bližje 630. To je tretje obdobje bojevnih grobov z ranami, s pokopom padlih vojakov v vrsti. Zanimivo je, da tega vrha nimata starostni skupini maturus in senilis, zelo izrazit pa je v starosti juvenis. Usodne vojaške akcije so se očitno morali udeležiti tudi še golobradi mladeniči, ki jim je bilo v obdobju predhodnih bojev prizanešeno. Oba vrhova adultne skupine tako kažeta, da so bili v tej starosti možje najbolj vpleteni v vojaške spopade, že štiridesetletniki so jih bili oproščeni. Prav tako v spopade običajno niso vpletali še nedoraslih (in neizvežbanih) mladeničev. To zadnje pravilo so prekršili 630/640, kar kaže na veliko vojaško stisko, ki je takrat zavladovala.

Od 640 do 650 je zelo strm padec krivulj tako adultnih kot tudi maturih oseb, v starosti senilis pa je razlika komaj opazna. Da nenadoma zmanjka adultnih in maturih pokojnikov, si lahko razložimo z odhodom tega dela populacije. To podoba je potrdila tudi analiza predmetov, ki je pokazala, da po 640 unifomiranci izginejo. Posadke torej niso več pokopavali v Altenerdingu. Zato tudi manjkajo poveljniški grobovi tega časa. Pač pa so za seboj pustili veterane starostne skupine senilis, torej od okoli 60 let dalje. Da starostna skupina senilis že od okoli 600/610 upada, si lahko razložimo s tedanjo večjo smrtnostjo v mlajšem življenjskem obdobju in posledično z dejansko manjšo možnostjo doživetja starosti.

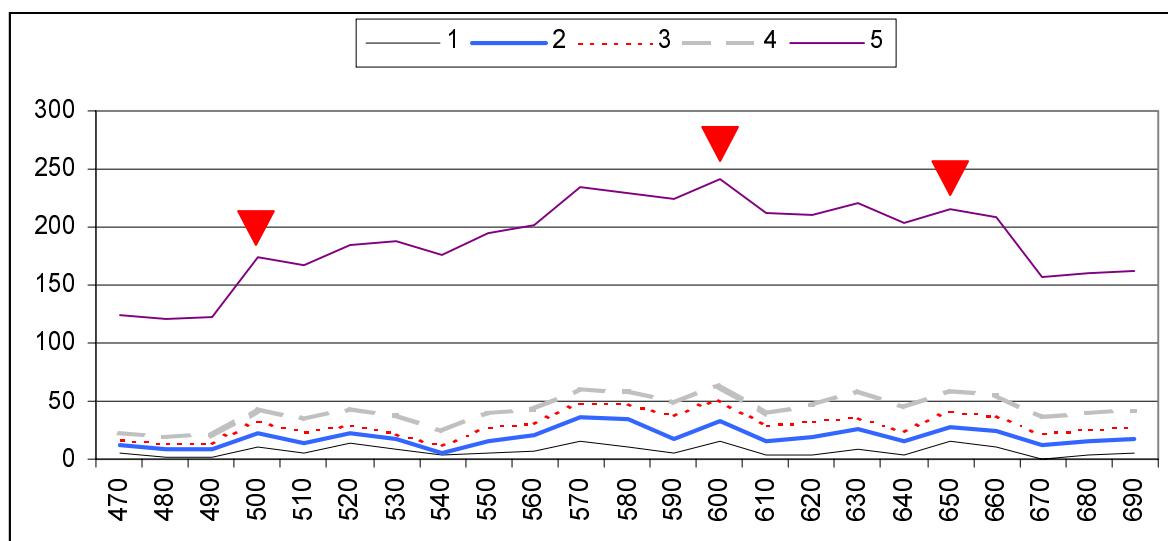
Vojaški življenjepis pa bi bil na podlagi prikazanega lahko takle; proti koncu najstniških let vstop v vojaško službo – uniforma in nekaj let urjenja, sledijo nevarna leta bojnih pohodov in spopadov, kot štiridesetletnik služi samo še v zaledju, od okoli šestdesetega leta dalje je vojaško nezanimiv. S tem smo dobili ključ za pojasnilo pojava ločenega pokopavanja posameznih starostnih skupin, ki smo ga opazili v obdobju 610/650.

Moški grobovi od okoli 630 do okoli 640 in metrična mreža 7. stoletja. Svetel kvadrat – juvenis, črn kvadrat – senilis, pokončni trikot – adultus, viseči trikot – matusus.

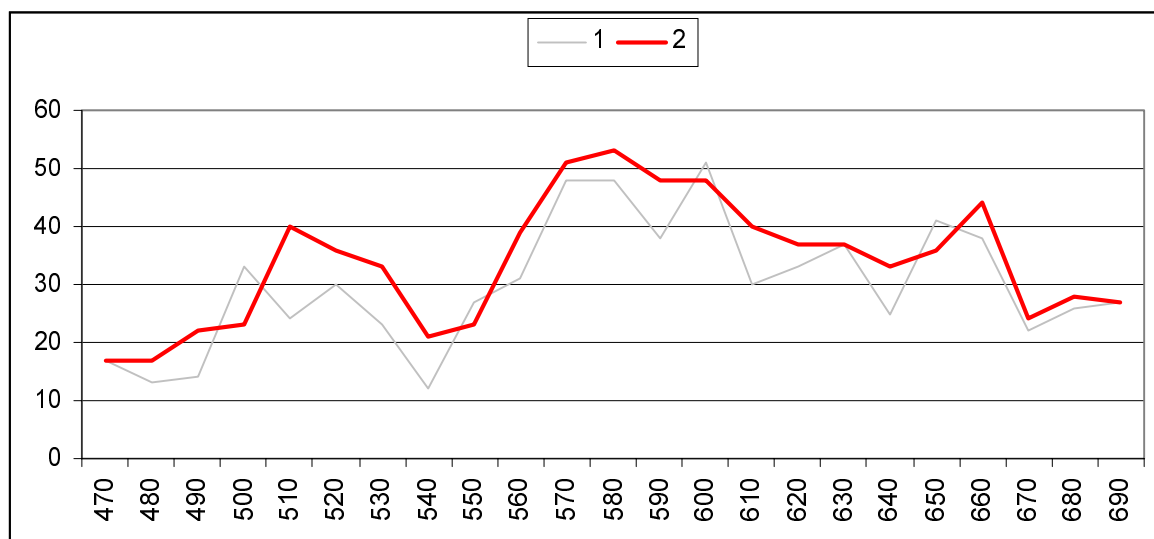
Starostne skupine so očitne. Njihova razporeditev odraža zgoraj predstavljeno vojaško kariero. Juvenilni moški so pokopani skupaj, a se navezujejo na moške starosti adultus. Moški starosti matusus se z adultnimi moškimi skorajda ne mešajo. Moški starosti senilis so oddaljeni od vseh glavnih skupin. Skupini E in F se v tej luči kažeta kot dve službi (frontna in zaledna) znotraj vojaškega garnizona.

11.3. Ženski grobovi

1 - potencialno število ženskih grobov datiranih v časovni razpon do 10 let; 2 - potencialno število ženskih grobov datiranih v časovni razpon do 30 let; 3 - potencialno število ženskih grobov datiranih v časovni razpon do 50 let; 4 - potencialno število ženskih grobov datiranih v časovni razpon do 70 let; 5 – potencialno število ženskih grobov datiranih v časovni razpon do 220 let. Trikotniki označujejo vrhove, ki so posledica interpretativne metode.

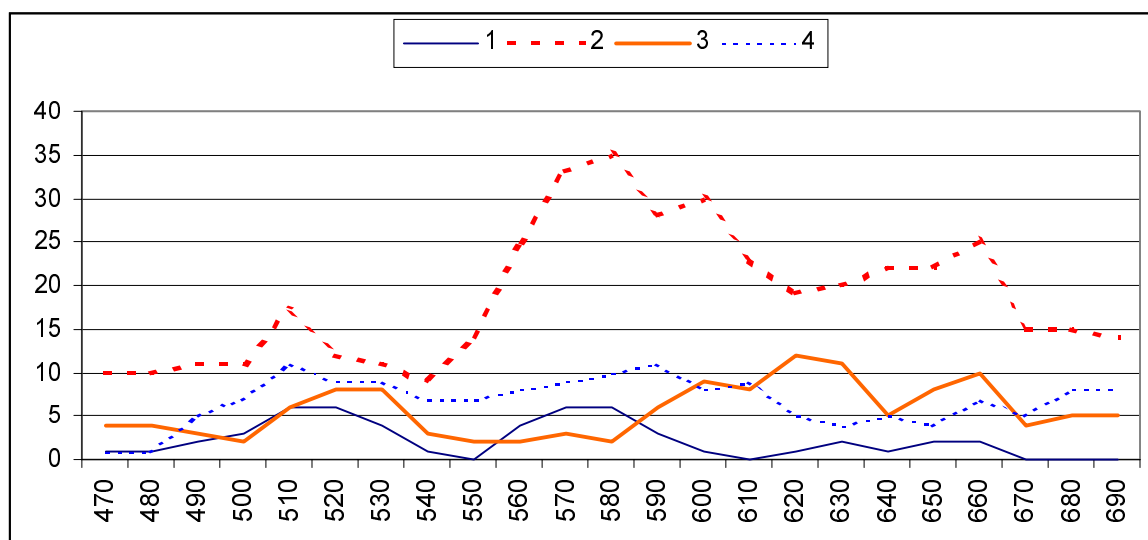
Ženski grobovi so slabše »vidni« od 470 do 490 ter okoli 540, najboljše pa okoli 570/580. Tako kot pri moških grobovih vidimo, da ima način časovnega interpretiranja vpliv na grafikon. Sumljivi so vrhovi pri 500, 600 in 650. Visoki stopnici pri 500 in 660 sta posledica predvidenega 30-letnega razmika med dvema plastema grobov. Zato bomo, tako kot pri moških grobovih, tudi tu za izhodišče vzeli grobove z do 50-letno natančnostjo datiranja in opravili popravek krivulje po enakem postopku kot pri moških. Dodatno bomo grobovom datiranim po 650 spremenili razpon iz 650-690 v 660-690.

Potencialno število ženskih grobov datiranih z do 50-letno natančnostjo. 1 – nekorigirana krivulja, 2 – korigirana krivulja.

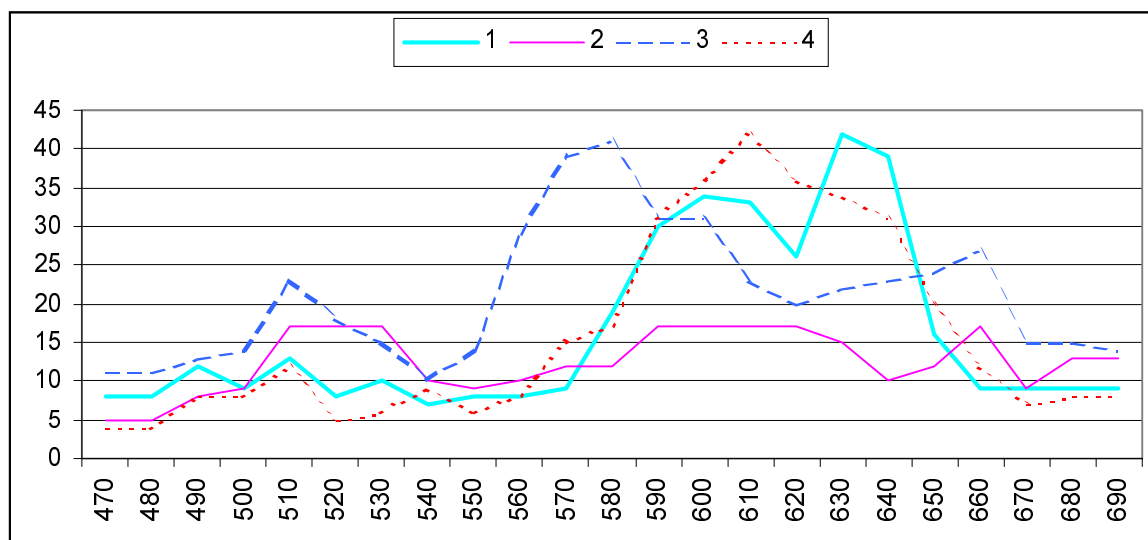
Vrhovi pri 500, 600, 650 so izginili, krivulja je manj skokovita. Sedaj lahko preidemo na pregled gibanja posameznih starostnih skupin.

Potencialno število žensk datiranih z do 50-letno natančnostjo. 1 –juvenis, 2 – adultus, 3 – maturus, 4 - senilis

Najbolj se ujemata krivulji starostnih skupin juvenis in adultus, kar kaže, da je bil glavni vzrok smrtnosti v teh dveh življenjskih obdobjih enak. Kot najbolj verjetnega navajajo antropologi tveganja, ki jih je ženskam prinašala rodna doba: nosečnost, porod in poporodne bolezni (prim.: Helmuth 1996, 13). Preprosta vzročna zveza bi se glasila: več mladih poročenih moških povečuje smrtnost žensk v adultni dobi, kar posledično zmanjšuje število žensk v starostnih skupinah maturus in senilis. Zato si ni odveč pomagati še z dodatno kombinacijsko preglednico.

Potencialno število grobov datiranih z do 50-letno natančnostjo: 1 – moški starosti adultus, 2 – ženske starosti maturus in senilis, 3 – ženske starosti juvenis in adultus 4 – moški starosti maturus in senilis.

Začetno število starih in starcev je skorajda simbolično, kar kaže, da je grobišču pripadajoča naselbina nastala tako, da se je priselila skupina razmeroma mladih ljudi. Tudi pri ženskah sledi rast vseh starostnih skupin pokojnic do leta 510, ko število mladih žensk upade, starih pa še dvajset let ne. Ker po 510 upade tudi število moških, so bile v sledečem obdobju ženske očitno manj ogrožene zaradi nosečnosti. Ali še drugače povedano. Visoko število starejših in starih žensk po 510, so najverjetneje vdove padlih mož. V pregledu prvega obdobja je to

skupina starejših žensk brez nožev. Ker pa je prvi val smrtnih poškodb zajel tudi žensko populacijo, je smiselno vprašanje, zakaj ni bilo več žrtev tudi med ženskami, zakaj tolikšen presežek vdov. Možna razlaga je ta, da je bilo zavzetje Altenerdinga šele zadnje dejanje vrste vojaških spopadov. Prvi so bili bolj oddaljeni in so v njih umirali le moški. Ker pa niso bili vojaško uspešni, sovražnika niso odbili, zato je ta dosegel Altenerding in prizadel tudi žensko prebivalstvo.

Stalno upadanje grobov mladih žensk do 540 se ujema z nizkim deležem moških grobov. Mladih mož je bilo v Altenerdingu v tem času malo. Že 550 se začne krivulja grobov mladih žensk dvigati in doseže vrh 580. Z 20- do 30-letnim zamikom ji sledi krivulja starejših moških, ki doseže vrh 610. Ti možje so vdovci, ki so jim žene umirale mlade. Ob tem sta deleža moških in žensk precej izenačena. Pri ponovnih porokah ovdovelih mož pa bi moralo število ženskih grobov bistveno preseči število moških, kar temu sta možni vsaj dve razlagi; vdovci se niso ponovno poročali, del moških je umrl še pred poroko.

Strma rast krivulj mladih žensk in starih moških govori za hitro doselitev večje skupine novega prebivalstva med 540 in 550. To se ujema z ugotovitvami pri analizi drugega obdobja pokopavanja, še zlasti z nastankom skupine Dd. Pri tem se zastavi vprašanje, ali je bil Altenerding že tedaj zasnovan kot vojaško oporišče, ali pa je to postal šele nekoliko kasneje. Večdelni pasni sestoji kot verjetni deli uniform se pojavijo v grobovih šele okoli 580 in sprva zgolj na zahodni polovici grobišča. Omenjena skupina Dd pa je pokopana na vzhodnem delu. To kaže, da vsaj del naseljencev ni pripadal uniformirancem, kar pa ne izključuje možnosti, da je bil tudi vojaški vidik že od srede 6. st. zelo pomemben.

Okoli 580 smrtnost mladih žensk doseže vrh, hkrati pa se strmo poveča smrtnost mladih moških in že do okoli 590 pokopljejo manj mladih žena, poveča pa se število žensk, ki so umrle v poznejših letih. Z dvajsetletnim zamikom po okoli 610 upade tudi število starejših moških. To kaže, da se je drugo obdobje poškodb, ki smo ga opredelili od okoli 580 do okoli 600, moralo začeti že pred 590.

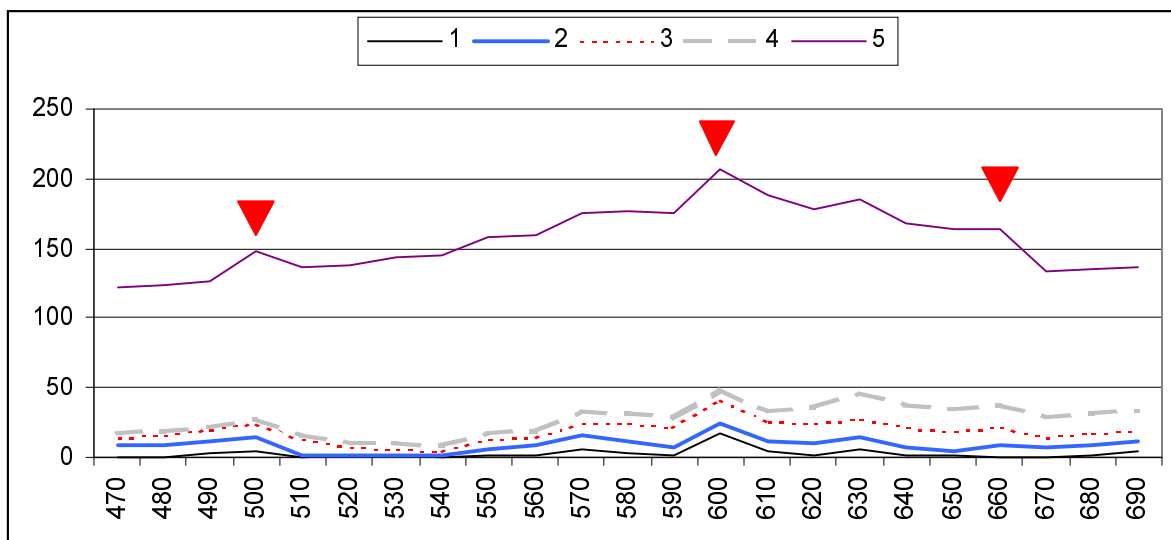
Krivulja mladih žensk se za kratek čas izravna, po 600 začne ponovno padati. Ker z dvajsetletnim zamikom upada tudi krivulja starejših moških, lahko sklepamo, da je visoka smrtnost mladih mož ob koncu 6. st. močno prizadela reproduktivno sposobnost prebivalstva Altenerdinga. Posledično visoko število žensk doživi starost, a po 620 tudi njihovo število začne upadati. Stalno priseljevanje problema ni rešilo v celoti.

Od 620 dalje se začne krivulja grobov mladih žensk spet zlagoma in enakomerno dvigati. Z običajnim dvajsetletnim zamikom ji sledi krivulja pokojnic v starosti matusus. To bi kazalo na postopno povečevanje števila prebivalstva. Po 630 tretje obdobje sovražnosti povzroči najvišjo smrtnost mladih moških. Ker število rekrutov zaradi predhodnega prebivalstvenega zastoja ni bilo dovolj veliko, čeprav so med uniformirance zajeli skoraj vse moške, so vključili v boje tudi golobrade mladeniče.

Po 640 sledi strm padec vseh moških grobov, medtem ko število ženskih narašča do okoli 660. Zlasti enakomerna rast grobov mladih žensk po 640 opozarja na prisotnost moških, ki pa očitno niso bili več pokopani na raziskanem delu grobišča. Nadalje kaže, da je bil med padlimi moškimi po 630, dovršen del še neporočen. Če bi bilo več vdov, bi smrtnost med mladimi ženami upadla, dejansko pa zlagoma narašča.

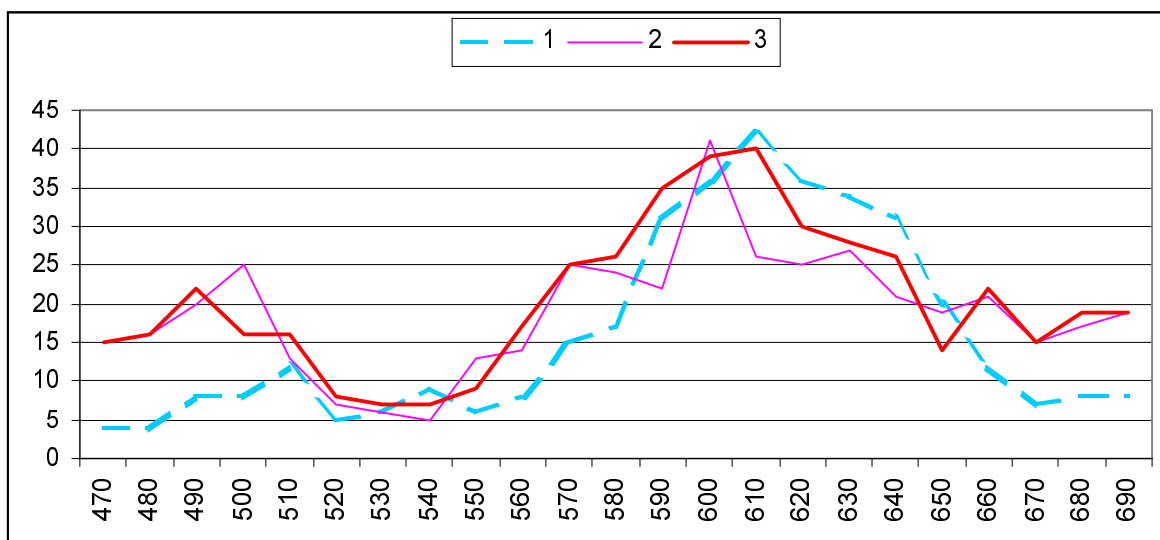
Po 660 strmo upade število ženskih pokopov, predvsem v starostnih skupinah adultus in matusus. V zadnjih desetletjih rahlo narašča samo še število starih moških in žensk. To podoba si lahko razložimo kot postopno, administrativno ukinjanje pokopališča. Od okoli 640 dalje drugam pokopavajo vse uniformirance razen redkih veteranov. Od okoli 660 dalje velja to tudi za njihove žene. Na starem pokopališču vztrajajo starci in starke ter nekateri novi naseljenci. V zvezi s temi spremembami je najverjetneje tudi opustitev stare metrične mreže do okoli 650. Okoli 690 je grobišče v celoti opuščeno. To govori proti temu, da bi šlo samo za prestavitev z raziskanega na neraziskani del grobišča z domnevno cerkvijo. Verjetneje je, če je posadka ostala v kraju, v bližnji okolici okoli 640 nastalo novo pokopališče.

11.4. Otroci

1 - potencialno število otroških grobov datiranih v časovni razpon do 10 let; 2 - potencialno število otroških grobov datiranih v časovni razpon do 30 let; 3 - potencialno število otroških grobov datiranih v časovni razpon do 50 let; 4 - potencialno število otroških grobov datiranih v časovni razpon do 70 let; 5 – potencialno število otroških grobov datiranih v časovni razpon do 220 let. Trikotniki označujejo vrhove, ki so posledica interpretativne metode.

Najslabša »vidljivost otroških grobov je med 510 in 540. Iz enakih razlogov kot pri moških in ženskih grobovih so vrhovi pri 500, 600, 660 posledica izbranega zapisa časovnih razponov. Zato se bomo tudi tokrat odločili za popravljeno krivuljo 50-letnih datacijskih razponov.

Potencialno število grobov datiranih z do 50-letno natančnostjo. 1 – moški starostnih skupin *adultus* in *senilis*, 2 – nekorigirana krivulja otrok, 3 – korigirana krivulja otrok.

Po opravljenih popravkih kaže otroška krivulja izredno podobnost s krivuljo starejših moških. To je najverjetneje zato, ker so slednji predstavljali »trdno jedro« prebivalstva. Število otroških grobov pa ob predvidoma enaki smrtnosti in enakih spolnih navadah odraža gibanje števila družin. Tako tudi otroški grobovi potrjujejo prelom 510/520, stagnacijo do 550, vzpon do 610 in nato upadanje. Zanimiva je dolina pri 650, ki morda kaže, da so hkrati z moškimi začeli drugje pokopavati tudi del otrok. Dvig okoli 660 bi lahko odražal prihod nove skupine

naseljencev, padec pri 670 premestitev pokopavanja skupaj z ženskami. Rahla rast proti koncu pokopavanja kaže na vzpostavitev manjše in drugače organizirane skupnosti.

12. STRUKTURNE SPREMEMBE ALTENERDINGA KOT ODRAZ SPREMEMB NADREJENIH STRUKTURNIH RAVNI

Doslej so bila naša opazanja usmerjena zgolj na mikrolokacijo Altenerdinga. Predvidevamo pa lahko, da so bile velike strukturne spremembe, ki smo jih zasledili v času trajanja grobišča, v določeni meri tudi odraz dogodkov, ki so se odvijali v širšem okolju. Seveda ima tudi to različne ravni. Ker pa smo pri tej primerjavi odvisni predvsem od tedanjih piscev, ki poročajo o vojaško-politični zgodovini, je naš nadrejeni geografski okvir nujno zelo širok in sega od Galije do Panonije. Šele ta raven opazovanja namreč omogoča opaziti vsaj kolikortoliko sklenjeno dogajanje. Na nižjih geografskih ravneh opazovanja namreč nastopajo dolga obdobja, ko zanje ni pisnih virov. Zanesljivost povezav med mikro in makro ravnijo bodo lahko preverila nadaljnja informacijsko primerljivo obdelana najdišča.

12.1. Leto 470

Pomembno strukturno spremembo predstavlja že sam nastanek altenerdinškega okostnega grobišča. Navedena letnica je seveda le približna. V tem času severno od Alp razpada uprava rimskega cesarstva, njeno vlogo pa vse bolj prevzema krščanska cerkev kot alternativna organizacija (Wolfram 1995, 109 s). Trenutno ni videti povezave med začetkom grobišča in nekim poznanim dogodkom širšega značaja. Nastaja celo osupljiva razlika med gledišči tedanjih piscev, ki prikazuje kaos političnega dogajanja, ter izredno načrtnostjo pokopališča, ki kaže urejeno civilno življenje. V kraju zmagovite strani je bila optika pač drugačna, kot med tistimi, ki so izgubljali, a še imeli moč pisne besede.

12.2. Leta 510/520

Prelom tega časa je povezan z vojaško, nasilno osvojitvijo Altenerdinga. Sledilo ji je populacijsko mrtvilo. Okrog 520 nastane nova metrična dominantna, enakostranični trikotnik, začnejo se pokopi, ki ga upoštevajo, začnejo se številnejši pokopi proti enakonočju, pojavijo se rdeče in rumene jagode. Okrog 520 je pokopan vojščak s francisko (P042), tipičnim delom frankovske oborožitve. Vse to nakazuje, da gre za posledice frankovske osvojitve. Kako so si ti podredili Bajuvarijo, sicer ne poroča noben vir, a sredi 6. st. je že vazalna kneževina frankovskega kralja. En možni historični datum bi bilo leto 506, ko Franki porazijo uporne Alemane in morda hkrati zavzamejo sosednjo Bajuvarijo. Druga možnost bi bila po smrti frankovskega kralja Chlodwiga 511, ko je bila država razdeljena na štiri dele (Anton 1995, 424 s). Kulturno-politično prelomnico okrog 510 na področju jugozahodne Nemčije je pokazal Max Martin (1989, 140 s).

V tem okviru je videti enakostranični metrični trikotnik tudi kot simbol Svete Trojice, ki so ga prinesli katoliški Franki.

12.3. Leta 520 - 550

Za populacijsko mrtvilo v tem obdobju smo že predlagali model izseljevanja aktivnega prebivalstva. Nenazadnje bi bila to logična posledica podreditve drugemu ljudstvu. V tistih časih so vojaške zmage prinašale tudi razpoložljivo človeško silo, ki jo je bilo mogoče uporabiti na drugih mestih, hkrati pa slabiti moč premagancev na matičnem področju. Ronald Knöchlein (1996, 117) opozarja na grobišče Waging severozahodno od Salzburga, ki dokazuje začetke kolonizacije jugovzhodne Bajuvarije okrog 530. To seveda ne pomeni, da so se sem priselili ljudje iz Altenerdinga, kaže pa, da je na vzhodu tedaj resnično potekalo

naseljvanje. Če je šlo za načrtno koordinacijo, potem je treba misliti na frankovsko strategijo. Knöchlein pri tem opozarja na frankovskega kralja Theudeberta (533 – 547), ki si je v svoji ambicioznosti želel osvojiti celo Bizanc, in bi mu novo kolonizirana področja koristila kot mostišče proti vzhodu (prim.: Knöchlein 1996, 120 s; Anton 1995, 426).

12.4. Leto 550

Izseljevanja je konec, mladi ostajajo doma. Dogaja se celo obratno, prihajajo novi naseljenci. Ta prelom sovpada s smrtjo Theudeberta 547 in s tem z morebitno spremembo v kolonizacijski politiki. Sovpada pa tudi s prvo omembo nekega bajuvarskega kneza, ko je 555 omenjen Garibald I kot vazal frankovskega kralja (Wolfram 1988, 130). Je bil on tisti, ki je začel vabiti nove priseljence v svojo deželo in ji s tem večati moč? Njegov poznejši protifrankovski zasuk, bi lahko govoril za to možnost.

12.5. Leta 580 - 610

Okrog 580 se pojavi uniformiranost dela altenerdinških moških in smrtnost mladih vojakov skokovito naraste. Viden je obstoj vojaške posadke in militarizacije dela civilnega prebivalstva. To je lahko samo odraz višje politike in strateške odločitve. Približno v istem času se je Garibald obrnil proti Frankom. Možno je, da se je že 574 boril proti njim skupaj z Langobardi. Vsekakor je bil njihov zaveznik 584, ko so Franki vdrl v Italijo in se s svojo vojsko boril na langobardski strani 588. 589 so Franki vdrl v Bajuvarijo in končali njegovo vlado, 592 pa postavili kneza po svoji izbiri – Tassila I. Ta je izvedel plenilni pohod v deželo Slovanov in ga ponovil 595. Tokrat so Slovani dobili avarsko pomoč in pobili bajuvarsko vojsko (Wolfram 1988, 131). Ti vojaški podvigi se ujemajo z drugim obdobjem smrtnih poškodb v Altenerdingu od okoli 580 do okoli 600. Okrog 610 so Slovani porazili novega knez Garibalda II in njegovo vojsko pri Aguntu ob Dravi, pustošili po bajuvarski zemlji, a so jim nato odvzeli plen in jih pregnali. Wolfram zaradi omembe Agunta meni, da sta bila tudi prejšnja spopada s Slovani v tamkajšnjih krajih (Wolfram 1988, 131). Stopnja smrtnosti mladih altenberških vojakov je res tudi okoli 610 še visoka in zatem pade. A sledov smrtnih ran ni. Prejšnji spopadi so bili hujši. Je bila bližina bojišča večja? Načelni dvom v pravilnost lokalizacije spopadov 592, 595 v zgornjo dravsko dolino ni odveč. Ni materialnih dokazov za slovansko naselitev tamkajšnjega področja že konec 6. st. Celo obratno, zadnja izkopavanja v Teurniji kažejo verjetnost življenja staroselske naselbine še naprej v 7. stoletje (prim.: Glaser - Gugl 1996, 19 ss; Gleirscher 2000, 14). Poleg tega pa si težko predstavljamo, kako bi avarska vojska s tako hitrostjo prišla iz oddaljene Panonije v osrčje Alp, da bi presenetila Bajuvarje. Mnogo verjetnejši je spopad v bližini Donave v današnji Spodnji Avstriji. Vsaj severno od nje je v tem času slovanska naselitev že možna (prim.: Szameit 1995-1996, 298), bližina avarske Panonije in lahko prehodna pokrajina pa omogočata nenaden vojaški poseg Avarov.

Okrog 610 se pojavijo v Altenerdingu mnogodelni pasni sestoji kot del nove uniforme. Časovno se to ujema s smrtjo Tassila I in nastopom Garibalda II (Wolfram 1988, 131). Je novi knez uvedel novo uniformo?

12.6. Leta 630/640

V času med 630 in 640, morda bliže 630 so altenerdinški vojaki sodelovali v najhujši bitki njihove posadke. Smrtnost mladih moških doseže vrh. Uniformiranost zajame celoten Altenerding. Na občutek izredne ogroženosti kaže opazanje, da so vanjo pognali v nasprotju s siceršnjimi pravili celo neizvežbane mladce.

Edino vojaško dogajanje, ki bi po poročanju pisnih virov prišlo v poštev, je vojna med Franki in njihovimi zavezniki ter Slovani pod vodstvom Sama. Odločilna je bila bitka med Avstrazijci in Slovani pri Wogastisburgu 631/632. Bajuvari kot udeleženci poimensko sicer

niso navedeni. Od tu dalje sta možni dve povsem nasprotni rekonstrukciji dogodkov. Po prvi je mogoče razlagati okolnost, da naj bi morali Bajuvari približno v istem času na frankovsko povelje v eni noči pomoriti 9000 bolgarskih beguncev, ki so se zatekli k njim pred Avari, tako, da so bili del frakovskega načrta iskanja zaveznikov proti zanje nevarni slovanski plemenski zvezi s Samom na čelu (Wolfram 1988, 132). Slovani so zmago izkoristili za plenjenje po deželah frankovskega kraljestva – *Winidi in Toringia et relequos vastandum pagus in Francorum regnum inruunt* (Fredegarii Chronicon IV, c. 68). Dopustiti moramo možnost, da je kronist Bajuvarje prištel Avstrazijcem. Nadalje je možno, da se Bajuvari pri Wogastisburgu sicer v resnici niso borili, so se pa postavili po robu Slovanom, ki so se v plenilnem pohodu bližali Altenerdingu.

Na verjetnost bistveno drugačnega poteka dogodkov pa je pokazal Hans-Dietrich Kahl. Podvomil je v verodostojnost frankovskega ukaza o pomoru Bolgarov, ki bi bil neizvedljiv že iz logističnih razlogov. Zato predlaga razlago, da so bili v omenjeni vojni Bajuvari, ki so svojo protifrankovsko usmerjenost tudi prej in pozneje večkrat izpričali, na strani Slovanov. Vendar hkrati opozarja, da viri ne poročajo o morebitnih frankovskih represalijah zaradi bajuvarskega kršenja vazalskih dolžnosti (Kahl 1985, 185 ss). Verodostojnost same preselitve Bolgarov iz Panonije v Italijo pa krepijo »avarski« grobovi iz Moliseja (prim.: Ceglia, Genito 1991).

Smrtnost civilnega prebivalstva Altenerdinga je v tem času nespremenjena, kar kaže, da sovražniki kraja niso dosegli, ali pa niso pobijali neoboroženih. Če pa se vprašamo, kdo je bil tisti, ki bi si drznil ogroziti pomembno vojaško postojanko v središču Bajuvarije, skupina Slovanov na roparskem pohodu ali kaznovalna vojska Frankov, se kot mnogo verjetnejša kaže druga možnost in s tem tudi Kahlova rekonstrukcija.

12.7. Leta 640, 660

Po okoli 640 pokopavajo aktivne vojake drugod, vendar v bližini, po okoli 660 jim sledijo še žene. Taka hitra dvakratna prestavitev pokopov vojaško-upravnega dela prebivalstva, kaže obstoj višje oblasti, ki je to lahko ukazala in jo je bilo treba ubogati, kaže pa tudi obstoj nekoga, ki je lahko organiziral novo pokopališče.

V tem obdobju vlada molk pisnih virov. Zato si bomo pomagali z modelom, ki so ga razvili za področje Britanije. Tudi tam imamo zgodnje krščanstvo, ko škofje prevzamejo tudi civilno oblast. S prihodom poganskih Sasov se pojavi nova konkurenčna družbena elita, ki uniči škofovsko. Cerkvena organizacija razpade na majhne enote, ki so eksistenčno povezane z rodovnimi skupnostmi in pripravljene na številne kompromise. Ko cerkev spet pridobi moč, začne ponovno tekmovati s posvetno oblastjo. Grobišče oblastne cerkve je urejeno enotno, pokopi so enaki, cerkev kaže moč svoje skupnosti, ki prevladuje nad individualizmom posameznika. Razkosana cerkev, ki se bori za preživetje, se v individualizem pokopov ne vtika (prim.: Quensel-von Kalben 1999; Petts 1998).

Začetek Altenerdinga pade v čas močne posvetne oblasti škofov, način kako je grobišče urejeno, kaže na njen razpad. Célo 6. st. se kaže individualizem pokopavanja - cerkev se bori za preživetje in deluje v najmanjši možni meri. Verjetna postavitev cerkve okoli 600 kaže vzpon cerkvene organizacije, kar brez pomoči posvetne oblasti ne bi bilo mogoče. Če verjamemo Kalovi razlagi in si potem predstavljamo zmago nad Franki, je ta dala pomembno vzpodbudo izgradnji bajuvarske državnosti. Te pa si v tistih časih že ni bilo mogoče zamisliti brez tesne naslonitve na cerkveno hierarhijo. Civilni oblastnik prepusti skrb za pokopavanje cerkvi. Najprej preda tiste, ki ga morajo ubogati, nato še njihove družinske člane.

12.8. Leto 690

Okoli 690 pokopavanje preneha. Možna sta vsaj dva razloga: naselbina ne obstoji več, cerkev je že tako močna, da preusmeri vse pokope na svoje pokopališče. Bajuvarija se tedaj izvije iz molka virov. Konec 7. st. se pojavijo trije možje - Rupert, Emmeram, Korbinijan, ki si zaslužijo svetništvo s cerkvenim delom v deželi, ki je tedaj že pretežno krščanska (Mayr 1988, 283).

13. IDENTITETE

V vsaki družbi imajo posamezniki številne družbene identitete. Vse te so povezane v skupek, ki je šele posameznik kot družbeno bitje. V določenih kontekstih kot so npr. pokopi, so nekatere identitete poudarjene do te mere, da postanejo tvorno izražene. Ker pa druge lahko ostanejo prikrite, nam pogrebni običaji morejo dati le delen pogled na posameznika kot družbeno bitje. Preiskovanje vidikov, ki posameznika poudarjajo ali zakrivajo, lahko zgradi širšo sliko (prim.: Petts 1998, 112).

13.1. Posamezniki

Analiza grobišča je pokazala nekatere identitete posameznikov in skupnosti. Odražajo se simbolično v vrsti in sestoji predmetov v grobu ter v prostorski razporeditvi grobov. Opazovanje identifikacijskih struktur na različnih ravneh njihovega obstoja se je izkazalo kot odločilno za njihovo interpretacijo. Ožji zorni kot, omejen samo na eno raven, zmanjšuje razumevanje in pogosteje vodi do napačnih zaključkov. Na ravni posameznika se je struktura njegovih identitet spreminjala v skladu z njegovo starostjo, spolom, službo in družinskimi razmerami. Torej v skladu z življenjskim ciklom ter ožjo in širšo skupnostjo. Velik del identitet je povezan s pravnim položajem.

V otroškem obdobju spolne razlike niso imele velikega pomena. V odraslem obdobju pa je bila spolna identifikacija zelo pomembna, saj so bile od nje odvisne tudi povsem različne pravice in dolžnosti. Iz verovanjskih razlogov je družba potrebovala tudi nekaj dvospolnikov, ki združujejo moči dveh polov za komuniciranje z onostranstvom. Nov pravni položaj so dobile ženske s poroko. Spremenil se je, ko so ovdovele. Ko so prišle iz rodne dobe, so dobile nove naloge v skupnosti.

Ko so svobodni fantje postali polnoletni, so morali prevzeti tudi vojaško dolžnost. Začetnim letom urjenja je sledilo obdobje sodelovanja v bojih, nato zaledna služba in zatem na starost njen konec. Oborožitev in organizacija vojske sta bili v skladu z družbeno razslojenostjo. Ali je bila vojaška dolžnost obvezna za vse svobodne moške, že samo zaradi kraja bivanja, ali pa je bila odvisna od pripadnosti pravni skupnosti, Altenerding trenutno ne pojasnjuje. Namiguje pa, da nesvobodni vojaške dolžnosti niso imeli, in da je že obstajala tudi poklicna vojska. Zato je verjetno, da so svobodni moški civilnih poklicev sodelovali v vojaških aktivnostih le izjemoma.

Zdi se da premožnost posameznika ni bila nekaj, kar bi dajalo take identitetne občutke, ki bi jih bilo potrebno poudariti tudi pri pogrebu. O premoženjskih razlikah moremo zato sklepati le posredno. Nesvobodne kažejo pokopi med otroci, razslojenost moških – vsaj v vojski – nakazuje hierarhija oborožencev.

13.2. Skupinske identitete

Tudi širše družbene skupine se pogosto oblikujejo predvsem na podlagi zavesti posameznikov o skupni pripadnosti. To pa je subjektiven kriterij, za katerega ni nujno, da je puščal arheološko berljive sledove (prim.: Pohl 1999, 234 s). Preprosto enačenje družbenih

skupin s pojmom *ethnos* je preuranjeno, saj poznamo nekdanje identifikacijske pojave šele v prvih grobih obrisih, enako slabo je raziskana njihova geneza. Zato ne moremo zahtevati od Altenerdinga, da naj nam govori o etnogenezi Bajuvarov, dokler ne vemo, kako so se identificirali njegovi prebivalci in kako so se identificirali Bajuvari. Še več. Glede na to, da brezštevne raziskave vse do danes niso dale jasnega odgovora na vprašanje, kaj *ethnos* je in kako je nastal, je povsem upravičena misel, da je vprašanje napačno in s tem odveč. V dokaz naj spomnim na že skoraj »večno« diskusijo med modernisti in primordialisti o nastanku narodov (Mirnik Prezelj 1998).

Ločne zaponke lahko pod določenimi pogoji govorijo o geografskem poreklu nevest. V primeru eksogamne skupnosti, kar je tedaj Altenerding bil, pa o geografskem poreklu celotne skupnosti ne morejo pričati. Ker je žena vstopila v pravno skupnost moža, je bila skupinska identiteta odvisna od njega.

13.2.1. Pogani in kristjani

Formalno gledano postane človek kristjan ob krstu in v srednjem veku je bilo to pogosto poglobljeno dejanje misijonarjenja (prim.: Kahl 1978, 45 ss). Sledovi krstne vode na pokojnikih so arheološko nevidni. Za to formalno dejanje je tako arheologija slepa. Vse kar arheologom preostane, je opazovanje sprememb, ki jih je prinašalo postopno prežemanje s krščansko ideologijo in izgradnja cerkvene hierarhije s svojimi formalnimi zahtevami. Če te spremembe pogojno imenujemo pokristjanjevanje, potem obstaja možnost, da o njem tudi iz arheoloških virov izvabimo kako informacijo.

V času 4. – 7. st. glavna razlika med verskimi identitetami ni bila med kristjani in pogani, ki so imeli številne skupne verske praktike, ampak med katoličani in arijanci, ki jih je ločil nepremostljiv prepad (Barlow 1996, 7 ss). To seveda ni preprečevalo, da v istem kraju niso mogli živeti eni ob drugih. Čeprav je v Altenerdingu slutiti najmanj dve skupnosti kristjanov, to še ne pomeni, da je šlo prav za katoličane in arijance. Možna je delitev na cerkveno skupnost državnih uslužbencev in na skupnost ostalega prebivalstva, odprte pa so tudi drugačne možnosti: npr. frankovska in bajuvarska cerkev.

Že kratka zgodovina arheoloških raziskav pokristjanjevanja jugozahodne Nemčije je jasno pokazala, da trenutno ni trdnih kriterijev, s katerimi bi lahko preprosto določali, ali je bil pokopani kristjan ali pogan (Schülke 1998; 1999). Vse manj raziskovalcev si upa prisegati na prisotnost oziroma odsotnost pridatkov ali posameznih simbolov pa tudi na usmeritev grobov. Očitno postaja, da je bil prehod v krščanstvo mnogo bolj »mehak« in povezan s staro vero kot pa ga tolmačijo poenostavljene razlage. Predmeti v grobu niso bili tam samo iz verskih (v najožjem pomenu) razlogov, ampak so opisovali tudi položaj pokojnika v družbi. Na tega pa krst ni imel vpliva. Tako je razumljivo, da je imel 13. Toulški škof Endolus še sredi 7. st. ali celo v njegovi drugi polovici v grobu bogat nakit, ostrogo in druge predmete, med njimi tudi škarje (Quast 1999, 117 s). Njegov primer ni zanimiv samo za to, da kaže, kako so bogato opremljali celo najvišje cerkvene dostojanstvenike še stoletja po pokristjanjenju, ampak tudi zato, ker potrjuje, da so bile škarje simbol visokega družbenega statusa.

In če si postavimo vprašanje, kako je s pogani in kristjani v Altenerdingu, je odgovor lahko samo zelo nedoločen. Zdi se, da je bil vsaj del prebivalcev kristjanov že od samega začetka, čeprav trdnega dokaza za to ni. Prav tako obstoji možnost, da so bili celo vsi že kristjani, kar prav tako še ni mogoče dokazati. Verjetna postavitev cerkve okrog 600 pač kaže samo drugačno organizacijo verskega življenja, nikakor pa ni nujno, da bi pomenila čas množičnega krsta. Je pa gotovo znak določenega institucionaliziranja krščanstva. Zato je pojav grobov z okostji perutnine v približno istem času toliko bolj nepričakovan. Kot smo videli gre za stalno prihajanje posameznic in posameznikov s področja, kjer so vladali običaji, ki bi jih le stežka opredelili kot krščanske. Poleg tega ni nikakršnega znamenja, da bi ta vrsta pridatkov pomenila statusni simbol, ampak je mnogo verjetneje šlo za dar bogu podzemnega sveta (prim.: Mencej 1999). Če se pri tem spomnimo, da so bila kurja okostja običajen

pridatek v najstarejših slovanskih grobovih bližnje Zgornje Avstrije (Tovornik 1985; 1986), se razlaga, da gre za slovanske priseljence, ki so se podali s trebuhom za kruhom, ne zdi nemogoča.

Verska identiteta je bila tedaj očitno nekaj, kar so preprosto živeli in je zato ni bilo potrebno posebej poudarjati. Raven svobode posameznikovega intimnega prepričanja je bila visoka. Verovanjsko raznolikost Altenerdinga so še povečevali vedno novi priseljenci, ki so prihajali s področij z različnimi običaji in navadami. Čeprav je opazen stalni proces opuščanja starih simbolov, pa je videti tudi več valov novih simbolov, ki niso povezani s krščanstvom (glavniki, puščice, kurja okostja). Poleg tega je slutiti več skupin z različno krščansko tradicijo, ki so se zlagoma zraščale v celoto, ki je prevladala sredi 7. stoletja.

13.2.2. Pravo

Izredno pomembna identiteta je pripadnost pravni skupnosti, ki zagotavlja posamezniku varnost. Zato je tudi ena najhujših kazni, izključitev iz pravne skupnosti. Pravilna metrika grobišča ne bi bila mogoča brez pravnega reda skupnosti živih. Ta je bil zelo dognan, kar je razvidno vsaj za začetno obdobje. Za vprašanje staroselske kontinuitete je važno, da so se pomembno naslonili na obstoječa izročila (starejše grobišče, merske enote).

Neločljiva spojenost z verovanjskimi predstavami je očitna. To pomeni, da gre za strukturo, ki je obstajala pred procesom, ki so ga sprožile krščanske institucije, ko so skušale uveljaviti svojo ideologijo kot edino in vseobsegajočo. Posledica tega procesa je bila tudi prekinitev povezav med pravom in starimi verovanjskimi predstavami, s tem pa so propadle tudi stare identitetne skupnosti.

Metrična mreža prve dobe je nabita s simboli, ki umeščajo grobišče v celovito ureditev sveta in življenja. Grobišče s svojim prostorom prava je bilo plemensko središče pokrajine. Čeprav je viden enovit koncept ureditve, pa mu ne pripadajo vsi grobovi. Zlasti tisti na jugovzhodnem delu pokopališča niso vključeni v »hišo« mrtvih. Tu nam je misliti na skupnost tujcev, ki niso bili enakopravno vključeni v skupnost domačinov. Torej so že od vsega začetka opazne različne skupinske identitete.

Frankovska osvojitve Altenerdinga se ujema tudi z nastankom »vzhodne hiše«, ki pa je ohranjena le v manjšem delu. »Zahodna hiša« začneja razpadati na več delov. Stara skupnost se razkraja. Vanjo pridejo novi naseljenci. A del starih prebivalcev je ostal. Hkrati nastane nova metrična struktura, ki pa prav tako gradi na stari. Tako imamo po eni strani očitni prelom s starim, po drugi strani pa hkrati tudi kontinuiteto. Pravno središče grobišča ohranja svoj pomen.

Sredi 6. st. je prihod nove skupine prebivalstva in nato naslednje okoli 570. Uvedejo nove simbole (npr. modre jagode). Število »hiš« se povečuje, vendar niso več tako skrbno urejene kot je bila prva, »zahodna«. Stara simbolika se umika v otroški svet. Vse to kaže pomembne verovanjske spremembe, očitno v korist krščanstva. Ali večje število »hiš« pomeni tudi več skupnosti različnega prava, ostaja odprto vprašanje.

Okrog 570 nastane vojaški tabor, ki predstavlja precejšen del prebivalstva, morda večinoma celo novonaseljenega, o čemer bi govoril množični pojav glavnikov. Razvidni sta vojaška in civilna elita. Ali sta pripadali istemu pravu je mogoče, ker je vrsta elitnih vojščakov usmerjena proti pravnemu prostoru civilne elite. Cerkev kot institucija utrjuje svoj položaj. Okrog 600 zelo verjetno zgradi cerkveno stavbo na severovzhodu grobišča. Prostor ob goveji lobanji začneja izgubljati svojo privlačnost, kar govori za to, da so pravno dogajanje prestavili na drug prostor izven pokopališča. Cerkvi se je posrečilo razdreti staro pravno-verovanjsko strukturo. Stara plemenska skupnost se je dokončno pretopila.

okrog 610 se začne glavno obdobje militarizacije. Uniforme, značilne zgolj za Bajuvarijo, začnejo nositi skoraj vsi moški, v grobovih se ponovno pojavijo puščice. Pri slednjih gre v določeni meri verjetno tudi za navado novih doseljencev. Vojna v letih 631/632 visi v zraku. V njej so nato Bajuvari na zmagoviti slovanski strani, potem odbijejo še izjemno

nevarni maščevalni frankovski napad. Krinke padejo, razmahne se integracija bajuvarske države, ki jo podpira domača cerkvena hierarhija. Seveda ne zastonj.

Vojaška posadka in družbena elita dobita novo (cerkveno) pokopališče, kjer pokop ni več brezplačen. Staro grobišče je brez svojega pravnega pomena. Nastane nova metrična struktura, ki odlično združi krščansko simboliko s spominom na staro ter prostor (in skupnost živih?) zaokroži kot celoto. »Hiš« ni več. So samo še pokojniki, bolj ali manj poenoteni v novi skupnosti. Tej se podredi tudi novi val doseljencev sredi 7. st., ki v določenem delu pridejo tudi s slovanskih ozemelj. Krščanski univerzalizem zmaguje. Malih identitet ni več.

14. LITERATURA

- ANKNER, Dietrich 1996, Zur Damaszierung der Spalten aus Altenerding. - [v:] Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern II. Anthropologie, Damaszierung und Textilfunde, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A, Band XVIII, Mainz am Rhein, 144 – 153.
- ANTON, H. H. 1995, Franken. Historisches (§17 - §22). – Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 9, 414 – 435.
- BANASZKIEWICZ, Jacek 1990, *Pons mercati, gradus lignei, stepen* i inne. Uwagi o znaku władzy i prawa słowiańskich miejsc wiecowych. – *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska* 45, Sectio F, 79 – 89 (*Pons mercati, gradus lignei, stepen* et les autres. Les remarques sur un signe du pouvoir et du droit des lieux de rassemblement slaves).
- BANASZKIEWICZ, Jacek 1991, Entre la description historiographique et le schéma structurel. L'image de la communauté tribale: l'exemple des Lučane dans la *Chronica Bohemorum* de Kosmas vers 1125. – [v:] L'historiographie médiévale en Europe, Paris, 165 – 175.
- BANASZKIEWICZ, Jacek 1994, Les hastes colorées des Wisigoths d'Euric (Idace c. 243). - *Revue Belge de Philologie et d'Histoire - Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis* 72, 225 - 240.
- BANASZKIEWICZ, Jacek 1998, Polska dzieje bajeczne mistrza Wincentego Kadłubka. – Wrocław. (Summary: Poland's legendary history of Master Vincent Kadłubek)
- BARLOW, Jonathan 1996, The Legitimisation of the Franks: Continuity and Discontinuity in Religious Ideology in Late Antiquity. – [v:] *Religion in the Ancient World: New Themes and Approaches* (izdal: Matthew Dillon), Amsterdam, 1 - 15.
- BEZLAJ, France 1982, Etimološki slovar slovenskega jezika II. – Ljubljana.
- BIERBRAUER, Volker 1985, Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern und die bajuwarische Ethnogenese - eine Problemskizze. - *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 13, 7 – 25.
- BLAZNIK, Pavle 1986, Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500. – *Historična topografija Slovenije II*, Maribor.
- BÓNA, István 1976, The Dawn of the Dark Ages. – Budapest.
- BOTT, Hans 1961, Studien zu bajuwarischen Körbchenohrringen I. – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 26, 204 – 234.
- BRENNINGER, Georg 1990, Die Kirchen der Pfarrei Altenerding. – [v:] Altenerding, München, 3 – 15.
- CEGLIA, Valeria – GENITO, Bruno 1991, La necropoli altomedievale di Vicenne a Campochiaro. – [v:] *Sannivm. Archeologia del Molise* (uredili: Stefania Capini, Angela Di Niro), Roma, 329 - 334.
- CHANTRAINE, H. 1964, Actus 2. – *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike* 1, 60.
- CHANTRAINE, H. 1972, Passus. – *Der kleine Pauly, Lexikon der Antike* 4, 542 - 543.
- CHRISTLEIN, Rainer 1973 (1975), Besitzabstufungen zur Merowingerzeit im Spiegel reicher Grabfunde aus West- und Süddeutschland. - *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 20, 147 – 180.
- ČAUSIDIS, Nikos 1996, The house and its symbolic meanings. – *Macedonian Heritage* 2/27, 37 – 52. – ЧАУСИДИС, Никос 1996, Куката и нејзините симболички значења. – *Македонско наследство* 2/27, 37 – 52.
- DANNHEIMER, Hermann 1968, Lauterhofen im frühen Mittelalter. – *Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte* 22, Kallmünz/Opf.
- DANNHEIMER, Hermann 1974, Aus der Siedlungsarchäologie des frühen Mittelalters in Bayern. – [v:] *Studien zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie* (urednika: Georg Kossak, Günter Ulbert), Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte, Ergänzungsband 1, 629 – 657.
- DIEPOLDER, Gertrud 1988, Aschheim im Frühen Mittelalter 2. Ortsgeschichtliche, siedlungs- und flurgenetische Beobachtungen im Raum Aschheim. - *Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 32/2, München.
- DJINDJIAN, François 2000, Artefact analysis. – *CAA 2000: Computing Archaeology for Understanding the Past*, April 18. – 21., Ljubljana (referat).
- DONIÉ, Sabine 1999, Sozialegliederung und Bevölkerungsentwicklung einer frühmittelalterlichen Siedlungsgemeinschaft. Untersuchungen zum Gräberfeld bei Schretzheim. – *Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde* 66, Bonn.
- DUNGWORTH, David 1998, Mystifying Roman Nails: *clavus annalis, defixiones* and *minkisi*. – [v:] *TRAC 97. Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, 148 – 159.
- DYGGVE, Ejnar 1954, Gorm's Temple and Harald's Stave-Church at Jelling. - *Acta Archaeologica* 25, 221 – 239.
- FEHN, Klaus 1999, Römische Quadrafluren in Bayern? – [v:] *Bayern und die Antike, 150 Jahre Maximilians-Gymnasium München*, 76 – 87.
- FREEDEN, Uta von 1991, Awarische Funde in Süddeutschland?. – *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 38, 593 – 627.

- FRONTIN, Iulius Frontinus 1998, L'œuvre gromatique. Corpus Agrimensorum Romanorum IV. – Luxembourg.
- FRY, Susan Leigh 1999, Burial in Medieval Ireland, 900 – 1500. A review of the Written Sources. – Dublin, Portland.
- GARDIN, Jean-Claude 1987, Teoretska arheologija. – Ljubljana. (slovenski prevod originala: Une archéologie théorique. –1979)
- GLASER, Franz – GUGL, Christian 1996, Ausgrabungen westlich der frühchristlichen Kirche *extra muros* in Teurnia. – Mitteilungen zur christlichen Archäologie 2, 9 – 27.
- GLEIRSCHER, Paul 2000, Der Drei-Kapitel-Streit und seine baulichen Auswirkungen auf die Bischofskirchen im Patriarchat von Aquileia. – Der Schlern 74, 9 – 18.
- HAIMERL, Ute 1998, Die Vogelfibeln der älteren Merowingerzeit. Bemerkungen zur Chronologie und zur Herleitung der Fibelgattung. - Acta Praehistorica et Archaeologica 30, 90-105.
- HANSSON, Martin 1998, Graves, Grave-Fields and Burial Customs - Variation as Theme. A Discussion of Late Iron Age Grave-Fields in the Inland of Småland. - Lund Archaeological Review, 49-66.
- HÄRKE, Heinrich 1997, The Nature of Burial Data. – [v:] Burial & Society, The Chronological and Social Analysis of Archaeological Burial Data, (uredila: Claus Kjeld Jensen & karen Høilund Nielsen), Aarhus, 19 – 27.
- HELMUTH, Hermann 1973, Zwei künstlich deformierte Schädel aus Altenerding. – [v:] Gräber der älteren Merowingerzeit aus Altenerding Ldkr. Erding (Oberbayern), Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 54, 304 – 317.
- HELMUTH, Hermann 1996, Anthropologische Untersuchungen zu den Skeletten von Altenerding. – [v:] Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern II. Anthropologie, Damasizierung und Textilfunde, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A, Band XVIII, Mainz am Rhein, 1 – 143.
- HUNDT, Hans-Jürgen 1996, Die Textilfunde des Reihengräberfeldes Altenerding. - [v:] Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern II. Anthropologie, Damasizierung und Textilfunde, Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A, Band XVIII, Mainz am Rhein, 154 – 190.
- IVANOV, V. V. – ТОПОРОВ, V. N. 1974, Issledovanija v oblasti slavjanskih drevnostej. – Moskva. - ИВАНОВ, В. В. – ТОПОРОВ, В. Н. 1974, Исследования в области славянских древностей. – Москва.
- JARC, Valentin, SOCRATES integrirani informacijski sistem. – (digitalni manuskrift)
- JARC, Tine 1999, Srednjeveške poti in železarstvo na Visoki Gorenjski. – Radovljica.
- KAHL, Hans-Dietrich 1978, Die ersten Jahrhunderte des missionsgeschichtlichen Mittelalters. Bausteine für eine Phänomenologie bis ca. 1050. – [v:] Die Kirche des früheren Mittelalters I (uredil: Knut Schäferdiek), 11 – 76.
- KAHL, Hans-Dietrich 1985, Die Baiern und ihre Nachbarn bis zum Tode des Herzoges Theodo (717/18). – [v:] Die Bayern und ihre Nachbarn 1 (uredila: Herwig Wolfram, Andreas Schwarz), Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften 179, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 8, Wien, 159 - 225.
- KATZMEYER, Thomas 1997, Verbreitungsbilder ausgewählter Perlentypen des Frühmittelalters in Süd- und Westdeutschland. – [v:] Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen (uredila: Uta von Freedon, Alfried Wieczorek), Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1, Bonn, 149 – 160.
- KAZAKEVIČIUS, Vytautas 1999, Aukštaičių kapinynas žemaičių etnokultūrinėje periferijoje. – Lietuvos ARCHEOLOGija 18, 57 – 67 (The burial ground of Aukštaičiai in the ethnocultural periphery of Žemaičiai).
- KLEJN, Lev S. 1988, Arheološka tipologija. – Ljubljana. (dopolnjeni slovenski prevod angleške izdaje: Archaeological typology, Oxford 1982)
- KNÖCHLEIN, Ronald 1996, Völkerwanderung und Bajuwarenzeit im Rupertiwinkel. [v:] Archäologie beiderseits der Salzach. Bodenfunde aus dem Flachgau und Rupertiwinkel (Begleitbuch zur gleichnamigen Ausstellung in Anthering 1996 und Tittmoning 1997), Salzburg, 111-127.
- KOCH, Alexander 1998, Bügelfibeln der Merowingerzeit im westlichen Frankreich. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Monographien 41, Mainz.
- KOS, Milko 1975, Gradivo za historično topografijo Slovenije (za Kranjsko do leta 1500). – Ljubljana.
- KRANZMAYER, Eberhard 1958, Ortsnamenbuch von Kärnten. II. Teil. Alphabetisches Kärntner Siedlungsnamenbuch. – Archiv für vaterländische Geschichte und Topographie 51, Klagenfurt.
- KRAUSEN, Edgar 1985, Wallfahrten im Erdinger Land. – [v:] Landkreis Erding. Land und Leute. Geschichte – Wirtschaft – Kultur, Erding, 187 – 194.
- KRAWARIK, Hans 1994, Kremsdorf in Oberösterreich – Wüstung oder Siedlungsverlegung? – Siedlungsforschung, Archäologie-Geschichte-Geographie 12, 155 – 166.
- LEBEN SELJAK, Petra 1996, Antropološka analiza poznoantičnih in srednjeveških grobišč Bleda in okolice. – Ljubljana, doktorska disertacija na Univerzi v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za biologijo.
- LEEUWEN-TURNOVCOVÁ, Jiřina van 1990, Rechts und Links in Europa. – Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin, Balkanologische Veröffentlichungen 16, Berlin.
- LOŠEK, Fritz 1997, Die *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg. – Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15, Hannover.

- MACHÁČEK, Jiří – PLETERSKI, Andrej 2000, Altslawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). – *Studia mythologica Slavica* 3, 9 – 22.
- MARTIN, Max 1987, Beobachtungen an den frühmittelalterlichen Bügelfibeln von Altenerding (Oberbayern). – *Bayerische Vorgeschichtsblätter* 52, 269 – 280.
- MARTIN, Max 1989, Bemerkungen zur chronologischen Gliederung der frühen Merowingerzeit. – *Germania* 67, 121 – 141.
- MAYR, Gottfried 1988, Frühes Christentum in Baiern. - [v:] Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488 – 788 (ured.: Hermann Dannheimer, Heinz Dopsch), 281 – 286.
- MENCEJ, Mirjam 1997, Voda v predstavah starih Slovanov o posmrtnem življenju in šegah ob smrti. – *Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva* 27, Ljubljana. (Der Wasser in den Glaubensvorstellungen der alten Slawen vom Leben nach dem Tod in den Bräuchen bei Todesfällen. Zusammenfassung)
- MENCEJ, Mirjam 1999, Mitološki lik "volčji pastir" pri Slovanih. – Univerza v Ljubljani, doktorska disertacija.
- MEYER-MAURER, Paul 1998, Römische Landesvermessung in der Schweiz. – *Helvetia archaeologica* 115/116, 83 – 199.
- MIRNIK PREZELJ, Irena 1998, Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija. – manuskript.
- MITREVSKI, Dragi 1997, Protoistoriskite zaednici vo Makedonija preku pogrebuvanjeto i pogrebните manifestacii. – *Skopje*. – МИТРЕВСКИ, Драги 1997, Протоисториските заедници во Македонија преку погребувањето и погребните манифестации. – *Скопје*.
- MOTTE, André 1985, Orphisme et pythagorisme. – [v:] *Dictionnaire des religions* (izdajatelj: Paul Poupard), 1240 – 1242.
- NEEDHAM, Rodney (urednik) 1973, *Right & Left, Essays on Dual Symbolic Classification*. – Chicago and London.
- NIERMEYER, J. F. 1976, *Mediae latinitatis lexicon minus*. – Leiden.
- PADER, Ellen-Jane 1982, *Symbolism, Social Relations and the Interpretation of Mortuary Remains*. – BAR International Series 130, Oxford.
- PETRESKA, Vesna 1999, *Demons of Fate in Macedonian Folks' Beliefs. - Demons, Spirits, Witches, Christian Demonology and Popular Mythology*, Budapest, 7.-9. X. 1999, referat na mednarodnem simpoziju.
- PETTS, David 1998, *Burial and Gender in Late- and Sub-Roman Britain*. [v:] TRAC 97. *Proceedings of the Seventh Annual Theoretical Roman Archaeology Conference*, 112-124.
- PLETERSKI, Andrej 1996, *Strukture tridelne ideologije v prostoru pri Slovanih*. – *Zgodovinski časopis* 50, 163 – 185 (Räumliche Strukturen einer dreiteiligen Ideologie bei den Slawen). Izvorno starejša različica je bila objavljena tudi v angleščini: *The trinity concept in the Slavonic ideological system and the Slavonic spatial measurement system*. – *Światowit* 40, 1995, 113 – 143.
- PLETERSKI, Andrej 1996a, *Zur Methode der strukturellen Analyse von Gräberfeldern*. – [v:] *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994 (ur.: D. Bialeková, J. Zábojník), Bratislava, 15 – 20.
- PLETERSKI, Andrej 1997, *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov*. – *Zbirka zgodovinskega časopisa* 17, Ljubljana.
- PLETERSKI, Andrej – ZWITTER, Tomaž 1993, *The KOR Seriation Program and its applicability in Archaeological Research*. – *Arheološki vestnik* 44, 269 – 293. (Program za razvrščanje KOR in njegova uporabnost v arheoloških raziskavah)
- POHL, Walter 1999, *Franken und Sachsen: die Bedeutung ethnischer Prozesse im 7. und 8. Jahrhundert*. – [v:] *799-Kunst und Kultur der Karolingerzeit, Karl der Große und Papst Leo III.* in Paderborn, *Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999* (urednika: Christoph Stiegemann in Matthias Wemhoff), 233-236.
- POPOWSKA-TABORSKA, H. 1998, *O kaszubskim kuka i całej diabelskiej rodzinie*. – [v:] *Słowo i kultura* II, [v:] *Слово и культура* II, 251 – 254.
- PURHONEN, Paula 1996, *Mortuary practices, religion and society*. – [v:] *Vainionmäki - A Merovingian Period Cemetery in Laitila, Finland* (uredila: Paula Purhonen), Helsinki, 119 – 129.
- QUAST, Dieter 1999, *Cloisonnierte Scheibfibeln aus Achmim-Panopolis (Ägypten)*. - *Archäologisches Korrespondenzblatt* 29/1, 111 – 124.
- QUENSEL-VON KALBEN, Lucas 1999, *The British Church and the Emergence of Anglo-Saxon Kingdoms*. – [v:] *The Making of Kingdoms. Anglo-Saxon Studies in Archaeology and History* 10, *Papers from the 47th Sachsensymposium*, York, September 1996, Oxford, 89 – 97.
- ROBERT, Paul 1976, *Dictionnaire alphabétique & analogique de la langue française*. – Paris.

- RYSIEWSKA, Teresa - WRZESIŃSKI Jacek, 1997, Struktura krewniacza i powiązania populacyjne ludności z Dziekanowic, stanowisko 2. Próba rekonstrukcji na podstawie materiału z cmentarzyska. - Przegląd Archeologiczny 45, 87-127 (Kin structure and population relations of the people from Dziekanowice, site 2. An attempt of reconstruction on the basis of the material from the cemetery. Die verwandschaftlich-nachbarschaftliche Struktur und Populationsbeziehungen der Bevölkerung aus Dziekanowice, Fdst. 2. Versuch einer Rekonstruktion aufgrund des Fundmaterials aus dem Gräberfeld).
- SAGE, Walter - HUNDT, Hans-Jürgen – HELMUTH, Hermann 1973, Gräber der älteren Merowingerzeit aus Altenerding Ldkr. Erding (Oberbayern). – Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 54, 212 – 317.
- SAGE, Walter 1975, Das Reihengräberfeld von Altenerding. – [v:] Ausgrabungen in Deutschland 2, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 1/2, Mainz, 254 – 277.
- SAGE, Walter 1984, Das Reihengräberfeld von Altenerding in Oberbayern I. – Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit, Serie A, Band XIV, Berlin.
- SCHAAFSMA, Curtis F. 1999, Resnica prebiva v globinah: lekcije iz kvantne teorije za sodobno arheologijo. – Arheo 19, 31 – 38. (prevod članka: Truth Dwells in the Deeps: Lessons from Quantum Theory for Contemporary Archaeology. – [v:] Processual and Postprocessual Archaeologies: Multiple Ways of Knowing the Past /uredil: Robert W. Preucel/, Center for Archaeological investigations, Occasional paper 10, Carbondale 1991, 60 – 70.)
- SCHMIDT, Roderich 1980, Morastein. – [v:] Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte 19, 663 – 667.
- SCHÜLKE Almut 1998, Glaubensvorstellung, religiöse Praktiken? Die "Christianisierung" als Forschungsproblem am Fallbeispiel der südwestdeutschen Gräberarchäologie. - Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 14, 55 – 64.
- SCHÜLKE, Almut 1999, On Christianization and grave-finds. - European Journal of Archaeology Vol. 2, No. 1, London, Thousand Oaks, New Delhi, 77 - 106 (Christianisierung und Grabfunde).
- SCHULZE-DÖRRLAMM, Mechthild 1986, Romanisch oder Germanisch? Untersuchungen zu den Armbrust- und Bügelknopffibeln des 5. und 6. Jahrhunderts n. Chr. aus den Gebieten westlich des Rheins und südlich der Donau. - Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 33, 593 - 720.
- SNOJ, Marko 1995, »skutiti se«. – [v:] France Bezlaj, Etimološki slovar slovenskega jezika III, Ljubljana, 251 - 252.
- SNOJ, Marko 1997, Slovenski etimološki slovar. – Ljubljana.
- STADLER, Peter 1997, Auswertung der Perlen aus dem Reihengräberfeld von Altenerding in Bayern. – [v:] Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen (uredila: Uta von Freeden, Alfried Wiczorek), Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1, Bonn, 161 – 168.
- STAECKER, Jörn 1997, Brutal Vikings and Gentle Traders. – Lund Archaeological Review, 89 – 103.
- STAŠŠÍKOVÁ-ŠTUKOVSKÁ, Danica – PLŠKO, Alfonz 1997, Typologische und technologische Aspekte der Perlen aus dem frühmittelalterlichen Gräberfeld in Borovce. – [v:] Perlen. Archäologie, Techniken, Analysen (uredila: Uta von Freeden, Alfried Wiczorek), Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 1, Bonn, 259 – 274.
- STEVENS, M. Wesley 1999, Karolingische Renovatio in Wissenschaften und Literatur. – [v:] 799 - Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III. in Paderborn. Beiträge zum Katalog der Ausstellung Paderborn 1999 (ur.: Christoph Stiegemann, Matthias Wemhoff), Mainz, 662 – 680.
- SZAMEIT, Erik 1995-1996, Frühmittelalterliche Siedlungstätigkeit im Ostalpenraum und der Nachweis von Slawen im Lichte archäologischer Quellen. Bemerkungen zu einem Modell der archäologischen Fundsituation des 6. -9. Jahrhunderts in Österreich. - Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien 125-126, 291 - 311.
- ŠALKOVSKÝ, Peter 1993, Sídlistkove objekty a štruktúra vnútornej zástavby. - [v:] Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12.storočia, (uredil: Alexander Ruttkay), Nitra, 41 – 69.
- ŠALKOVSKÝ, Peter 1994, Eine neue Rekonstruktionsmethode für den Bebauungsplan slawischer Siedlungen. – Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte - Geographie 12, 265-270.
- ŠMITEK, Zmago 1998, Kristalna gora. Mitološko izročilo Slovencev. – Ljubljana.
- ŠPRAJC, Ivan 1991, Arheoastronomija. – Ljubljana.
- ŠPŮREK, Milan 1990, Jehla v kupce sena. – Praha.
- TERŽAN, Biba 1992, Bemerkungen zu H. Parzingers Chronologie der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. – Praehistorische Zeitschrift, 66 – 89.
- TERŽAN, Biba 1997, Heros der Hallstattzeit. Beobachtungen zum Status an Gräbern um das Caput Adriae. – [v:] Χρόνος, Beiträge zur prähistorischen Archäologie zwischen Nord- und Südosteuropa. Festschrift für Bernhard Hänsel, Espelkamp, 653 – 669.
- TOLSTAJA, S. M. 1998, Kul'turnaja semantika slav. *kriv-. – [v:] Slovo i kul'tura II, 215 – 229. ТОЛСТАЯ, С. М. 1998, Культурная семантика слав. *kriv-. – [в:] Слово и культура II, 215 – 229.

- TOLSTOJ, Nikita I. 1990, Perevoračivanje predmetov v slavjanskem pogrebal'nom obrjade. - [v:] Issledovanija v oblasti balto-slavjanskoj duhovnoj kul'tury. Pogrebal'nyj obrjad, 119 – 128. ТОЛСТОЙ, Никита И., Переворачивание предметов в славянском погребальном обряде. - [в:] Исследования в области балто-славянской духовной культуры. Погребальный обряд, 119 – 128.
- TOLSTOJ, Nikita I. 1998, »Bez četyreh uglov izba ne stroitsja« (zаметki po slavjanskomu jazyčestvu). ТОЛСТОЙ, Никита И., »Без четырех углов изба не строится« (заметки по славянскому язычеству). – *Studia mythologica Slavica* 1, 9 – 21.
- TOOMER, G. J. 1996, Ptolemy and his Greek Predecessors. – [v:] *Astronomy before the Telescope* (ur.: Christopher Walker), London, 68 – 91.
- TOVORNIK, Vlasta 1985, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil I: Gusen. - *Archaeologia Austriaca* 69, 165 – 250.
- TOVORNIK, Vlasta 1986, Die frühmittelalterlichen Gräberfelder von Gusen und Auhof bei Perg in Oberösterreich. Teil 2: Gusen. - *Archaeologia Austriaca* 70, 413 – 484.
- VONDRÁKOVÁ, Mária 1996, Feststellungsmöglichkeiten der Anthropologie über die Ethnizität der Populationen aus Gräberfeldern der sog. Bijelo-Brdo-Kultur. – [v:] *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, Symposium Nitra 6. bis 10. November 1994 (ur.: D. Bialeková, J. Zábojník), Bratislava, 409 – 420.
- WAHRIG, Gerhard 1968, *Deutsches Wörterbuch*. – Gütersloh.
- WEIDEMANN, Margarete 1982a, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 3/1, Mainz.
- WEIDEMANN, Margarete 1982b, *Kulturgeschichte der Merowingerzeit nach den Werken Gregors von Tours*. – Römisch-Germanisches Zentralmuseum, Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte, Monographien 3/2, Mainz.
- WERNER, Joachim 1977, Zu den Knochenschnallen und den Reliquiarschnallen des 6. Jahrhunderts. - [v:] *Die Ausgrabungen in St. Ulrich und Afra in Augsburg 1961-1968*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 23, 275 – 351.
- WOLF-KNUTS, Ulrika 1988, Die Totenwaschung als ein Weg zum Gleichgewicht. – *Ethnologia Scandinavica*, 142 – 145.
- WOLFRAM, Herwig 1988, *Baiern und das Frankenreich*. – [v:] *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488 – 788* (ured.: Hermann Dannheimer, Heinz Dopsch), 130 – 135.
- WOLFRAM, Herwig 1995, *Sazburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. – *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, Ergänzungsband 31, Wien-München.

15. PRILOGA 1 – TABELA STRATIGRAFSKIH ODNOSOV

< - pomeni, da je starejši od. Npr.: 0009 je starejši od 0004.

/ - pomeni da gre za sočasni pokop

0009 < 0004
0010 < 0011
0012 < 0007
0014 < < 0003
0014 < 0005 < 0003
0016 < < 0013
0016 < 0015 < 0013
0021 < 0068
0021 < 0033
0022/1363
0026 < 0001
0031 < 0030
0031 < 0035 < 0087
0031 < 0029
0032 < 0257 < 0030
0032 < 0254
0037/1365
0041 < 0040
0044 < 0034 < 0036
0051 < 0050
0051 < 0048
0061/1367
0062 < 0061
0063/0064
0065 < 0052
0067/AAAA
0069 < 0068
0070 < 0120
0072 < 0019 < 0018
0072 < < 0018
0072/1370
0074 < 0019 < 0018
0074 < 0022
0076 < 0023 < 0071
0076 < 0075 < 0073 < 0060
0076/1371
0078 < 0182 < 0180
0078 < 0077 < 0079
0078 < 0056
0078 < < 0057
0078 < 0077 < 0057
0080 < 0059
0082 < 0081 < 0059
0082 < < 0059
0087/1372
0088 < 0087

0091 < 0006
0092 < 0090 < 0085 < 0063 < 0083
0092 < < < 0063
0092 < 0090 < < 0064
0092 < 0090
0092 < 0090 < < 0063
0092 < 0090 < 0085 < 0064 < 0083
0092 < < < 0064
0092 < 0083
0093 < 0259
0094 < 0258
0096/0097
0101 < 0095
0102 < 0100
0105 < 0104
0108 < 0107
0109 < 0107
0113 < 0110
0113 < < 0111
0113 < 0112 < 0111
0115 < 0116
0119 < 0118
0121 < 0120
0125 < < 0122
0125 < 0126 < 0122
0127/0128
0130 < < 0129
0130 < 0132 < 0129
0135 < 0099 < 0098
0135 < < 0098
0137 < < 0134
0137 < 0136 < 0134
0141 < 0139 < 0140 < 0133
0141 < 0139 < 0140 < 0134
0143 < 0142
0145 < 0142
0146 < 0147 < 0148
0156 < 0158
0160 < < 0159
0160 < 0161 < 0159
0162 < 0154 < 0153 < 0155
0164 < 0165
0168 < 0163 < 0166
0168 < 0167
0169 < 0171 < 0165
0173 < 0172 < 0175 < 0170
0174 < 0175 < 0170
0177 < 0180
0177 < 0181
0178 < 0182 < 0180
0179 < 0181
0179 < 0180

0179 < 0175 < 0170
0185 < 0183 < 0181
0185 < 0184 < 0181
0187 < 0186
0189/1381
0193 < 0194
0195 < 0194
0195 < 0191
0197 < 0198 < 0176
0200 < 0199 < 0198 < 0176
0200 < < 0198 < 0176
0204 < 0205
0206/1382
0207 < 0208
0209/0208
0210 < 0208
0211 < 0117 < 0116
0215 < 0138
0216 < 0217
0218 < 0122
0220 < 0233 < 0238
0220 < 0233 < 0230 < 0232
0220 < 0235 < 0238
0220 < 0235 < 0230 < 0232
0224 < 0225 < 0221
0224 < 0222
0224 < 0239
0226 < 0221
0227 < 0219
0229 < 0228
0231 < 0219
0233/0235
0240 < 0238
0244 < 0243
0244 < 0241
0244 < 0242
0246/1386
0248 < 0236 < 0239
0249 < 0247 < 0112 < 0111
0249 < 0247 < < 0111
0253 < 0250 < 0245 < 0246 < 0237
0253 < 0250 < 0245 < < 0237
0253 < 0250 < 0245 < 0246 < 0238
0253 < 0252
0256 < 0255
0256 < 0251
0260 < 0264 < 0237
0261 < 0259
0265 < 0264 < 0237
0268 < 0269
0268/1388
0270/1389

0272 < 0271 < 0269
0273 < 0269
0280 < 0279 < 0278 < < 0270
0280 < 0279 < < 0276 < 0270
0280 < 0279 < 0278 < 0271 < 0269
0280 < 0279 < < < 0270
0280 < < 0278 < < 0270
0280 < < 0277
0280 < < < 0276 < 0270
0280 < 0279 < 0277
0280 < 0279 < 0278 < 0276 < 0270
0280 < < 0278 < 0271 < 0269
0280 < < < < 0270
0289 < 0288
0293 < 0292 < 0291
0296 < 0295
0300 < 0299
0305/1390
0306 < 0305
0311 < 0307
0314 < 0310
0314 < 0313
0315 < 0313
0322 < 0282 < 0277
0322 < 0281
0327 < 0326 < < 0324
0327 < 0326 < 0325 < 0324
0329 < 0328
0336 < 0335
0337 < 0299
0337 < 0338
0338/1393
0339 < 0341 < 0354
0339 < 0338
0343 < 0045
0343 < < 0084
0343 < 0342 < 0084
0343 < 0042
0349 < 0351
0349/0350
0350 < 0351
0352/1394
0353 < 0359
0355 < 0354
0357 < 0131
0360 < 0377 < < 0376 < 0362
0360 < 0377 < 0363 < 0376 < 0362
0360 < 0359
0364 < 0368
0367 < 0368
0374 < 0373
0374 < 0368

0374 < 0372 < 0371
0375 < 0377 < 0363 < 0376 < 0362
0375 < 0372 < 0371
0375 < 0377 < < 0376 < 0362
0378 < 0100
0378 < 0376 < 0362
0379 < 0274
0380 < 0372 < 0371
0382 < 1395
0384 < 0356
0388 < 0389
0388 < 0387
0392 < 0393
0394 < 0393
0397 < 0396 < 0393
0397 < 0387
0399 < 0398
0400 < 0401
0403 < 0401
0408 < 0409 < 0405
0408 < 0414
0411 < 0410 < 0409 < 0405
0411 < 0410 < 0404
0411 < 0410 < 0401
0413 < 0412
0413 < 0406
0416 < 0409 < 0405
0416 < 0407 < 0405
0416 < < 0405
0417 < 0412
0418 < 0425
0419 < 0425
0421 < 0422
0421 < 0420
0423 < 0422
0428 < 0429 < 0430
0432 < 0433
0432 < 0431
0436 < 1403
0436 < 1402
0436 < 1401
0436 < 0435
0439 < 0438
0445 < 0444
0445 < 0442 < 0441
0447 < 0444
0448 < 0446
0452 < 0451
0452 < 0450
0459 < 0456
0460 < 0458
0461 < 0458

0467 < 0011
0469 < 0468
0476 < 0478 < 0479
0476 < 0478 < 0477 < 0474
0476 < 0478 < 0477 < 0475
0476 < 0478 < < 0475
0476 < 0475
0485 < 0484 < 0479
0485 < < 0479
0486 < 0483 < < 0480
0486 < 0483 < 0484 < 0472
0486 < 0483 < 0484 < 0479
0486 < 0483 < 0481 < 0480
0486 < 0482 < 0471 < 0466
0487 < 0472
0487 < 0046 < 0042
0487 < < 0042
0492 < < 0490
0492 < < 0489 < 0488
0492 < < < 0488
0492 < 0491 < 0490
0492 < 0491 < 0489 < 0488
0493 < 0491 < 0490
0493 < 0491 < 0489 < 0488
0498 < 0491 < 0490
0498 < 0491 < 0489 < 0488
0499/1404
0500 < 0499 < 0497
0500 < 0496 < < 0036
0500 < 0496 < 0495
0500 < 0496 < 0043 < 0036
0501 < 0507 < 0503
0501 < 0505
0502 < 0494
0502 < 0047
0510 < 0509
0512 < 0511 < 0020 < 0027
0512 < 0507 < 0503
0513 < 0506 < 0503
0513 < 0054 < 0055 < 0053 < 0017
0513 < 0023 < 0071
0513 < < 0503
0513 < < 0071
0515/1405
0516 < 0508
0516 < 0504
0520 < 0519 < 0518 < 0517
0520 < 0519 < 0518 < 0509
0520 < < 0518 < 0509
0521 < 0525
0521 < 0522
0521 < 0518 < 0509

0521 < 0518 < 0517
0521 < < 0517
0526 < 0525
0529 < 0524 < 0523
0529 < < 0523
0530 < 0524 < 0523
0530 < < 0523
0532 < 0527
0532 < 0525
0532 < 0058
0533/0534
0536 < 0537
0538 < 0539 < 0537
0538 < 0535
0538 < < 0537
0543 < 0542 < 0540
0543 < < 0540
0546 < 0534
0546 < 0533
0554 < 0556 < 0553 < 0555 < 0000
0554 < < 0553 < 0555 < 0000
0557 < 0559 < 0547
0557 < 0558
0561 < 0562 < 0551
0561 < 0562 < 0548
0561 < 0549 < 0553 < 0555 < 0000
0561 < 0549 < 0534
0561 < 0549 < 0533
0561 < 0545 < 0544
0561 < 0545
0561 < 0545 < 0533
0561 < < 0544
0563 < 0560 < 0548
0563 < < 0548
0564 < 0567
0564 < 0567 < 0565
0566 < 0567 < 0565
0566 < < 0565
0568 < 0562 < 0551
0568 < 0562 < 0548
0568 < 0199 < 0198 < 0176
0568 < < 0548
0570 < 0571
0572/1407
0574 < 0572
0574 < 0571
0576 < 0573
0577 < 0573
0577 < 0537
0583 < 0582 < 0580
0583 < 0582 < 0581
0583 < 0575

0583 < < 0581
0584 < 0582 < 0581
0584 < 0582 < 0580
0587 < 0585
0587 < 0580
0592 < 0591
0596 < 0595
0596 < 0588
0597 < 0594 < 0589
0597 < 0593 < 0590
0597 < < 0589
0600 < 0599 < 0598
0603 < 0602
0604 < 0601 < 0602
0604 < < 0602
0607 < 0608
0607 < 0606
0610/1408
0614 < 0613
0615 < 0611 < 0609 < 0608
0615 < < 0609 < 0608
0616 < 0611 < 0609 < 0608
0616 < < 0609 < 0608
0618 < 0617 < 0605
0618 < 0598
0618 < < 0605
0620 < 0619
0620/1409
0621 < 0619
0625 < 0622
0626 < 0624
0626 < 0623 < 0622
0626 < < 0622
0628 < 0627 < 0622
0631 < 0630
0638 < 0637 < 0636
0643 < 0636
0644 < 0640 < 0634
0644 < < 0634
0645 < 0642 < 0641
0645 < < 0641
0648 < 0647
0654 < 0649
0655 < 0794
0658 < 0657 < 0656
0658 < < 0656
0660 < 0662 < 0659
0660 < 0661 < 0666
0660 < 0661 < 0665
0660 < 0661 < 0659
0660 < < 0659
0663 < 0664

0667 < 0666
0672 < 0671
0674 < 0673
0680 < 0681 < 0679
0680 < < 0679
0684 < 0683
0689 < 0688
0689 < 0687
0689 < 0686
0692 < 0694 < 0691
0692 < < 0691
0698 < 0696
0698 < 0695
0701 < 0699
0703 < 0700
0703 < 0699
0706 < 0705
0707 < 0704 < 0700
0708 < 0706
0708 < 0706 < 0705
0708 < 0702
0708 < < 0705
0711 < 0710 < 0709 < 0697
0711 < < 0709 < 0697
0711 < < 0697
0711 < 0720 < 0709 < 0697
0713 < 0712
0714 < 0717 < 0718
0714 < < 0718
0719 < 0724 < 0695
0719 < 0720 < 0709 < 0697
0721 < 0772
0721 < 0722 < 0724 < 0695
0721 < < 0724 < 0695
0723 < 0722 < 0724 < 0695
0723 < < 0724 < 0695
0726 < 0727
0729 < 0728
0730 < 0728
0730/1413
0736 < 0727
0737 < 0738
0744 < 0743 < 0742
0744 < < 0742
0746 < 0747
0746 < 0745
0749 < 0748
0755 < 0732
0755 < 0731
0759 < 0757 < 0758 < 0756
0759 < 0750
0760 < 0761 < 0751

0760 < 0750
0762 < 0763 < 0751
0764 < 0751
0768 < 0767
0771 < 0772
0773 < 0772
0783 < 0782
0795 < 0792
0797 < 0793
0800 < 0799
0805 < 0804
0807 < 0806 < 0804
0808 < 0801
0809 < 0802
0813 < 0812
0814/1416
0819 < 0818
0825 < 0824
0825 < 0817
0830 < 0829
0832 < 0833
0836 < 0834
0842 < 0841 < 0840
0842 < < 0840
0844 < 0846
0853 < 0854 < 0850
0853 < 0852
0853 < < 0850
0856 < 0855
0857/1417
0860 < 0859
0860 < 0858 < 0888
0861/1418
0862 < 0863
0862 < 0861
0864 < 0865
0867/1420
0868 < 0869
0870 < 0869
0874 < 0873
0877 < 0879
0877 < 0878
0881 < 0878
0881 < 0875 < 0872
0881 < 0867
0884 < 0883 < 0882
0884 < 0880
0886 < 0885
0887/0888
0891 < 0888
0891 < 0887
0892 < 0890

0896 < 0895 < 0893
0896 < 0894 < 0893
0896 < < 0893
0898 < 0899
0901 < 0900 < 0899
0903 < 0900 < 0899
0903 < < < 0899
0905 < 0879
0908 < 0911 < 0909 < 0880
0908 < 0907
0908 < 0879
0910 < 0909 < 0880
0910 < < 0880
0915 < 0914 < 0912
0915 < 0913
0915 < 0909 < 0880
0917 < 0912
0918 < 0916
0919 < 0894 < 0893
0919 < < 0893
0923 < 0922 < 1047
0926 < 0955 < 0930
0926 < 0925 < 0924
0926 < < 0924
0927 < 1421
0929 < 0928
0934 < 0933
0934 < 0931 < 0932
0934 < < 0932
0939 < 0938 < 0937 < 0936
0939 < 0935
0939 < < 0937 < 0936
0939 < < < 0936
0941 < 1423
0941 < 1422
0941 < 0940
0943 < 0942
0945 < 0944
0945 < 0942
0947 < 0948 < 0946
0947 < < 0946
0949 < 0954
0949 < 0952 < 0950
0949 < < 0950
0953 < 0951 < 0950
0953 < < 0950
0956 < 0958
0956 < 0921
0957 < 0930
0957 < 0922 < 1047
0957 < < 1047
0963 < 0964 < 0961

0966 < 0965
0966 < 0959
0969 < 0970
0975 < 0973 < 1042 < 1043
0975 < < 1042 < 1043
0977 < 0976
0978 < 0976
0981 < 0980 < 0979
0981 < < 0979
0983 < 0982 < 0980 < 0979
0983 < < 0980 < 0979
0983 < < < 0979
0984 < 0982 < 0980 < 0979
0984 < < 0980 < 0979
0984 < < < 0979
0985 < 0958
0989 < 0987
0989 < 0986
0989 < 0979
0994 < 0993 < 0991
0994 < 0993 < 0986
0994 < 0993 < 0995
0994 < 0992 < 0998
0994 < < 0986
1001 < 1000
1004 < 1010
1004/1005
1005 < 1010
1009 < 1010
1009 < 1008
1017 < 1014
1021/1426
1023 < 1024 < 1022
1023 < 1021 < 0972
1023 < < 0972
1025 < 0972
1028 < 1041 < 1026
1028 < 1027
1031 < 1030
1035 < 1034
1035 < 1033
1035 < 1032
1037 < 1036
1040 < 1039
1040 < 1019
1044 < 1045
1052 < 1051 < 1043
1052 < 1051 < 1041 < 1026
1052 < 1048
1052 < 1026
1052 < < 1041 < 1026
1053 < 1049

1053 < 1043
1053 < 1041 < 1026
1056 < 1055
1061 < 1060 < 1058 < 1057 < 0988
1061 < 1060 < 1054 < 1055
1061 < 1060 < < 1057 < 0988
1061 < 1059
1070 < 1069
1076 < 1081
1080 < 1074
1082 < 1073
1083 < 1074
1083 < 1073
1086 < 1090 < 1085
1091 < 1096
1092 < 1093
1099 < 1075
1104 < 1103
1109 < 1095
1111 < 1110
1113 < 1114
1115 < 1105
1119 < 1117
1124 < 1122
1124 < 1118
1128 < 1129
1133 < 1132
1135 < 1159
1137 < 1136
1140 < 1138
1142 < 1106 < 1105
1142 < 1106 < 1094
1142 < < 1105
1147 < 1146 < 1127
1147 < < 1127
1148 < 1166
1148 < 1146 < 1127
1148 < < 1127
1153 < 1151
1154/1155
1157 < 1156 < 1155 < 1152 < 1151
1157 < 1156 < 1154 < 1152 < 1151
1160 < 1155 < 1152 < 1151
1160 < 1154 < 1152 < 1151
1163 < 1162
1163 < 1161
1168 < 1167
1168 < 1165
1168 < 1149
1173 < 1093
1175/1176
1178 < 1190

1184/1185
1188 < 1186
1189 < 1193
1196 < 1195
1196 < 1193
1198 < 1194
1198 < 1192
1202 < 1201 < 1213
1202 < 1201 < 1192
1202 < 1195
1202 < < 1192
1203 < 1197
1203 < 1200
1209 < 1208 < 1206
1209 < 1208 < 1205 < 1199
1209 < 1208 < 1205
1209 < 1200
1209 < 1179
1209 < < 1206
1209 < < 1205 < 1199
1210 < 1207 < 1204
1210 < < 1204
1212 < 1206
1217 < 1213
1217 < 1192
1218 < 1201 < 1199
1218 < 1201 < 1213
1218 < < 1213
1220 < 1221
1228 < 1226 < 1225
1228 < 1224
1228 < < 1225
1230 < 1236 < 1231
1230 < 1233 < 1231
1232 < 1233 < 1231
1235 < 1234
1235 < 1231
1241 < 1223 < 1242
1241 < < 1242
1243 < 1242
1244/1245
1249 < 1248
1253 < 1269
1257 < 1256 < 1255
1257 < 1254
1257 < < 1255
1258 < 1281 < 1280
1258 < 1255
1258 < 1246 < 1247
1258 < < 1280
1258 < < 1247
1259 < 1260

1262 < 1263
1262 < 1261 < 1238
1265 < 1264 < 1263
1265 < < 1263
1266 < 1267
1266 < 1264 < 1263
1268 < 1269
1270 < 1269
1270 < 1252 < 1251
1271 < 1269
1274 < 1281 < 1280
1274 < 1273
1276 < 1278 < 1279
1276 < 1278 < 1277 < 1273
1276 < < 1279
1276 < < < 1273
1282 < 1281 < 1280
1282 < < 1280
1287 < 1286 < 1285
1287 < 1283
1287 < 1281 < 1280
1287 < < 1280
1289 < 1286 < 1285
1289 < 1283
1289 < 1281 < 1280
1289 < < 1280
1292 < 1291
1296 < 1294
1299 < 1298
1300 < 1301
1307 < 1306
1320 < 1321
1320 < 1318
1323 < 1322
1326 < 1327
1326 < 1324
1328 < 1327
1334 < 1333
1338 < 1339 < 1337
1338 < < 1337
1342 < 1341
1342 < 1340
1346 < 1347 < 1348
1347/1450
1350 < 1349
1350 < 1348
1351 < 1353
1356 < 1354 < 1352
1357 < 1358
1364 < 0023 < 0071
1366 < 0034 < 0036
1368 < 0063 < 0083

1369 < 0071
1374 < 0128
1374 < 0127
1375 < 0151 < 0150 < 0149
1376 < 0153 < 0155
1379 < 0175 < 0170
1380 < 0181
1383 < 0225 < 0221
1384 < 0240 < 0238
1387 < 0264 < 0237
1388 < 0269
1391 < 0309 < 0310
1392 < 0309 < 0310
1396 < 0383
1397 < 0395 < 0398
1398 < 0405
1399 < 0405
1400 < 0427 < 0430
1405 < 0514
1410 < 0706 < 0705
1411 < 0727
1412 < 0728
1413 < 0728
1414 < 0748
1415 < 0748
1419 < 0866
1427 < 1041 < 1026
1428 < 1043
1429 < 1043
1430 < 1043
1431 < 1206
1432 < 1206
1433 < 1206
1434 < 1206
1435 < 1215
1436 < 1216
1437 < 1216
1438 < 1216
1439 < 1230 < 1236 < 1231
1439 < 1230 < 1233 < 1231
1440 < 1250 < 1251
1440 < < 1251
1441 < 1263
1441 < 0727
1442 < 1263
1443 < 1285
1444 < 1285
1445 < 1285
1446 < 0240 < 0238
1447 < 0223
1449 < 0828
P016 < P051

P017 < P052

P048 < P008

P054 < P053 < P020

P054 < P020

16. PRILOGA 2 – TABELA ABSOLUTNIH DATACIJ GROBOV

GROB	NAJPREJ	NAJPOZNEJE
0001	600	600
0002	590	640
0003	600	690
0004	500	690
0005	560	660
0006	550	690
0007	580	690
0008	470	690
0009	470	660
0010	600	600
0011	630	690
0012	550	660
0013	530	690
0014	530	530
0015	500	660
0016	470	630
0017	660	690
0018	660	690
0019	630	640
0020	620	620
0021	560	570
0022	570	660
0023	530	660
0024	470	690
0025	470	530
0026	500	500
0027	650	690
0028	470	690
0029	580	640
0030	600	600
0031	510	510
0032	470	520
0033	630	640
0034	570	575
0035	650	660
0036	640	690
0037	470	690
0038	470	690
0039	600	625
0040	500	690
0041	470	660
0042	680	690
0043	610	660
0044	470	560
0045	540	600
0046	650	660
0047	590	640
0048	600	630
0049	600	600
0050	520	690
0051	470	600
0052	640	640
0053	630	630
0054	570	570

0055	600	600
0056	580	620
0057	580	650
0058	630	640
0059	610	690
0060	590	690
0061	600	690
0062	570	575
0063	610	660
0064	610	660
0065	470	560
0066	470	690
0067	470	690
0068	650	675
0069	550	590
0070	550	590
0071	560	690
0072	470	610
0073	560	660
0074	470	500
0075	530	630
0076	500	500
0077	540	620
0078	510	570
0079	570	690
0080	470	500
0081	580	660
0082	550	570
0083	640	690
0084	570	690
0085	580	580
0086	470	690
0087	680	690
0088	520	530
0089	500	550
0090	530	550
0091	520	520
0092	500	500
0093	470	660
0094	470	470
0095	500	690
0096	470	690
0097	470	690
0098	630	640
0099	600	610
0100	630	640
0101	470	660
0102	470	600
0103	470	690
0104	590	690
0105	530	540
0106	500	500
0107	630	690
0108	600	660
0109	580	620
0110	630	640
0111	650	690
0112	550	660
0113	520	580

0114	470	690
0115	470	600
0116	570	630
0117	500	500
0118	500	690
0119	470	660
0120	590	620
0121	470	590
0122	530	690
0123	470	690
0124	470	690
0125	470	510
0126	470	690
0127	570	570
0128	570	570
0129	630	640
0130	500	550
0131	600	600
0132	530	600
0133	560	690
0134	560	690
0135	580	580
0136	470	690
0137	470	600
0138	660	660
0139	500	630
0140	530	660
0141	470	600
0142	570	630
0143	470	600
0144	490	510
0145	470	600
0146	500	500
0147	530	570
0148	640	650
0149	610	690
0150	580	660
0151	550	560
0152	600	650
0153	560	580
0154	500	550
0155	600	610
0156	470	660
0157	470	690
0158	500	690
0159	600	650
0160	500	500
0161	550	590
0162	470	520
0163	570	650
0164	530	575
0165	590	690
0166	600	690
0167	530	690
0168	500	500
0169	470	525
0170	660	690
0171	470	690
0172	600	600

0173	570	570
0174	470	510
0175	630	640
0176	580	690
0177	500	500
0178	620	630
0179	470	610
0180	690	690
0181	640	690
0182	660	660
0183	600	650
0184	500	660
0185	470	510
0186	530	690
0187	500	550
0188	470	690
0189	520	520
0190	470	690
0191	630	660
0192	510	520
0193	470	660
0194	600	690
0195	520	520
0196	470	690
0197	470	690
0198	550	660
0199	520	630
0200	470	500
0201	500	500
0202	470	690
0203	470	690
0204	530	550
0205	560	690
0206	470	510
0207	470	510
0208	630	640
0209	630	640
0210	600	600
0211	470	470
0212	470	570
0213	600	600
0214	500	520
0215	630	640
0216	470	590
0217	620	620
0218	470	600
0219	620	620
0220	470	600
0221	550	690
0222	560	575
0223	580	620
0224	490	500
0225	520	660
0226	470	660
0227	510	520
0228	500	690
0229	470	660
0230	630	660
0231	470	590

0232	660	690
0233	600	630
0234	540	580
0235	600	630
0236	600	600
0237	680	690
0238	670	690
0239	630	690
0240	520	660
0241	540	690
0242	540	690
0243	540	690
0244	510	660
0245	610	610
0246	640	660
0247	510	550
0248	470	570
0249	470	510
0250	580	580
0251	570	690
0252	630	640
0253	470	540
0254	620	640
0255	570	690
0256	540	540
0257	500	570
0258	500	690
0259	500	690
0260	620	630
0261	470	660
0262	600	690
0263	470	690
0264	650	660
0265	580	630
0266	620	640
0267	470	690
0268	470	590
0269	610	620
0270	610	690
0271	580	590
0272	520	520
0273	470	590
0274	570	690
0275	550	600
0276	580	660
0277	620	690
0278	550	560
0279	520	530
0280	470	500
0281	500	690
0282	590	600
0283	590	690
0284	470	690
0285	550	575
0286	470	690
0287	590	600
0288	590	690
0289	560	560
0290	470	690

0291	600	630
0292	570	600
0293	500	570
0294	580	610
0295	600	600
0296	470	570
0297	600	630
0298	470	690
0299	620	690
0300	590	640
0301	490	510
0302	600	600
0303	500	550
0304	470	690
0305	575	600
0306	470	570
0307	550	690
0308	570	610
0309	500	610
0310	640	640
0311	520	600
0312	600	620
0313	640	690
0314	600	625
0315	470	660
0316	470	600
0317	470	690
0318	470	690
0319	530	530
0320	500	550
0321	470	500
0322	470	570
0323	470	690
0324	640	690
0325	610	660
0326	580	630
0327	470	600
0328	550	690
0329	470	660
0330	600	600
0331	470	690
0332	590	590
0333	470	690
0334	520	690
0335	500	690
0336	470	660
0337	470	590
0338	630	690
0339	600	610
0340	470	690
0341	630	660
0342	540	660
0343	510	520
0344	500	500
0345	600	610
0346	570	690
0347	550	550
0348	570	600
0349	600	600

0350	600	600
0351	630	690
0352	550	690
0353	550	660
0354	660	690
0355	570	690
0356	640	690
0357	550	570
0358	600	650
0359	580	690
0360	470	530
0361	470	690
0362	630	690
0363	530	590
0364	470	610
0365	470	690
0366	470	690
0367	600	610
0368	640	640
0369	570	610
0370	470	690
0371	610	690
0372	580	660
0373	520	690
0374	490	500
0375	470	520
0376	600	620
0377	500	560
0378	470	590
0379	540	600
0380	560	575
0381	470	690
0382	500	550
0383	590	590
0384	610	620
0385	470	690
0386	580	610
0387	500	690
0388	470	560
0389	575	590
0390	470	690
0391	470	690
0392	470	610
0393	630	640
0394	470	610
0395	500	610
0396	600	600
0397	470	570
0398	630	640
0399	570	575
0400	570	580
0401	610	620
0402	650	650
0403	590	590
0404	600	690
0405	660	690
0406	600	620
0407	630	640
0408	470	610

0409	630	630
0410	570	580
0411	470	550
0412	580	690
0413	470	590
0414	575	660
0415	610	610
0416	610	610
0417	550	630
0418	550	590
0419	570	590
0420	570	640
0421	500	525
0422	600	690
0423	470	660
0424	570	640
0425	620	690
0426	620	640
0427	610	610
0428	590	620
0429	620	650
0430	650	690
0431	530	690
0432	500	530
0433	530	690
0434	570	620
0435	630	690
0436	600	600
0437	570	600
0438	590	690
0439	560	560
0440	470	575
0441	610	610
0442	580	580
0443	550	550
0444	590	600
0445	500	540
0446	600	600
0447	560	560
0448	540	570
0449	570	640
0450	610	690
0451	550	550
0452	500	520
0453	570	650
0454	530	530
0455	600	620
0456	600	610
0457	570	650
0458	620	650
0459	570	580
0460	570	620
0461	470	620
0462	470	690
0463	630	640
0464	600	600
0465	600	600
0466	610	690
0467	600	600

0468	600	600
0469	500	500
0470	470	600
0471	580	610
0472	660	690
0473	470	690
0474	630	640
0475	630	690
0476	470	550
0477	600	610
0478	560	580
0479	660	690
0480	660	690
0481	630	630
0482	550	580
0483	600	600
0484	630	630
0485	470	500
0486	470	550
0487	490	500
0488	600	630
0489	570	580
0490	620	620
0491	540	540
0492	470	500
0493	470	500
0494	500	690
0495	610	690
0496	580	580
0497	630	650
0498	470	500
0499	500	620
0500	470	510
0501	470	470
0502	470	610
0503	620	690
0504	500	690
0505	550	600
0506	590	610
0507	470	690
0508	590	640
0509	660	690
0510	470	660
0511	580	590
0512	470	510
0513	500	510
0514	580	690
0515	470	690
0516	470	500
0517	660	690
0518	625	630
0519	500	600
0520	470	570
0521	470	470
0522	550	550
0523	650	690
0524	620	640
0525	550	690
0526	470	690

0527	640	640
0528	570	690
0529	470	610
0530	590	600
0531	590	690
0532	520	520
0533	650	660
0534	650	660
0535	500	690
0536	590	590
0537	620	640
0538	470	510
0539	500	590
0540	670	690
0541	470	690
0542	640	640
0543	470	610
0544	660	690
0545	600	630
0546	470	630
0547	530	690
0548	660	690
0549	500	560
0550	470	690
0551	660	690
0552	490	500
0553	580	600
0554	520	520
0555	610	630
0556	550	570
0557	470	510
0558	570	590
0559	500	540
0560	600	600
0561	470	530
0562	630	660
0563	470	520
0564	470	630
0565	530	690
0566	470	600
0567	500	660
0568	490	500
0569	630	640
0570	470	660
0571	580	690
0572	580	690
0573	500	690
0574	550	620
0575	630	630
0576	470	660
0577	470	580
0578	625	650
0579	570	630
0580	600	690
0581	600	600
0582	550	570
0583	470	540
0584	480	520
0585	530	690

0586	470	690
0587	500	550
0588	570	690
0589	560	690
0590	650	650
0591	500	690
0592	470	660
0593	620	630
0594	530	660
0595	650	690
0596	470	660
0597	500	550
0598	660	690
0599	630	660
0600	600	610
0601	500	660
0602	530	690
0603	470	660
0604	470	600
0605	600	690
0606	590	600
0607	530	530
0608	570	690
0609	540	660
0610	600	600
0611	520	630
0612	625	650
0613	590	690
0614	560	575
0615	470	600
0616	470	600
0617	570	660
0618	520	530
0619	630	640
0620	590	600
0621	470	600
0622	630	640
0623	560	600
0624	620	640
0625	500	550
0626	470	530
0627	610	610
0628	470	510
0629	470	690
0630	580	610
0631	470	580
0632	600	690
0633	470	690
0634	530	690
0635	470	690
0636	680	690
0637	590	660
0638	520	630
0639	470	510
0640	500	660
0641	530	690
0642	500	660
0643	650	650
0644	470	500

0645	470	630
0646	470	500
0647	630	640
0648	470	600
0649	520	690
0650	530	690
0651	470	610
0652	500	500
0653	470	690
0654	490	550
0655	470	600
0656	610	650
0657	580	590
0658	500	500
0659	640	690
0660	580	690
0661	610	660
0662	610	660
0663	470	660
0664	500	690
0665	640	690
0666	640	690
0667	610	630
0668	620	640
0669	470	690
0670	470	690
0671	640	690
0672	610	620
0673	620	620
0674	550	550
0675	470	580
0676	470	690
0677	650	650
0678	600	600
0679	530	690
0680	470	630
0681	500	660
0682	470	510
0683	630	640
0684	600	610
0685	470	690
0686	600	690
0687	650	650
0688	600	690
0689	470	620
0690	470	690
0691	630	640
0692	570	580
0693	470	690
0694	600	610
0695	640	650
0696	520	690
0697	640	690
0698	470	610
0699	580	690
0700	670	690
0701	470	660
0702	610	660
0703	550	600

0704	630	640
0705	610	620
0706	580	590
0707	470	610
0708	520	560
0709	610	610
0710	590	590
0711	470	560
0712	600	600
0713	550	570
0714	580	600
0715	600	690
0716	625	650
0717	610	630
0718	640	690
0719	470	560
0720	580	590
0721	470	550
0722	580	590
0723	560	570
0724	610	620
0725	470	690
0726	570	660
0727	600	690
0728	620	690
0729	470	550
0730	600	690
0731	580	690
0732	580	690
0733	600	600
0734	470	690
0735	570	690
0736	470	660
0737	600	630
0738	630	690
0739	600	690
0740	580	640
0741	570	650
0742	530	690
0743	500	660
0744	470	630
0745	520	690
0746	470	620
0747	650	650
0748	590	640
0749	470	610
0750	620	690
0751	670	690
0752	520	690
0753	570	580
0754	470	690
0755	550	550
0756	620	690
0757	560	630
0758	590	660
0759	530	560
0760	590	630
0761	620	660
0762	560	575

0763	625	650
0764	580	580
0765	470	690
0766	570	590
0767	600	690
0768	570	600
0769	470	690
0770	470	690
0771	600	660
0772	630	690
0773	570	580
0774	470	690
0775	470	690
0776	470	690
0777	470	690
0778	470	690
0779	560	640
0780	470	690
0781	470	690
0782	580	690
0783	550	580
0784	470	690
0785	470	690
0786	470	690
0787	560	590
0788	550	600
0789	470	690
0790	550	550
0791	470	690
0792	620	690
0793	600	600
0794	500	690
0795	590	600
0796	470	690
0797	470	570
0798	550	600
0799	640	690
0800	610	610
0801	500	690
0802	560	600
0803	470	690
0804	630	690
0805	580	650
0806	600	630
0807	470	600
0808	470	660
0809	470	570
0810	470	690
0811	500	550
0812	560	640
0813	530	530
0814	600	690
0815	580	620
0816	600	690
0817	630	630
0818	630	640
0819	470	610
0820	610	610
0821	600	600

0822	470	690
0823	620	690
0824	630	690
0825	470	510
0826	600	690
0827	590	600
0828	550	600
0829	500	690
0830	470	500
0831	470	690
0832	550	610
0833	620	660
0834	600	620
0835	470	690
0836	470	590
0837	550	575
0838	470	690
0839	600	600
0840	530	690
0841	500	660
0842	470	630
0843	600	690
0844	470	660
0845	570	690
0846	500	690
0847	470	690
0848	600	620
0849	520	690
0850	610	690
0851	580	620
0852	640	640
0853	550	610
0854	580	660
0855	600	620
0856	520	590
0857	470	690
0858	500	610
0859	600	620
0860	470	580
0861	620	620
0862	590	590
0863	620	690
0864	470	660
0865	500	690
0866	500	690
0867	630	640
0868	470	660
0869	590	690
0870	560	570
0871	470	690
0872	620	690
0873	500	690
0874	470	660
0875	590	620
0876	470	690
0877	470	590
0878	620	620
0879	620	690
0880	680	690

0881	470	590
0882	650	690
0883	610	660
0884	580	620
0885	630	640
0886	570	590
0887	640	640
0888	640	640
0889	590	690
0890	500	690
0891	470	610
0892	470	660
0893	630	630
0894	500	600
0895	600	600
0896	470	570
0897	500	510
0898	590	650
0899	660	690
0900	630	640
0901	470	610
0902	550	560
0903	550	600
0904	550	580
0905	590	650
0906	470	690
0907	620	690
0908	590	590
0909	650	660
0910	470	630
0911	620	620
0912	660	690
0913	500	690
0914	630	640
0915	470	610
0916	640	640
0917	470	660
0918	470	610
0919	470	570
0920	470	690
0921	600	690
0922	650	660
0923	610	620
0924	620	640
0925	580	610
0926	550	580
0927	470	660
0928	580	690
0929	550	660
0930	650	690
0931	600	620
0932	640	650
0933	590	620
0934	540	540
0935	500	690
0936	640	690
0937	610	620
0938	500	590
0939	470	560

0940	500	690
0941	470	660
0942	555	690
0943	470	660
0944	555	690
0945	525	550
0946	640	640
0947	470	580
0948	500	610
0949	470	610
0950	660	690
0951	500	660
0952	630	640
0953	470	630
0954	500	690
0955	580	600
0956	470	590
0957	620	625
0958	610	620
0959	580	640
0960	470	580
0961	650	690
0962	630	650
0963	590	630
0964	620	660
0965	500	690
0966	470	610
0967	470	690
0968	470	690
0969	600	610
0970	630	640
0971	470	690
0972	530	690
0973	500	610
0974	470	690
0975	470	580
0976	580	690
0977	470	660
0978	550	600
0979	680	690
0980	650	660
0981	470	630
0982	630	640
0983	490	520
0984	600	610
0985	470	590
0986	690	690
0987	600	640
0988	620	660
0989	470	610
0990	470	690
0991	690	690
0992	660	660
0993	660	660
0994	630	640
0995	690	690
0996	470	690
0997	570	580
0998	690	690

0999	640	640
1000	630	690
1001	600	630
1002	470	690
1003	470	690
1004	600	600
1005	600	600
1006	520	690
1007	470	690
1008	600	690
1009	570	630
1010	630	690
1011	470	690
1012	470	690
1013	520	690
1014	500	690
1015	530	690
1016	570	690
1017	470	660
1018	570	600
1019	600	690
1020	520	630
1021	500	660
1022	650	690
1023	470	590
1024	620	620
1025	470	660
1026	650	690
1027	600	630
1028	570	600
1029	470	690
1030	620	690
1031	590	640
1032	570	600
1033	630	640
1034	600	640
1035	470	610
1036	610	620
1037	580	580
1038	470	690
1039	500	690
1040	470	660
1041	620	630
1042	630	640
1043	660	690
1044	470	570
1045	590	600
1046	470	690
1047	680	690
1048	625	650
1049	610	650
1050	640	650
1051	580	600
1052	470	570
1053	580	600
1054	570	660
1055	660	690
1056	630	640
1057	590	630

1058	560	600
1059	580	580
1060	530	570
1061	500	540
1062	470	690
1063	600	600
1064	470	690
1065	640	640
1066	470	690
1067	560	620
1068	600	600
1069	630	650
1070	570	610
1071	470	690
1072	600	690
1073	570	650
1074	600	690
1075	630	690
1076	480	540
1077	600	625
1078	600	610
1079	470	690
1080	570	650
1081	570	650
1082	470	620
1083	520	520
1084	570	640
1085	530	590
1086	470	530
1087	600	690
1088	470	690
1089	470	690
1090	500	560
1091	470	660
1092	470	660
1093	500	690
1094	580	690
1095	500	690
1096	500	690
1097	470	690
1098	570	575
1099	600	660
1100	470	690
1101	510	530
1102	550	630
1103	650	650
1104	510	530
1105	580	690
1106	550	600
1107	560	690
1108	500	500
1109	470	660
1110	600	690
1111	510	530
1112	470	690
1113	470	660
1114	500	690
1115	470	500
1116	590	630

1117	560	690
1118	590	600
1119	520	520
1120	510	530
1121	600	630
1122	560	690
1123	630	640
1124	470	570
1125	510	530
1126	510	530
1127	600	690
1128	470	540
1129	560	575
1130	600	630
1131	560	600
1132	500	690
1133	470	660
1134	590	640
1135	470	480
1136	630	690
1137	600	600
1138	590	600
1139	470	690
1140	500	570
1141	470	690
1142	470	570
1143	470	500
1144	500	550
1145	470	690
1146	570	575
1147	540	540
1148	520	530
1149	630	690
1150	470	690
1151	690	690
1152	660	660
1153	490	530
1154	630	630
1155	630	630
1156	600	600
1157	500	570
1158	600	690
1159	630	640
1160	570	580
1161	500	690
1162	600	690
1163	470	660
1164	600	690
1165	630	690
1166	600	690
1167	620	630
1168	560	580
1169	470	690
1170	470	690
1171	590	640
1172	470	690
1173	470	660
1174	590	600
1175	570	580

1176	570	580
1177	600	690
1178	470	660
1179	500	570
1180	570	650
1181	470	640
1182	560	600
1183	500	570
1184	470	690
1185	470	690
1186	540	570
1187	510	690
1188	470	510
1189	470	630
1190	500	690
1191	470	690
1192	670	690
1193	600	690
1194	650	690
1195	500	690
1196	470	660
1197	680	690
1198	620	620
1199	670	690
1200	680	690
1201	640	660
1202	470	660
1203	650	660
1204	530	690
1205	630	630
1206	650	660
1207	500	660
1208	600	600
1209	470	540
1210	470	630
1211	470	690
1212	470	630
1213	670	690
1214	470	690
1215	650	660
1216	650	660
1217	610	620
1218	600	630
1219	570	575
1220	470	660
1221	500	690
1222	470	690
1223	550	575
1224	500	550
1225	530	600
1226	500	550
1227	470	690
1228	470	500
1229	470	690
1230	500	530
1231	650	690
1232	470	530
1233	600	660
1234	580	620

1235	470	590
1236	530	660
1237	500	500
1238	680	690
1239	550	580
1240	470	690
1241	470	540
1242	580	690
1243	520	660
1244	470	690
1245	470	690
1246	500	660
1247	530	690
1248	500	690
1249	470	660
1250	550	590
1251	670	690
1252	640	640
1253	560	570
1254	630	640
1255	530	690
1256	500	660
1257	470	570
1258	470	570
1259	470	620
1260	640	650
1261	650	660
1262	600	630
1263	650	690
1264	600	640
1265	560	575
1266	470	610
1267	630	690
1268	470	610
1269	625	640
1270	470	610
1271	570	570
1272	570	570
1273	630	650
1274	550	575
1275	600	690
1276	550	560
1277	600	620
1278	570	580
1279	610	630
1280	660	690
1281	630	640
1282	550	600
1283	600	690
1284	540	580
1285	630	630
1286	550	600
1287	470	570
1288	600	600
1289	520	520
1290	470	690
1291	500	690
1292	470	660
1293	600	690

1294	600	690
1295	470	690
1296	570	660
1297	470	690
1298	600	690
1299	470	500
1300	470	660
1301	600	690
1302	470	690
1303	470	690
1304	470	690
1305	470	690
1306	630	690
1307	600	660
1308	470	690
1309	590	690
1310	470	690
1311	600	600
1312	470	550
1313	470	690
1314	470	690
1315	470	690
1316	470	690
1317	470	690
1318	500	690
1319	600	690
1320	470	660
1321	500	690
1322	600	690
1323	500	550
1324	500	690
1325	470	690
1326	470	660
1327	570	690
1328	470	660
1329	470	690
1330	590	630
1331	470	690
1332	530	530
1333	610	690
1334	470	500
1335	470	690
1336	650	650
1337	650	690
1338	590	630
1339	620	660
1340	610	690
1341	500	690
1342	470	660
1343	470	500
1344	470	690
1345	470	690
1346	580	600
1347	610	660
1348	640	690
1349	500	690
1350	470	470
1351	470	620
1352	650	690

1353	650	650
1354	620	630
1355	600	600
1356	590	600
1357	590	640
1358	620	690
1359	550	550
1360	550	550
1361	470	690
1362	470	690
1363	570	660
1364	470	690
1365	470	690
1366	470	540
1367	600	690
1368	470	580
1369	470	660
1370	470	610
1371	500	500
1372	680	690
1373	470	690
1374	470	520
1375	470	530
1376	470	550
1377	470	690
1378	470	690
1379	470	610
1380	470	610
1381	520	520
1382	470	510
1383	470	630
1384	470	630
1385	470	690
1386	640	660
1387	470	630
1388	470	590
1389	610	690
1390	575	600
1391	470	580
1392	470	580
1393	630	690
1394	550	690
1395	530	690
1396	470	560
1397	470	580
1398	470	660
1399	470	660
1400	470	580
1401	630	690
1402	630	690
1403	630	690
1404	500	620
1405	470	660
1406	470	690
1407	580	690
1408	600	600
1409	590	600
1410	470	560
1411	470	660

1412	470	660
1413	600	690
1414	470	610
1415	470	610
1416	470	690
1417	470	690
1418	620	620
1419	470	660
1420	630	640
1421	500	690
1422	500	690
1423	500	690
1424	470	690
1425	470	690
1426	470	690
1427	470	590
1428	470	660
1429	470	660
1430	470	660
1431	470	630
1432	470	630
1433	470	630
1434	470	630
1435	470	630
1436	470	630
1437	470	630
1438	470	630
1439	470	500
1440	470	560
1441	470	660
1442	470	660
1443	470	600
1444	470	600
1445	470	600
1446	470	630
1447	470	590
1448	470	690
1449	470	570
1450	610	660
1451	470	690
AAAA	470	690
BBBB	640	690
P001	470	690
P002	560	690
P003	600	600
P004	470	690
P005	590	600
P006	470	690
P007	470	690
P008	540	560
P009	470	690
P010	630	690
P011	470	690
P012	470	690
P013	470	690
P014	470	690
P015	470	690
P016	470	510
P017	590	600

P018	470	690
P019	470	690
P020	530	690
P021	600	600
P022	470	690
P023	580	600
P024	470	690
P025	470	690
P026	620	690
P027	570	690
P028	630	640
P029	590	620
P030	650	650
P031	580	600
P032	470	690
P033	470	690
P034	470	690
P035	470	690
P036	470	690
P037	580	600
P038	600	600
P039	470	690
P040	600	600
P041	470	690
P042	520	520
P043	600	640
P044	600	600
P045	540	540
P046	590	600
P047	570	575
P048	470	530
P049	470	690
P050	600	610
P051	500	690
P052	620	690
P053	500	690
P054	470	630
P101	470	690
P102	470	690
P103	580	690
P104	620	640
P105	590	620
P106	470	690
P107	470	690
P108	470	690
P109	630	640
P110	470	690
P111	470	690
P112	600	650
P113	520	690
P114	580	690
P115	590	620
P116	620	640

17. KAZALO

1. UVOD	2
2. ZGODOVINA RAZISKAV NAJDIŠČA	2
3. GRADIVO IN ORODJA	4
4. UPORABLJENE METODE	5
4.1. DEFINICIJE	5
4.2. AKSIOMI.....	7
4.3. ARTEFAKTI V PROCESIH	7
4.4. STRATEGIJA SPOZNAVNEGA PROCESA	10
4.5. KRITIKA VIROV INFORMACIJ	11
4.6. DELO S POMANJKLJIVIMI (DEFEKTNIMI) STRUKTURAMI	11
4.7. INFORMACIJE GROBIŠČNIH STRUKTUR.....	13
4.8. PROCES DATIRANJA GROBOV.....	15
4.9. KLASIFIKACIJA.....	19
4.9.1. Jagode	19
4.9.2. Spone	22
4.9.3. Glavniki	26
4.9.4. Pasni okovi in jezički.....	27
4.9.5. Noži, saksii, puščice, kresila, posode, sulice.....	28
4.10. VSE ČASOVNE LASTNOSTI	30
4.11. POTEK RAZISKAVE IN (NE)UPORABNOST KOMBINACIJSKIH TABEL, RAZVRSTILNIH (SERIACIJSKIH) PROGRAMOV	31
5. KRITIKA INFORMACIJ	32
5.1. KRITIKA GROBNIH CELOT IN STRATIGRAFSKIH ODNOSOV	32
5.1.1. Grobne celote	32
5.1.2. Stratigrafski odnosi, ki so obstajali	33
5.1.3. Stratigrafski odnosi, ki niso obstajali, ali so bili drugačni.....	33
5.1.4. Neujemanje opisov grobov in načrta grobišča.....	34
5.2. IZMIŠLJENE INFORMACIJE.....	35
5.2.1. Spondilozе in spondilitis, osteofitoze, artritis in artroze	35
6. RELIEF	37
7. NAJSTAREJŠA POSELITEV IZKOPALIŠČA	40
8. METRIČNE OSNOVE GROBIŠČA	41
8.1. METRIČNE MREŽE IN NJIHOVE SESTAVINE	42
8.1.1. Metrična osnovnica in »sveti kot« na grobišču	42
8.1.2. Kvadrat.....	44
8.1.3. Sveti kot v pokrajini	47
8.1.4. Hiša in dvor.....	49
8.1.5. Enakostranični trikotnik	52
8.1.6. Cerkev.....	53
8.1.7. Sveti kot in strani neba	54

9. ČASOVNO OŽJE DOLOČLJIVE SKUPINE.....	55
9.1. PRVO OBDOBJE - 470 DO 550	566
9.1.1. <i>Velikosti</i>	566
9.1.2. <i>Grobovi časovno</i>	57
9.1.3. <i>Spoli</i>	58
9.1.4. <i>Starke in starci</i>	59
9.1.5. <i>Bronasti obroči</i>	60
9.1.6. <i>Posode</i>	61
9.1.7. <i>Miniaturne posodice, glavniki</i>	62
9.1.8. <i>Pincete</i>	63
9.1.9. <i>Jagode</i>	64
9.1.9.1. <i>Jantarne</i>	64
9.1.9.2. <i>Črne jagode</i>	65
9.1.9.3. <i>Jagode s prevleko</i>	66
9.1.9.4. <i>Rumene in rdeče jagode</i>	67
9.1.10. <i>Visok koren nosu</i>	68
9.1.11. <i>Brez pridatkov</i>	70
9.1.12. <i>Noži</i>	71
9.1.12.1. <i>Noži v ženskih grobovih</i>	73
9.1.12.2. <i>Ženske brez nožev</i>	74
9.1.12.3. <i>Moški z noži</i>	75
9.1.13. <i>Ostroga, ščit, sulica</i>	76
9.1.14. <i>Saks, meč</i>	77
9.1.15. <i>Puščice</i>	78
9.1.16. <i>Noži, kresila</i>	79
9.1.17. <i>Ločne zaponke</i>	80
9.1.18. <i>S zaponke</i>	81
9.2. DRUGO OBDOBJE – 550 DO 610.....	81
9.2.1. <i>Spol in starost</i>	82
9.2.2. <i>Skozi čas</i>	83
9.2.3. <i>Brez pridatkov</i>	84
9.2.4. <i>Glavniki, posode</i>	85
9.2.5. <i>Noži moški in ženski</i>	86
9.2.6. <i>Moški brez nožev in orožja</i>	87
9.2.7. <i>Visok hrbet nosu</i>	88
9.2.8. <i>Veliki in majhni ljudje</i>	89
9.2.9. <i>Ogrlice, jagode</i>	89
9.2.9.1. <i>Modre, jantarne</i>	90
9.2.9.2. <i>Medene barve</i>	91
9.2.9.3. <i>Črne, biserovina, oranžne</i>	92
9.2.9.4. <i>Rdeče, rumene</i>	93
9.2.9.5. <i>Zelene in sivobeje</i>	94
9.2.9.6. <i>Pisane, s prevleko</i>	95
9.2.9.7. <i>Podolgovate rdeče, osmičast okras</i>	96
9.2.9.8. <i>Črne</i>	97
9.2.10. <i>ZAPONKE</i>	98
9.2.10.1. <i>Zaponke, okrogle, S oblike</i>	98
9.2.10.2. <i>Zaponke v paru in po ena</i>	99
9.2.11. <i>Igla, uhan, prstan, zapestnica</i>	100
9.2.12. <i>Meč, saks, nož</i>	101
9.2.13. <i>Ščit, škarje, sulica, ostroga</i>	102
9.2.14. <i>Kresilo, puščica</i>	104
9.2.15. <i>Trodelni pasni sestoji</i>	105
9.2.16. <i>Šilo, šivanka</i>	106
9.3. TRETJE OBDOBJE - 610 DO 650.....	107
9.3.1. <i>Spoli</i>	107
9.3.2. <i>Starost umrlih</i>	108
9.3.2.1. <i>Juvenis, senilis</i>	108
9.3.2.2. <i>Adultni</i>	109
9.3.2.3. <i>Maturi</i>	110
9.3.3. <i>Velikosti, visok hrbet nosu</i>	111
9.3.4. <i>Poveljniki: ščit, sulica, škarje</i>	113
9.3.5. <i>Meč, saks, uniforma</i>	114
9.3.6. <i>Puščice, kresila in kresilniki, glavniki</i>	116

9.3.7. Noži.....	117
9.3.8. Kanali za odtok krvi.....	118
9.3.9. Posode, kurjekosti.....	119
9.3.10. Jagode, zapestnice, zaponke, uhani.....	120
9.3.10.1. Rumene, rdeče in sivobele jagode	121
9.3.10.2. Zelene in oranžne jagode	122
9.3.10.3. Modre jagode, poliedrične, iz ametista	123
9.3.10.4. Jagode z osmičastim okrasom, pikami, valovnico	124
9.4. ČETRTO OBDOBJE - 640/650 DO 690	125
9.4.1. Čas.....	125
9.4.2. Spoli.....	126
9.4.3. Velikosti, visok hrbet nosu	127
9.4.4. Mladi, stari	128
9.4.5. Adultni in maturi.....	129
9.4.6. Jagode	130
9.4.6.1. Bele, rdeče, oranžne.....	130
9.4.6.2. Rumene in zelene jagode	131
9.4.6.3. Ametist, modre, podolgovate, pisane, poliedrične jagode	132
9.4.7. Noži.....	133
9.4.8. Uhani, zapestnice, zaponka	134
9.4.9. Saksi, sulica, puščice, uniforma.....	135
9.4.10. Glavnik, posoda, kurje kosti	137
10. ČASOVNO OŽJE NEDOLOČLJIVE SKUPINE	137
10.1. PRELAMBDOIDNA DEPRESIJA, PROGNA TIJA	138
10.2. VELIKOST POKOJNIH	138
10.2.1. Majhne ženske	139
10.2.2. Velike ženske.....	140
10.2.3. Majhni moški	141
10.2.4. Veliki moški	142
10.3. BREZ PRIDATKOV	142
10.3.1. Brez pridatkov in z zlatom	144
10.4. SKRČENCI, POKOPI PROTI ZAHODU, OROPANI GROBOVI.....	146
10.5. KOSIR, PALICA	148
10.6. RIMSKI NOVCI IN DRUGI RIMSKODOBNI PREDMETI.....	149
10.7. POŠKODBE.....	150
10.8. DVOJNI GROBOVI.....	152
10.9. BRUSI.....	154
10.10. JAGODE S PIKAMI.....	155
10.11. POLIEDRIČNE JAGODE	156
10.12. TRAKASTA NASADIŠČA NOŽEV IN SAKSOV	157
10.13. NOŽI S KONICOBLIŽE HRBTU.....	158
10.14. EKSOTIČNE PUŠČIČNE OSTI.....	159
10.15. TRNASTE PUŠČIČNE OSTI	160
10.16. KVADRATNI OKOVI TRODELNIH PASNIH SESTOJEV	161
10.17. DVOREDNI GLAVNIKI	162
10.18. ŽEBLJI	162
10.19. KRIŽI, GROBOVI BREZ PRIDATKOV	164
10.20. SMERI POKOPA	165
10.20.1. Smeri skozi čas	165
10.20.2. Glavna smer in južneje	169
10.20.3. »Severni« grobovi.....	170
10.20.4. Smer trikota	171
10.20.5. Najbolj pogosta smer.....	172
10.20.6. Smeri v tretjem obdobju.....	174
10.20.7. Smeri v zadnjem obdobju.....	175

11. POPULACIJSKI RAZVOJ.....	176
11.1. ŽENSKE, OTROCI, MOŠKI	178
11.2. MOŠKI GROBOVI.....	179
11.3. ŽENSKI GROBOVI.....	183
11.4. OTROCI	186
12. STRUKTURNE SPREMEMBE ALTENERDINGA KOT ODRAZ SPREMENB NADREJENIH STRUKTURNIH RAVNI.....	187
12.1. LETO 470	187
12.2. LETA 510/520	187
12.3. LETA 520 - 550	187
12.4. LETO 550	188
12.5. LETA 580 - 610	188
12.6. LETA 630/640	188
12.7. LETA 640, 660.....	189
12.8. LETO 690	190
13. IDENTITETE	190
13.1. POSAMEZNIKI.....	190
13.2. SKUPINSKE IDENTITETE.....	190
13.2.1. <i>Pogani in kristjani</i>	191
13.2.2. <i>Pravo</i>	192
14. LITERATURA	194
15. PRILOGA 1 – TABELA STRATIGRAFSKIH ODNOSOV	199
16. PRILOGA 2 – TABELA ABSOLUTNIH DATACIJ GROBOV	216
17. KAZALO.....	242